

જી મુનિરાજી અને વિદ્વાનોને આ ખાસ એક માટે પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાય લખવા વિનંતિ છે.

અનુક્રમણિકા.

૧ પ્રભાત. (કાવ્ય) રા. રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કેપિ M. A.	૨૪૫
૨ Jain Phraseology into English. Late Mr. Govindji Mulji Mehpani B.A LL.B.	246
૩ Naya Philosophy. Mr. Mansukhlal Kiratchand Mehta	254
૪ વિશ્વાસગ્રનક સ્થળેથી વિશ્વાસ ગયો ! (કાવ્ય) મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી	૨૫૬
૫ આશાભર્યું પ્રભાત (કાવ્ય) રા. રા. વસંત	૨૬૦
૬ ધર્મમહાવીર (કાવ્ય) રા. રા. લલિત	૨૬૦
૭ સંકુટનોંધ (Editorial notes) (૧) દરેકનો પૃથુપણ એક (૨) જૈનસમાજની પ્રગતિનું ટુંકે અવલોકન (૩) જૈનસુત્રોના ઉદ્ધારનો એક વધુ પ્રયાસ (૪) જૈન સાહિત્યે શુભાવેલો એક વૃદ્ધ સેવક (૫) પાચોરા સંયુક્ત પાઠશાળો.	૨૬૧
૮ પ્રભુનો પંથ (કાવ્ય) રા. મગનલાલ દલીયંદ દેરાઇ	૨૬૫
૯ સ્વધર્મ એજ પ્રભુપ્રાપ્તિનો રસ્તો (કાવ્ય) " " "	૨૬૫
૧૦ મનોવિજ્ઞયનો મહામંત્ર. રા. વસન્ત	૨૬૮
૧૧ શ્રીઓનું છવન રા. રા. ભોગીંદ્રરાવ ૨. દિવેટિયા B. A.	૨૭૮
૧૨ નેમિનાથચતુષ્પદિકા (કાવ્ય) J. S. (Patan.)	૨૮૦
૧૩ નવા શાલકનો (કાવ્ય) રા. રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રપાઠી	૨૮૩
૧૪ વિધવા બહેનને આશ્વાસન. (કાવ્ય)	૨૮૪
૧૫ જૈન. મુનિરાજશ્રી આરિત્રવિજ્ઞયજી.	૨૮૫
૧૬ મુનિછવન. કચ્છીમુનિ T.	૩૦૦
૧૭ જૈનો અને કેળવણી રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરીઆ M. A. LL. B.	૩૦૯
૧૮ સર્કર્મ સંદેશ (કાવ્ય) શ્રીયુત્ત સમંચ.	૩૧૧
૧૯ સ્થૂલભદ્ર (એક અંતિહાસિક ધર્મકથા.)	૩૧૩
૨૦ સ્થૂલભદ્ર અને કોશા (કાવ્ય) રા. રા. અમૃત.	૩૨૮
૨૧ આ કોપ કયા પ્રકારનો ? (કાવ્ય) મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી	૩૩૨
૨૨ શું કશું ? (કાવ્ય) રા. મણિલાલ મોહનલાલ વકીય	૩૩૨
૨૩ એક પ્રાચીન જૈન ગણિતશાસ્ત્રી.	૩૩૩
૨૪ જ્ઞાનચર્યા રા. રા. ગોકુળભાઈ નાનજીભાઈ ગોંધી.	૩૪૧
૨૫ ધર્મપ્રદેન (કાવ્ય)	૩૪૭
૨૬ આપણને અંજયભાવનાની જરૂર છે. પ્રોફેસર નરભેશંકર પ્રા. દવે. M. A.	૩૪૮
૨૭ આત્મનિવેદન (કાવ્ય) રા. સાગર	૩૫૪

૨૮ જૈનસાહિત્યના વિકાસમાટે જૈનોએ શું કર્યું જોઈએ ?	(રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી. M. A. LL. B.)	૩૫૫
૨૯ અમારી મસ્ત રફીરી (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત	૩૫૬
૩૦ જૈનો અને ગુજરાતનું નવજીવન.	રા. રા. રણજિતરામ વાવાભાઈ B. A.	૩૫૭
૩૧ દીનનાં દર્શન (કાવ્ય)	રા. રા. લલિત	૩૬૨
૩૨ જૈનોનું કથાસાહિત્ય	રા. રા. સુનિલાલ વર્ધમાન શાહ	૩૬૩
૩૩ લગ્નવિચાર અને દંપતિધર્મ	રા. રા. સાગર	૩૬૮
૩૪ નૈતિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ.	રા. રા. હાકેમચંદ હરજીવન મણિયાર M. A. LL. B.	૩૭૨
૩૫ મારી ખુદેનડી (કાવ્ય)		૩૭૫
૩૬ જીવનથી કંટાળેલા મિત્રને પત્ર.	સ્વ. ગોવિંદજી મૂલજી મહેપાણી B. A. LL. B.	૩૭૬
૩૭ સ્ત્રીઓનો પોશાક.	રા. રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ	૩૮૧
૩૮ મનુષ્ય પૂનર્જન મળ અથવા આત્મદર્શનનો આનંદ.	રા. રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પટિયાર	૩૮૪
૩૯ આદર્શ જૈનસાધુઓ જગતનું હિત શું ન કરી શકે ?	મુનિમહારાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી	૩૮૮
૪૦ આજ.	રા. મણીલાલ મોહનલાલ વકીલ-પાદરાકર	૩૯૧
૪૧ બાળકો માટે સાહિત્ય.	હિમતલાલ ગણેશજી અંજારીયા M. A. LL. B.	૩૯૨
૪૨ છુદ્દનો અંતિમ ઉપદેશ (જેન નિર્મળા)		૩૯૪
૪૩ ભારતકી ભાર્વીમલાદિકા ઉપાય (ટકલરામ ગંગારામ જમીનદાર)		૩૯૫
૪૪ ઓલ્થો જોખો આદમાં સીવીલ મેરજ ખીલ (રા. જી. ટી. કોદારી. B. A. LL. B.)		૩૯૭
૪૫ જીવનમાં અનુકરણીય નિયમો	(કાપડીયા નેમચંદ ગીરધરલાલ)	૪૦૧
૪૬ પર્યાપણપર્વ	રા. રા. ગોકુળદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી.	૪૦૫
૪૭ પ્રભાતનો પડયો (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત	૪૧૨
૪૮ જીવનને મંદિરીએ (કાવ્ય)	રા. રા. પાદરાકર	૪૧૨
૪૯ વ્હાલીને વિદાય. (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત.	૪૧૩
૫૦ પાંચરોપોળ પ્રત્યે સમાજસેવકોનું કર્તવ્ય.	રા. રા. વાકીલાલ મોનીલાલ શાહ.	૪૧૪
૫૧ ભૂલા પડેલા મુસાફરને (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત	૪૧૮
૫૨ બાળકોને જાગૃત (કાવ્ય)	મુનિશ્રી નાનચંદજી	૪૨૦
૫૩ વીરભાગ શું તેના બક્ષોગ ભૂલ્યા કે ? (કાવ્ય)	" "	૪૨૦
૫૪ Divine Discontent.	Mr. Shushil	૪૨૧
૫૫ બાલિકા (કાવ્ય)	રા. અમૃત	૪૨૭
૫૬ એક વૈતિહાસિક પ્રશસ્તિ.	મુનિ જિં	૪૨૮
૫૭ અમેસરોની કિંમત (કાવ્ય)	મુનિ નાનચંદજી	૪૩૨
૫૮ આજીજી અને અંક (કાવ્ય)	એક કુન્દી મુનિ.	૪૩૩
૫૯ જૈન ગ્રંથોની રીપ કેવી રાખવી જોઈએ ?		૪૩૩

૬૦ માગધીલેખ	ઉપાધ્યાય શ્રી આત્મારામજી મહારાજ	૪૩૭
૬૧ દિવ્યશક્તિ (કાવ્ય)	નિર્મળાખહેન	૪૪૧
૬૨ માગધી લેખકા હિન્દીભાષાંતર	પંડિત જ્ઞાનચંદ્રજી મહારાજ (પંજાબી)	૪૪૨
૬૩ ચિત્રપરિચય	(૧) શ્રીયુત મકનજી જૂઠાભાઈ મહેતા B. A. LL. B. Bar-at-law.	૪૪૪
	(૨) ડાક્ટર નાનાલાલ મગનલાલ મહેતા L. M. & S. I. M. S. &c.	

૬૪ અભ્યાસક્રમ.

૬૫ ચિત્રપરિચય.

૬૬ ધર્મ.

૬૭ શ્રી પાર્શ્વજીન સ્તવન. (કાવ્ય)

૬૮ દેશમંજી (કાવ્ય.)

૬૯ સાધુ-સ્નેહીના દર્શને વ્રતાં.

(૩) સ્વ. શ્રી વિજયાનંદ સૂરિ. (પં. હંસરાજ.

(શ્રીયુત ચંદનમલ્લનાગોરી.)

શ્રી યશોવિજયજી.

રા. અમૃત.

આ માસિકમાં પ્રગટ થના લેખના દરેક વિચાર સાથે ઝાંન. તંત્રી સમ્મત છે એમ કોઈ માની લેવાનું નથી. દરેક વિચારની લેખમદારી તેના લેખકને શિર છે. કોઈ લેખકના વિચારોમાં કોઈ અનુચિતતા જોએને ભાસે તેઓ જે યુક્તિ અને પ્રમાણ સહિત શાન્ત ચૈત્તિમાં તે અનુચિતતા સમજાવી સત્યનું સમર્થન કરવાના ઇરાદાથી લેખ લખી મોકલશે તો તેવા લેખોને આ પત્રમાં સામાર પ્રગટ કરવામાં આવશે.

આ ખાસ અંકમાં તેમજ વર્ષ દરમ્યાનમાં આ પત્રમાં લેખો લખી મોકલનાર મહાશયોનો આ સ્થળે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

કોન્ફરન્સ શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

(સંવત ૧૯૬૯ ના જુન ૧૨—અશાઠ ૧૬ ૧૩, તા. ૧-૭-૧૩ થી તા. ૩૧-૭-૧૩)
વસુલ આવ્યા રૂ. ૩૭૫-૪-૦ ની વિગત. આ માસ આખરના વસુલ ૧૬૫૭-૩-૦
ઉપદેશક મી. વાડીલાલ સાંકળચંદ—ઉ. ગુજરાત.

બલગામ ગામ, ઊણુ ૩૫, માનપુરા ૨૧, વાલપુરા ૨, ભદરવાળી ૧, સીયા ૦૧,
બખેલ, સીરવાડા ૧૧, માંડલા ૨૧૧, રૂવલ ૩૧૧, તેરવાડા ૧૮૧, ધસિરવા ૦૧૧, એદ-
રમાણા ૧૧૧, વડા ૪૧૧, હુંગરાસણુ ૨, માનપર ૧૧૧, આઠાવી ૧, રવીઆણા ૩૧.
કુલ રૂ. ૯૨-૦-૦

ઉપદેશક મી. અમૃતાલ વાડીલાલ—દક્ષિણ.

ખડકલાટ ૨૫, નવલીહારો ૧૨, એડકીહાલ ૩૦, સદલગા ૫, નીપાણી ૪૦૧, કાગળ ૨.
કુલ રૂ. ૧૨૩-૮-૦

ઉપદેશક મી. પુનલાલ ત્રેમચંદ—પાણજીપુર દલાકો.

ગદ ૩૨, વસુ ૩૧૧૧, મેતા ૪૮, કોરડી ૧૫૧, તેનીવાડા ૨૫૧૧, સેદરાણા, ૫,
એદરાણા ૩૧, કેદરાલી ૧૧ નાંદોના ૧૪૧, કુલ રૂ. ૧૫૬-૦-૦

આગેવાનોએ પોતાની મેજે મોકલાવ્યા.

સંદેર ૦૧, સમલી ૦૧.

કુલ રૂ. ૦-૧૨-૦

એકંદર કુલ રૂ. ૨૦૩૨-૭-૦

ઉણના શેઠ ઉત્તમશી કુલચંદે રૂ. ૧૧) તથા થરાના શેઠ ચતુર ગણેશે રૂ. ૪) આ
ફંડમાં પોતાને ત્યાં કારગર પ્રસંગ આપ્યા છે.

ઉપદેશક મી. વાડીલાલ સાંકળચંદનો પ્રવાસ.

રૈયા—જાહેર મેળાવડામાં બાપણુ આપતાં હવ દયા, દાર્શનિકેષ, માંસાહાર ન કરવો ધર્મ્યાદિની
પ્રતિજ્ઞાઓ ધણા માણસોએ જોઈ વખતે લીધી હતી. તેમજ જૈન સમાજમાં બાપણુ આપતાં
લગ્ન પ્રસંગે ગયાતાં ફટાણાં નહિ ગાવાની હાજર રહેલી બહેનોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.

લોદરા—કન્યાવિકચ, ચતુ પાછળ મિટાન, ફટાણા નહિ ગાવાં વિગેરે વિષયો પર બાપણુ
આપતાં હાજર રહેલ જૈન બાપુઓ-બહેનો ઉપર ઘણી અસર થઈ હતી. વર્ષમાં
એક બે વખત ઉપદેશક મોકલવાનો આગ્રહ કરવામાં આવેલ છે.

થરા—ફટાણા નહિ ગાવાની હાજર રહેલ ઘણી બહેનોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. સુકૃત ભંડાર
ફંડ વસુલ કરી આપ્યું હતું.

ઉણ—એક અડવાડીક રફી હવડિંસા, માંસાહાર, રડતું કુરડું, ફટાણાં ગાવાં, હોલીપૂર્ન
દયાદિ વિષયોપર જૈન તેમજ જૈનેતરના ઓતાઓ સમક્ષ બાપણુ આપતાં ઘણાએ
પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી તેમજ ફટાણાં કોઈ ગાય તો મદાગરનને સવા રૂપિયો દંડ
આપવાનું દરાવવામાં આવ્યું હતું. સુકૃત ભંડાર ફંડ વસુલ કરી આપ્યું. વળી
બલગામમાં કોળીનાં ઘર ૧૨૫ છે તેઓને જભાડી બાદરવા મુદ ૪ ને દિવસે ખેતી
વગેરે બધ કરી કોઈ પણ જનતની દિંસા ન કરવા દસ્તાવેજ લખાવી આપ્યો.

બખેલ—દાર, હુકો, બીડી વિગેરે વ્યસનની ચીજોથી થતા ગેરશયદા એ વિષયપર બાપણુ
આપતાં સારી અસર થઈ હતી. સુકૃતભંડાર ફંડ વસુલ કરી આપ્યું હતું.

માંડલા—કન્યાવિકચ ઉપર જાહેરબાપણુ આપતાં હાજર રહેલ સર્વેએ પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી.

ખાડીઆ—હવડિંસા, માંસાહાર, ફેરી વસ્તુ પીચાથી ગેરશયદા ઉપર બાપણુ આપતાં
ઓનાં હાકર ભુખનાઈ દમ્બુરુએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તથા માકર વડેંગી હતી.

जैनाचार्य न्यायाम्बोनिधि श्रीमद्विजयानंदसूरि.

जन्म-संवत् १८९३.

(आत्मारामजी महाराज)

स्वर्गवास-संवत् १९५३.

Jainacharya Nyayambhonidhi Shreemad Vijayanandsoori.

Birth, V. S. 1893

(Atmaramji.)

Death V. S. 1953

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હૉલ્ડ.

“સત્સાધૂનાં પુનર્ભગવતાં મહારાજ ! નશ્યન્ત્યેવામી પૂર્વોદિતાઃ સર્વેઽપિ શ્વેતામ્બરવા
યતસ્તેષાં ભગવતાં પ્રનણં મોહતિમિરં, આવિર્ભૂતં સમ્યગ્જ્ઞાનં, નિવૃત્તં સર્વપ્રાપ્તહવિશેષઃ,
પરિણતં સંતોષામૃતં, વ્યપગતા દુષ્ટક્રિયા, હૃદિતપ્રાયા ભવવહ્નરી, સ્થિરીભૂતા ધર્મ-
મેઘસમાધિઃ ॥ તથા ગાઢાનુરક્તમંતરંગમતઃપુરં ॥ યતસ્તેષાં ભગવતાં સંતોષદાયિની
ધૃતિસુંદરી, વિસ્તપ્રસાદહેતુઃ શ્રદ્ધા, આલ્હાદકારિણી સુખાસિકા, નિર્વાણકારણં વિ-
વિદિપા, પ્રમોદવિધાયિની વિજ્ઞાતિઃ, સદ્બોધકારિણી મેઘા, પ્રમદાતિરેકાનિમિત્તમનુપ્રેક્ષા,
અનુકૂલચારિણી મૈત્રી, અકારણવત્સલા કરુણા, સદાનંદદાયિની મુદિતા, સર્વોદ્દેગ-
ઘાતિની ઉપેક્ષેતિ.”—શ્રી સિદ્ધર્ષિઃ

પુસ્તક ૯-અંક ૮-૯.] વીર સંવત્ ૨૪૩૬. [અગષ્ટ-સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૩.

પ્રભાત.

ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે;
ઉગે છે ઉપાનું રાજ્ય ! ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે.
રજનીની ચુંદડીના
છેડાના હીરલા શા
કુમે છે તારલા આજ ! ધીમે ધીમે.
ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે.
પરમ પ્રકાશ ખીલે,
અરુણનાં અંગ ઝીલે;
જાગે પ્રભુ વિશ્વમાં આજ ! ધીમે ધીમે;
જાગે પ્રભુ જીવમાં આજ ! ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે.

નાનાલાલ દલપતરામ કવિ, M. A.

Jain Phraseology into English.

WITH EXPLANATORY NOTES.

(BY THE LATE BROTHER GOVINDJI MULJI MEHPANI B.A.L.L.B.)

Avyapti—अव्याप्ति—The fault, in a definition, of the special characteristic not found in all the members of the class; too narrow a definition.

Asambhava—असंभव—lit. 'impossibility; ' the fault of the special characteristic in a definition being contrary to the nature of the thing defined.

Ativyapti—अतिव्याप्ति—too wide a definition; the fault of the special characteristic in a definition being found in things other than the one defined.

Astikaya—अस्तिकाय—means the substance is a collection of *pradeshas* (indivisible inseparable parts.)

Adharmastikaya—अधर्मास्तिकाय—that *dravya* (substance) which is the *hetu* (accompanying cause) of the stationary states of things and beings that are not moving, or that are resisting in the sense of not moving. Fulcrum of rest.

Akashastikaya—आकाशास्तिकाय—That *dravya* (substance) which acts as a receptacle of all the other *dravyas*. (This particular *dravya* is not a kind of thing that needs to be contained—it has got the nature of needing to be contained.)

Astitva—अस्तित्व—existence. It is a general nature (*Samanya Svabhava*) of *dravyas* (substances.)

Astita—अस्तित्वा—same as *astitva*.

Agurulaghutva—अगुरुलघुत्व—increase and decrease in various ways in the *pariyayas* of all *dravyas*. *Agurulaghu* is not in the atom but only in the mass. It is a common nature (*Samanya svabhava*) of all *dravyas*.

Astisvabhava—अस्तिस्वभाव—It is a secondary *samanya svabhava*. It is the same thing as *astitva*. The *astisvabhava* is the *hetu* of the changes of space time and modifica-

tion. (*Asti* and *Nasti* are copulas 'is' and 'is not.')

The fact that it is such and such.

Arhat—अर्हत्—(the deserving one) Such *Jinas* who become spiritual heads and regenerators of the community.

Anekanta-Vada—अनेकांतवाद—doctrine of non-isolation.

Ajiva—अजीव—insentient, inanimate or unconscious things or substances.

Akasha—आकाश—space.

Asrava—आस्रव—Attraction of *Karma*.

Ahimsa parmo dharmah—अहिंसा परमो धर्मः—non-injury is the highest religion. The preaching of this grand principle has almost entirely superseded Brahmanical sacrifices of animals.

* *Avagraha*—अवग्रह—indefinite cognition (! perception :), the state of mind in which there is no clear differentiating notion about the object. It is a state in which the mind in a vague way feels that it (the object) is something. It is the state of mind prior to analysis—Greek *Syn*.

* All the words begin with vowels. There are others which our late brother Mr. Govindji has collected though without assigning any English equivalents to them but at the same time citing some authority against them. They are as follows:—

अकषाय *Akashaya* VI. 5, अकामनिर्जरा *Akamanirjara* VI 20, आगारी *Agari* VII 14, 15, अग्निकुमार *Agnikumara* VI. 6 c. 11, अंग *Anga* VIII. 12, अंगप्रविष्ट *Angaprabhista* I 20 c, अंगबाह्य *Angabahya* I 20 c. अच्युत *Acyuta* IV 9 c. 20. 38. अजीव *Ajiva* I 4, VI 8, अजीवकाय *Ajivakaya* VI, अज्ञान *Ajnana* I. 32 c, 33 c, II 5, IX 9 : 13; आज्ञा *Anjna*=*Paukṣaprabha*, III 1. c, अनु *Anu* V 11: 25. 27, अनुव्रत *Anuvrata* VII 2 m. VII 15, अंजज *Andaja* II 34, अतत *Atata* IV 15 c, अतिक्रम *VII 24-31*, अतीथि संविभाग व्रत *Atithi-sambibhaga Vrata* VII 16 (30), अतिभारारोपण *Atibhararopana* VII 20, अतिसर्ग *Atisarga* VII 33, अतिचार *Aticara* VII 18 ff. अदर्शन *adars'ana* IX. 9, अधर्म *Adharma*, V. 1-J-13-1J, अभिकरण

Bhava—भाव—the actual state or condition or modification.

Bandha—बंध—Assimilation of karmas with the individual.

Chetana—चेतना—knowledge; it is the characteristic of *Jiva* or soul.

Dravya—द्रव्य—substance; the highest category; that which is real. Primal substance.

From the *dravya* (substance) point of view it may be defined as "that in which the differences of time, space, and modifications inhere together."

From the *paryaya* (modification) point of view it may be defined as "subject of having qualities (*gunas*) and modifications (*paryayas*)."

Adhikarana I 7, VI 7.8, अधिगम *Adhigama* I 3.6, अधोगौरव *adhogaurava* X 6 c, अंगार *Angara* VII 14, अंगक्रीडा *Anangkrida* VII 23, अनंत *Ananta* V 2, °भाग °bhaga I 29, अन्तरपक्षात्कृतिक *Anantarrpascatkrtika* X 7 c, अनंत वियोजक *Anantaviyojaka* IX 47, अनन्तानुबन्धी *Anantanubandhin* VIII 19, अनपवर्त्यायु *Anapavrttyayus* II 52, अनभिगृहीत *Anabhigrihita* VIII 1 c, अनर्थदंड-विरति *Anarthedandavirati* VII, 16 (27), अनर्थतर *Anarthantara* I 14, अनर्पित *Anarpita* V 31, अनवस्थित *Anavasthita* I 23 c, अनशन *Anasana* IX 12, अनादर *Anadara* VII 28.29, अनादि *Anadi* II 42, V 42, अनाहारक *Anaharaka* II 31, अनित्य *Anitya* IX 7; अनिन्द्रिय *Anindriya* I 14, 19, II 22, अनिश्चित *Anisrita* I 16, अनीक *Anika* IV 4, अनुकंपा *Anukampa* I 2 c, अनुक्त *Anukta* I 16, अनुचितन *Anucintana* IX 7, अनुत्तर *Anuttara* IV 22 c, अनुत्सेक *Anutseka* VI 22, अनुपस्थापना स्मृति *Anupasthapna Smrti* ° VII 28.29 अनुपात *Anupata* VII 26, अनुप्रेक्षा *Anupreksha* IX 2), अनुभाव *Anubhava* IV 22, VIII 4.22, अनुमत *Anumata* VI 9, अनुधेनी *Anusroni* II 27, अनृत *Anrta* VII 1.9, IX 36, अंतर I 8, X 7, अंतरद्वीप *Antardvipa* III 13 c, 15 °c. IV 15 c, अंतराय कर्म *Antaraya (Karman)* VI 26, VII 11, VIII 5.15, 15, X 1. अन्यत्थ *Anyatva* IX 7, अंतर्धान स्मृति *Antardhana Smrti* ° VII 25, अन्यदृष्टि *Anyadrsti* VII 18, अपराजित *Aparajita* IV 20.38, अपवर्तन *Apavartana* II 52 c. VIII 22 c, अपर्याप्तक *Aparyaptaka* I 23 c, अपान *Apana* V 19, अपाय *Apaya* I 15, VII 4 IX 37.

From both the *dravya* and *paryaya* point of view it may be defined as that "in which there are origination, destruction and permanence" i. e. the origination of a new *paryaya*, the destruction of the old *paryaya*, and the permanence of the *dravya*.

The *dravyas* are six in number; viz *dharmastikaya*, *adharmaastikaya*, *akashastikaya*, *padgalastikaya*, *jivaastikaya* and *kala*.

A particular *dravya* is that which has an infinite number of *samanya* and *Vishesha* *svabhavas* i. e. general and particular natures; also that which performs a special action.

Dravyatva—द्रव्यत्व—The fact of its being a *dravya* (-*tra* means -ness). As a *Samanya svabhava* (general nature) it means the fact of all the *dravyas* performing their special specific functions.

Distinction—means that it is separable only in thought.

Difference—means a real difference in actual fact. There is only a distinction and not a real difference between *guna* and *paryaya*.

Dharmastikaya—धर्मस्तिकाय—that *dravya* (substance) which is the *hetu* (हेतु—accompanying cause) of the motion; of moving things and beings; the fulcrum of motion; (a fine ether ?)

Devardahi Gani—देवर्दिगणी—the redactor of the sacred canon.

Guna—गुण—Quality, it is constant i. e. unchanging. (the use of the Sanskrit word ' *guna* ' is preferable, as the English word ' quality ' has connotations which the word *guna* has not.) It is the modality.

Hetu—हेतु—the accompanying cause. without which you can not do.

Is—the word sometimes means ' exists; ' sometimes it is merely a copula asserting that the predicate is compatible with the subject of the proposition.

Jivastikaya—जीवास्तिकाय—that *dravya* (substance) the characteristic of which is *chetana* (चित्तना knowledge;) soul.

Jain(a)—*जैन*—A follower of *Jina*.

Jina—*जिन*—A generic term applied to those parsons (men and women) who conquer their lower nature (passion, hatred and the like) and bring into prominence the highest.

Jiva—*जीव*—sentient, animate or conscious beings.

Kala—*काल*—time; it is figuratively (for the matter of convenience) called a *dravya*; it is only from the *vyavahara* (practical) point of view, by *upachara* (attribution) called a *dravya* (substance). It is that *paryaya* (common to all *dravyas*) which enables us to know the oldness or newness, or anteriority or posteriority, co-existences and sequences of things or beings. It is not made up of *pradeshas*. Time is the duration of the states of substances. (Duration is the fact that a given state stays for a certain length of time.)

Kshetra—*क्षेत्र*—the space or room a thing occupies.

Karma—*कर्म*—an energy which an embodied being generates—be it vital, mental or moral—and which keeps him in the mundane world—*sansara*. It is, in short, the whole *sansaric* make-up of an embodied being. (It is entirely divested of the (vedic) sacrifice idea.)

Lakshana—*लक्षणा*—special characteristic (of the thing to be defined.)

Moksha—*मोक्ष*—liberation, the ultimate state of a perfected individual.

Maya—*माया*—illusion.

Mukta—*मुक्त*—liberated beings.

Moksha—*मोक्ष*—attainment of perfect spiritual individuality which does not disappear, is not dissolved, is not merged into a supreme being, is not a state of unconsciousness, but persists for ever and consists of perfected consciousness and highest rectitude.

Nimitta—*निमित्त*—the instrumental cause. Both the *upadana* (substantial) and the *nimitta* causes are equally necessary in causation.

Nastisrabhava—नास्ति स्वभाव—lit. the nature of non-existence; the fact that it is not such and such. As a secondary *samanya srabhava* it means that both existence and non-existence must be predicated of a thing (existence of some predicates and non-existence of other predicates i. e. the existence of its own *dravya*, *Kshetra*, *Kala* & *bhava*, and non-existence of the *dravya*, *kshetra*, *kala* and *bhava* of other *dravyas*)

• *Nastita*—नास्तिता—same as *nastitra* नास्तित्व (Presence of its own *paryayas* (*astita*—अस्तिता) and absence of another thing's *paryayas* (*Nastita*—नास्तिता) simultaneously.)

Nayavada—नयवाद—consideration of aspects.

Niyama—नियम—law, a proposition which expresses the constant or regular order of phenomena, or the constant mode of action of things or beings under certain definite circumstances.

Nirjara—निर्जरा—working out of the *karmas*.

Paryaya—पर्याय—Modification; a particular modification of the *guna* (quality); *paryayas* succeed each other, they are changing. The sanskrit word *paryaya* has not all the connotations which the English word 'modification' has; therefore it is preferable to use the sanskrit word.

Pradesha—प्रदेश—an indivisible inseparable part of a substance. The *pradeshas* can only be thought of in imagination. In every *pradesha* there are infinite capacities of performing ways. Any particular *dravya* has many *pradeshas*; but the atom has no *pradeshas*.

• *Pudgalastikaya*—पुद्गलस्तिकाय—that *dravya* (substance,) the nature of which is such that its qualities (colour etc.) increase and decrease. (Here the real *dravya* is the atom—the ultimate indivisible atom (not in the theosophical sense.)

Parmanu—परमाणु—an atom of matter; the substantial (*upadana*) cause of all *pudgala* (matter). It is not a mixture

of other things; it is minute, indivisible, and permanent.

Padarth—पदार्थ—a real concrete existing thing (substance);
a *vastu*.

Prameyatva—प्रमेयत्व—knowableness: the fact of being the subject of knowledge i. e. being known by the souls. It is a *samanya srabhava* i. e. general nature of all *dravyas* (substances).

Prakriti—प्रकृति—primordial matter.

Papa—पाप—*karmas* which keep the individual in a backward condition.

Punya—पुण्य—*karmas* which help the individual in advancement.

Soul— —it is the conglomerate of the 8 characteristics viz.

Sansari—संसारि—embodied beings.

Srabhava—स्वभाव—nature.

Samanya—सामान्य—general; a *Samanya srabhava* is eternal, unanalytic, inactive.

Sattva—सत्त्व—the fact of having origination, destruction, and permanence; the fact of having the capacity of originating new *paryayas*, of destroying old *paryayas*, and of keeping itself permanent.

Syadrada—स्याद्वाद—the doctrine that in order to know a thing you must express it in seven ways.

Syat—स्यात्—It is a prefix. It presupposes that there are other aspects or modes of expression. It also shows that while a certain set of *paryayas* is being expressed or spoken of, they are changing and another set have come into existence.

Sat—सत्—The Jain position is this: First that right knowledge is the only test or measure on our part of the existence of a reality; secondly, that knowledge is always a knowledge of relations; thirdly, that reality is never out of relations (a particular reality may not be in physical relation with another reality, it may be in the relationship of subject and object, knower and known); and fourthly, that the relations are

constantly changing. To be is to be in relation. So, when we know a thing, we know the relations—some, if not all—in which it stands to us and to other things. *To that extent we know the thing as it is.* There are other present relations which we do not know, and there are other possible relations also which we may not know under our present state of development. This residuum of relationships is the noumenon. (The task of our research ought to be to fix these unknown relations, and not to go in the quest of the phantom “ thing-in-itself. ”) (Gandhi's lecture) Asiatic Quarterly Review p 174 July 1900.

Samyag-jnana—सम्यग्ज्ञान—knowledge purged of all infatuating elements.

Syad-vada—स्याद्वाद—doctrine of the inexpugnability of the inextricably combined properties and relations.

Samsara—संसार—the mundane world.

Samvara—संवर—Stopping the inflow of *karmas*.

Tirthankaras—तीर्थंकराः—(bridge-makers in the figurative sense—that is those by the practice of whose teaching we can cross the ocean of mundane life and reach the perfect state.

Upadana—उपादान—the substantial cause.

Vyapya—व्याप्य—that which is permeated by.

Vyapaka—व्यापक—that which permeates.

Vyepya-Vyapak-bhava—व्याप्य व्यापकभाव—the relationship between the thing defined, and the special characteristic given in the definition; viz, wherever the thing is, the characteristic must be, and wherever, the characteristic is not, there the thing must not be.

Vastu—वस्तु—(see padartha पदार्थ) every *dravya* is a *vastu* (substance).

Vishesha—विशेष—particular (as opposed to general (*samanya*—सामान्य.)

Vastutva—वस्तुत्व—the fact of being the subject of *gunas* (qualities) and *paryayas* (modifications); it is a *samanya* *svabhava* a general nature of substances (*dravyas*).

Naya Philosophy.

*Elementary.

NAYA means a standpoint or an aspect of viewing a thing from that stand-point or aspect. According to Shreemat Siddhasena Deevakar, there are as many Nayas as there are words, and this statement is borne out by the fact that each word has to express something of an object. There are innumerable words and thus there are innumerable Nayas.

TWO PRINCIPAL NAYAS OR ASPECTS OF THINGS,

DRAVYARTHIKA AND PARYAYARTHIKA.

But Jaina Philosophers viewed the Universe with two principal aspects, viz (1) Dravyarthika Naya or an aspect which considers the common attributes or qualities, of all the Dravyas or objects of the Universe, and recognizes the real as well as the attributed state of things; and (2) Paryayarthika Naya or an aspect which considers the specific attributes or qualities of each Dravya or object and recognizes only the real natural state of the thing.

THE SEVEN NAYAS.

These Dravyarthika and Paryayarthika Nayas are divided into seven other Nayas, viz (1) Naigama Naya, (2) Sangraha Naya (3) Vyavahara Naya (4) Riju-Sootra Naya (5) Shabda Naya (6) Samabhiroodha Naya and (7) Evambhoota Naya. The first four constitute the Dravyarthika Naya, and the rest three the Paryayarthika. According to some philosophers the first three constitute the Dravyarthika Naya and the rest

* This contribution was written for my guidance in response to the Introduction of *Naya-Karnika* written by me into English and sent to the writer for his perusal and consideration. English translation of the said *Naya-Karnika* has already been published in the last Pajusan issue of this periodical and taking this would serve a very short introduction to it, I have deemed necessary to have this published here.

Editor.

four the Paryayarthika. This difference is due to the different aspects from which the scholars see the thing; and really speaking, it is no difference, because both the schools consider and accept the arguments of each other. Shree Uma Svati Vachaka includes the 6th Samabhiroodha and the 7th Evambhoota into the 5th Shabda, and gives to Shabda the other name of Samprata. Each of these five or seven Nayas can be divided hundredfold; so there can be 500 or 700 Nayas, and if we go further-most there will be innumerable Nayas or aspects, because there are innumerable words, and it is in the beginning said that there are as many Nayas as there are words. All these innumerable Nayas are included in the afore-said seven Nayas. Among these seven Nayas each succeeding Naya is purer and of greater importance than the preceding one.

SAMANYA AND VISHESHA OR THE GENERAL AND SPECIFIC QUALITIES OF THINGS.

Before we define the seven Nayas, it is necessary to define Samanya and Vishesha which have a great bearing to them. Among other properties, all objects have these two properties also, viz Samanya or the generalizing properties and Vishesha or the differentiating properties.

ILLUSTRATIONS OF SAMANYA AND VISHESHA,

Suppose there are here lying a certain number of jars; if we look to them from the stand-point of their general property-their genus, we shall realize 'Jariness' or the quality of their being 'Jar' common in all of them; but if we view them from the aspect of their differentiating properties, we shall feel their qualities different, some jars being large, some small, some of red colour, some of black, some belonging to A, some to B, some made in Japan, some in China, some made for holding butter, some for water, some dear in price, some cheap, some made a year back, some two months back and so on.

NIKSHEPAS OR THE MODES RECOGNIZING THINGS.

Like Samanya and Vishesha, Nikshepas also have a great bearing to the Nayas. There are four modes of recognizing a thing. They are technically termed 'Nikshepas.' They form the unreal, attributed and the real, natural state of the thing: The first three are unreal, attributed and the fourth--the last real, natural. A thing is recognized (1) by its name (or Nama Nikshepa) (2) by its shape or image (or Sthapana Nikshepa) (3) by the unfailing causes surely to bring out or evolve its real, natural state (or Dravya Nikshepa) and (4) by the (final, effectual) real, natural state (or Bhava Nikshepa). Neither the name nor the shape or image, nor the unfailing causes surely to bring out the real, natural state of the thing constitute its real natural state; they are all its unreal, attributed qualities. Only the natural state (Bhava Nikshepa) of the thing really constitutes the thing. Each succeeding Nikshepa is purer and of greater importance than the preceding one.

RELATION OF SAMANYA, VISHESHA AND THE NIKSHEPAS TO THE NAYAS.

The Naigama Naya regards both Samanya and Vishesha and all the four Nikshepas. The Sangraha Naya gives preponderance to Samanya and regards all the Nikshepas. The Vyavahara Naya gives weight to Vishesha and regards all the Nikshepas. The Rijusootra, Shabda, Samabliiroodha and Evambhoota Nayas also give weight to Vishesha, but accept only the fourth Nikshepa, viz the real, natural state of the thing. According to some scholars, the Rijusootra accepts all the Nikshepas; In this case there will be no difference between Vyavahara and Rijusootra; but Rajusootra is quite distinct from Vyavahara, in so far as it (Rijusootra) regards only the living-present, irrespective of the past and future. Vyavahara regards the past, the present and the future.

(1) NAIGAMA.

The Naigama Naya means that which does not consider only one aspect, that is which regards both Samanya and

Vishesha. (न=not, एक=one, दृष्ट=view, aspect, stand-point, नैको दृष्टो यस्येति नैकमः) This aspect of Naigama is true, because Samanya is not irrelative of Vishesha and vice versa. In the definition of Samanya and Vishesha we saw that all objects are possessed of both general and specific properties

(2) SANGRAHA.

The Sangraha Naya considers an object as possessing only the general properties. This view of Sangraha is also right, because there exists no Vishesha apart from Samanya, i. e. both Samanya and Vishesha are co-existing, co-incident, correlative; Samanya devoid of Vishesha or vice versa is quite a nonentity. The mango-tree and the nimb-tree and the oak tree and all other trees and plants give us the common idea of their bring 'Vegetables' as trees and plants they are different but they are all alike 'Vegetables,' the common property of 'vegetableness' running alike through all of them.

(3) Vyavahara.

The Vyavahara Naya considers an object as possessing only the specific properties. This view of the Vyavahara Naya is also based upon a right argument because the genus apart from the species, or the general properties devoid of the specific is 'Nowhere.' A man wants the special vegetable of the mango-fruit. He asks his servant in *general* terms, 'Bring me a vegetable;' he does not *specialize* the mango-vegetable. What will the servant bring ? He may bring any vegetable other than the mango, which is of no use to his master. Similarly the practical view of things (Vyavahara Naya) has regard to only the specific properties of things, irrespective of their general ones. General conceptions have no utility in practice. A wound, or a bruise or a mere scratch on any part of the body would require an ointment for their healing; but the wound will require its *special* ointment and so the bruise and the scratch. As genus they will all be 'Ointments,' but as 'species' to heal the wound &c. their properties *must* be different and specific.

(4) RIJU SOOTRA.

Without any regard for the past or the future, the Rijusootra Naya considers a thing only as it exists at present and that also in its real natural state (Bhava Nikshepa). This Naya argues that it is of no good to think of the past or the future, or the unreal, attributed, (conventional) qualities (Nama, Sthapana and Dravya Nikshapas). The past, the future and the conventionally attributed qualities are, like flowers in the sky, nonentities. A thing living in the present and that in its natural state, is only real.

(5) SHABDA NAYA.

There are different words, expressing one object. Shabda Naya does not take into consideration the difference of the terms, it takes them as equivalents. For example Kumbha, Kalasha, Ghata &c. (Sanskrit terms expressing 'Jar') though different as words, express one and the same object.

(6) SAMABHIROODHA.

Whereas the Samabhiroodha Naya does consider the difference of words, expressing the same object. It holds that with the difference of the words expressing the object, the expression of the object also differs. It considers such words as synonyms, and not as equivalents like the Shabda Naya.

(7) EVAMBHOOTA

An object may be denoted by only one term; but if it is fulfilling (or is in the state of fulfilling) at the very moment when it is denoted by the said term its own natural function as expressed by the term,—then Evambhoota recognizes it. According to the Evambhoota Naya the expression of the object and the fulfilling of the function of the object as expressed by term must be simultaneous. For if a thing is not in the state of fulfilling the function as expressed by the term, at the very moment that the expression is made and still it be recognized as *that* thing, then why? even a jar can be called a cloth, though it (the jar) is not in the state of fulfilling

the function of a cloth. Etymologically Evambhoota means True in its entirety to the word and the sense, all the qualities denoted by the word being prominent. Samabhiroodha is also true to the word and the sense, but not entirely, some of the qualities denoted by the word being in the back-ground, or not yet realized; Shabda is also true to the word and the sense, but is not so true as Samabhiroodha, more qualities being in the back-ground here. Thus Shabda, Sambhiroodha and Evambhoota are more or less one and the same sort of Nayas, and so Shree Umasvati Vachak groups them all in one 'Samprata' but separately each succeeding Naya is purer and of greater importance than the preceding one.

Morvi-Kathiawad.

6 v. 11

MANSUKHLAL KIRATCHAND MEHTA.

વિશ્વાસજનક સ્થળેથી વિશ્વાસ ગયો !

(રાગ—ભેખ રે હતાસે રાગ ભરયરી)

- વિશ્વાસ રહ્યો નહિ વિશ્વને, કુચર્યે કીધાં એવાં કામ છ;
વેશ ધરાવ્યો વૈરાગ્યનો, ન મળે સાંતિનું નામ છ— વિશ્વાસ. ૧
- દયા નવિ જેના દિલ ત્રિપે, પ્રેમ નથી જેની પાસ છ;
સત્ય નથી જેના શબ્દમાં, આખર બનાવે હતાસ છ— વિ. ૨
- અંતર નથી જેનું ભિન્નું, સૌમ્ય ન જેનો સ્વભાવ વદ્ય; ૧
ન્યાય નથી જેના નયનમાં, બૂઠો જેનો જમાવ છ— વિ. ૩
- ભક્ષ્યા ઉપર ન ભૂલશે, કર્શી વર્તનનો વિચાર છ;
દગાશે નહિ તેના દાકમાં, ઉપરનો દેખી આચાર છ— વિ. ૪
- દુષ્ટ હૃદયના દંભીઓ, પડિત યદને પંકાય છ;
બ્રહ્મ કરે નિજ ભક્તને, ખોદે જેહનું ખાય છ— વિ. ૫
- ઝાઝું ભણેલા ઝગડા કરે, વૈર વધારે વિહાન છ;
પડિત પડીયા પ્રપંચમાં, અધિક ધરે અભિમાન છ— વિ. ૬
- પક્ષાળી દીએ મન પર તણાં, ગાળે અવરની ગાંઠ છ;
ચેતે રહે જે પથર સમા, દગી ખાવાનો દાંઠ છ— વિ. ૭
- રોળી નાખી દુનિયા બધી, નારિતક થયા નરનાર છ;
ધર્મ બધા શું ધોધણ થયાં ? કર્યો વૈરાગે વિહાર છ— વિ. ૮
- બેડ બનીને ભુલાવીયા, સજગાવ્યો આ સંસાર છ;
બોળી માર્યા બધાં બાળને, આંખો ખાલી બુલોચાર છ— વિ. ૯
- સંત ગણીને સંજન કરે, અંતર ધરી ફડી આસ છ;
સંતશિષ્ય શાંતિ નવ કરે, તેનો નરકમાં વાસ છ. વિ. ૧૦

—મુનિશ્રી નાનચંદ્ર.

આશા મર્યુ પ્રમાત.

ઓ ! બહાલાં ઓ ! યાજ ભરી સેવાનો ચરણે લાવીઓ.

પ્રભુનાં બાબો ! ભાવ ભરી અંતરમાં શરણે આવીઓ.

ધરી જન્મ નથી સાર્યક દીધું,

નથી અંતરધન લીધું દીધું,

કરી નિશ્ચય આજે વ્રત લીધું.

ઓ ! બહાલાં ઓ !

તમ હાર સમીપ હું આવું છું !

મહારો શુકનો મન શુણાવું છું,

ઉભો હું અલખ જગાવું છું.

ઓ ! બહાલાં ઓ !

સુદૃઢ કરશે વ્રત દીનગધુ,

ખિલશે ઉજવળ ગગને ઈંદુ,

બાંધવડાં તરશે ભવસિંધુ,

ઓ ! બહાલાં ઓ !

જે સાક્ષી મૂર્ખ, શક્તી, તારા,

વિક્રમ્યાં ટુલડાં મધુરાં પ્યારાં,

પ્રભુ ખીરદ નહિ વિસરે મારા.

ઓ ! બહાલાં ઓ !

છે બિક્ષા એક જ પ્રેમ તણી,

નિરખો નગરે મધુરી નમણી,

હર ભરશે મારો નાય ધણી,

ઓ ! બહાલાં ઓ !

—વસન્ત.

ધર્મ મહાવીર.

(કહાનરાની વચમાં—)

૧

ધર્મ મહાવીર ! કર્મ પ્રકટ તું !

દીન દયા વ્રત એક જ ધર તું !

૨

કર કશ્યાણ સહય જગતનું:

હો પરમાર્થ પથે જ પ્રગત તું !

૩

અરવ જોગવ જગવ અવન તું:

મંસારે સાધુજન બન તું !

૪

તુન્દર શાંત પ્રસન્ન મને તું—

સક્લ સદાં ભગવંત બને તું !

—સલિત.

સ્કુટ નોંધ.

EDITORIAL NOTES.

‘હેરોલ્ડ’ નો પર્યૂષણ અંક.

પર્યૂષણના અથવા ભક્તિનું ખાસ સ્મરણ થાય એ હેતુથી નિર્માયલા પવિત્ર પર્યૂષણ પર્વમાં જૈન ભાઈઓને પ્રાયઃ ધુરસદ સારી હોય છે, કે જે ધુરસદનો ઉપયોગ આત્મભાવ-પોષક અને સમાજહિતકર વિચારોમાં કરાય તો ઘણો લાભ થાય એમ સમજીને આ ‘હેરોલ્ડ’ પત્રનો ખાસ અંક કહાડવાની પ્રયાગત વર્ષથી શરૂ કરવામાં આવી છે. જૂદા જૂદા શ્રીરક્ષાના જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થ લેખકો તેમજ જૈન સમાજનું હિત હંડે ધરાવતા જૈનેતર વિદ્વાનોને આ ખાસ અંક માટે અમુક વિષયો ઉપર પોતાના વિચારો લખી મોકલવાની અરજ કરવામાં આવે છે અને વિવિધ મગજેના વિચારોની વિવિધતાથી જૈન ભાઈઓને આનંદ આપવા સાથે નવીન માર્ગસૂચન કરવામાં આવે છે. અમારો આ દિશાનો પ્રયાસ ગત વર્ષમાં કેટલે અંશે સફળ થયો હતો તે જૂદા જૂદા વિદ્વાનોએ ગયા પર્યૂષણ અંક ઉપર આપેલા અભિપ્રાયો (કે જે તે પછીના અંકોમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે) ઉપરથી સહજ સમજાઈ શકશે. વિચારકો તરફથી મળેલા આ પ્રકારના સત્કારથી ઉત્સાહીત થઈ અમે આ સાલ ગત વર્ષથી પણ વધુ શ્રમે વધારે મ્હોટા કદનો અંક બહાર પાડવા હિમત ધરી છે અને આશા રાખી છે કે, આ સોહસ ગ્રાનમાં અને ઉત્કર્ષમાં આગળ વધવા ધ્વજતા જૈન ભાઈઓના મગજ તેમજ હૃદયને કાંઈ નહિ તે કાંઈક નવો ખોરાક આપનાર થઈ પડશે. આ ગ્રંથો, જે જે મુનિઓ અને જૈન તેમજ જૈનેતર વિદ્વાનો આ અંક માટે લેખો લખવા શ્રમીત થયા છે તેમનો અમે અંતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ; અને જૈન જેવી વ્યાપારી કોમના ઉદ્યમમાં હિંદમાતાનું અંસતઃ હિત સમાયલું માની તે વિદ્વાનો તે કોમ તરફની પોતાની બલી લાગણીઓ હંમેશા ચાલુ રાખશે એમ પ્રાર્થાએ છીએ.

અનેક વિદ્વાનોએ લીધેલા શ્રમની ખરી સફળતા તો ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે દરેક સ્થળે ખીરાજતા અમારા મુનિવંશો આ ખાસ અંકના લેખો પોતાના ગામના શ્રાવકોને વાંચી સંભળાવે અને એમાંના અતિ અગત્યના મુદ્દાઓ ઉપર વિચેચન કરી ભાવિક ભક્તોનું તે તરફ ખાસ લક્ષ્ય એએ. ઉદારચિત્ત વિચારોનું વાતાવરણ સર્વત્ર ફેલાવવું એ હરકાઈ સમાજની ઉન્નતિ કરવાનું પહેલું પગથીઈ છે; કારણ કે ‘વિચાર’ માંથી આચાર-ક્રિયા-કાર્ય સહજ ઉદ્ભવે છે.

જૈન સમાજની પ્રગતિનું ટુંક અવલોકન.

જૈન સમાજ, તેના વિવિધ ઉપવર્ગો સાથે, આજ સુધીમાં કેટલી પ્રગતિ કરી શક્યો છે તે બાબતનો ચોક્કસ ખ્યાલ, હવે આપણે ક્યે રસ્તે જવું જોઈએ તે સવાલ હાથ ધરવા પડેલાં, વિચારકોની સંખ્યા રજૂ કરવો જોઈએ છે. વર્તમાન સ્થિતિનું બાન આવ્યા વગર, ભવિષ્ય માટેની કોઈ ખરી યોજના ચોટ શકાય નહિ. દરેક પીછાન્યા (diagnosis) વિના અપાયલી દવા અસર કરવાની આશા રાખી શકાય નહિ. આ વિચારથી અમે એમ ધૃઢ્યું હતું કે, જૈનના ત્રણે શીરકામાં હયાતી ભોગવતાં તમામ સામયિક પત્રો (છાપાઓ), પાઠશાળાઓ, પુસ્તકશાળાઓ, મોડર્ન હાકો, સ્કૅલરશીપ ફંડો, વિદ્યોત્તેજક ફંડો, કન્યા-શાળાઓ, શ્રાવિકાશાળાઓ, ધર્મશાળાઓ, મંદીરો, ઈન્ડો-સો, સભાઓ અને મંડળીઓ, સાધુશાળાઓ અને સાધુસમાજને ધત્વાદિ સર્વ સંસ્થાઓની પાસેથી તે દરેક સંસ્થાને લેગતી નજીવાજોગ તમામ હકીકતો મેળવવી અને તે ઉપરથી એક Bird's-eye-view 'ઉડતી નોંધ' તરીકે એક લેખ લખીને જૈન વિચારકોને ખ્યાલ આપવો કે આપણે આજે અમુક સ્થિતિમાં છીએ. કઈ કઈ સંસ્થાઓ નીભાવવા જેવી છે, તેમને કઈ જાતની સ્કેપનાની ખામી છે, કઈ સંસ્થાઓ આજના જમાનામાં (તે પાછળ યતા શક્તિ, સમય અને દ્રવ્યના વ્યયના પ્રમાણમાં) જોછી હિતકર હોઈ હુલ્લે આપવા જેવી છે, સઘળી સંસ્થાઓની પ્રગતિને બાધક કયાં સામાન્ય તત્વો શોધી શકાય છે: આ બધું એ લેખમાં ખતાવવાની અમારી ઇચ્છા હતી. અને એ વિચારથી અમે ને ને સંસ્થાઓનાં નામ જાણુતા હતા તે દરેક પાસે અમુક અમુક વિગતો મેળવવા પત્રવ્યવહાર દ્વારા અરજ પણ મુઠતરી હતી. પરંતુ અમને જણાવતાં ખેદ થાય છે કે, માત્ર વીશક સંસ્થાઓ સિવાય કોઈએ કંઈ હકીકત લખી મોકલવાનો શ્રમ સેવ્યો નથી. એકાદ બે પેપરો, એકાદ બે પાઠશાળાઓ, એકાદ પાંચશોળ કે બે ત્રણ ફંડોના રિપોર્ટો ઉપરથી જૈન પ્રગતિનું માપ કઢાડવા હિમત મારવી એ જૈન સમાજને અમાય આપવા બરાબર જ ગણાય, એમ સમજી અમારે આ વિષય ઉપર કંઈ લખવાનો વિચાર આ વર્ષે માટે તો માંડી વાળવો પડ્યો છે. આવતી સાલ એ પ્રયાસ થોડા મહીના અગાઉથી શરૂ કરવાથી કદાચ ઘણી સંસ્થાઓના દેવાલ મળી શકશે અને તે ઉપરથી મુન્દીત 'ઉડતી નોંધ' લખવાનું શક્ય થશે. આ સ્થળે દરેક જૈન સંસ્થાના ચાલકોને અમે વિનંતિ કરવાની તક લઈશું કે, માંગવામાં આવતી હકીકત આ ઓફિસને પુરી પાડવા તેઓએ કૃપાવંત થવું. કેટલાક મહાશયો ૫ ૭ વર્ષના રિપોર્ટો મોકલી આપે છે, ને માટે તેમનો આભાર માનીશું, પણ દરેક સંસ્થાના ધણા વરસના રિપોર્ટ વાંચી જવા નેટલા અવકાશની આશા બાંધેજ રાખી શકાય; માટે પૂછવામાં આવતા થોડા સવાલોના ખુલાસા લખી મોકલવા કૃપા કરવી અને વધુ માહેતીની તદ્દર હોય તો રિપોર્ટો કામ લાગશે એમ સમજી વધારામાં રિપોર્ટો મોકલવા.

જૈન સૂત્રોના ઉદ્ધારનો એક વધુ પ્રયાસ.

પ્રાચીન જૈન મહર્ષિઓએ તત્ત્વમાનતા બંદાર બરવામાં કાંઈ કચાશ રાખી નથી; પરંતુ તેઓના અનુયાયીઓ એ બંદારમાં વૃદ્ધિ કરવાને બદલે તેમને સાચવી રાખવા નેટકું પાંચ કામ કરી શક્યા નથી એ ખરેખર ખેદનો વિષય છે. આપણે અંતારે ધર્મ ગમેલી બુદ્ધ કે મહાત્મા માટે શેઠણાં શેવામાં વખત ગુમાવવાને બદલે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીને હયાત રહેશે ખત્તનો એકડો કરવામાં, તેને શુદ્ધ કરવામાં, તેનો પ્રચાર કરવામાં અને તેનો મહિમા વધારવામાં કિયમી થવું ધરે છે. એક તરફથી દીર્ઘખર બાપાઓ 'જૈન યંધ રત્નાકર કાર્યાલય' અને 'જૈન સિદ્ધાન્ત ભવન—આરા' આદિ સંસ્થાઓદ્વારા ક્ષત્રિય જૈન યંધોનું સંશોધન અને પ્રસિદ્ધિ કરવાને ઉત્કૃષ્ટ યાચ છે, તેમ ખીછ તરફથી જૈન સૂત્રોનું (ને પરની સંસ્કૃત ટીકાઓ સાથે) સંશોધન અને પ્રસિદ્ધિ કરવામાં બન્ને સ્થેતાખ્યર કીરકા જે ઉત્કૃષ્ટ યાચ તેા ઘણું જૈન સાહિત્ય પ્રકાશમાં આવે. જૈન સૂત્રોના બાપાન્તર માટે પહેલો નોંધવા સરખો પ્રયાસ મુર્શિદાબાદવાળા રાય ધનપતિસિંહ બદાહર તરફથી થયો હતો, અને ત્યાર પછી છૂટાં છૂટાં સૂત્રોનું બાપાન્તર જૂઠી જૂઠી વ્યક્તિઓ તરફથી થયું છે. બાપુ સાહેબના સ્તુત્ય પ્રયાસને, ટીકાનું શુદ્ધ ગુજરાતી કે શુદ્ધ હિંદી બાપાન્તર નહિ આપવાને લીધે—ટાઈપિ કલકત્તાશાહી હોવાને લીધે તેમજ સમર્થ ટીકાકારો અને બાપાન્તરકારો નહિ મળવાને લીધે, બેઠકે તેટલી સફળતા મળી શકી નથી અને તેમનાં સૂત્રોની પ્રતો આજે મળી પણ શકતી નથી. ડૉ. દોશીએ પ્રા. જેકાબી વગેરે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો પાસે એકાદ બે સૂત્રોના માત્ર મૂળ પાઠ શોધાવવા મહેનત કરી છે, પણ તે પાઠો પણ કેટલીક જગાએ અશુદ્ધ હોવાનું સ્વર્ગસ્થ માતીલાલ મ. શાહે પ્રસિદ્ધ કરેલી આદ્યતિ ઉપરથી જણાઈ આવે છે; વળી ડૉ. દોશીએ ના તેા પ્રાચીન સંસ્કૃત ટીકા કે એનો અર્થ આપ્યો છે, ના નવીન પ્રકાશ નાખ્યો છે. રાજકોટથી બહાર પડેલું ઉત્તરાખ્યયન સૂત્ર ડૉ. દોશીના સૂત્ર કરતાં કાંઈક વધારે પ્રકાશ નાખે છે, પરંતુ તે પણ ઘણે ભાગે પાશ્ચાત્યબાપાન્તરકારનું અનુકરણ હોઈ, નિર્દોષ ભાગ્યેજ કહી શકાય એવું છે. આવા સંયોગોમાં, સૂત્રોના બાપાન્તર માટે એક મુન્યવસ્થિત ખાતું સ્થપાય અને તે દ્વારા જૈન અને જૈનેતર સમર્થ વિદ્વાનોની મદદથી સંશોધન અને બાપાન્તરનું કામ થાય એ ઘણુંજ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. આવી સંસ્થા સધળા સ્થેતાખ્યર બાપાઓની સહાય પામી શકે અને તેથી બેઠકે એટલો સમય અને દ્રવ્યનો વ્યય એકે સૂત્ર પાછળ કરી શકે. એક બાઈખંધ પત્રકારે આ બાબતનું માર્ગસૂચન સુમારે બે માસ ઉપર કર્યું હતું; અને અમને ગાળીને હર્ષ થાય છે કે, અમદાવાદનિવાસી સ્થેતાખ્યર મુર્તિપૂજક જૈનખંધુ શ્રીયુત પુન્નભાઈ હીરાચંદ અને તેમના મિત્રમંડળે આ અતિ ઉપયોગી સવાલ ઉપાડી લઇને મી. મનસુખલાલ રવટમાઈ મહેતા સાથે મળી 'શ્રી જિનાગમ પ્રકાશક સભા' સ્થાપના ઇચ્છ્યું છે અને તે માટે એક સારીસરખી રકમ પણ કલાકી છે. તેઓની યોગતા આજના આ પત્રના અંક સાથે વહેંચવામાં આવેલા સૂચન-પત્રમાં વાંચવામાં આવશે.

અમો દરેક જૈન બંધુનું લક્ષ આ યોગતા તરફ ખેંચવાની રમ લાઈએ છીએ

અને પોતાના અનુભવ વડે સૂચના કરવા રૂપે તેમજ તે સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થનારાં સૂત્રોની અકેક પ્રતના ગ્રાહક થઈ તે ખાતાને ઉત્તેજન આપવા રૂપે પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવવા ભલામણ કરીએ છીએ. તે સાથે આ ઉપકારી કાર્યના શુભેચ્છક તરીકે એક બે બીજી સૂચનાઓ કરી લેવાની પણ અમે ધરજ સમજીએ છીએ. આ સંસ્થાકોઈ અમુક ગચ્છ, પક્ષ કે શીરકા તરફ પક્ષપાત ધરાવનારા ગૃહસ્થોની નથી, એટલુંજ નહિ પણ ભાષાંતર કાર્ય પણ એવા તટસ્થ જૈન અને જૈનેતર સમર્થ વિદ્વાનોનેજ સોંપવાની તજવીજ ચાલે છે, તેથી કોઈએ કશી ભતતો સંશય લઈ જવો બેઠતો નથી. તથાપિ એકાદ માસિક તરફથી અપાતી આવી ખાત્રી અને સલાહ, ઘણા વખતથી વિરૂદ્ધના વિચાર યાંધી એટલા સામાન્ય વર્ગને આ કાર્યની દર યુગવા સમજાવી શકશે કે કેમ એ સંશયાત્મક છે. અને આવાં કામો ઘણાં ખર્ચાળ હોવાથી સામાન્યવર્ગની બહી સમજ મદદમાં લીધા સિવાય પરાંપકારી આશય પાર પડવો અતિ મુશ્કેલ-કહો કે અશક્ય-છે. તેથી અમે નમ્રતાપૂર્વક સૂચવીશું કે, પ્રસિદ્ધ કરવા ધારેલાં સૂત્રો ઉપર જે સ્વર્ગસ્થ વિદ્વાનનું નામ મૂકવા ઇચ્છ્યું છે તે ન મૂકતાં માત્ર “શ્રી જૈનાગમ સંગ્રહ” એટલુંજ નામ રાખવું એ પરિણામે વધારે ઉપકારી થઈ પડશે. અમારો આ અભિપ્રાય કોઈ વ્યક્તિની યોગ્યાયોગ્યતાના નિર્ણયને અવલંબીને નહિ પણ, જે સમાજના હિત માટે આ કાર્ય ઉઠાવવામાં આવે છે તે સમાજને વધુમાં વધુ લાભ પહોંચવામાં કાંઈ અંતરાય ન થાય એ ખ્યાલને અવલંબીને અપાય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવા અમે એક વાર શ્રીથી પાઠકગણને વિનવીશું.

એક વધુ સૂચના, અને પછી ખસ. આ સંસ્થા તરફથી બહાર પાડવાનાં સૂત્રોમાં મૂળ પાઠ તેમજ સંસ્કૃત દીકા બન્ને અને તે બન્નેનાં ભાષાંતર આપવા ઇચ્છ્યું છે. મૂળ પાઠ, તેનું અક્ષરશઃ (literal) ભાષાંતર, તેમજ સંસ્કૃત દીકા મૂળ રૂપમાં એ વચ્ચેના સંબંધમાંતો અમે એકમત છીએ; પરંતુ દીકાનું ભાષાંતર આપવાની રીતમાં જરા જૂદા પડવાની રજા લઈશું. સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરનારા મહાશયોને અનુભવ હશે કે, સંસ્કૃત દીકાકારો દીકામાં સમાસ છોડવામાં અને વ્યાકરણના નિયમો આદિ ચર્ચામાં ઘણી જગા રોકે છે. વ્યાકરણ કે સાહિત્ય વિષય ઉપરના અધ્યાત્મિક દીકામાં એ પ્રથા ઉપયોગી બને હો, પણ ઉપદેશ અને તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા અધ્યાત્મિક દીકામાં વ્યાકરણનાં ચૂંચણાં પાછળ ઘણી જગા રોકવી એ શ્રેયસ્કર ભાગ્યેજ માની શકાય. જે જરૂરનું છે તે એ છે કે, સંસ્કૃત દીકા અક્ષરે અક્ષર છાપવી, પણ તે દીકાનું ભાષાંતર અક્ષરશઃ નહિ કરતાં, વ્યાકરણ વિભાગ છોડીને ભાષાંતર કરવું અને એવા ભાષાંતર પછી એમાંના કથનપર વિશેષ પ્રકાશ પાડે એવી આધુનિક શોધ-ખોજો અને માદેલીઓનો ઉમેરો ‘વિશેષ વિવેચન’ રૂપે કરવો.

પહેલા પ્રયાસ માટે લગવનીજ સૂત્ર પસંદ કરવામાં આવ્યું છે, એ યોગ્ય જ કૃપ્ય છે; કારણ કે એ સૂત્રમાં ઘણું જાણવા બેગ જ્ઞાન સમાયલું છે. તેની કિમત, તેના કદના પ્રમાણમાં, ખર્ચના પ્રમાણમાં, કાગળ-છાપ-પુંદા વગેરેની ધારેલી કિંમતના પ્રમાણમાં, અને સૌથી વધારે તો તેની શુદ્ધતા અને ઉપયોગીપણાના પ્રમાણમાં, બેઠએ બે કરતાં વધારે નથી જ; અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે જનમાધ્યમે ને ઉપકારી પ્રવાસને પુરતી રીતે પ્રદાયબૂત થવા સૂકશે નહિ.

જૈન સાહિત્યે ગુમાવલો એક વૃદ્ધ સેવક.

જૈન સાહિત્યની સેવા. અભવનારાઓ. ગણ્યાગાંઠ્યા જ છે, તેમાં પણ ગણ. તા. ૧ લી ઓગસ્ટે એકની સંખ્યા ઓછી થઈ છે, જે બહુ અમને ઘણી દીક્ષગીરી થાય છે. જૈનકાળ માટે ૧૦ વર્ષ સુધી અયાગ પરિગ્રમ ક્રાંતનાર, 'રામ-રામ' જેવા ગૂની જૈન ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યનું સરસ સંશોધન કરનાર, આડેક જૈન મુદ્રાનાં ભાષાંતર લખનાર, વૃદ્ધ અને દરેક જૈન લેખક ત્રીયુત મેત્રીલાલ મનઃસુખરામ શાસ્ત્ર અમદાવાદ મુદ્રામે ઉપર કહેલી તારીખે સ્વૃષ્ટદેહ છોડી ગયા છે. તેઓએ 'પ્રાણીદિસા અને પ્રાણીખોરાક-નિષેધક' નામનો, એ વિષય ઉપર સઘળી દિશાથી પ્રકાશ નાખનારો, ગ્રંથ બહાર પાડીને એ વિષયની અગત્ય જાણવાયા માંસાહારીઓમાં પડેલી વાર જ સમજવી હતી, કે જે પછી તે પુસ્તકના ઉતારા કે અનુકરણ તરીકે ખીમ્મ ગુજરાતી પુસ્તકો યવા પામ્યાં હતાં. 'સદુપ-દેશભાગા' નામનો નૈતિક ઉપદેશ માટે યોગ્યલેખો તેમનો ક્યાગ્રંથ અને નમકોગ્રંથમાં નહિ આવેલા ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોનો સંગ્રહ કરી તેમણે છપાવેલો 'ગુજરાતી શબ્દકોશકોષ' (કે જે સરકારી તેમજ ગાયકવાડી જાગરણી ખાતાએ મંજૂર કર્યો છે) તથા તેમનાં કેટલાંક ઉપદેશી સંગ્રહ કાવ્યો: એ સર્વ, તેમનું નામ તેમના વાચકોના હૃદયમાંથી ભૂલાવા નહિ દે એમ અમને વિશ્વાસ છે. તેઓ સ્થાનકવાસી જૈનધર્મ પાળતા ખાનદાન કુળમાં જન્મેલા હોય તે વર્ગની સેવા એમણે બહુધા કરી છે તથા એ વર્ગને 'જૈનહિતેચ્છુ' માસિકદ્વારા છાપાનો શોખ પહેલવહેલો આગ્રંથી ૧૬ વર્ષ ઉપર તેમણે જ લગાડ્યો હતો અને આગ્રંથી એ માસિક ધાતું સાફ કામ બનતી રહ્યું છે. તેઓ સ્વભાવે મીલનસાર, સતત હૃદયમી, સાહિત્યપ્રેમી અને ધણજ સાદા હતા અને એમની સલાહ ધણીને ઉપયોગી થઈ પડતી. બાહ્યપ્રધ જૈન, દિગંબર જૈન, ગુજરાતી તેમજ દાકષીણ, કૌનીકલ વગેરે પત્રોએ એમના મૃત્યુ માટે ખેદ બતાવ્યો છે એમ અમે પણ આવા ઉપયોગી સાહિત્યસેવકના વિયોગથી અમને થતું દુ:ખ છુપાવી શકતા નથી; અને એમના આત્માને શાન્તિ મળે એમ ઇચ્છ્યા વગર રહી શકતા નથી. દીવાસો જેવા જેવું છે કે, મરહુમ પોતાની પાછળ પાંચ પુત્રો મૂકતા ગયા છે, જેમાંના વડા પુત્ર મી.વાડીલાલની ઓળખ જૈન સમાજને કરાવતી પડે તેમ નથી; કારણ કે જૈનસમાજનાર, જૈનહિતેચ્છુ અને હિંદી જૈનહિતેચ્છુ એમ પોતાનાં ત્રણ પત્રોદારા કેટલીક વખતે જૈનના ત્રણ શ્રીરકાને જમાનાને અનુસરતી સલાહો આપીને તથા ખાસ કરીને સ્થાનકવાસી જૈનવર્ગ માટે સંધ-સુધારા, તાતિસુધારા અને વિદ્યાપ્રચારને લગતી હિંદુચાલો ઉપાડીને તેમણે પોતે પોતાની ઓળખ અત્યાર આગમ્ય જૈન સમાજને સારી રીતે કરાવેલી છે. મરહુમના મૃત્યુના ખીજાના પાસે ખેડોને કક્કા યુવાને 'મહાવીર' મિશન' નામની જે સંસ્થાની યોજના ધડી કઢાડી છે અને જેમાં પોતે ૩ વર્ષ સુધી વગર પગારે કામ કરવાનું વચન આપ્યું છે તે યોજના ગયા માસના 'જૈનહિતેચ્છુ'માં વાંચનારને એમ લાગ્યા વગર નહિ જ રહે કે ઉત્પાદક તેમજ મોક્ષદેવ-દાયક એમ બન્ને પ્રકારના જ્ઞાનના પ્રચાર માટે એવી કાંઈ સંગીન હિંસચાલ વગર આ જમાનો ચલાવી લે એ આશા દાકૃત છે. આ યોજનાને તે વર્ગ પેઢીના સ્વધર્માભિમાની જનોએ વધાવી લેવી જોઈએ છે અને વ્યવસ્થાપક કમીટી નીમીને દંડ માટે ચર્યાત તાકદિ કરવી જોઈએ છે. સ્વેનામ્યર મૂર્તિપૂજક વર્ગના પણ કેટલાક ઘના વિચારકો પોતાના સ્વધર્મોમાં

મનોવિજયનો મહામંત્ર.

માનસિક ચંચલતાને દૂર કરવાનો ઉપાય.

મનુષ્યનું મન સ્વભાવથી જ સાથ જેવી કુટિલ ગતિવાળું, જેરી નાગની પેઠે નસેનસ વિપવસાસનાના વિષમ વિપથી ભરેલું, જન્મજન્માન્તરના કુસંસ્કારોથી કટાગ્રેલું, અને દીર્ઘ સમયના સંસારવાસથી સૂકાયેલા કાષ્ટની પેઠે ભાગે ત્યાંસથી પણ વળે નહિ એવું, દુર્ધર્મ-હડીલું-દુરાચલું હોય છે. શ્રી ગીતામાં બ્રહ્મ અમૃત, શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે—**ચંચલં હિ મનઃ કૃષ્ણપ્રમાથો વલવહદમ્ । સંયમસ્તસ્યમન્યેહં વાયુરિવ સુદુષ્કરમ્ ॥**” અર્થાત્—“હૈ. કૃષ્ણ! કુટિલ મન અતિ ચંચળ, વેગવાળું, પોતાની વૃત્તિને ચોંટી રહેતાઈ, દૃઢ અને દુરાચલમાં સખળ છે, તેનો નિગ્રહ વાયુના નિગ્રહની પેઠે દુષ્કર-કટસાધ્ય-અસાધ્ય રોગ જેવો સામાન્ય યત્નથી થઈ શકે તેમ નથી.

આ સિદ્ધાન્તની સત્યતાનો આ સંસારમાં અનુભવના ઉંબર ઉપર સર્વને સાક્ષાત્કાર થયો જ હોય છે. શ્રીકૃષ્ણના દર્શાવેલા માર્ગ પ્રમાણે તીવ્ર વૈરાગ્યનો તેની આંખપર પાટો ખાંધીને અખંડ અભ્યાસના અંકુશથી તેને બંધે વશ કરી શકાતું હોય પણ આ વિલાસી, મુખેચ્છ, અવસપિય, પ્રભાદપ્રધાન ચંચળ જમાનામાં એવા અખંડ અભ્યાસ કે તીવ્ર વૈરાગ્યને અવકાશ જ ક્યાં છે? જ્યાં દિવસ અને રાત સંસારના મેદાનમાં મુખસ્પર્શની શરત ચાલી રહી છે, સ્વાર્થપરંપરાનું તોફાન મચી રહ્યું છે, તેમજ વિષયમુખની છુટે હાથે હ્લાણી ચાલી રહી છે, ત્યાં સંયમ, સાધના કે વિરાગવૃત્તિને કોઈ ઉભાં પણ રહેવા દે તેમ નથી! ત્યાં મનને ક્યાં વશ કરવું? જ્યાં પડરસ ભોજન, નવરસ રંજન, શૃંગારનાં ભજન, મનમથનાં અંજન અને ભાતભાતનાં વિષય વ્યંજનની તડામારી ચાલી રહી હોય, પોતે પોતાને જ ભૂલાવી દે, એવી માયાની, ભસ્માશુરને હાથ ચઢેલાં શ્રી શંકરનાં કંકણ જેવી ભુરછી બાન ભૂલાવી રહી હોય, સાંસારિક સ્નેહમુખનાં સ્વપ્નામાં હૃદયને તરભોળ કરનારી આશાનની અંધારી રાત્રિયો ફેલાઈ રહી હોય ત્યાં, આ ભવનાટકનાં ઝડઝમક ભર્યાં રસમય વાતાવરણમાં-વિચારા વનાંકસ વૈરાગ્યનો વિચાર પણ કોણ કરે છે? વિષમાં મુકાની સંભાવના અને કથિરમાં કંચનની બે કદી સંભાવના થઈ શકે તો જ આજના આ વિષયસો-લુપ વિજારી ગટવાદી જમાનામાં વૈરાગ્યની સંભાવના કે કલ્પના પણ થઈ શકે! આજ-કાલ તો મનને વશ કરવાને બદલે મનને વશ થયેલા મનુષ્યો ભક્તરાજ તુલસીદાસ કહે છે તેમ પ્રાચ્ય ચંચળતાના ઘોડાપર ચઢીને કલ્પિત ત્રિલોકનાં સ્વપ્નસામ્રાજ્યમાં દોડાદોડી કરી રહ્યા છે! ભક્તરાજ તુલસીદાસજી કહે છે કે:—

“કમલ મન રંગ તરંગ ચઢે, કમલ મન ગાહત હૈ ધનકા;

કમલ મન કામિની સંગ કરે, કમલ મન ધાવત હૈ રનકા.”

આવા બગવાન મનને મારવાને આજે કયો શરવીર સમર્થ છે? સદુ જાણે છે કે, સમગ્રાં મુખ દુઃખનું-ચડતી અને પડતીનું, બંધન અને મોક્ષનું કારણ પણ એક માત્ર મન જ છે. મન ઈવ મનુષ્યાણાં કારણં વંધમોક્ષયોઃ એ મનને અંકુશમાં રાખીને ત્રીધા રાદગાં ગજાવવાથી આ જન્મમરણીય ઘટમાળ આ જગતનાં વચ્ચે, માયાની

બેડીઓ અને કાળની ફાંસીને તોડીને અશ્વ મોક્ષમંદિરના મુખસિંહાસનપર આરોહણ કરી શકાય છે. એ સમજે છે સહુ, પણ તેના સદુપયોગ કોણ કરે છે? એ મનની ચંગળતા-અનિશ્ચિતતાની કંઈ હદ કે સીમાજ નથી! ખરેખર એ મન એકાદ ન્હાના અમાન બાળક જેવું જ છે. નહાતું, તોરાની છોકક જેમ રડીને એક રમકડું લે છે, તરત જ તેને મૂકી દઈ બીજું ઉપાડે છે, પણ એ જ દશા કરીને ત્રીજીની ધમ્મી કરે છે! દુધ અને બાન એકઠા કરે છે, એકઠા થયા પછી તેને જૂદા કરી દેવાની હડ લે છે! પોતાને હાથે જ એકાદ રમકડું ભાગી-ફાડી તેના કકડા ક્યાં પછી તેને જ પોણું સાચું કરી દેવાનું અનિવાર્ય તોફાન મચાવે છે; સમગ્રવ્યું સમજાતું નથી; બીજું એવું રમકડું લાવી આપતાં પણ શાંત થતું નથી; બસ, એને તો પેલું ભાગેલું જ સાચું કરવું છે! મનની પણ એ જ દશા છે. તે એક વસ્તુ છોડી બીજીને ઉપાડે છે, બીજી હજી હાથમાં નથી આવી ત્યાં તો ત્રીજીપર ઘટિ દોડાવે છે! એક ફેરે છે, બીજું ફેરે છે, અને એની મનમાની ભાંગેડા ક્યાં પછી તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતું માથું પીટે છે! કાઈ એક વસ્તુ બેઠ દષ્ટિસમોહન થયું, તેનાં વખાણુ સાંભળ્યાં એટલે તેની પ્રાપ્તિની ધમ્મી જાગી! ધમ્મીમાંથી આતુરતા અને તેમાંથી તન્મયતા પ્રકટી! તેને માટે સતન પ્રવૃત્તિ સેવતાં વ્યાસંધી તેની પ્રાપ્તિ નથી થતી, ત્યાંસંધી તેની પ્રીતિની અતિવ્યાપ્તિને કાંઈ કે કિનારો જ હોતો નથી! તેના માનસિક વેગના મુખ્ય મથક મોહની કશી મર્યાદા જ નથી જણાતી! અને તેને મેળવવા માટે તન-મન-ધન-આત્મા-આલોક-પરલોક-દાન-ધમાન જે કંઈ કહે તે સર્વસ્વની શાન્ત આહુતિ આપવી તેની કંઈ સીમા જ નથી હોતી! આમ, સર્વસ્વ અર્પણ કરવા છતાં તે ન મળે ત્યાંસંધી શાન્તિ-તૃપ્તિ કે અસંખુદિ જ નથી થતી! મનનો એ કેવો દુરાચારી સ્વભાવ!

“ એ મેળવ્યા પછી તેનું કેવા યતનથી રક્ષણ કરીશ, કેવા કેવા આનંદથી તેનો ઉપ-ભોગ કરીશ, જે વિના એક ઘડી પણ છવાતું નથી, તેને કેવા છવતા જોખમે જાળવી રાખીશ, અરે! એક પણ પણ વિખુરી પડવા નહિ દઈ, આટલો સમય તો તેના અભાવે ચાલ્યું કેમ હશે એ એક આશ્ચર્ય છે! મળ્યા પછી મરનાં પણ જૂદી નહિ દઈ.” આવી આવી અનેક વિચારમાળામાં અટવાતું એ જ મન મહાપરિશ્રમે અને મહાન ભોગે એ હૃદયરથ વસ્તુને પ્રાપ્ત કર્યા પછી કિંચિત્ કાળમાં જ તેનાથી ધરાઈ રહે છે. એકવાર મળ્યા એટલે ઘોડા જ સમયમાં તે અતિ સામાન્ય તુચ્છ જેવી જ તેને જણાય છે, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય? હચિયારનાં ઉતરી ગયેલાં પાણીની પેઠે, પાણીના વહી ગએલા રેલાની પેઠે, પ્રાણીના પ્રાણ જવા પછી પડી રહેલા મૃત શરીરની પેઠે, એ વસ્તુ હાથમાં આવતાં જ પ્રાપ્તિની પ્રવળ ધમ્મીમાંથી આતુરતાનું પાણી ઉડી જતાં, પ્રાપ્ત વસ્તુનો મોહ-આદર-તેની કિંમત અને એ સર્વનું કુતુહલ શાન્ત થાય છે! મોહ ઉતરી જતાં કિંમત ઘડી જાય છે! દૂરથી હીરાકણિ જેવી કિંમતી જણાતી વસ્તુ કરગત યતાં કાચના કટકા જેવી કોડીની યદ પડે છે! એટલું જ નહિ પણ સર્વ પ્રતિભાઓને પાણીમાં પલાળતી માનસિક ચંગળતાના એ મહાપત્તને મેળવેલી વસ્તુને પણ એવી જ રીતે આગળ એકડી કરેલી અને પાછળથી નકામી ઠેરવેલી બીજી ખૂણે પડેલી નિર્મોલ્ય વસ્તુઓમાં ભેગવી દે છે! તેને એકાદ અધારા ખૂણામાં ધકેલી દે છે, જ્યાં પાણું લેતું સ્મરણ કરવાનો અવકાશ પણ ઓછો

હોય છે! એ અમૂલ્ય વસ્તુની આવી ગતિ થતાં જ પળવારમાં કોઈ ખીજ વસ્તુને મારે એકાં જ બળવાન આતુર મોહ જગૃત થાય છે! એકને મૂકીને તુરત ત્યાંથી ઉતરેલી મનની નજર ખીજ નવી વાત ઉપર દોડે છે! હાયરે! મન! આ પ્રમાણે અનંત બ્રહ્માંડની કેટલી બધી અનંત વસ્તુઓ ઉપર નજર દોડાવી? કેટલી બધી મેળવી અને કેટલી દીધી?!

તો પણ તને કદિ તૃપ્તિ મળી જ નહિ! મનના પ્રેરેલા આવા નાશકારક મોહમાર્ગમાં મરતો પછડાતો મનુષ્ય વારિને યથા વલોવી વલોવીને માનવજીવનનો અમૂલ્ય વખત ગુમાવી દે છે. પરિણામશૂન્ય પુરૂષાર્થમાં જ નિષ્ફળ યત્નમાં જ તેનું આખું આયુષ્ય વહી જાય છે; અને જેને મુખ સમજીને પ્રાપ્ત કરવાનાં તરફડીયાં મારે છે, તે તો મૃગજીવની પેઠે, ભૂતના બડકાની પેઠે દૂરનું દૂર જ નાશનું શરૂ છે! જે વસ્તુને મેળવવા ચોતાનો અમૂલ્ય અવતાર અર્પણ કરે છે, તેની માત્ર છાયા જ હાથમાં આવે છે અને એ છાયામાં ધુમાડાના બાયકા ભરતાં ખાલીના ખાલી રહેલા હાથ તરફ નજર કરતો-પશ્ચાત્તાપ કરતો-નિસાસા ભરતો છેલ્લાં ડચકાં સાથે આ જગતને છેડી સલામ કરીને, “બાંધી મુકે આયો મો પસાર હાય જાયગો” એ અમૂલ્ય વાક્યનાં સત્યને અનુભવમાં ઉતારીને, પસારેલી ખાલી હથેળી જગતને ખતાવતો જાણે કહેતો હોય કે, ‘બાપ્તો! ચેતો, અને આ અમૂલ્ય જીવનનું જે માર્ગમાં સાર્થક થવાનું છે, તે ધર્મ માર્ગનું ગ્રહણ કરો. નહિ તો એક દિવસ તમને પણ આમ મારી જ પેઠે પશ્ચાત્તાપ કરી ખાલી હાથે પાછા વળવું પડશે! જગતનાં નાશવંત-ક્ષણિક-ભાસમાત્ર મુખ સાધનમાં તમારું કંઈ નહિ’ વળશે. એ મુખ, એ સંસાર અને તેના સ્નેહસંબંધ નથી કોઈના થયા અને નહિ કોઈના થાય, મારે એ મોહજીવમાંથી છૂટાય એવા ઉપાય કરીને શ્રીપ્રભુનું શરણ સેવો, સ્વધર્મનું પાલન કરો, પરમાર્થમાં પ્રાણપણ કરો તો જ આ અમૂલ્ય અવસરનું સાર્થક થશે. મનુષ્યનું મન આવું અનિશ્ચિત અને ચલ છે. એક સામાન્ય દૃષ્ટાંતથી આપણે એ અસ્થિરતાનો નિર્ણય કરીએ. જલ નિર્મળ હોવા છતાં નિશ્ચય નથી, ચંચલ છે. કેમકે વહી જવું, સરી જવું અને ઉડી જવું એ તેનો સ્વભાવ જ છે. વાંકું વળીને, નિચાણમાં નખીને, જમીનમાં શોષાઈને, ડૂબ્યાથી ઉડીને જ્યાં માર્ગ મળે ત્યાં, તે સરસથી સરી જાય છે. તેમાં પણ દોળાવવાળી વિષમ-ભૂમિમાં, રેતીવાળા પ્રદેશમાં કે આઝાઅવળા કુટિલ માર્ગમાં તો તે થોડો કાળ પણ સ્થિર રહી શકતું નથી. ચારે મેર મજામુન ફરતી દિવાસો બાંધી તળાવ, વાવ, ફાવ કે સરોવરમાં તેને કેદ કરી પૂરી રાખવામાં આવે તો ત્યાંજ અમુક સમય સૂકી તે સ્થિર રહી શકે છે. જે કે ત્યાંથી પણ વરાળ ચઢીને ઉપર ઉડી જવાનો અથવા પૃથ્વીનું તળિયું બંદો નીચે ખાતાગમાં ઉતરી પડવાનો તેનો પ્રયત્ન તો સતત ચાલુ જ રહે છે. યત્નપૂર્વક સાચવી રાખવાની અને તેને ઉપયોગમાં લેવાની દૃઢતાવાળા મનુષ્યો ઘણા, જાગર કે ગોળામાં તેને પુરી-ખરી ઠાંકણાનો દૂસો તેના ઉપર દબ રાખે છે. આવી મુરશિન અવસ્થામાં જ, આવા નિયમન અને અંકુશમાં જ માત્ર તે જાણે વખત રહીને સ્થિરતાપૂર્વક દટી શકે છે, અથવા તેના નિયંત્રાને ઉપયોગી થઈ શકે છે. મનુષ્યનું મન પણ આવું અપ્પરંગી, ઉડતી પાંખોવાળા જલ જેવું જ છે. એનું જ પોચું, એનું જ ચંચલ, અને એનું જ શીઘ્ર સરી જતાં છે. તેને અભ્યાસના મજામુન ઘડામાં કેદ કરી પૂરીને વેરાઅડી ઠાંકણાનો દૂસો દેવામાં ન આવે ત્યાંથી તેને કદાપણ રોકી શકાતું નથી, સ્થિર રાખી શકાતું નથી અથવા

તેનો સહકર્યોગ થઈ શકતો નથી. તેને છૂટું રાખવાથી મોહ, લોભ, કામ, ક્રોધાદિ કુટિલ માર્ગોમાં તેમજ વિવિધતા દોળાવવાળી વિષમભૂમિમાં તે તરત સરીને વળી જાય છે. કામના કીચડમાં ખરડાઈ ગઈ-મેલું થઈ કાળક્રમે નિર્મળતાને બદલે મલીન દુર્ગંધીનો વિસ્તાર કરે છે.

મનને સરી જવાના કંચન અને કામિની એ બે મોટા દોળાવ છે. એ બેમાં રૂપના મોહથી મનને અનિવાર્ય આકર્ષનારી કામિની એ મુખ્ય-ભયંકર ખાડ છે; જેણે ક્ષણ અને શંકર સરખા, તેમજ વિશ્વામિત્ર અને પરાશર સરખા પુરુષોનાં મનને પણ સ્થિર રહેવા દીધાં નથી, ત્યાં સામાન્ય મનુષ્યોનાં નિર્મળ મન અનાયાસે ફસી પડે એ સ્વાભાવિક જ છે. એથી જ શાસ્ત્રકાર લખી ગયા છે કે—

વિશ્વામિત્રપરાશરમ્ભૃતયો વાતામ્બુર્ણાશના ।

તેજપિ સ્ત્રી મુલ્લપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વૈવ મોહં મતાઃ ॥

શામ્યાન્નં સઘૃતં પયોદધિયુતં મુંજંતિ યે માનવાઃ ।

તેષામિન્દ્રિયનિગ્રહો યદિ ભવેદ્વિધ્યસ્તરેત્સાગરે ॥

એથીજ સહિમાં માનવ જાતિની સંકેતે નવાણું વ્યક્તિ—પ્રાયઃ સોએ સો છવોનાં મન કામમાં, મોહમાં અને રૂપપ્રણામાં ફસ્યાં જ રહે છે. સ્ત્રી અને મુવર્ણ એ બે પદાર્થો મનમત્સ્યને મીઠો ગળા બતાવી, તુરત જાળમાં ફસાવી એ શંસાદારા છવાત્માને તરફડાવીને મારી નાંખે છે. આ ભયંકર ખાડમાંથી મનને બચાવી સ્થિર રાખવું હોય તો, તેના સરલ ઉપાય એજ છે કે, મનને એ ભયંકર ખાડની નજીક જ જવા ન દેવું. કાંટાવાળા માર્ગોના આગળથી જ ત્યાગ કરી દૃઢનિશ્ચય અને ચાતુર્યકે તેનાથી દૂર રહેવું. સમીપ જવાનું બંધ થયું ત્યાં સંકર કે ભયનો સંભવ પણ નથી. આ પ્રમાણે મોહના આકર્ષણમાંથી મનને બચાવનારું-ભયંકર ભવરોગનું તત્કાળ નિવારણ કરનારું સસર્ગપરિત્યાગ અર્થાત્ સંગત્યાગ જેવું બીજું કોઈ રામબાણ ઔષધ જ નથી. માટે જ્યાં જ્યાં ભુવનમોહિની સ્ત્રી જાતિનાં મુંદર મુખનું દર્શન થતું હોય, તેના કમનિય કંકણનો ખલખલાટ અથવા ચરણનુપુરનો જળજણાટ પણ કાને પડતો હોય, એ કાંકિનીના વગગાડ જેવી તેની છાયા, તેના ઓળો આંખે જળાતો હોય, જ્યાં તેના પ્રસ્વેદની ગંધ પણ નાકને પહોંચતી હોય અથવા તેનો અશ્વ વિચાર પણ જે જે સ્થાનમાં-વાતાવરણમાં તરવરતો હૃદયને સ્પર્શ કરી શકતો હોય, ત્યાંથી દૃઢતાપૂર્વક દૂર રહેવું. વાધ કે સિંહની ગંધ આવતાં ગાય, ઘોડા વગેરે પશુઓ જેમ પાછાં હસી દૂર નાસે છે, તેમ વિનાશમાંથી બચવાની મજાજાળો અછત છવાત્મા પણ ઉપરનાં સર્વ સ્થાન અને સંસર્ગજન્ય સ્વપ્નાઓને માત્ર ભયના નહિ, પણ સાક્ષાત્ વિનાશનાં સ્થાન સહમટીને તુરત તેના ત્યાગ કરવાથી જ પોતાના ઓજ ને ટકાવી શકે છે. રક્તપિપાસુ પ્રચંડ ચામુંડા જેમ અણ દાયમાં ધારણ કરી અનંત રક્તપીજને રણમાં રમદોળી તેના લોહીનું પાન કરતી ખડખડાટ હસી રહી છે, અનંત રાક્ષસશૈનાનો પણ એક નવન પલકારે જાય કરી રહી છે, તેમ સાક્ષાત્ મહામાયાનો અવતાર સ્ત્રીજાતિ પણ મોહક અણ દાયમાં ધારણ કરી, પશુકૃતિપરાયણ પામર છવોને પીલી, નિચોવી, તેના

ઉપર જ્ય કરી હાથપૂર્વક તેનું લોહી પીવામાં પાછી હાંતી નથી, માત્ર સ્વપ્નમાં પણ સંગદોષથી સાક્ષાત્ કરનારાં નિર્બળ જીવાત્માનું સત્યાનાથ કાઢ્યા વગર રહેતી નથી. ત્યારે સમક્ષ વ્યવહારમાં દિવસરાત સંસર્ગ સેવનારાને મોહનિસો મઝાવવાની, આવાગમનના શીશામાં ઉતારવાની એ મહાશક્તિને શી વાર લાગે ? એટલા માટે જ શાસ્ત્રો દોષ વગાડી, ઉદ્યમાંથી જગાડી જીવાત્માને સાવધાન કરતાં આદેશ આપી રહ્યાં છે કે:—

તત્સાંગારસમા નારી ઘૃતકુમ્ભઃ સમઃ પુમાન્ ।

તસ્માત્પુરૂષં ચ નારીં ચ નૈકત્ર સ્થાપયેદ્ બુધઃ ॥

નીતિકાર કહે છે:—નારી ધગધગતા અંગારા જેવી છે. પુરૂષહૃદય ધીના ઘડા જેવું છે. બન્નેને પાસે રાખવાથી ધી પીગળ્યા વગર રહે નહિ એ કુદરતનો કાયદો જ છે. માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે એ દેવતા અને દાડને કદિપણ એક સાથે ન રાખવા. વળી ખીજે ઠેકાણે પણ કહ્યું છે કે:—

હૃદયતુળકુટીરે દીપ્યમાને સ્મરાગ્નો ।

વિહિતમાવિહિતં વા પંડિતોઽપિ ન વેત્તિ ॥

વાસનારૂપી તુલ્યપ્રજ્વાળી અનેલી હૃદયરૂપી ઝૂંપડીમાં જ્યારે કામનો અગ્નિ સળગી ઉઠે છે ત્યારે પડિતને પણ—સમર્થ નાની પુરૂષાને પણ સાદું માઈ' કે સાચું જોડું જાણવાની શક્તિ રહેતી નથી. એથી જ પરિણામદર્શી પુરૂષો કહી ગયા છે કે:—કામાગ્નૌ નૈવ પદ્યત્તિ—જેમને કામનો અધાપો આગ્યો છે તેઓ કંઈ જમ્ જોઈ શકતા નથી. કામ મોહથી અને મોહ સંગથી હિયન થાય છે, માટે એ અધાપાથી તેમજ આત્માના સર્વ નાશમાંથી અચતું હોય તો નિશ્ચયપૂર્વક સંગત્યાગ સેવવો.

“નરકસ્ય દ્વારં નારી” અને “નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી” આદિ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો શ્રવણ કરીને “સ્ત્રીસંગ”ની ઝેરી અસરથી દૂર રહેવા, સ્ત્રીનું નામ માત્ર સાંભળતાં બદક-નારો એક સોળ વરસનો બ્રાહ્મણ કુમાર પોતાનાં માનપિતાથી શ્લહી જ્લહીને, ઘરસંસારનો ત્યાગ કરી, બ્રહ્મચારી બનીને વનમાં નારી ગયો. ગૃહવાસ અને ગ્રામને દૂરથી નિરખતાં નમસ્કાર કરી દૂર બાગતો તે જંગલમાં જ વસવા લાગ્યો. એક દિવસ રાત્રિના વખતે બર-જંગલમાં એક વિશાળ વાવના છોળધ બાંધેલા કાંદાપર તે સૂઈ ગયો. મધ્ય રાત્રિએ તેને સ્વાન આવ્યું. એક મુંદર વસ્ત્રાભૂષણમાં સજ્જ થયેલી મુંદરી તેને પોતાની નિકટ આવતી જણાઈ. બ્રહ્મચારીએ સ્વપ્નમાં જ કહ્યું કે,—“ઝેરી નાગણ જેવી મુંદર દેખાતી, પણ સ્પર્શ કરનારનો પ્રાણ હરનારી હે વિવેચી ! તું મદારાની દૂર રહેજે. તારો રૂપ લાવણ્યથી અધ બનીને હું મારે હાથે જ મદારા ગળામાં ફાંસો નહિ નાખું.” આવાં વચનો બહુજલો નહક આવતી એ મુંદરીના સ્પર્ષદોષથી દૂર રહેવા માટે સ્વપ્નમાં ને સ્વપ્નમાં છોટા ખસ્યો ! જરા પાછળ ખસતાં જ પાછળથી નખીને એ ઉડી વાવમાં પડી ગયો ! તરવાના જ્ઞાન વગરનો બ્રહ્મચારી, સ્વપ્નમાં સમીપ આવેલી મુંદરીને ગોગે ઉડા પાળીમાં રૂખી ગયો; ત્યારે જીવની જગતી સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ શું ન કરે ?

ધર્મસ્ય લયમાત્રોઽપિ પ્રાપ્યતે મહતો મયાત્ અર્થાન્ નરકના-વિનાશના—મૃત્યુના મદાન્ બલ્યમાંથી મનુષ્યને એક ધર્મ જ નારી સહે છે. જમ્ ધર્મશાસ્ત્ર સ્પષ્ટ કહે છે કે:—

“અર્થ કામેષ્વસપ્ત્તાનાં ધર્મજ્ઞાનં વિધીયતે” કનક અને કામિનીથી દૂર રહે તેને જ ધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ ‘શ્રી સંગ’ સેવનાર અથવા કામિનીની કામનાં પણ કરનારને બવસાગરથી તારનાર ધર્મનું જ્ઞાન કદિ પણ થઈ શકતું નથી; માટે શ્રીકૃષ્ણ ગીતા-છમાં ઉપદેશ છે કે:—

ધ્યાયતો વિપયાનુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥

ક્રોધાદ્ભવાતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્મણઙ્યાતિ ॥

વિન-વનિતાદિ વિષય સાધનોનો વિચાર માત્ર કરવાથી તેમના પર રાગ-પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે; પ્રીતિથી સંગની કચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, કચ્છા કામજ્વરને આતુરતાને—કેટલાંને ઉપગત્તે છે. એ કચ્છા તૃપ્તિન થતાં ક્રોધ ઉપજે છે. ક્રોધથી સંમોહ-ભિન્નજ્ઞાન ઉપજે છે, ભ્રમિત મન બની જાય છે. આ સંમોહથી સ્મૃતિ-યાદદારત બગડે છે. એ ચિત્તભ્રમથી બુદ્ધિનો પણ નાશ થાય છે. અને બુદ્ધિનો નાશ થતાં મૃત્યુ-પ્રાણનાશ થાય છે. આમ કામિનીની કામના માત્ર મનુષ્યનું કામ ફાડી નાંખે છે; અને એક પગથિયું ચૂકનારનો આખરે અધઃપાત થાય છે. “વિવેકભ્રષ્ટાનાં ભવાતિ વિનિપાતઃ શતમુખઃ” વિપયતો વિચાર કરવા નેહથી વિવેકભ્રષ્ટતા થતાં જ—એ એક ભૂલ, અનેક ભૂલોને ઉપગત્તી, શતમુખ વિનિપાત—સર્વ નાશના કારણરૂપ યદ્ય પડે છે. માટે સુખેચ્છુ પુરૂષે સ્વપ્નમાં પણ શ્રી ભગિનો વિચાર સુદ્ધાં ન કરવો નેહએ એમ શાસ્ત્રો સમજાવે છે અને શ્રીકૃષ્ણ તેની સાક્ષ પૂરે છે. પણ અન્યથ પણ કહ્યું છે કે:—

નારીં સુખેયસીં મત્વા પ્રીતિં કુર્વાન્તિ ये नराः ।

તે શઠા મન્દમતયસ્તે મુઢા નર દેહકાઃ ॥

શ્રીને સુંદર સમજીને, જે નર ધરતા પ્રેમ;

તે શઠ-ખર-મતિમન્દ અતિ, કેમ મેળવે ક્ષેમ ?

સંસૃષ્ટં દુઃસ્વદંચાદે વિપં નારી તુ ચિન્તિતા ।

જ્ઞાનં ધ્યાનં તથા પ્રાણાન્ સમૂલાન્હરતે પુનઃ ॥

અદિ કરશે તન વિષ ચ્હડે, પ્રાણ જ માત્ર ત્યજ્ય;

શ્રી વિષ ચિંતયતાં ચ્હડે, જ્ઞાન, પ્રાણ, તપ જ્ય.

દર્શનાદ્ધરતે ચિત્તં સ્પર્શનાદ્ધરતે વલમ્ ।

સંમોગાદ્ધરતે વીર્યં નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી ॥

દર્શન છે મન હરણકર, પણ હરનારો સ્પર્શ;

વીર્ય હરે સંમોગથી, શ્રી રાક્ષસી પ્રત્યક્ષ.

વિપમાસૌ મદનજ્વાલારૂપેન્ધનસમેષિતા ।

કામેભિર્યજ્જ હૃપન્તે યૌવનાનિ ધનાનિ ચ ॥

રૂપ કાટ્ટી સજગતી, વિષય કામની જવાબ;

યૌવન ધનને હોમતા, કામી પામે કાળ.

આવી રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને સુરેશ જેવા સમર્થ દેવતાને પણ હથેલી-
માં નચાવનાર, વિશાંમિત્ર, પરાશર જેવા ચિરકાલ તપ સાધનથી મનને વશ કરનાર,
તપસ્વીઓને પણ ભગવાનનાર, સમય જગતમાં સત્તા જમાવી શ્રીશંકર સરખાતું કપડાસ
કરનાર મહારાજ કામદેવ કોને ખરાબ ક્યાં વગર રહે છે? કેટલા મહાપુરુષોના તે
કોળીઆ કરી ગયો છે, કેટલાં મહારાજ્યો તેણે તારાજ કર્યા છે, કેટલી બળવાન પ્ર-
જ્ઞઓને તેણે પાચમાલ કરી છે અને વિશ્વને વિનાશ કરનારું તેનું કેવું તેમજ કેટલું બધું
અગાધ સામર્થ્ય છે એ માત્ર પ્રાચીન પુરાણોમાં કે આગળના ઇતિહાસોમાંજ નહિ પણ
આજના આશ્ચર્ય આંખ સામેના વ્યવહારિક જગતમાં આપણી આગળ પાછળ અને આસ-
પાસ આપણે નિરંતર જોઈ અને અનુભવી શકીએ છીએ. એ કામનેજ પ્રતાપે પ્રાયઃ ઘેર-
ઘેર વેરઝેર, કંગાઈ, લડાઈ, નબળાઈ અને આળસાઈએ ઘેરો ઘાટ્યો છે. મનુષ્ય તોપના
ગોળાથી, તીર તરવાર કે કટારના ઘાથી, ભોખ અથવા ઘમિનામાદના ઉદ્કાપાતમાંથી
વખતે ભાગ્યજો બચી જાય છે, પણ જળચયગત્યાથી મદન મહારાજના મારથી-કામ-
દેવનાં બાળથી તો કરોડમાં કોઈકેજ બચી, પોતાનું શાશ્વત કલ્યાણ સાધીને ઉભય લોકને
હતી રહે છે. બાકી તો વિશાળ જનસમુદાય તો એ ઝેરી બાણથી ધાયલ યદને આ
સંસારસાગરમાં ગોથાં ખાતાં કુખતો મરનો જન્મમરણની રેંટમાળમાં—વંટોળીઆમાં
મહડેલા તણખલા પેડે ધુમ્મ્યા કરે છે. આ જગતની મોહમાયા રૂપી ઝંઝાવાતની ચક્કરડીમાં
ઉલ્લગમરડીઓ ખાતો, ત્રિવિધ તાપની ભટ્ટીમાં રોકાતો, અનેક આફતોના ખડકો સાથે
અધળાતો ને ડીચાતો, તોપની બવસાગરમાં સૂકાન કે રેતેડી વગરના તુટેલા—ટુટેલા નાવની
પેડે ખેંચાતો અને તણાતો પ્રલયના બચકર દિવસ પર્યન્ત અતંત કુખનો અનુભવ કરે છે.
આવા ચાલુ બચકર મોતમાંથી—આત્માનું એવું મોત ઉપજવનારા કામદેવના વિષમ બાણમાંથી
પોતાની પ્રજાને-પોતાની સંતનિને બચાવવા માટેજ આપણા દીર્ઘદર્શી પ્રજાણુ પૂર્વજોએ
—આર્યઋષિ મહર્ષિઓએ તેમના આડી બ્રહ્મચર્યની અબેધ પ્રજા દિવાલ બાંધી દીધી છે.
જ્યાંથી એ દિવાલોનું આરોં દત્તચિત્તથી રક્ષણ કરતા, ત્યાં સુધી એ દિવાલ પણ વિષમનો
ચેપી બચકર રોગ કેલાવનારાં કામનાં રજકણો અને બાણોમાંથી તેમનો બચાવ કરતી.
એ દિવાલને પ્રતાપેજ વેદવ્યાસ અને વાલ્મીકિ જેવા, મનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય જેવા,
ભીષ્મ અને અર્જુન જેવા, શ્રી રામ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા શ્રી મહાવીર અને છુદ્દ જેવા
પ્રતાપી મહાપુરુષો આગલા યુગમાં ભારતે ઉપજાવ્યા હતા. આ યુગમાં પણ મહારાણા
પ્રતાપ અને શિવાઈ સરખા, નવગાની શ્રી-શંકર અને ઝાતમ સરખા, ભક્તરાજ વિજય-
સિંહ અને શ્રી ચૈતન્ય સરખાં અમૂલ્ય રત્નો આ દેશમાં ઉભય થયાં છે. જેમની કીર્તિ-
માત્ર દિદિમાંજ નહિ પણ સમય જગતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરમાં અંકાત્ર સુડી છે.
ભારતના દુર્ભાગ્યે આજે અબેધ દિવાલમાં કેટકેકાણે ગાળડાં પડ્યાં છે. તેનો યમ નિયમરૂપી
ચુનો વિષમના જુળાથી ખવાઈ ગયો છે. નેતા કોઈ અને કાંગરાઓ મરામત કે
વારકેર વગર—શાસ્ત્રવલોકન અને અધ્યયનના ધાયકેરા વગર, કટાઈ કાળાં કીકરાં જેવાં
યર્ષ ગયાં છે. આગમુ આર્યો આજે દેખતી આંખે પોતાનું અમય રક્ષણ નષ્ટ કરી

રહ્યા છે. પોતાની અમૂલ્ય જીવનદોરીને પ્રમાદની છરીવડે છેદવા લાગ્યા-છે. કરાણ કહિની કુણ્ણતાથી એ આશ્રમ ધર્મતા મૂલાધાર પ્રવળ પાયારૂપ બ્રહ્મચર્યની દુર્બેધ દિવાલને આગ લાગી છે. અંધ આર્યસંતાનો પોતાનાં બળતાં ધરને, બવિધ્યનો—બાવી પ્રજ્ઞનો દેશ પણ વિચાર કર્યા વિના, આંખો ટમટમાવતા જોઈ રહ્યા છે. અરે, એ દિવાલમાંથી કમાનુસાર ખરી પડતા મજાનું પત્યરને પોતાને જ હાથે ઉપાડી ઉગ્રટા ફર ફેંકવા લાગ્યા છે. પોતાના હાથે જ પોતાના પગપર ફેલાડી મારી દેખતી આંખે વિનાશ માગનારાને કોણ બચાવી શકે?

સમગ્ર જગતનું ખરાબ કરનારા એ કુટિલ કામના બચકર મારમાંથી બચવાને માટે બ્રહ્મચારીઓ કઠોર વજ્રમય નિયમોનું પાલન કરતા. બ્રહ્મચર્યાશ્રમના એ અસરકારક નિયમો કોઈક કેસમાં જ નિષ્પળ જતા. એ નિયમોના અવિચલિત પાલન સહિત, વિહિત વિધિ અને નિશ્ચયપૂર્વક, આશ્રમધર્મને અનુસરનારની સમીપમાં પણ કામદેવ કદીએ આવી શકતો નથી. વ્રતધારી વીરબાલકાનાં હૃદયમાં તે કદી પણ કાચી કે તેમને સતાવી શકતો નથી. એવું વિધાન છે કે, અશ્વ આહાર, અશ્વનિક્ષા અને સત્સંગતિમાં રહી સારા આચારવિચાર અને સદ્વિદ્યાઓનું સેવન, કરવાથી, વાસના કે વિકારવર્ધક આહાર-વિહાર તેમજ તદ્દપિત સંસાર-વ્યવહારનો પણ સંસર્ગ ત્યાગ કરવાથી, કાંચ તેને કનડી શકતો નથી. શરીરમાં રસો હોવા છતાં તેની શક્તિ કંઈ કામ કરી શકતી નથી. તેની તીવ્રતા, તેનું ઝેર, તેની અસર મરી જાય છે. તેનો જુરસો મંદ પડી જાય છે. જો તે સ્કહડી જાય તો પછી ઉતરતો નથી. આ સત્ય વિદ્યાર્થી-બ્રહ્મચારીઓના લક્ષમાં જ હોય છે, તેથી તેઓ શત્રુને સ્કહવા કે વધવા દેતા જ નથી, નસ ફેનાડીઓમાં પ્રવેશ કરવાનો અવકાશ પણ આપતા નથી. અને તેના પ્રબળ અંકુશમાં તેનું જોર નરમ પડી જાય છે-તેઓ સ્ત્રીશત્રુ એકાંતમાં ગુરૂ અથવા પીઞ્ઞ વિદ્યાર્થીઓના જ સહવાસમાં રહે છે. પોતાના સ્થાનનો ત્યાગ તેઓ પ્રાયઃ કરતા નથી, ગ્રામ કે જનસંસર્ગમાં જતા નથી, સ્ત્રીઓનો સહવાસ તો શું પણ તેમનાં દર્શનને પણ તેઓ દોષરૂપ-પાપરૂપ સમજે છે. નાચ-તમાશા-નાટક-ચેટક-બાંડ બનાઈ-વિવાહ-વરઝોળા એવાં વિપયવર્ધક સંસારી ક્રીડાથી તેઓ કદી ખરડાતા જ નથી. પોતાને માટે—પોતાના બવિધ્યને માટે નરકની ખારી જેવી ગણેલી સ્ત્રીમતિ તરફ તો તેઓ અંખીને જોતા પણ નથી. અભ્યાસ-તપ-દ્વિર્યોતું દમન અને વ્રતપાલન તેમને ચોમેર બચાવે છે.

એ એક કુદરતી નિયમ જ છે કે, વિધ્યો અને તેમની વાસના બોગ વડે જ શુદ્ધિને પામે છે. લોહી ચાખનાર વાઘ શિકારી યાય છે; લોહી ન ચાખ્યું હોય ત્યાંસુધી તેમની રક્તપિપાસા જાગ્રત થતી નથી. એવાં પ્રમાણુ પદાર્થવિજ્ઞાન અને પ્રાણીવિદ્યાના ગ્રંથોમાં અનેક પ્રમાણુ મળી આવે છે. આર્યશાસ્ત્રે આ નિયમને બંધાબર સમજી શક્યાં છે એથી તેમણે ચેતવણી દેવાને સત્સિદ્ધાંતની દીવાદાંડી જમાવી કહ્યું છે કે—

न जानु कामः कामानां तु उपभोगे नैव शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मं च भूयएवाऽभिवर्धते ॥ (મનુ)

પ્રકટ યથેક્ષો કામ એ કામનાના ઉપભોગ વડે કદી પણ શાન્ત થતો જ નથી. શાન્ત હોય એવું જોએ માને છે, તેમની મોહી બૂઝ છે. કેમકે અગ્નિમાં ધીની આદુતિઓ આપવાથી એ અગ્નિ શાન્ત થવાનો બદલો શુદ્ધિને જ પામે, તે પ્રમાણે કામાગ્નિ-વિપયાગ્નિ પણ બોગરૂપી આદુતિઓના પ્રદાનથી શાન્ત થવાને કે શુભ્રાઈ જવાને બદલો શુદ્ધિને જ પામે છે.

આ સિદ્ધાન્ત—આ સત્ય—આ શાસ્ત્રવચનનું મૂલ્ય આગળના આર્થધર્મવીરોથી કાઈ અન્નપૂર્ણ નહોતું; એથી તેઓ વિપયના ચિન્તનને પણ મહાદોષરૂપ ગણીને બિહુલ અવકાશ દેતા નહિ. દિવસ રાત અભ્યાસ કરતા અવકાશ મળે ત્યારે પ્રણવનો જપ કરતા. રાત્રિમાં બ્યારે આલસ્યનું પ્રાપ્ત્ય વધે અને નિદ્રાના સંદેશ આવવા લાગે ત્યારેજ પયારી પર પડતા અને પડ્યા કે તુરત શાન્ત ચિત્તથી સુષુપ્તિમાં લીન થઈ જતા. એ નિદ્રા પણ દિવસના પૂરતા પરિશ્રમને લીધે સ્વપ્નશૂન્ય, શાન્ત અને સુખરૂપ આવતી. રાત્રિના એ કલાક બાકી હોય ત્યાં તેઓ પયારીનો પરિત્યાગ કરીને ભગવદ્ભજન, અધ્યયન અથવા શ્રીષ્ટસ્મરણમાં ચિત્તને પેરાવી દેતા. ત્યાર પછી શૌચ, સ્નાનાદિ નિત્યકર્મોથી પરવારી પાછા પોતાના સ્વાધ્યાયમાં જોડાતા. અલ્પ આહાર અને અલ્પનિદ્રાનું મુખ્ય પ્રયોજન એજ છે કે, તેથી આલસ્ય-પ્રમાદ-મેચેની-ખોટી વાસનાઓ-કુતર્ક કે નિદ્રાકાલે સ્વપ્નાઓ નથી આવતાં. અર્ધિક સૂતારા ઉંઘણસીને તેમજ પ્રાતઃકાળમાં સૂઈ રહેતારા આજસુને અવસ્ય ખરાબ સ્વપ્નો આવે છે. વધારે નિદ્રા કરવાથી જડ—સૂળ શરીરમાં સૂક્ષ્મ શરીર શાન્ત રહી શકતું નથી; તેથી તેમાં મન અનેક તર્કવિતર્કનાં જાળાં યુગ્મવાનું કરોળીઆનું કામ ચાલુ કરે છે. હૃદયમાં ભ્રમનું વૃક્ષ ઉભું થાય છે. માટે વહેલા ઉઠી શૌચાદિથી પરવારી, પાંચ સાત દાણા માલકાંકણાનાં મ્હોંમાં નાંખી, પોતાના કાર્યમાં લક્ષ લગાવે છે. ખરાબ-વિપયવર્ધક પ્રાણી પદાર્થો તરફ નજર કરતા નથી, તેઓ વિચાર કરતા નથી, તેવી વાતો સાંભળતા નથી. યત્તિ કે સ્મૃતિને એ દિશામાં કદિપણ દોડાવતા નથી, પરંતુ નિરંતર બ્રહ્માના ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહ્યા કરે છે; તેમને કામ ક્રોધો સ્પર્શો શકે? મોહ કેમ ભભાવી શકે? માયા શું સતાવી શકે? અને સ્વપ્ન સંશ્લિષ્ટજનક કેમ ડુબાવી શકે?

આવાં ઉચ મનોબળ, પવિત્ર વર્તન અને સંસર્ગપરિત્યાગના બળથીજ આર્ય બ્રહ્માચારીઓ જગત્તી બજારમાં ભારતની કિંમત કોહીનુર જેવી કરાવી ગયા છે. આવા માર્ગના અવલંબનથીજ તેઓ નવનિધિ અને અષ્ટસિદ્ધિ મેળવી સુખ્યા છે. આવાં અવિચલિત વ્રત નિયમથીજ ભગવાન તીર્થંકરો, આર્યશાસ્ત્રકાર, દર્શનકાર અને સ્મૃતિકાર, જૈનમ, કણ્ણદ, પતંજલિ, વ્યાસ, વાલ્મિકી આદિ મહાન ઋષિયો, વેદાંતપ્રચારક શંકરાચાર્ય અને બૌદ્ધ મન પ્રચારક કપિલમુનિ-જૈનાતમણુદ, એવાજ ઉચવર્તનવાળા હેમચંદ્ર સ્વરિ, બ્રહ્મભદ્ર સ્વરિ કે જયવિજય આ જગતમાં શાસ્ત્રન જપ મેળવીને ધર્મના પવિત્ર માર્ગને પોતાની નિર્મળ પ્રભાથી પ્રકાશિત કરી ગયા છે. અને એજ માર્ગ છે કે જેના અવલંબન અને અનુસરણમાંજ ભારતનો પુનરુદ્ધાર-તેના ધર્મોનો હૃદયોદ્ધાર, તેનાં બાળકોનું પુનરુદ્ધવન અને તેના જ્ઞાનનો પુનઃપરિષ્કાર સમભાવે સમાઈ રહ્યો છે. આજે એ મનોનિઘ્રદ વિના હિંદુનું બ્હાણ અસ્થિરતાના મહાસાગરમાં ઝોકાં ખાતું, યત્તિ વાયુના વટોગિયા પર સ્ફડીને વિપયની બારીમાં ચક્રર ખાતું, અધર્મના વિનાશકારક ખરાબાપર અચડાવા લાગ્યું છે. ધટો-ધટ લાગતી પવનની ઝડીઓથી સખન પત્થરના વધારે સખ્ત ખડકનાં બહાર નીકરેલાં જડખાંઓમાં એ વડાણ પડાય છે, અથડાય છે. તેનાં પાડીઆંઓ એક પછી એક ભાગીને ખસી જતા લાગ્યાં છે. તેમાં યદને પાણીનાં તોફાની મોઝાંઓ વહાણમાં ધસવા લાગ્યાં છે અને મૃનુસપ્પાપર પડેલા મનુષ્યની પેડે એ વડાણ પણ “ઓ ડુબ્યું! ઓઆયું!” ચક્રરુ છે. આત્મપ્રિય, ધર્મપ્રિય, બ્રહ્મપ્રિય પ્રવાસી વીરાઓ! એ બરહરિયે રૂજનાં વડાણને એ બચાવનું હોય અને આ ભવસાગરને પેરાવાર એ સદિસત્તામન ઉતરવું હોય, તો ઉપર દર્શાવેલા

માર્ગમાંથી નિશ્ચયનાં નવાં પાટીઆં સંગ્રહી આ તમારા અસ્તવ્યસ્ત યતા વહાણને જડો, તેને દૃઢ અને મજબુત એવા સંયમના ખીંકા લગાવો. સંગપરિત્યાગનાં તેની બન્ને બાજુએ ત્રાંખાનાં પર્વાં છેક તળીઆં સૂધી ઠોકરી દો અને શ્રદ્ધાના શઠ ચ્હડાવીને પશ્ચિમ છેડી પૂર્વ દિશા તરફ આગળ વધો. ખરાબાના માર્ગમાંથી પાછા વળો. પછી જૂઓ કે ધડધડાટ કરતું તમારું વહાણ મોક્ષમંદિરને કિનારે કેવું ત્વરાએ જઈ પહોંચે છે? પછી જૂઓ કે, તમારા વિજ્ઞાનના ડંકા કિંમતને ભેદીને શ્રી પરમાત્માના ચરણસૂધી જઈ પહોંચે છે કે નહિ?

સાસ્ત્ર, ધર્મ, કે તત્ત્વજ્ઞાનની નજરે જોતાં દુનિયાંમાંનાં બધાં મંત સપ્રદાયો, આ સાધનને જ સર્વોત્તમ સાધન કહે છે. તેમાં પણ તર્ક, વિચાર, દર્શન, આલોચના અને મુન્યનપ્રધાન પ્રાચીન આર્યશાસ્ત્રો, વેદમંત, જૈનમંત અને બૌદ્ધમંતના સિદ્ધાંતોમાં તો મનોનિશ્ચય-મનોવિજ્ઞાનને જ માનવની મહત્તા અને મોક્ષમંદિરના દારમાં પેસવાની કળાએ વર્ણવે છે. મન એવ મનુવ્યાખ્યાં કારણ વંદ્યમોક્ષયોઃ બંધન, સુખ અને દુઃખ એ બંધાનું કારણ મન જ છે. મનને છત્તું ત્યાં, મોક્ષ, મહત્તા, સુખ, સંતોષ અને આનંદ છે. મનથી છતાંયો તેને દુઃખ-આશ્રત, તરફડાટ, લથુતા, ચિંતા, નરક અને બંધન છે. માટે ઓ, શિક્ષણમાં પાછા પડનારા, શક્તિ, સ્મૃતિ અને સમજશક્તિ ગુમાવી ખેડેલા વિદ્યાર્થીઓ! પકીલાત, ડાકડરી, ધજ્જેરી કે આઈસલાઈન જેવી યુનિવર્સિટીની કોઈ ઉંચી ગાનશાખાને પકડીને અધવચ્ચે લટકી પડનારા અથવા વારંવાર નિષ્ફળ નિવડનારા ઓ યુવકો! દિવસ-રાત ધંધામાં અંધા યજ્ઞ દોડાદોડી કરવા છતાં જશને ખદ્ધે જુલિયાં ખાધને નિરાશાની ખાદમાં હડંતારા ઓ જવાબદો! ધર્મ-અર્થ-કામ. અથવા મોક્ષની કોઈ પણ લાઈન પકડી ઇશ્વરની દિવ્ય યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરી કર્મ દેવતાના કુકારાધાતથી વારંવાર નાખાસ અને નિરાશ થનારા ઓ માનવબાળુઓ! આ લોકમાં કે પરલોકમાં, સમાજમાં કે રાજકા-જમાં, વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં, ધર્મમાં કે કર્મમાં, ધનમાં, તનમાં કે મનમાં અથવા એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા સર્વોત્તમ આત્માના પ્રદેશમાં આગળ વધવું હોય તો સત્સંગથી, અસ-ત્સંગના ત્યાગથી તેમજ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી મન ઉપર રાજ ચલાવતાં શીખો; મનને તમારાપર રાજ કરવા ન દો. મન એ હાથી છે. તેનાપર અભ્યાસના અંકુશ અને ત્યાગની અખાડી વડે સવાર થઈ સંસારસંઘામમાં આગળ વધો. જય તમારો છે; કેમકે મંગલા-ચરણમાં જ તમે મનને છત્તું છે. મનને છત્તનારા અછત કહેવાય છે. માટે દૃઢ પ્રવાસ કરી નિયમિત જીવન ગાળી, ધર્મ-કર્મનું પાલન કરી, પરાપકારની દોરી હાથમાં ધરી, સર્વને પોતાના સરખાં જ સમજવાની અભેદબુદ્ધિમાં—આત્માતુલ્યવનિધિમાં ઉંડા ઉતરી, મનને છતો. શાહઓ! મનને છત્તું કે તમે જગને છતી ગયા એમ નકી માનજો.

મન છત્તું તેણે સધળું સાધ્યું! ચરણે પ્રકૃતિ મૂલ ખડી રે;

દેશ વિશેષ જત્યા થકી શું થયું? મન ન છતાયું તો ધૂળ પડી રે!

આથી વિશેષ શું?

સર્વનો હિતચિંતક,
જન સંધનો દાસાતુલસ
દીન—વસંત.

સ્ત્રીઓનું જીવન.

લખનાર:-રા. રા. લોગીદ્રાવ ર. દિવેદિયા બી. એ.

અસ્તાવના.—

“સ્ત્રી, પુરૂષની અર્ધાંગત્રી છે, સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી. રાજ્ય નથી. સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે” એ સિદ્ધાન્તો જાણ્યા પછી એમનું જીવન ઉત્સાહભર્યું આનંદ-ભર ઉપયોગી ન કરીયે તો હોય કોનો? આ લખતો ઉદ્દેશ-આશય જૈન બંધુઓના ગૃહજીવન વધારે આનંદનિર્ભર, શાન્તિપ્રદ બને એજ છે; જૈનેતરની ટીકા કે આક્ષેપ નથી અને એજ વૃત્તિથી વચાશે એવી આશા છે.

કન્યા—સામાન્ય રીતે જૈનોમાં કેવલવણી-ત્વેમાંએ સ્ત્રીકેવલવણી મુદ્દલ નથી. પુરૂષવર્ગ-યુવાન-વર્ગને વિદ્યા પ્રત્યે જાવ વધતો જાય છે અને આનું પરિણામ એ આવે છે કે ધણીવાર યુવાનવર્ગના ગૃહજીવન અસંતુષ્ટ નિવડે છે. મૂળતો હિંદુ સંસારમાં દોણ જાણે કેમ પુત્રી-જન્મ એટલો હલકો મનાયો છે કે બાલ્યાવસ્થાથીજ કન્યાઓ પ્રત્યે એમનામાં ઉત્તમ ગુણોનું પ્રતિપાદન કરવા ઓછું લક્ષ અપાય છે. મૂળ માતા અગ્નિ-પિતા વ્યાપાર વૉજગારને અંગે અને કાંઈક બાલક પ્રત્યેનાં દર્શનવ્યતિ અગ્નિપણાને લીધે ગૃહજીવન ગાળતા ન હોવાથી બાલકો બાળના કુમળા છોડની માફક નહિ પણ જંગલના વૃક્ષો માફક ઉગે છે, ઉછરે છે, ઉછેરાતાં નથી. મુખાષ, અમદાવાદ, મુરત જેવાં શહેરોમાં કન્યાઓ નિશાળે જાય છે, પણ તે મોકલવા ખાતરજ, દ્રવ્યવાન ધારે તો વિદ્યાનો લાભ આપી શકે. સામાન્યવર્ગ ઘેર એમાં તોફાન કરશે એજ વિચારે મોકલે છે, ત્યારે ગરીબ વર્ગ ધરકામને લીધે કન્યાને કેળવણી આપી શકતો નથી. આમ છતાં અપાય તો પણ અનિયમિત અને ઉપલક્ષ્યાંજ. જૈનોમાં ધાર્મિક લાગણી વિશેષ છે, ને તે કેટલેક દરજ્જે પસંદ કરવા લાયક છે; છતાં કહ્યા વિના નહીં સાચે કે ધર્મના પ્દાને જૈન વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસમાં બહુજ અનિયમિત રહે છે. જૈનોની વર્ષમાં સરેરાશ હાજરી નોંધણું તો ધણીજ ઓછી. જ્યાં છોકરાઓની આ સ્થિતિ ત્યાં કન્યાઓ અનિયમિત રહે એમાં શી નવાઈ? પરંપરા પછી નિશાળે ન જવાય એ જવાબ ધણીના મનમાં હોવાથી કન્યાઓની કેળવણી અરધેજ અટકી પડે પડે છે. સહજાએ ત્રાવિકા-શાળાઓ યતાં આમાં કાંક સુધારો થયો છે.

કેવલવણીના અભાવે-વાતાવરણ બહુ સાફ ન હોવાથી પુરૂષવર્ગની નિયમિત ગેરહાજરીને લીધે કન્યાઓમાં સારા સંસ્કાર પડતા નથી એટલે માબાપના દોષે એમને પતિશૂદ્ધે શોષણું પડે છે.

પત્ની—જૈન સ્ત્રીઓ સામાન્ય હિંદુ સ્ત્રીઓની માફક ધરરખ્યુ, કરકસરથી ગૃહ નિભાવનાર-પતિ-પરાયણી હોય છે પરંતુ નવો વર્ગ-સિદ્ધિતવર્ગને આથી સંતોષ થતો નથી. દ્રવ્યવાન જૈનોને ત્યાં રસોઈ માટે બટ હોય છે. સામાન્યવર્ગમાંજ રસોઈનું કાર્ય સ્ત્રીઓ પાસે હોય છે. કેળવણીના જૈનો-જૈન યુવાનો વ્યાપારમાંજ નોંધાય છે અને ઇલાજવાયા નોકરી કરે છે. એમને કુલિદાસની શકુંતલા, શેક્ષપીયરની પોર્ષિયા, ગોલ્ડનરામની ગુલુમુંદરીનાં સ્વપ્નાં જેવાં હોય છે એટલે એમના ગૃહમાં એવી ચુંદરીઓ નોંધાએ, પણ લાવવી ક્યાંથી? કેવલવણી લીધેલી ન હોવાથી વાંચી શકે નહિ, સમજ શકે નહિ, રીનરીસાજ, લાજમવાંદ, સંયુક્ત કુટુંબને લીધે ફરીફરી શકે નહીં, સાચે લગ્ન વર્ષ શકે નહીં એટલે નિરાશા-અસંતોષ ઉત્પન્ન થાય. આનું પરિણામ એ આવે કે પુરૂષોને સામાન્ય રીતે ગૃહ કરનાં નાશક, સોનેરો-

ગ્રાહ, પાર્ટી અને છેવટે દુકાને બાર-બાર વાઝ્યા સૂધી રહે શુદ્ધ એ માત્ર હોટેલ, નિવાસસ્થાન તરીકે જ લેખાય. પત્નીઓ માત્ર વિના પગારની સ્ત્રીઓ કિંવા વૃત્તિ સંતોષનાર વ્યક્તિ લેખાય. સ્ત્રીઓ—દ્રવ્યવાનની સ્ત્રીઓ મોતી-સોના-હીરા જડીત ધરેણું પહેરી દેવદર્શન જાય એટલે સંતોષાય. નવરાં પડે નિંદા કે કુચલી થાય એમાં હોય કોનો? સ્ત્રીઓનું આવું જીવન ગળાવી-હાથે કરી શુદ્ધનો આનંદ-નષ્ટ કરનાર પુરુષો જ છે. કેલવણી આપી પિતા, પતિ તરીકેની ફરજ શા માટે અદા ન કરવી? દુકાનમાં અગળપણા ગુમાસ્તાને કેળવી કેમ હેંશીયાર કરે છે? દુકાનધંધો પડી ગયો હોય તો રાત્રી દિવસ મધી કેમ ધીકતો કરે છે? તો પછી આપણી સ્ત્રીઓ જેમાં સફેજીને પવન નથી, પતિ તેજ પરમેશ્વર માને છે તેઓ તમારે માટે તમારા એક મીઠા બોલ માટે, ત્હમારા સુખ માટે શું નહિ કરે? ધંધા ઉપરાંતનું બાલ જીવન બંધ કરે, રાત્રીના—વાર તહેવારે કુટુંબમાં બેસો—વાર્તાવિનોદ કરે, એમનામાં ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડો, અને જુવે પછી શું પરિણામ આવે છે? ! સહવારનાં બજારમાં, ગપોરે બજારમાં, રાત્રે નાટક, પાર્ટી કે બજારમાં-રમતે દહાડે જમાદતમાં તમારી માતા, બહેનો, ત્હમારી પત્નીઓ, તમારી પુત્રીઓ પાસે કેટલો સમય બેસો છો તેનું સરવેયું કાઢો. મૂળ અજ્ઞાન હોય અને પછી સુધરવાના પ્રસંગો-સાધનો ત્હમે પૂરાં ન પાડો પછી એઓ એવાંજ રહે એમાં હોય કોનો?

માતા—પાથોજ કાચો પછી મકાન ક્યાંથી મળ્યુંત થાય? આમ નિઃસત્ત્વ જીવન ગાળ્યું હોય, બાલજીવનનો અનુભવ ન હોય, જગતની સપાટી ઉપર શા શા પરિવર્તનો થાય છે તેનું બાન ન હોય, વિદ્યા શું? સાયન્સ શું? ધર્મ શું? કર્તવ્ય શું? જીવન શું? એ પોતેજ સમજતી ન હોય પછી માતા બાલકનામાં ક્યાંથી ઉત્તમ વિચારો આણી શકે? ધરકુકડી જીવન ગાળવાથી, બાલ્યાવસ્થાથીજ નિરૂત્સાહી જીવન ગાળવાથી શરીર અને મન પ્રકુલ્લિત ન રહે પછી એ છોડનાં પુખ્તો ક્યાંથી ખીલે?

વિધવા—આપણી આર્થ સ્ત્રીઓ તે ત્હમાં જોનામાં ધર્મની વૃત્તિ એટલી સચોટ છે કે એ વૃત્તિ સ્ત્રીઓમાં ન હોત તો આપણામાં આવત કે કેમ તે શક છે. વિધવાઓનાં જીવન હિંદુ સંસારમાં હાલતા બાવાજ છે. વિધવાઓ પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ ન હોવાથી—એમનામાં જ્ઞાન ન હોવાથી કુટુંબમાં ક્લેશ અને દુઃખરૂપ યર્ધ પડે છે.

સવારસાંજ મંદિરમાં-ધરકામ અને વાર્તાવિનોદમાંજ જીવન જાય છે પરંતુ આ વિધવાઓમાં સારા સંસ્કારવડે એમને એમના કર્તવ્યનું બાન કરાવવામાં આવે તો નર્સિંગ-એ-સોશીએશનની, સ્ત્રીશિક્ષકોની, આગકો ઉપર ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડનારની-ધર્મોપદેશિકાની-ન્યુવિત્તિઓ તેમજ કન્યાઓને શુદ્ધ કેળવણી આપનાર લાગણીવાળી માતારૂપ આપેડે સ્ત્રીઓની જરૂર રહે નહી. પણ એ ક્યારે? કન્યા અને પુત્રમાં તફાવત જાય, મહાત્માઓ પણ સ્ત્રીનાજ પેરેજ જન્મ્યા હતા માટે સ્ત્રીઓ પૂજનીય છે, સ્ત્રીઓને જેટલી હલકી રાખીએ છીએ તેટલી આપણી હલકાઈ છે એમ માનીએ, કન્યાને યોગ્ય વિદ્યા આપીએ, પતિ તરીકે આપણે એમને જીવનમિત્ર ગણી એમની સાથે વધારે સહવાસમાં આવી, શુદ્ધજીવન ગાળી એમને આપણી સાથે આપણા જેવાં કરીએ-એમનામાં ઉત્સાહ—આનંદ—રેડીયે એ માત્ર વિષયવાસનાનું સાધન નથી પરંતુ એક જરૂરની વ્યક્તિ છે—આપણે પોતેજ છીએ એમ માનીએ ત્યારે વિશ્વવિદ્યા સાંચુંકર.

નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા.

રાજિમતિનો સર્વ સાથે સંવાદ.

પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો નમુનો.

- સોદગ સુંદર ઘણુલોયન્તુ, સુમરવિ સામિક સામલવન્તુ
સખિ પતિ રાજલ ચડિ ઉત્તરિય, આરમાસ સુણિ જિમ બજ્જરિય, ૧
- નેમિકુમર સુમરવિ ગિરનારિ, સિદ્ધી રાજલ કનકુમારિ ॥ આંકિણી ॥
આવણિ સરવણિ કડુપ મેલુ, ગજ્જલ વિરહિરિ જિઝલ દેલુ,
વિજ્જલ ગજ્જલ રખસિ જેવ, નેમિદિ વિણુ સહિ સહિયલ કેમ ? ૨
- સખી બણુલ સામિણિ મન જૂરિ, દુગ્ગલ તણા મ વંછિત પૂરિ,
ગયલ નેમિ તલ વિણુકું કાલ, આજઈ અનેરા વરલ સમાલ. ૩
- બોલલ રાજલ તલ ઇલુ વચાલુ, નતી નેમિ સમ વર રચાલુ,
ધરલ તેણુ ગદગણુ સવિ તાવ, ગયણિ ન ઉગ્ગલ દિણુયર જાવ. ૪
- ભાદ્રવિ ભરિયા સર પિંખેવિ, સરલ રાજલ રાજલ દેવિ,
'હા એકલડી મલ નિરધાર, કિમ ઉવેવિ (ખિ) કરણુસાર.' ૫
- બણુલ સખી રાજલ મન રોલ, તીકુર નેમિ ન અખાલુ હોલ,
સિચિય તરુવર પર પલવંતિ, ગિરિવર પુણુ કડ રેરા હંતિ. ૬
- સાયક સખિ વરિ ગિરિ બિજ્જનિ, કિમઈ ન બિજ્જલ સામલ કંતિ,
ઘણુ વરિસંતલ સર કુદંતિ, સાયરુ પુણુ ઘણુઓલ હુલિંતિ. ૭
- આસો માસલ અંતુ પ્રવાલ, રાજલ મિલ્લલ વિણુ નમિનાલ,
દલલ ચંદુ ચંદલુ દિમ સીકિ, વિણુ ભત્તારલ સક ચિવરીક. ૮
- સખિ નવિ ખીના નેમિદિ રેસિ, મન આપણુ પડ તલ ખય નેસિ,
હણિ દિખાડિક પલિલકં છેલુ, ન ગણિક અઠૂ બવંતર નેલુ. ૯
- નેમિ દયાલુ સખિ નિરદોસ, કીઝઈ ઉઝસિયુ હાપરિ રોસુ,
પસુય બરાવિક મૂકલ વાડુ, સુત્ર પ્રિય સરિસક કિયલ વિદાડુ. ૧૦
- કત્તિ કિત્તિ ગલ ગલ સંજ, રજમતિ જિજિકુ હુઈ અતિ જંજ,
રાતિ દિવસ આજલ વિલવંત, વલિં વલિ દયકરિ દયકરિ કંત. ૧૧
- નેમિ તણી સખિ મુકિ ન આસ, કાયરુ બગ્ગલ સો ધરવાસ,
ધમલ દરો સનેદલ નારિ, બઈ કોલ છંદવિ ગિરનારિ. ૧૨
- કાયરુ કિમ સખિ નેમિ જિણુડુ, જિણિ રિણિ ચિતલ લખુ નરિંદુ,
કુરલ સાસુ (બુ ?) મ અગ્ગસિ નાસ, તાવ ન મિલ્લલ નેમિ દિ આસ. ૧૩
- મગસિરિ મગ્ગુ પમેઅઈ બાલ, દાગુ ધરિ પમગુલ નયણુ વિસાલ,
જો મઈ મેલલ નેમિ કુમાર, તસુબી વેલવલક સવિ વાર. ૧૪

- એહુ કદામહુ તઈ સંખિ મિહિ, કરિસિં કાઈ તિણિ નેમિહિ હિણિ,
મઈ ચડાવિક ને દિરમાણિ, હે હે કું કરઈ ટોહણ કાણિ. ૧૫
- આઠ બવ એવિક સંખિ મઈ નેમિ, તમુ જમાહક કિમ ન કરેમિ,
અવગનેસઈ જઈ મઈ સામિ, લગી અછિસું તોઈ તમુ નામિ. ૧૬
- પોસિ રોસ સવિ છંડિવિ નાઈ, રાખિ રાખિ મઈ મયણુક પાહ,
પડઈ રીકું નવિ રયણિ વિહાઈ, લહિય છિહ સવિ દુખ અમાઈ. ૧૭
- નેમિ નેમિ તૂ કરતી સુદિ, જુવવણુ જાઈ ન જાણિ સિ સુદિ,
પુરિસ રયણુ બરિયઈ સંસાર, પરણિ અનરક કુઈ ભતાર. ૧૮
- બોલી તઈ સંખિ ખરી ગમારિ, વરિ અછંતઈ નેમિ કુમારિ,
અન્નુ પુરિસ કુઈ અપ્પણુ નડઈ, ગઈયરૂ લહિહ કું રાસમિ ચડઈ. ૧૯
- માહ માસિ માયઈ હિમરાસિ, દેવિ બણુઈ મઈ પ્રિયલઈ પાસિ,
તઈ વિણુ સામિય દહઈ તુસાર, નવ નવ મારિહિ મારઈ માર ૨૦
- મહુ સંખિ રોહસિ સહુ અરનિ, હતિય કિન્નમઈ ધરણુક કનિ,
તક ન પતિ નિસિ માહરી માઈ, સિદ્ધિ રમણિ રતક નમિ જાઈ. ૨૧
- કંતિ વસંતઈ હિયડામાહિ, વાતિ પતી જઈ કિમહ લસાઈ,
સિદ્ધિ જાઈ તક કાઈતિ જીહ, સરસી જા ઉત ઉમસેણુ ધીય. ૨૨
- ફંગણુ વાગુણિ પત્ત પડંતિ, રાજલ દુખિ કિતરૂ રોયંતિ,
ગઝિભ ગઝિવહઈ કાઈ ન મૂય, બણુક વિહંગલ ધારણિ ધૂય. ૨૩
- અંજિઉ બણુકું કરિ સંખિ વિન્માસિ, અછંત બલા વર નેમિહિ પાસ,
અનુરાખિ મોદક જઈ નવિ હંતિ, છુહિય સુહાલીકિ ન રૂચતિ. ૨૪
- મણુક પાસિ જાઈ વહિલક હોઈ, નેમિહિ પાસિ તતવક ન કોઈ,
જઈ સંખિ વરઈ ત સામલ ધીર, ધણુ વિણુ પ્રિયઈ કિ ચાતક તીર. ૨૫
- એત્ર માસિ વણુસઈ પંચુરઈ, વણિ વણિ કોયલ ટહકા કરઈ,
પંચઆણુ કરિ ધનુષ ધરેવિ, વેઝઈ માંડી રાજલ દેવિ. ૨૬
- જુઈ સંખિ માતક મામુ વસંતુ, ફણિ ખિલિજાઈ જાઈ હુઈ કંતુ,
રમિયઈ નવ નવ કરિ સિણુગાર, વિજાજા જીવિય જુવવણુ સાર. ૨૭
- સુણિ સંખિ માનિક મુત્રુ પરિયણુ, નવિ ઉવરિયિક બંધવ વયણુ,
જાઈ પડિવન્નઈ સુક્રઈ નેમિ, જીવિય જુવવણુ જાણિ જાણેમિ. ૨૮
- વઘસાહલ વિહસિય વણુરાઈ, મયણુ મિતુ મયયાનિલુ વાઈ,
કદિરિ હિયડા માહિ વસંતુ, વિવવઈ રાજલ પિખિક કંતુ. ૨૯
- રાખી દુખ વીસરિવા બણુક, સખસિ બમરક કિમ રણુસુણુક,
દોસ પંચ ધિરુ જોવવણુ હોઈ, ખાક પિક વિવસક સહુ કોઈ. ૩૦
- રમણિ પસંસઈ રાજલ કન, હલ કંતુ વસિ તે પર ધન,
જાણુ પ્રિક ન કરઈ કિમઈ મુહાડિ, સા હઈ ધક્કજા જુડ નિવાડિ. ૩૧
- જિન્ટુ વિરહુ જીમ તપ્પઈ મુરુ, ધણુ વિગિગિ સુસિમ તહિ પુરુ,
પિખિક કુણિક ચંપઈ વિણિ, રાજલ મૂઝી નેહ ગહિરિલ. ૩૨

મૂઢી રાણી હા સખિ ધાઉ, પરિચિત ખંડહ. જેવડુ ધાઉ,	
હરિય મુઠ ચંદણ પયણેહિં, સખિ આસાસઈ પ્રિય વયણેહિં.	૨૩
બણુઠ દેવિ વિરતી સંસાર, પડિખિ પડિખિ મઠ જાદવ સાર,	
નિય પડિવત્તહ પ્રભુ સંભારિ, મઠ લઘ સરિસી ગદિ ગિરિનારિ.	૩૪
આસાહહ દિદુ હિયહં કરેવિ ગજ્જુ વિંજ્જુ સવિ અવગન્નેવિ,	
બણુઠ વયણ ઉગ્ગમેણહ જાય, કરિસુ ધમ્મુ સેવિસુ પ્રિયપાય.	૩૫
મિલિહ સખી રાજલ પમણુતિ, ચિણ્ય જેમ નમિ રિય ખજ્જતિ,	
અઙ્ગીઆત્ય સખિ ઝંખિ મન આવ, તપુ દોહિલ્લહ તહં સુકમાલ.	૩૬
અઠ બવ તિલસિહ પ્રિયહ પસાઈ, દિમઈ છતુ સખિ ! સંખહ ન દ્રાઈ,	
હિવ પ્રિય સરિસહં છવિય મરણુ, ધણિભવિ પરભવિ નિમિ જુ સરણુ.	૩૭
અધિકુ માસુ સવિ માસહિ દિરહ, છહરિતુ કરા ગુણુ અણુહરહ,	
મિલિવા પ્રિયહ જાહુલિ હ્ય, સહ મુકલાવિહ ઉગ્ગમેણુ ધૂય.	૩૮
પંચ સખી સઈ જસુ પરિવારિ, પ્રિય જમાહી મઈ ગિરિનારિ,	
સખિ સહિત રાજલ ગુણુસાસિ, લેઈ દિખ પરમેસર પાસિ.	૩૯
નિમ્મલ કેવલનાણુ લહેવિ, સિદ્ધી સામિણિ રાજલ દેવિ,	
રયણસિંદમ્મરિ પણુમવિ પાય, ખારહ માસ બણિયા મઈ બાય.	૪૦

શ્રી ચિનયચંદ્ર સરિકૃત શ્રી નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા:

આ ૪૦ પદ્યની ' રાહમતી અને તેની સખીના સંવાદ રૂપમાં ' નાનકડી ચોપાઈ છે તે પ્રાચીન ગુજરાતીના નમૂના રૂપે છે. કતાનું નામ ચોપાઈની અંદર નથી, પરંતુ લખેલા પુસ્તકમાં લેખકે ચોપાઈની અંતમાં ' શ્રી ચિનયચંદ્રસરિકૃત નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા ' આ પ્રમાણે લખેલું હોવાથી, કોઈ ચિનયચંદ્ર નામના પંડિતે બનાવેલ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તેમના ગુરૂનું નામ આપવા ગચ્છપતિનું નામ ' રત્નસિંહ સુરિ ' હતું એમ ૪૦ માં પદ્યના ' રયણસિંદમ્મરિ પણુમવિ પાય ' આ ત્રીજા પાદ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. એ સિવાય ' તેઓ ક્યા ગચ્છમાં અને ક્યારે થયા ? ' એ શંકાનું સમાધાન સાધનાભાવે થતું મુશ્કેલ છે, છતાં એટલું તો લખેલી પ્રતિ ઉપરથી માલમ પડે છે કે ૧૪ શ્રી સદીના પૂર્વાર્ધમાં અથવા એનાથી પાંચ પૂર્વેના કોઈ સમયમાં આ ચોપાઈ રચાઈ છે. કેમકે જે પુસ્તકમાં મળે આ ચોપાઈ યાત્રી આવી છે, તેના અંતમાં "સંવત ૧૩૫૩ ભાદ્રવા શુદી ૧૫ રવિ ઉપદેશ ગચ્છાધિપ પં. મહાયદ્રેણુ વિખિતા પુઠ" આ પ્રમાણે લખેલું હોવાથી સંવત ૧૩૫૭ ની પૂર્વે ના કોઈ પણ સમયમાં એની રચના થઈ એમના સિદ્ધ છે.

J. S. (Patan)

બીજી સાંદિત્ય-પરિપક્વતા વિદ્યાન પ્રજુખ શ્રી કેશવલાલભાઈ કુવના "પદેશા યુગની બાળાને અપમંથ કે પ્રાચીન ગુજરાતી નામ આપવું પડે છે." આ કથન પ્રમાણે.

નવા બાલકને—

હસ બાલ સખે ! નવતીત મુખે

નવ નાબુક ને મધુરા વદને

મધુ હાસ હસી

નવ રાસ રચી

શિશુ બાલ પ્રિયે ! કમનીય બની !—

તવ જન્મ બચો, શુભ યોધડીએ

મુગ ગૃહ ઉગ્યો રવિ હાટકનો,

કુલ તારક તું !

મુગ બાલક તું !

રસમાં જ રમી રસધી વધ તું !—

પગલે, ચિહડવે, કુદી કુદી ધસે

તુગ માત તણા મૃદુ અંક વિશે

તુગ માત વદે

“ અગગો—દુર રે”

“ કર મરતી નહિ, રડતું પાશે. ”—

ચિહડમાં તુગને જરી માર પડે

રડતું જ તુને જરીમાં જ ગમે

તુગ માત વદે

‘રડ-ના—રડ-ના

“ રહી જત-રહી જત-નહિ માફ હવે ”—

રસબાલ નવા ! તુગ માત લહે

દરેક અને ધડીએ ધડીએ

ચુંટી જેમ ખણે

તુંય તેમ રડે

રસ બાલક તોય તું ત્યાં જ રમે—

તુગ પ્રેમ અતિ તુગ માત વિશે;

નકી બાલકની રમતો નિરખી

પ્રીતિ માતની જે

રતિ બહાલ ગરે

પ્રતિ તે શિશુ બહાલ કરે નહિ શું ?—

ધરં મોદ ધણે ! કરં પ્રીતિ હરે

નવીની અધિકાધિક નિત જરે.

મુગ બાલ સખા

કર આવ સદા

રમના—અતિ હોંશ મહી કુદના—

તુજ ન્હાનકું ! તુજ વ્હાલ ભયું
તુજ અર્ધ મીઝયું ! તુજ અર્ધ લસયું

અણવિકસ શું

મધુરું મુખકું

મુઝને જ ગમ્યું ! ઉરનેય રૂઝયું—

શિશુ બાલ રમે ! પ્રિય ધૈન રહો !

સુખમાંજ વસો ! રસથીજ વધો !

નિજ ગૃહ વિશે

અમી નેહ દિજે !

સહને શુભ હો ! પિતુને પ્રિય હો !

મુ'બધ; ૨૭ જુલાઈ ૧૯૧૨ રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિધવા વહેનને આશ્વાસન.

શિરનો મુકટ આધાર પ્રાણતણો ગયો ! હડી ગયો !

પ્રિય બહેન ! આ તુજ દેહ છવવો નિરસ ને નિષ્ફલ થયો.

શોકાર્ત્ર થઈ આંસું ઝરે, આ જગત રાત્ર થઈ ગયું,
વ્હાણાં બિચારાં આપની સ્થિતિ જોઈ દૈશે “આ શું થયું?”

જે દિવ્ય નિર્મળ દેહધારી ફૂલ જાણુ વીર હતો,

જે હૃદયબળથી સ્નેહી દૌનને વિસામો આપતો,

જે અન્યનાં દુઃખે દુઃખાઈ દુઃખ ફેરી નાંખતો,

તે સ્થૂળ સ્વર્ગે સંચર્યાથી શોક દિવને ચીરતો.

જન્મભર જે સાલતાં દુઃખો ઘણાં આવી પડે,

પણ ધૈર્યવાળાં વેદતાં સમભાવથી તે ના પડે,

શત લાખ આધારો બસે આ હૃદય-કુંદનને ઘસે,

નહિ આત્મરોષ કુખ્યાન કરવા તેનું મન તો શોધશે.

આંસું મરી જો જો બધી ! શું દુઃખ-રૂંઘર શીખરે ?

આ આત્મમંચનમાં ભયો ક્યાણુ-સાગર મુધવે,

બાવી હતું તે તો થયું, ધટના જુનાં કર્મો તણી,

શુંગાર છે નહિ દીનતામાં, જન પ્રભુભક્તિભણી.

તુજ સંતતિ સંભાળજે, પ્યારાં ગણી તું પાળજે,

એ દેવનાં બાલકભણી, તું દિવ્યનયન નિહાળજે,

પરમાર્થદૃષ્ટિથી અનેરી સેવના દિલ ધારજે,

આ બધુને તેની પ્રસાદી આપી શોક નિવારજે.

ગન તે થયો ગન તું થશે, મારી ગતિ પણ તેદવી,

તે પૂજ્ય શુભગતિમાં ગયો, આપજી બધાને શોધવી,

આણુ ! રડમે શું થઈ જશે, એયો ધણેનાં સાધવાં,

જે દેવ તેનાં, તે થકી, મશું પ્રભુને ભેટવા.

નૈન.

(લેખક:—મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજી—ભાંગરેલ.)

આ વિષયની શરૂઆત કરવા પહેલાં દુનિયાં અને તેની પરિસ્થિતિ તરફ લક્ષ આપીએ તો સમજાશે કે, બિન રૂચિના મનુષ્યો બિન્નતામાં તણાતા નજરે પડે છે. એક બીજાની બિન્નતા એક બીજાને પ્રદારક, કે ઉપદાસ્યારૂપદ્ અથવા તો કલહોત્પાદક થઈ પડે છે. વિચારની વિભિન્નતા વિચાર કરતાં અટકાવે છે, આગ્રહી બનાવે છે, અને પોતા તરફ બીજાઓને ખેંચવા લગતવાવે છે. ઘણીકવાર આવી પરિસ્થિતિમાં તણાતાં મનુષ્યો આગળ વધી શકતાં નથી, તત્ત્વ નિહાળી શકતાં નથી, અને તેવો કોઈ વિધાર્થિ—ઉમેદવાર નીકળે તો તેને મદારામતની માફક ભાન ભૂલી, અનિચારી બની, પ્રકરવા-પરાસન કરવા-છેવટ વગેરેવા સોંકા ધરી આવે છે; તેમજ પોતાના હૃદયપટમાંની જુની પુરાણી, જર્જરીત, નિર્માથ્ય અંધશ્રદ્ધાની દુર્ગંધને બહાર કાઢી, યથાર્થ અને સત્યમુર્ગંધને દળાવી દે છે, લોકોને તેના ઉપયોગ લેતાં અટકાવે છે, બટકાવે છે, અને પોતાના જેવા દુરાગ્રહી બનાવે છે. આથી ઘણા ભાગે સત્ય છુપાયેલું રહી જાય છે. જાણતાં છતાં તેણું સત્ય પ્રકટાવવામાં ઉપલી બીના દૃષ્ટિ આગળ તરી આવે છે, અને તેથી ઘણા તત્ત્વવેતાઓનું મન ઘણીકવાર નિર્બળ બને છે. આવાં કાર્યોમાં પોતાની સત્તાનું પ્રયોગ ન હોય તો તેવા અધીકારીઓ, સત્તાધીશો, રાજામહારાજાઓને કચેરી સત્યશોધક અને સત્યપ્રકાશકોને, રાજ્યવંદ-અધિકાર-શિક્ષા કરાવી દેવાવવામાં આવે છે. આ વાત ગનકાળના ઇતિહાસ (ઇતિહાસો)માંથી પણ પુરવાર થાય છે. આ દેવ આર્યાવર્તમાં નહિ, બલ્કે, ઘણાભાગે દરેક દેશોમાં અનુભવા-યેલ છે; પણ જે કાર્ય મનુષ્યસંકિત-મનુષ્યબળ નથી કરી શકતું, તે કાર્ય જમાનો કરી શકે છે. જમાનાની પ્રગતિ જો કે, બીજા સંલેગોને લઈને, ઉન્નતિના શિખર તરફ થાય છે, તો પણ આપણે કહીશું કે તેવા સંલેગોનું સેવન પણ જમાનો જ શીખવે છે. બીજરીતે “સંલેગોથી ઉત્પન્ન થએલ એક જ્વતની સમષ્ટિભાવના”ને ‘જમાનો’ કહીએ, તો તે પણ અનુચિત અથવા અયોગ્ય નહિ ગણાય. વર્તમાન જમાનો શોધખોળનો, સત્ય સમજવાનો છે, જે વર્તમાન જમાનામાં વિચરતા મનુષ્યોનું વર્તન સિદ્ધ કરી આપે છે. એક તરફ વ્યાવહારીક—વૈદેશિક કેળવણીને લઈને, સમજ્યા પછી જ હા પાડવાની પડી ગએલ દેવવાળા સાક્ષરોને નિહાળી, જુની આંખે જોનારા તેવાઓને ઉદ્ધત, અવિવેકી, શ્રદ્ધાહિન કહે છે; કેમકે તેઓ ‘વગર સમજણે હાએ હા પાડતા નથી. આવા સાક્ષરોને માટે ખરી રીતે માન ધરાવવું જોઈએ. જેઓ સમજી શકે છે, અને સમજ્યા પછીજ સ્વીકાર કરે છે, તે જ સ્વીકાર હંદગીના છોડાસુધી ટકી રહે છે. જેઓ લાજથી કે શરમથી હામાં હા મેળવી વર્તન કરે છે તેઓ પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહી શકતા નથી, કેમકે જ્યાં પોતે પોતાના વિચાર શું છે તે ઝાળખતા નથી, ત્યાં મક્કમતા શાની? અને કેમાં હોય? આવાઓ કરતાં તો શ્રદ્ધાવિનાના પણ સમજતાં સમજી શકે, યુક્તિપ્રયુક્તિઓ કરી શકે, સંકા સમા-પાનનું સ્વરૂપ જાણી શકે, તેવા મનુષ્યો સો દરજ્જે સારા છે. જ્યારે ત્યારે પણ સમજવાનો

અધિકારી તે જ હોઈ શકે છે. સમગ્રણ એ એક એવી અસર છે કે તેનો પટ હૃદય ઉપર જો દેવાયો તો તે પછી તે હૃદય ઉપર ખીણ અસર ચોંટવા દે નહિ, અને હૃદય હૃદયવાનને પોતાને ચએલી અસર સુગ્રામ વર્તવા કરજ પાડે છે. દુનિયામાં કોઈ પણ મનુષ્ય અંતઃ-કરણની ઈચ્છા વિના સ્વતંત્ર આનંદમયી પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. હૃદય વિરૂદ્ધ કોઈપણ દબાણથી જો કાંઈ કરવામાં આવે છે, તો ત્યાં આનંદ નથી, અને તેવા વર્તનને અનુભવ હૃદય વેદનો નથી, પણ ધીકાર છે.

બેદો વિરૂદ્ધને જન્મ આપે છે; વિરૂદ્ધ વિરૂદ્ધતા પેદા કરે છે. વિરૂદ્ધતાથી બાન ભૂલાય છે, અને તેથી મનુષ્યજીવન બગડે છે, નષ્ટપ્રાય થાય છે. અમેદ, એકત્વસંપાદક છે, અને ત્યાં વિરૂદ્ધતા વિરામ છે. જ્યાં વિરૂદ્ધતાભાવ, ત્યાં જ જ્ઞાન છે; અને જ્યાં વિરૂદ્ધ, ત્યાં અજ્ઞાન છે. ગમે તેટલી અપેક્ષાઓ સ્વીકારો, પણ એકબીજી અપેક્ષા, એકબીજીને મુકીને અધુરી સમગ્રણ ગણાય છે. કહેનારાઓ પોતાના બચાવમાં, અને પોતાની ઉત્તમતાનો ઉલ્લેખ કરતાં વહે છે—લખે છે કે, “અમે આ અપેક્ષાએ આ વાત સ્વીકારીએ છીએ. તમે જે અપેક્ષાએ તમારી માન્યતામાં મગર છે, તે અપેક્ષા અમારે માન્ય નથી. તમારી અપેક્ષા કરતાં અમારી અપેક્ષા શ્રેષ્ઠતમ છે.” આવી રીતે સાપેક્ષશિરોમણી બનીને એકબીજીની અપેક્ષાથી જુદા પડતા, અને એકબીજીની અપેક્ષાને—માન્યતાને પ્રદરતા જ્યાં નગરે પડે છે, ત્યાં તેઓ અપેક્ષાની માન્યતામાં છેતરાયા છે, અને છેતરાય છે. અપેક્ષાનો અર્થ એવો નથી કે એકબીજીએ એકબીજીથી જુદા પડવું. પણ અપેક્ષા, એ શીખવે છે કે એક બીજીની બોલવાની કે સમજવાની મતલબ દેખાવમાં—વર્તનમાં એકબીજીથી જુદી હોવા છતાં એક જ લક્ષ્યને લક્ષીને વર્તવું. આ સમગ્રણ સાપેક્ષતા સિદ્ધ કરે છે, પણ ઉપર લખી ગયેલી અપેક્ષામાં સાપેક્ષતા નથી, પણ શુદ્ધતા છે, જેને લઈને તેવાઓની સમગ્રણ કે માન્યતા “આ સાપેક્ષ છે” એમ કહેવું એ મૂળવાદનું સેવન કરવા જેવું છે. આનંદજનક મહાત્મા અનન્તનાથજીના સ્તવનમાં કહી ગયા છે કે:—

વચન નિરપેક્ષ, વ્યવહાર જુદો કહો,

વચન સાપેક્ષ, વ્યવહાર સાચો.

જ્યાં વચનમાં અપેક્ષા છે ત્યાં વિચારમાં અપેક્ષા હોવી જોઈએ. વિચારાપેક્ષા વર્તનમાં રહેલી જ નોંધએ. જ્યાં આવો સમૂહ હોય ત્યાં સમૂહો છતાં બેદ નથી, અને સમૂહ છતાં જ્યાં બેદ છે—વિવાદ છે, ત્યાં વચનસાપેક્ષતા—વિચારસાપેક્ષતા—વર્તનસાપેક્ષતા નથી; બહેને પછી પોતાના મનને કામગીરીવા તોવાઓ તેમ માને. વસ્તુતઃ તેમનું વર્તનજ તેમની માન્યતાનું ખરુંન કરે છે.

જુદીજુદી જાતના ખાતાઓની બનેલી ખાતાવહોનાં સરવંધાં ખાત્રા નશાનાં ગમે તેવાં હોય, પણ દરેક સરવંધાનો આધાર ઉપજાખાતાના એક સરવાળા ઉપર રહે છે, અને તે સરવાળાના ખીણામે જ ખોટ અગર લાભની સમગ્રણ સ્વીકારાય છે. નિત્યનિત્ય સ્વભાવની અને સ્વાદની વનરખનિઓને એકત્ર કરી વૈધ ગુટિહા બનાવે છે, તે ગુટિહાનો અમુક-રોગપ્રતિવાનક એક સ્વભાવ બને છે. તેમજ તીખી, કડક, મધુર, આમ્લ વગેરે નિન્ન રસોથી બનેલી રસવતી, એક નતન સ્વાદને અર્પે છે. આમાં અનેક દર્શનોથી એમ પણ

માનવાને સમગ્ર કારણ મજે છે કે, બિન્નતાને જે સુસ્થાને યોગવામાં યોગક પોતાની કુશળતાનો સદુપયોગ કરે, તો ત્યાં બિન્નતા ટળી, એકતા આવી મજે છે અને તે હિતાવહ થઈ પડે છે. તેમ વિધિનિષેધના તેમજ બિન્નાપેક્ષાદર્શક શાસ્ત્રો સ્થૂળ દૃષ્ટિથી અથવા તો બદ દૃષ્ટિથી ઉપલક્ષ્ય ઉપલક્ષ્ય, વાંચતાં, જે શાસ્ત્રોમાં એકબીજાથી વિરોધ ન જરે ભાસતો હોય, તેજ શાસ્ત્રોને વિશાળ દૃષ્ટિથી વાંચનાર એકબીજા શાસ્ત્રોની સાંકળના મંદોડા, જે છુટા છુટા રહેલા, તેને એકબીજા મંદોડા સાથે, જે પોતાના યુદ્ધિદૌશલ્યના સદુપયોગથી યોજે, તો બિન્નબિન્ન શાસ્ત્રોની એક સાંકળ બની જાય. બિન્નતામાંથી અબિન્નતા શોધી કાઢવી, અથવા તો બિન્નતાં, એ અબિન્નતાને સિદ્ધ કરનાર એક ઉત્તમ સાધન છે, એમ સમજાય, તો બિન્નતા ટળી અબિન્નતા સર્વત્ર પ્રસરી રહે, એ નિઃસંદેહ છે. શાસ્ત્રો વિરોધી નથી, શાસ્ત્રમાં વિરોધ નથી, પણ જે વિરોધ હોય તો તે માત્ર દૃષ્ટિનો છે. સત્યને સત્ય તરીકે, અસત્યને અસત્ય તરીકે, આશ્રયી લખાણને આશ્રયી લખાણ તરીકે, નિરપેક્ષ એકાન્તને તે રૂપે, સાપેક્ષ અનેકાન્તને તથાપ્રકારે જે સમજવામાં આવે અને શોધી કાઢવામાં આવે તો, દરેક શાસ્ત્રોમાંથી દરેક શાસ્ત્રો વાંચતાં હોય, ઉપાદેય, અને જેય એ ત્રિપુટીને ઉપયોગમાં લઈ વર્તતાં, કોઈ પણ વાંચકને કોઈપણ શાસ્ત્ર અહિતકર્તા હોમ એમ લાગતું નથી. વિદ્વાનોને માટે ખરી રીતે અમુક ધર્મ એ “અમારો ધર્મ છે” એમ કહેવા કરતાં “અમારી શોધખોળના પરિણામે અમારા વિચારો તેજ અમારો ધર્મ છે” એ માનવું વધારે શોભારૂપ છે. આ લેખના પ્રારંભમાં આટલી લાંબી પ્રસ્તાવના કરવાનો હેતુ માત્ર વધી ગએલી ભેદયુદ્ધિ જ છે, અને વર્તમાન કાળના કેટલાએક અનનુકરણીય પ્રસંગો છે.

પૂર્વ કાળમાં એક એવો ઉત્તમ પ્રવાહ પ્રચલિત હતો કે જે કાળમાં ગમે તે વિદ્વાન, ગમે તે સિદ્ધાંત અથવા પોતાના વિચારોને પુસ્તકદ્વારા અગર વચનદ્વારા જાહેર કરે, તો, તે જે સંપ્રદાય વિરૂદ્ધ, ધર્મ વિરૂદ્ધ, શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ હોય, એમ બીજા વિદ્વાનોને ખાતરી થાય તો તેને માટે બે પ્રકારના માર્ગો સ્વીકારતા હતા. એક તો લોકોની જાણ માટે તેના વિચારોને શાસ્ત્રાધારે, સંપ્રમાણ યુક્તિપુરસ્કર ખંડન કરી અને સત્ય શું છે તે દર્શાવતા હતા. બીજો માર્ગ એ હતો કે વિદ્વાનોની સભા કરી, અધ્યક્ષ નીમી, સામાસામા પોત-પોતાના કથનને સિદ્ધ કરવા, સંપ્રમાણ વિવાદ કરતા હતા, અને તેને અંતે નિર્ણય થાય, તે સત્ય મનાતો હતો. હાલમાં આ બન્ને માર્ગના આદર કરવામાં પ્રાયશઃ મંદતા જોવામાં આવે છે. એક વાર ધારો કે અમુક સંપ્રદાયની અથવા અમુક વ્યક્તિઓની સાચી ભૂલ હોય, તેમનું કથન-શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ હોય, તોપણ તેને અમુક ગાંધિપ્રદાન આપી, નિરક્ષરોના સમૂહોને ઉદ્દેરી, અગર સમજાવી સાંપ્રદાયિક શિક્ષા કરાવવા, પ્રયત્ન સેવવો, તે ઉચિત નથી; કેમકે, તેને લઈને કેટલાએક વિદ્વાનો-તટસ્થો શંકાશીળ રહે છે, અને સત્ય જાહેરમાં આવતું નથી, તેમજ નિર્ણય થતો નથી. આવા પ્રવાહમાં કેટલાએકો પોતાના દ્વેષની સફલતા કરવા માટે યથાર્થ લેખકો અને સત્યવક્તાઓને દબાવવા માટે પોતાની પ્રપંચગળમાં નિરક્ષરોને શસાવી, ફાસલાવી, અયોગ્ય ચર્ચા ઉભી કરે, અને તેથી સત્યને સત્યનો ન્યાય ન મળી શકે, અને અસત્યનો પ્રવાહ વિસ્તારને પામે, એ સંભવિત છે. આવી પ્રવૃત્તિમાં સત્યાંશ હો, અથવા અસત્યાંશ હો, પણ તે પ્રવૃત્તિના પ્રવર્તકોમાં નિઃસત્વપણું છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આવા વર્તમાન કાળનું વહન અમુક અંશે દૃષ્ટિપથ પડે છે. ખીજ તરફ પ્રમાણ કસો-

દીએ કેસાયેલી વાર્તા માત્ર સ્વીકારવી, એ પ્રયોગ આધુનિક વિદ્વાનો તરફથી યથા રહ્યો છે. આવા દ્વિધાવર્તનવાળા જ્ઞાનાત્મકો સત્ય બતાવવા પહેલાં કેટલુંક લખવાની આવશ્યકતા આવે છે. સ્વીકારી છે, અને તેને અંગે જ શરૂઆતમાં કેટલુંક લખવું પડ્યું છે.

મૂળ વિષય જૈન છે, જે શબ્દ નિરૂપાધિક અવિશિષ્ટ છે. જ્યાં અગર જેમાં આવું જૈનત્વ હોય, તે પરિચિત્તાત્મક અંતઃકરણ પણ નિરૂપાધિક અને અવિશિષ્ટ હોવું જોઈએ. એવા જૈનોને જ જૈન તરીકે કહેવો એ સર્વથા ઉચિત છે. હાલમાં કેટલેક અંશે, તેથી વિપરીત જોવામાં આવે છે. અમો જૈન છઠ્ઠાએ એમ કોઈ વ્યક્તિ તરફથી કહેવામાં આવે, ત્યાં તરતજ શ્રોતા તરફથી પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, તમો કેવા જૈન છો? ત્યાં ઉત્તરમાં ઉપાધિ-વિશેષણનું પુંછડું વળગાડી પોતે પોતાને ઝાળખાવવા તૈયાર થાય છે કે, અમો અમુક જ્ઞાતના જૈન છઠ્ઠાએ. આ સાધારણ દીક્ષગીરીનો વિષય નથી? જૈન બનવું, જૈન તરીકે પોતાને ઝાળખાવવું, અને બીજા જૈનોથી જુદા પડવું, કે તે જૈન અમો નથી, તે કેવી વાત? જૈન શબ્દનો અર્થ એટલોજ થાય છે કે, “જિન-રાગદ્વેષ વિજેતાનો માર્ગ સ્વીકારનાર” તે જૈન. જેના માર્ગમાં રાગદ્વેષ છૂટવાનો જ મુખ્ય હેતુ છે, અને જે માર્ગને સ્વીકારનારાઓમાં રાગદ્વેષની મંદતા જ ઉપલબ્ધ થવી જોઈએ, તેમાં જે તેની જ વૃદ્ધિ નિહાળવામાં આવે, એકબીજા એકબીજાઓથી ભિન્ન બની, એકબીજાઓને પોતાના પ્રતિપક્ષી તરીકે ગણે, તો તેવાઓને નિરૂપાધિક જૈન શબ્દ લાગુ થઈ શકતો નથી. જ્યાં ઉપાધિ છે, ત્યાં રાગદ્વેષ છે; જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં સંસારવૃદ્ધિ છે; અને જ્યાં સંસારવૃદ્ધિ રહેલી છે ત્યાં ‘ખડ’ જૈનત્વ ક્યાંથી હોઈ શકે?

જૈન એ શબ્દ, ‘ધર્મ’નું વિશેષણ છે. એટલે જૈન ધર્મ એવા અર્થનો, ‘જૈન’ શબ્દ બોધ કરે છે. ધર્મ એ કોઈપણ વિભાવિક વસ્તુ નથી. પણ આંદો જૈનધર્મ એ શબ્દથી આત્મિક ધર્મ સમજવાનો છે. જેટલે અંશે રાગદ્વેષ વિનિવૃત્તિ, તેટલે અંશે મોહનો નાશ, અને મોહ સાથે તથાપ્રકારના અજ્ઞાનનો નાશ અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે, જે પ્રકાશ આત્માનો ધર્મ છે. તેવા ધર્મને જે પ્રકારે અથવા તેવો ધર્મ જે પ્રાપ્ત કરે, તેજ જૈન કહી શકાય. તેને માટે તીર્થંકરોએ આત્મગુણની સ્થિતિના પ્રકાશક્રમ માટે ચૌદ સ્થાનક કહેલાં છે. જે સ્થાનકોને, ‘ગુણસ્થાનક’ના નામથી ઝાળખાવેલ છે; તેવાં ગુણસ્થાનકોને ક્રમશઃ પ્રાપ્ત કરવાં અને આગળ વધતા જવું તેને “ગુણસ્થાનકમારોહણ” કહેવામાં આવે છે. જૈનપણની શરૂઆત અત્યુચ્ચ ગુણસ્થાનકથી થાય છે; કેમકે ગુણસ્થાન ચૌદ છે, જેનાં નામ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક (૨) સાત્વાદન ગુણસ્થાનક (૩) મિત્રગુણસ્થાનક (૪) અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક (૫) દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક (૬) પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક (૭) અપ્રમત્ત બાદર (૮) અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક (૯) અનિવૃત્ત બાદર ગુણસ્થાનક (૧૦) મુક્તસંપરાય ગુણસ્થાનક (૧૧) ઉપશાંતિમોહ ગુણસ્થાનક (૧૨) દક્ષિણમોહ ગુણસ્થાનક (૧૩) સયોગીકૃત્વલી ગુણસ્થાનક (૧૪) અયોગીકૃત્વલી ગુણસ્થાનક.

ગુણસ્થાનકની સ્થિતિનો આધાર જૈનોએ માનેલાં આઠ ક્રમ અને તેના બેદાનો ઉદય, સત્તા, તથા ઉપશાંત, દક્ષિણમોહ, અને દાવક બાવો ઉપર રહે છે, જેનું સચિત્તર વર્ણન

જૈનોના અને જૈન શાસનના તેના બની બેસે છે, અને અંગારા ઉપર જૈન શાસનનો આધાર છે, અંગે જૈન શાસનના સ્થંભ છીએ, એમ પોતે પોતામાં માની લે છે, અને હાથઆઓ તેમને તે વિષયમાં અગ્રગણ્ય ગણવા તૈયાર થાય છે. આ દરેક જૈનો નથી પણ ખુદેશખુદી રીતે કહેવું જોઈશે કે, તેઓ જૈનાભાસો છે. જન કે સમ્યક્ દંષ્ટિ જૈન પ્રમાદ યોગે કદાચિત્ કપાયવશ બની ભૂલ કરે છે, પણ તે તરતજ પોતે પોતાથી અથવા બીજાથી બ્યારે પોતાની ભૂલને ભૂલ તરીકે સમજે કે તરત તે સંબંધમાં પશ્ચાત્તાપ સાથે “મિથ્યા દુષ્ટ” છ પોતાની ભુલથી પોતે શુદ્ધ થાય છે, જે મિથ્યા દુષ્ટ, વર્તમાનકાલિય જૈનોએ એક સાધારણ ઉપહાસ્ય રૂપે બનાવી દીધું છે. વ્યવહાર અથવા પરંપરાથી ચાલી આવેલી પ્રણાલિકા સાચવવા, મિથ્યા દુષ્ટ એક બીજાને દેશે, છતાં હૃદયગત કલુષતાને વિસ્મરી નહિ. બીજે દિવસે, બન્ને, તેજ દિવસે તે દોષને ક્રિયામાં સુક્તાં અટકશે નહિ. આવા જૈનો ખરી રીતે જૈન શબ્દને અને પવિત્ર પીતરાગના માર્ગને લાંછન લગાડનારા છે, એટલું જ નહિ, પણ બીજી રીતે કહીએ, તે ગણાવનારા છે, અન્યની દૃષ્ટિમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જૈન ધર્મને હલકો પાડનારા છે. આવા જૈનોથી જૈનપણું જળવાય છે, એમ કહેવા કરતાં, જૈનપણુનો વિશેષ થાય છે, એમ કહેવું વધારે સાફ છે. અનેક શીરકાઓ અને અનેક બેદો જૈન નામથી જો જન્મ પામ્યા હોય, તો તે આવા જૈનોનેજ આભારી છે. જ્યાં ખડું જૈનત્વ છે, જેઓ ખરા જૈનો છે, એટલે કે જેઓની સમ્યક્ દૃષ્ટિ છે, ત્યાં શીરકા કે બેદ, એ શબ્દની ગંધજ ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે. આલું જૈનપણું જે છે, તે આત્મિક ગુણ છે, અને તેવો આત્મિક ગુણ જે આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યો હોય, તેનુંજ વર્તન યથાર્થ અને ઉચ્ચ પ્રકારનું, અંશે અથવા સર્વથા હોઈ શકે છે. જેટલે અંશે પોતે પોતાનું વર્તન ઉચ્ચ સ્થિતિમાં રાખી શકતા નથી, તેટલે અંશે તેવા પોતાના અસદ્ વર્તનને નિન્દે છે, ધીકારે છે, અસત્ માને છે, અને તેના ત્યાગને માટે ભાવના બાવે છે. સર્વથા સદ્-વર્તન સેવનારાઓ અપ્રમત્ત રહેવા આતુર-જન્ય રહેવા પ્રયત્નશીલ રહે છે, અને તેથી જ અંશસદ્-વર્તનની સ્થિતિ, પંચમગુણસ્થાનકવર્તિ હવને હોઈ શકે છે અને સર્વથા સદ્-વર્તનવાળા હવની સ્થિતિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં હોઈ શકે છે. એટલે છઠ્ઠું સાતમું ગુણ-સ્થાનક એક હવને કહી શકાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ કરી સમજાવવાનું કે, જેઓ શ્રાવકનાં હાદશ વ્રતને પાલનારા સામાયિક, પ્રકૃતમણ, હનપૂજન, તીર્થયાત્રા વગેરે સુદૃઢોને સેવનાર હોય તે પંચમ ગુણસ્થાનકવર્તિ કહેવાય, અને જેઓ સર્વથા સંસારત્યાગી, નિર્વંચ માર્ગમાં વર્તનારા પરમયોગી મુનિવરો હોય છે તે છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણ-સ્થાનકવર્તિ કહેવાય છે.

પાંચમા, છઠ્ઠા, અને સાતમા ગુણસ્થાનક મુઘી પહોંચવું, તે જેણે ચતુર્થ સ્થાનક સિદ્ધ કરેલ હોય તેજ પહોંચી શકે છે, અને તેથીજ દરેક સ્થળે જ્ઞાની પુરોહોએ ભાર મુકીને સમ્યક્ત્વની પ્રાધાન્યતા લખેલ છે. તત્ત્વાર્થમાં શરૂઆતનું સૂત્ર છે કે, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ આંહી પણ સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિપણું, પ્રથમ સ્વીકારેલું છે, અને જે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોય તેનુંજ જ્ઞાન સમ્યગ્ જ્ઞાન હોઈ શકે છે; સમ્યગ્ જ્ઞાનીનુંજ ચારિત્ર-વર્તન યથાર્થ બની શકે છે, તેથી ઉપરોક્ત સૂત્ર મુખ્ય કથેલ છે. અન્ય “સમ્યક્ત્વ વિનાની ક્રિયા તે આંક વિનાનાં મિડાં છે” તેમજ “સમકિત વિણ

ચારિત્ર નહિ.” જ્ઞાનક્રિયાઓમાં મોક્ષઃ એ કારિકા પણ સમ્યક્ત્વનેજ અગ્રપદ આપે છે; કેમકે આપણે લખી ગયા છઈએ કે, “સમ્યક્ત્વવિના સમ્યક્જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ.” જે જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષ કહેવામાં આવ્યો તે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ પછીનુંજ થઈ શકે છે, અને તેવાં જ્ઞાન, ક્રિયા મોક્ષસાધક નીવડે તો તે વાસ્તવિક છે. વસ્તુતઃ ખુલ્લી રીતે, અનેક શાસ્ત્રવક્ત્રોએ અને વિચારપરિણામને અંતે, એ સિદ્ધ થાય છે કે, યથાર્થ દષ્ટિ પહેલી હોવી જોઈએ. યથાર્થ દષ્ટિના પાયા ઉપર જ તે પછીનાં ગુણસ્થાનકોની ઈમારતનું ચણતર રચાયેલું છે, અને તપ, વ્રત, ક્રિયા, અનુશાન વગેરેની સફલતા પણ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ અનંતરજ હોઈ શકે છે. સકામ નિર્જરા એટલે મોક્ષાધી અનુકૂળ, ઉપયોગ સહિત, કર્મ નિર્જરા સમ્યક્ત્વવાનની ક્રિયામાંજ રહેલ છે. સિવાય, વ્યાંસુધી સમ્યક્ત્વ રત્ન પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાં સુધીની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ એ માત્ર કાયકક્ષેત્ર વગેરે લાભ આપનાર છે, અને અકામ નિર્જરા તેનાથી યાય છે, અને તેવા જૈનો ખરા જૈનો તરીકે સર્વજની દષ્ટિએ કહી શકાય નહિ. ખરા જૈનોમાં બાહ્યાડંબર ઓછો હોય, કેમકે તેઓ આત્મહિત તરફ પોતાનું લક્ષ વિશેષ રાખે છે, અને અભિમાનાદિકને અંતઃકરણથી ધિક્કારે છે; બ્યારે નામના જૈનોમાં બાહ્યાડંબરને વિશેષ માન અપાય છે. માનાકાંક્ષિપણું પણ તેવાઓમાં ઉચ્ચ હોય છે, અને તેવાઓને પોતાના માનની ક્ષતિમાં ઘણું લાગી આવે છે, જેથી કૃત્ય-અકૃત્ય, ધર્માધર્મ, પાપપુન્ય, નિરપેક્ષ બની પોતાના માનને ખાતર ગમે તે કરવા તૈયાર થાય છે. આવા જૈનો, જૈનો નથી પણ સંસારપરિભ્રમણને લાયક પામર પ્રાણી છે. પછી તે આવક નામધારી કે સાધુ નામધારી કે ગમે તે હો, પણ સમ્યક્ત્વનો અભાવ અથવા સમ્યક્ત્વની ખામી મારામાં છે, એવા વિચારથી પોતાનું હૃદય પારખ્યું નથી, પોતાની સ્થિતિ ઓળખી નથી, તેવાઓ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી પોતામાં સાધુ શ્રાવકપણાની પૂર્ણતા માની આગળ વધતા અટકે છે. અધુરાથી બનાઈ ગયેલી પૂર્ણતા અધુરાપણા માટે છે. હાલમાં સમાજોથી, મંડળોથી, મંડળીઓથી, અને સંસ્થાઓથી થતા સુધારા જૈનધર્મની ઉન્નતિનાં કારણો છે, એમ માનવામાં આવે છે તે, ભલે બાહ્ય વ્યવહારની અમર્યાદાઓથી મર્યાદામાં લાવવા સમર્થ થાય, પણ જૈનત્વ તો કર્મગણને (મિથ્યાત્વને) દુર કર્યા વિના, નવ તત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમગ્રમાં વિના, અને તેમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા થયા વિના, આવવાનું નથી. નવ તત્વને અતેજ લખ્યું છે કે, જોવાઈ નવ પચથે, સોજાળજતસ્સ હોઈસમ્મત્તં એટલે છવાદિકે નવ પદાર્થને જે જાણે, તેને, સમ્યક્ત્વવાન કહેવાય, એટલે નવ તત્વની ગાથાઓ મુખ પાઠ કરવી, તેના અર્થ બણી જઈ, અમો નવતત્વ શીખ્યા છીએ, એમ માનવું અગર જોતવું, તે વ્યાંસુધી તે નવ તત્વથી થયેલું જ્ઞાન પોતામાં જોવાપણું નથી, એટલે હું છવ હું, આ અછવ છે, આ પાપ છે, આ પુન્ય છે, આ બંધ છે, આ આશ્રવ છે વગેરે પોતામાં નવ તત્વમાંથી ક્યાં ક્યાં ઉપવ્રજ્ય છે, પોતે કઈ પરિસ્થિતિમાં વર્તે છે, એવો ખ્યાલ નથી, એવું મનન નથી ત્યાંસુધી નવ તત્વનું જે જ્ઞાન છે, તે ચંદન ભાર-વાહી ગર્ધવવન છે. શાસ્ત્રોમાં રચેલે રચેલે શ્રાવકોના વર્ણનમાં ‘છવાછવાદિકે નવ પદાર્થના જાણ’ એવાં વિશેષણો પૂર્વ શ્રાવકોને માટે વાંચવામાં આવે છે. હાલમાં જુગારી પણ જૈન, અન્યાચાર મેળનાર પણ જૈન, વેપારમાં અનેક જનના અપાવાદના શોષણ ઉપા-

કનારા પશુ જૈન, ચોરી કરનાર પશુ જૈન, વિશ્વાસઘાત કરનાર પશુ જૈન, કોર્મમાં-સંઘમાં-જાતિમાં-કુટુંબમાં-મિત્રોમાં કલહ જગાડનાર પશુ જૈન, એમ જૈનોના ઝોધેઝોધ ઉભરીઈ નીકળ્યા છે. વળી જેઓ કંઈ એ અક્ષરનું જ્ઞાન સંપાદન કરી, જ્ઞાનીઓમાં અપનારા છે, તેઓ પૈકી કેટલાએક ગચ્છાગ્રહી, મતાગ્રહી, અને કેટલાક સ્વમતસ્થાપનથી જોવામાં આવે છે; ખીજાઓનો વિશ્વાસ પોતા ઉપર બેસાડી, ઘણી વખતે તે વિશ્વાસનો ગેરઉપયોગ કરતા દેખાય છે. જાણવું બોલવું અને વર્તવું, એ ત્રણે એક જાતના હોય એવું સહસ્રમાંથી એક એમાંજ ભાગ્યે દેખાવા સંભવ છે. અત્ર કેટલાએક એમ કહેવા ઉદ્દેશ કે, આપું જૈનત્વ જો શોધવા અને પ્રાપ્ત કરવા જશું, અને તેવા જૈનોનેજ જૈન કહેવા, એમ માનવા તૈયાર થશું તો, તીર્થનો ઉચ્છેદ થઈ જશે; ત્યાં અમો યશોવિજયજી મહારાજના શબ્દો યાદ કરાવીએ છીએ. તે મહાત્મા કહ્યા ગયા છે કે:—

તીર્થોચ્છેદમિયાહંતાવિશુદ્ધસ્યૈવચાદરે ।

સૂત્રાક્રિયાવિલોપઃ સ્યાદ્ ગતાનુગતિકત્વતઃ ॥

ભાવાર્થ—યશોવિજયજી મહારાજ દીકરી સાથે કહે છે કે તીર્થોચ્છેદના ભયથી અવિશુદ્ધ (અયથાર્થ) અનુષ્ઠાનના આદરમાં કોકો ગતાનુગતિકપણથી સૂત્ર અને ક્રિયા જનનેનો વિલોપ કરે છે.

વિવેચન—આ ઉપરથી યશોવિજયજી મહારાજ એમ કહેવા માગે છે કે, શાસ્ત્રાક્ત યથાર્થ શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપયોગસહિત ક્રિયા કરવી જોઈએ. પણ તેવી ક્રિયા જેઓ નથી કરી શક્તા, તેઓ પોતાના બધાવમાં અને પોતાની યદ્વાતદવા પ્રવૃત્તિ સલાખી લેવા માટે કહે છે કે, “આમ બધું યથાર્થ કરવા જશું તો એવા દરેક ક્ષયથી નીકળી શકશે ? અને તેમ યથાર્થ તીર્થનો ઉચ્છેદ થઈ જશે, મતઝગ કે તેવા ‘યથાર્થ’ શુદ્ધ ક્રિયા કરનારાઓ સોમાંથી એક નીકળશે, તો તેમ યથાર્થ જૈનધર્મ વિચ્છેદને નહીં પામે કે ? જેવી તેવી ક્રિયા કરીને જાને તેમ કરીને જૈનધર્મને તો અમે જાળવી રાખ્યો છે ?” આમ કહેનારાઓને યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે કે, તમે આવી રીતે ‘ગતાનુગતિક’ એટલે દેખાદેખીથી પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા, એ જનનેના નાશ કરોછો. વળી આજમ વધતાં તેજ પરખેખેખી કપકો દેતાં કહે છે કે:—

ધર્મોચ્ચતેન કર્તવ્યં કૃતં વહુભિરેવચ ।

તદા મિથ્યાદૃશાં ધર્મો ન ત્યાજ્યઃ સ્પાત્કદાચન ॥

ભાવાર્થ—ઘણાઓએ જે કંઈ હોય, તે ધર્મના ઉદય વડે કરવું એમ જો કહેશે તો, મીથ્યાદૃષ્ટિઓનો ધર્મ કોઈ કાળે મુકી શકશે નહીં.

વિવેચન—કેટલાએક મુખાઓ એમ કહેવા તૈયાર થશે કે, ઘણાઓ જે કરતા હોય તે કરવું. એમ બોલનારાઓને, યશોવિજયજી મહારાજ સમજાવે છે કે, આ સમજણ તમારી ભૂલભરેલી છે. જો તમારો સિદ્ધાંત અને માનવું એવું હોય કે ઘણાઓ જે કરે તે કરવું તો જ્ઞાનીઓ કરતાં અજ્ઞાની ઘણા છે, સમજુથી મૂર્ખ ઘણા છે, સમ્યકદૃષ્ટિ (યથાર્થદૃષ્ટિ) વાળાથી મિથ્યા દૃષ્ટિ (અયથાર્થદૃષ્ટિ) વાળા ઘણા છે, તો તમારી માન્યતા મુજબ ઘણાઓનું માનવું સ્વીકારવા જતાં સત્ય ને યથાર્થ કોઈ કાળે પ્રાપ્ત કરી શકશું નહિ. માટે તેમ જ માનનાં, જે સત્ય જાને યથાર્થ હોય, પોતા પગ સમજુ પુરૂષો જે કરતા હોય, તે

પ્રમાણે વર્તવું, એ શ્રેષ્ઠતા છે, નહીંતો તમારી પ્રવૃત્તિ નીચે જતાવેલા શ્લોકોમાં વર્ણવેલી હકીકત મુજબ ગણાશે.

તસ્માદ્ ગતાનુગત્યા યત્ ક્રિયતે સૂત્રવાજિતમ્ ।

ઓઘતો લોકતો વા તદનનુષ્ઠાનમેવહિ ॥

અકામાનિર્જરાંગત્વં કાયકેશાદિ હોદિતમ્ ।

સકામાનિર્જરા તુ સ્યાત્ સોપયોગમપ્રવૃત્તિત્ત્વં ॥

ભાવાર્થ—માટે ગતાનુગતિકપણુએ કરી, શાસ્ત્રોના નિયમોને દુર મુકી, ઓઘસંગ્રાહ કે લોકસંગ્રાહી ને અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે, તે અનુષ્ઠાન નથી પણ અનનુષ્ઠાન છે. આવા અનનુષ્ઠાનથી કાયકેશાદિક યવાથી ઉપયોગ વિનાની ક્રિયાને લઈને, અને શરીરાદિકને કષ્ટ આપવાથી અકામ નિર્જરા થાય. પણ સકામ નિર્જરા તો શાસ્ત્રયુક્ત, ઉપયોગ સહીત ને ક્રિયા કરવામાં આવે તેનાથીજ થાય છે.

વિવેચન—લોકો શું કહે છે તેની પરવા વિના, શાસ્ત્રોમાં શું લખે છે તેની દરકાર વિના, ગુરુ શું ઉપદેશો છે તેની અપેક્ષા વિના, શું અને શામાટે આ હું કંઈ છું તેના વિચાર વિના, શત્રુપણે અમુક જાતની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કર્યા કરવી, એને ઓઘસંગ્રાહ કહેવામાં આવે છે; અને શુદ્ધ સમજીને કરવા જરૂં તો તીર્થોનો ઉચ્છેદ યદ્ જરૂં, એમ ભોવનારાઓ, લોકો જેમ કરે છે તેમ કરવું, એવી શ્રદ્ધાવાળા લોકસંગ્રાહવાળા કહેવાય છે. ગતાનુગતિક એટલે એકબીજાની દેખાદેખી અંધપરંપરાની માજક અગર બીજી રીતે કહીએ તો ગાદરીયાપ્રવાહની માફક સમજાવીને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ નિરપેક્ષ વર્તનારાઓ ઓઘસંગ્રાહી કે લોકસંગ્રાહી ને ધર્મક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયાને યશોવિજયજી મહારાજ ધર્મક્રિયા નથી માનતા, અને તેની ક્રિયાથી કાયાને ક્લેશ આપવાથી અકામ નિર્જરા માત્ર બને થાય પણ સકામ નિર્જરા તો ઉપયોગ સહીત ક્રિયા કરવાથીજ થાય છે.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી વાચક વૃન્દ સમજી શકશે કે, જૈનપણું કહેવરાવવું એ સહેલું નથી અને કેટલાએક જૈનાભાસો પોતામાં જૈનપણું મિથ્યાભિમાન રાખી કહેશે કે “અમે જૈન છીએ, જૈનની ક્રિયા કરનારા છીએ, જૈનધર્મ પાળનારા છીએ” તેવાઓને ઉપરના શ્લોકો મનન કરવા જરૂર છે. જો કે કેટલાએકોમાં સામાન્ય રૂઝિ, જૈનધર્મના ફરમાનો ઉપર અથવા તો જૈનીય ક્રિયા ઉપર અંતઃકરણમાં સ્ફુરતી હોય, અને તેને લઈને તેવાઓ એમ માની લેતા હોય કે અમારામાં શ્રદ્ધા છે, તો તેરી સમજવાળા તે વિચારમાં કેટલીક વખત છેનરાવા સંભવ છે, કેમકે શ્રદ્ધા કાંઈ જુદીજ વીજ છે, અને મોહ જુદી વીજ છે, કુલધર્મને લઈને, લાંબાકાળના પરિચયને લઈને, અથવા તો તેવાં બીજાં કારણોને લઈને કેટલાકોને અમુક ક્રિયા ઉપર, અમુક ધર્મ ઉપર, અને અમુક ધર્મના અંગ ઉપર, એક જાનનો મોહ યદ્ જાય છે, જે મોહની કસોટી કેટલીક વાર સફળ, અને કેટલીક વાર નીજજી નીવડે છે. સત્ય શ્રદ્ધા તેથી જુદીજ વીજ છે. શ્રદ્ધામાં યથાર્થ દૃષ્ટિ છે, ત્યારે મોહમાં આશ્રય પેદા થાય છે. આ હકીકત બહુ વિચાર કરવાથી, અને પોતાના અંતઃકરણને પૂછવાથી, વિચારશીલોને સમજાય તેવી છે. બીજી રીતે ગામ્રમાં એમ પણ કહેવું છે કે, વ્યવહારથી સમ્યક્ત્વ આરોપણ કરી, જૈન જનાવંતો, અને ને કમલઃ શુદ્ધ વ્યવહારસંવચની, સત્સંગી, સત્સામ્યપરિ-

અપથી ભાવજન યદ્ય શકે છે. આ વાક્યને લેખક અંતઃકરણથી. માન આપે છે, પણ જેઓનો વ્યવહાર પણ તથાપ્રકારના પરિણામની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરનાર હોય તેવાઓને માટે સત્ય નીવડે; પણ જે આવાં વચનનો સ્વીકાર કરી, પોતામાં પૂર્ણતા માની બેસે છે, તેવાઓનો વ્યવહાર કરી પણ ભાવજનતાને પ્રાપ્ત કરી આપતો નથી. ખીજાં શુણો મનુષ્ય જ્ઞાતમાં અને તેમાં પણ જ્ઞેતામાં બસે ક્રમશઃ પ્રાપ્ત યાઓ, પણ મનશુદ્ધિનો પ્રયત્ન તો પ્રથમ સેવવો જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિમાટે જ્યાંકુધી બેપરવાઈબરેલી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, ત્યાંકુધી તેવા જ્ઞેતામાં ભાવજનનપણું પ્રાપ્ત થતું હુલ્લંબે છે; સમ્યક્વતી માફક અંતઃકરણની શુદ્ધિ પણ એક ઉત્તમ શરૂઆતનું સાધન છે. તે માટે પણ યશોવિજયજી મહારાજ લખે છે કે:—

उचितमाचरणं शुभमिच्छतां प्रथमतो मनसःखलु शोधनम् ।

गदवतांश्च कृतेमलशोधने कमपयोगमुपैतु रसायनम् ॥

ભાવાર્થ:—ઉત્તમ અને યોગ્ય આચરણને પ્રચ્છનારાઓએ પહેલાં મન શુદ્ધ કરવું જોઈએ. (મન શુદ્ધ કર્યા વિના ઉત્તમ અને યોગ્ય આચરણ આચરી શકાતાં નથી.) રોગીને મગ્નશુદ્ધિ કર્યા વિના રસાયણનો ઉપચાર ઉપયોગી થતો નથી.

વિવેચન:—અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટેજ દરેક ધર્મક્રિયાઓ છે, તેમ અંતઃકરણશુદ્ધિથીજ દરેક ધર્મક્રિયા કરવી તે ઉત્તમ છે. એમ કિમય રીતે સમજવાનું છે. પણ ઉભય સમજણની સ્થિતિથી એ જ સિદ્ધ થાય છે કે, જે ધર્મક્રિયા કરતાં મન:શુદ્ધિ કરી શકાય તો તેજ ધર્મક્રિયા કરી ઉચિત ગણાય અને આ ક્રિયા હું મારા અંતઃકરણની અશુભભાવના દૂર થવા માટે તેમજ શુભભાવના પ્રાપ્ત કરવા માટે કરું છું એમ ક્રિયાક્તાનો ઉદ્દેશ અંતઃકરણમાં હોવો જોઈએ, જે ઉદ્દેશ પવિત્ર ઉદ્દેશ હોવાથી, તેવા ઉદ્દેશવાળાનું મન, એ, એક રીતે પવિત્ર મન કહેવાય છે. આંદો દ્રષ્ટાંત આપે છે કે, કોઇપણ રોગીની રોગકાલિયો મલશુદ્ધિ કર્યા વિના વેદ્ય ગમે તેવી રસાયણ અવરોધે, તે નિરૂપયોગી છે. મનઘણ પ્રથમ મગ્નશુદ્ધિ કરીને પછીજ એને રસાયણાદિક આપવામાં આવે તો તે રોગનો નાશ કરે અને પુષ્ટિને આપે. એમ શુભ આચરણ-શુભ પ્રવૃત્તિ મનશુદ્ધિથીજ સાર્થક છે.

વર્તમાનકાળના જ્ઞેતા પેઢી ધણા જ્ઞેતા પોતા પોતાની જાન માટે પોતાના અંતઃકરણને પૂછશે, અને પોતાની હાલગી દરમ્યાન કરેલી સામાયિક, દેવપૂજન, તીર્થયાત્રા વગેરેનો સરવાળો મૂકશે, તો તેના પરિણામે માનસિક શુદ્ધિની સફળતા કેટલી મેળવી, એ તપાસશે તો બાળ અવસ્થામાં જે દશા હતી, તેજ યૌવનાવસ્થામાં, અને યૌવનાવસ્થામાં જે સ્થિતિ હતી, તેજ વૃદ્ધાવસ્થામાં, પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રાયઃ કરીને નિહાળશે. હવનનો ધણે ભાગ શુભ ક્રિયાઓમાં નિર્ગમન કર્યા છતાં, અંતઃકરણ જેવું અને તેવું રહ્યું, મનિનતા દૂર ગઈ નહીં, ક્રવાસના ખસી નહીં, વૈરવિરોધને તિરાંતલિ અપાઈ નહીં, અત્યાચાર જુલાયા નહિ, ક્રોધાદિક મંદ પડ્યા નહિ, ધન ધાન્ય પુત્ર પૌત્રાદિક કુટુંબ ઉપરથી મૂર્છા મંદ પડી નહીં, સ્વશરીરની હાલતો અને ઇન્દ્રિયવેષારમાં ઉદાસીનતા આવી નહીં, તો પછી કરેલી શુભ ક્રિયાઓથી શું મેળવ્યું ? મમતા, તુષ્ટ્યાની વૃદ્ધિ કરે છે; અને તુષ્ટ્યાવશવર્તિ હવ રોગરૂપમાં વીરવાઈ અનેક અનર્થો સેવે છે. તેવા છવો પ્રાયશઃ ધર્મપરાક્રમ્ય જતી જાય છે. આવક હો, વા સાધુ હો, પણ મમતાભાગ. અથવા મમતાની નિર્મળતા

જ્યાં સુધી કરી નહોય ત્યાંસુધી હિચ્ચ સ્થિતિએ ચડી શકતા નથી, બદલે પ્રાપ્ત થએલ સ્થિતિથી પતીત થવાને પાત્ર થાય છે. મમતાના સંબંધમાં પણ યથોપવિન્યસ મહારાજ નીચે મુજબ બોધે છે:—

નિર્મમસ્યૈવૈરાગ્યં સ્થિરત્વમવગાહતે ।

પરિત્યજેત્તતઃપ્રાણો મમતામત્યનર્થદામ્ ॥

વિપયૈઃ કિં પરિત્યક્તૈર્જાગતિં મમતા યદિ ।

ત્યાગાત્મકંચુકમાત્રસ્ય મુજંગો નહિ નિર્વિપઃ ॥

કષ્ટે નહિ ગુણગ્રામં પ્રગુણીકુરુતે મુનિઃ ।

મમતા રાક્ષસી સર્વં મક્ષયત્યેકહેલયા ॥

ભાવાર્થ—નિર્મમત્વમાં જ વૈરાગ્ય સ્થિરતાને પામે છે, માટે ઠાઠા પુરૂષો અત્યંત અનર્થને આપનાર મમતાને છોડી દે છે. જો હૃદયમાં મમતા જામી છે, તો વિપયને છોડી દેવાથી શું ? કારણ કેચુક માત્ર ત્યાગ કરવાથી સર્પ નિર્વિપ થતો નથી. મુનિએ અનેક પવિત્ર ક્રિયાઓથી કષ્ટ કરીને ગુણના સમુદાયને ઝોક્કા કરે છે, પણ મમતા રાક્ષસી તે સર્વ ગુણસમૂહને સહજમાં બક્ષણ કરી જાય છે.

વિવેચન—મમતા અનેક અનર્થને આપનારી છે, કેમકે તેની વૃદ્ધિ વ્યગ્રીજની મોક્ષ અનેક મહાપ્રપંચની કલ્પનાને વધારી દે છે, અને મમતાવ્યાધિ પ્રનિશ્ચયે વધનાં બ્યારે વિશેષ વૃદ્ધિગત યર્ધ જાય છે ત્યારે તે છેલ્લી દુઃશક્ય યર્ધ પડે છે. મમતાવાન મનુષ્ય પાપનો બધ રાખ્યા પિતા આરંભની પ્રવૃત્તિમાં નિઃશંકપણે વર્તે છે. ધનસોંભી મનુષ્યો માટે ઘણાઓએ વાંચ્યું અને સાંભળ્યું હશે કે, તેઓ સગા પુત્રનું ખૂન કરતાં આંચકો ખાતા નથી. મમતાંધ જે નથી, તે દેખે છે; અને જાત્યંધ જે છે, તે નથી દેખતો. આ મમતાંધમાં અને જાત્યંધમાં મોટો ભેદ છે. પુત્ર, સ્ત્રી, માતા, પિતા વગેરેમાં જે ગુણ ન હોય, તે મમતાંધે મમતાને લઈને દેખે છે, એટલે તેઓ જે નથી તે દેખે છે. આવી રીતે અનેક અનર્થનો જન્મ આપનારી મમતા હોય ત્યાં વૈરાગ્ય સંભરે નહીં. તેથી પ્રાપ્ત પુરૂષો પોતામાં વૈરાગ્યને સ્થિર રાખવા મમતાનો ત્યાગ કરે છે. પાંચ કંડિપના વિષયનો ત્યાગ કરો, માતા પિતા કુટુંબ પરીવાર લગ્ન, વનવાસમાં જઈ, ગચ્છર ગુફાઓમાં ધ્યાન કરો, મર્મ સંમુખ એક પગે ઉભા રહી આનાપના રૂપો, ગમે તે કષ્ટ કરો, ગમે તે ત્યાગો, પણ હૃદયમાંથી મમતા જ્યાં સુધી ગઈ નથી ત્યાં સુધી તે અર્ધું “છાર કપર લીંપણ કરાવા જેવું” છે, એટલે જોઈ ત્યાગથી ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થઈ શકાતું નથી; જેમ કંચળા કાટવાથી સર્પ નિર્વિપ બની શકતો નથી તેમ. મદાન મુનિએ અનેક કષ્ટો સેવી, અનેક ગુણો પોતામાં પ્રાપ્ત કર્યા હોય, પણ તેવા પુરૂષોમાં બ્યારે મમતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે મમતાના લોભથી પ્રાપ્ત કરેલા ગુણો કાળમાં તેઓમાંથી નાશ પામી જાય છે. મમતા ક્રોધી અને શાથી પેગ થાય છે, તેને માટે અમુક રથગ કે અમુક કારણ નિર્મિત નથી; ગમે તે રથગમાં, ગમે તે વિષયમાં, મમતા પોને પોતાનો દેખાવ દે છે અને જગતના છવેને છેનરે છે. પુત્ર ત્યાગ્યા, અને શિષ્ય પર મમતા ધર્ધ; પર મુદ્રી અનગાર બન્યા, ત્યાં કપાથવતા વેશમાં મમતા જામી ધર્ધ; ધન મુઠું. ત્યાં પુરતકના રવરે મમતાએ દેખાવ આપ્યો.

આ બધુંએ સચવાયું તો હેવટ સ્વમતાગ્રહ રૂપે મમતાએ પોતાનો વેશ ભજવ્યો. આમ અતેકધા, અતેક વિપયમાં, મમતા સજીવોને નિર્બળ બતાવે છે. એક સાદી અને નાનામાં નાની ચીજ, જેને આપણે નકામી માનતા હોઈએ, તેમાંથી પણ મમતા જન્મ પામે છે. તેને માટે એક કાષ્ઠો છે કે—

કોઈ તપસ્વી હતો, અને તે માત્ર એકજ લગોડી મર્યાદા માટે રાખતો હતો. એક વખત તેના મનમાં સામાન્યતઃ એની સ્ફુરણ થઈ કે, એકથી બીજી લગોડી હોય તો અનુકૂળતા કીક થઈ પડે. આ ઉપરથી એકની બે લગોડી થઈ. ત્યાર પછી લગોડી મુકવા માટે સ્થળ નિર્માણ કર્યું. સ્થળમાં કંદેરા લગોડી કાપવા લાગ્યા, એટલે બીજાડી રાખવાનું મન થયું. બિલાડીને બચ્ચાં થયાં તો તેને હુધપાન કરાવવા, તે મહાતપસ્વીએ ગાય રાખી; તેમાંથી વાછડા થયા, એટલે ખેતીવાડી કરવા લાગ્યા. રાગની જમીન વિનાઆનાએ ખેડવાથી ગુનેદગાર ક્યાં, કેદ પકડાયા, - રાજ્ય નગરથી શિક્ષા મળી કે આખો દિવસ વાંસા ઉપર પથ્થર મુદ્રી નરકમાં ઉભો રાખવો. મહાત્માની તરતજ તે પ્રમાણે સ્થિતિ કરવામાં આવી, ત્યારે તે વખતે મહાત્માને વિચાર થયો કે, મારી આ દશા કરનાર આ લગોડી છે. જે એકની બે લગોડી ન કરી હોત તો હું આ સ્થિતિએ પહોંચત નહિ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, એક સાધારણ ચીજમાં મમતા પોતાનું સા-
મ્રાજ્ય કેવી રીતે વધારે છે તે આવાં દ્રવ્યોથી સમજ, તેથી વિમુખ કેમ રહેવું એ તરફ વિશેષ લક્ષ આપવા જરૂર છે. ત્યાગીઓ માટે બ્યારે આવી ફીકર રહે છે, તો પછી જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારાઓ બહારથી એટલે બ્યવહારથી, ભલે અમુક જાનતા નિયમો કે પ્રતી સ્વીકારે, પણ તેઓએ એટલું ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ કે, જ્યાં સુધી હૃદયમાંથી મમતા તૃષ્ણા મંદ થઈ નથી, ત્યાં તે મંદ કરવા પ્રયત્ન સેવાજો નથી, ત્યાંસુધી તેઓ ઉચ્ચકોટિએ કદી પણ ચડી શકવાને અધિકારી બનવાના નથી. આ દેકે હકિકત ઉપરથી એમ સમજવાને સજીવ કારણ મળે છે, કે કિયાજૈનો કરતાં વિચારજૈનો તેજ ખરા અને શ્રેષ્ઠ જૈન કહી શકાય. વિચાર અને કિયા બન્ને પક્ષે જૈઓમાં જૈનતા ઉદ્ભવી છે, તેઓ શ્રેષ્ઠ-
તમ જૈનો તરીકે માની શકાય. પણ વિચારજૈનપણા વિના કિયાજૈનો માત્ર નામના જૈનો છે, એમ ધણા ભાગે માનવું પડશે, અને તેથીજ કેટલાએક કેદાણે લખ્યું છે કે, મેરૂપર્વતના જેટલા ઝોધા—સુહપતિ કેટલાએક છવોએ ક્યાં છે, તોપણ પાર પામી શક્યા નથી.

વિચારજૈન, કિયાજૈન, વિચારકિયાજૈન, એમ ત્રણ જાનના જૈન કહેવાય. તેવાં પાત્રો પૂર્વકાળમાં કોણ કોણ હતા, તે તરફ આપણે આપણું લક્ષ યેચીએ. શ્રેણિક અને કૃષ્ણ પાસુદેવ જેવા રાગજો, માત્ર વિચારજૈન હતા, અને તેઓએ ક્ષાયક સમ્મત્ત પ્રાપ્ત કરેલ હતા, જેથી તેઓ માત્ર સમ્મત્તના પ્રભાવે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધવા ભાગ્યશાળી થયા છે. માત્ર કિયાજૈનમાં કેટલાએક અમલી-દુર્ભવી ગણવા પડશે. વિચારકિયા જૈનમાં આ-
નંદ, કામદેવ વગેરે પવિત્ર આવકોને ગણવાં જોશે, કેમકે તેઓ સમ્મત્તવાન હતા અને ગુદ કિયા કરનાર પણ હતા. મુનિઓનો સમાવેશ પણ આજ્ઞ સેદમાં આવી જાય છે, કેમકે તેઓમાં પણ વિચાર-કિયા સાથે જૈનપણું હોય છે. અને તથાપ્રકારના ગુણવિના માત્ર વેપધારીનો સમાવેશ, વસ્તુતઃ કિયાજૈનોમાં પણ હોઈ શકતો નથી, કેમકે તેવા વેપ-
વિરંબકો કિયામાં પણ અવ્યવસ્થિત હોય છે, અને તેથી તેઓને માટે નીચેનું વાક્ય લાયક પડે છે કે—

“હોળીનો રાગ રે, ગુણ વિનાનો સંયમી.”

ક્રિયા જૈનો માટે માત્ર એટલો અપવાદ સ્વીકારવો પડશે કે, જેઓ પોતે સરળ છે, અને ‘વિચારજૈનોના આશ્રિત બનીને જેઓ ક્રિયા કરનારા છે, એટલે કે પોતામાં તથાપ્રકારની અજ્ઞાનતા છતાં તથાપ્રકારના જ્ઞાનીઓના કહ્યા મુજબ તદ્દનુયાયી બની, ક્રિયા કરનારાઓને જૈનપણામાંથી બાતલ કરવા જોઈતા નથી.

હાલમાં રૂપરૂપરાથી મૂર્ખ સમૂહો અને અર્ધજ્ઞોના સમૂહોમાં એમ : મુદ્દ મનાઈ ગયું છે કે, કોઈપણ જૈનનામધારક હોય તેને અમુક અમુક જાતની ક્રિયા તો કરવીજ જોઈએ; જો કોઈ જાતની ક્રિયા ન કરે તો તે જૈન ન કહેવાય. કોઈ વિચારજૈન તેમને કહે કે ‘હું જૈન છું,’ તો તેવાને હાલના જૈનમન્યો હસી કાઢશે, ધિક્કારશે, અને જૈન કહેવાને આંચકા ખાશે, એટલુંજ નહિ પણ ‘હું જૈન નથી, જૈન હોય તો અમે જૈન કરીએ છીએ તેમ હું કેમ કરતો નથી?’ એમ બોલી દેવાને તૈયાર થશે. આવી માન્યતાથી જૈન ધર્મનો અમુક જ્ઞાતિએ જાણે મંજરો લીધો હોય, તેમ મનાઈ ગયું છે; ત્યાં કોઈ સુસજ્જ-માન, પારસી, કે અંગ્રેજ અગર ચાલુડી. અંતઃકરમમાં જૈન તત્વોની મુદ્દ છાપ પડવાથી જૈનનાં તત્વો સત્ય અને તે પણ યથાર્થ સત્ય છે એમ માનતા હોય, તે તત્વો ઉપર તેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય, પણ કેટલાએક સંજોગોને લાગે અયવાતો જ્ઞાતિના કારણને લઈને તેઓ જૈનધર્મની બાલ ક્રિયા ન કરી શકતા હોય, કંઈ ત્યાગ ન કરી શકતા હોય, તો તેવાઓને જૈન ન જ કહેવા એમ હાલના જૈનો એટી અવાજે, ઘણા બાગે, કહેવા તૈયાર થશે. અક્ષોસ ! કે એવાઓએ વિચારની વિશુદ્ધિને ગોણ ગણી, અને બાલ વ્યવહારને મુખ્ય ગણ્યો છે. જો કે ઘણા બાગે જેઓમાં વિચારજૈનતા પ્રક્ટે, તેમનો વ્યવહાર ક્રમશઃ પવિત્ર થવો જોઈએ, પણ ધારોકે તેમ કરવા ને અસમર્થ નીવડ્યો તેથી તે જૈનકોટિમાં ન ગણાય એમ જો કહેવું અગર માનવું તે તદ્દન બુદ્ધભરેલું છે. જ્ઞાન, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ, અથવા ક્ષયથી યાય છે; શ્રદ્ધા (યથાર્થ શ્રદ્ધા) સમ્યક્ત્વ, સમક્તિ-મોહનીકર્મના ક્ષયોપશમથી અથવા ક્ષયથી પ્રક્ટે છે; અને ત્યાગ શ્રતિ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ અગર ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે. આમ કર્મો એકબીજા ગુણોને આરમ્ભ-દન કરવામાં બિન્ન બિન્ન છે, ત્યારે તે ગુણના પ્રકાશ કરવામાં તે ગુણો અબાવ પણ બિન્ન બિન્ન રીતે કારણુકત છે. કોઈએ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો, તો તેને માત્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, પણ સમ્યક્ત્વના અબાવે અયથાર્થતા હોવાથી, અજ્ઞાનના નામથી ઓગળાય છે. સમ્યક્ત્વ, મિથ્યામોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક, અથવા ઉપશમપણાથી યાય છે. તો કોઈમાં માત્ર શ્રદ્ધા હોઈ શકે, કોઈમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા બન્ને હોઈ શકે, અને કોઈમાં ચારિત્ર સાથે ચારિત્રમોહનીકર્મનો ક્ષયોપશમ હોય તો ત્રણે પણ હોઈ શકે; એટલે કે કોઈપણ જૈનનો એમાં નિયમ જ્યાં નથી ત્યાં અમુક રિયતિવાળાને જ જૈનો કહેવા, એમ માની લેવું, ને પોતાનું ઠણપણ નહિ તો બીજું શું ?

તત્ત્વ ગુણધ્યાનકથી ક્રમશઃ પાંચમા છતાં ગુણધ્યાનક મુખી આર્ત-શીર્ષધ્યાનની મંદતા થાય છે, અને ધર્મધ્યાનની શ્રેષ્ઠતા વધતી જાય છે. જો કે ગુણધ્યાનકની દક્ષિણમાં સૌંદર ગુણધ્યાનકનાં નામ આપેલ છે, કે જેથી ત્વે પડીના ગુણધ્યાનકના સ્વરૂપનું દિગ્-દર્શન પણ કરવું જોઈએ, એમ વાચકચન્દને લાગશે, અને વસ્તુતઃ તે સત્ય છે, પણ અમારો વિષય જૈન છે, એટલે કે જૈનો નામથી વર્તમાનકાળમાં વર્તનારા મનુષ્યો પોતા-

નામાં જૈનપણું માની આગળ વધતા અટકે છે, તેમને જૈનપણું પ્રાપ્ત કરવું એ દેહકુંડલિય અને દુર્ધટ છે તેજ યતાવવાનો આ લેખનો ઉદ્દેશ છે. જ્યારે આપણામાં અધુરાશ મનાશે ત્યારે લઘુતા પ્રાપ્ત થશે, અને લઘુતા અનુત્પન્ન શુણેને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરશે, તેમજ તેવા શુણે પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ બનવા માટે તથાપ્રકારના અભ્યાસ તરફ લક્ષ્ય મેંચાશે. વર્તમાનકાળમાં સરળ હૃદયના ધણા જૈનો હૃદયી ધરાવે છે, જેઓ માત્ર તથાપ્રકારના જ્ઞાનને અભ્યાસે, ઉપદેશ અગર સંગત જે તરફ ધસડી જાય છે, તે તરફ સત્યતા માની ધસડાય છે. તેવાં અવાસિત સરળ હૃદય વાળાઓને માટે, આ લેખ ઉપરોચી ધર્મ પડે અને તેઓ એમ સમજતાં શીખે કે, જૈનપણું પ્રાપ્ત કરવાને માટે આપણે આ દિશા સ્વીકારવી જોઈએ. જેઓએ ધણું પાંચું છે, ધણું જાણ્યું છે, તેઓને માટે આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ નથી. લેખક પોતે પણ પોતાનામાં તથાપ્રકારના શુણોનો સહભાવ ધરાવે છે, એ માનવાનું અભિમાન ધરાવતો નથી; તે પણ સત્ય શું છે તે જાણવું અગર જાણાવવું એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્તને માટે કોઈથી ના કહી શકાય તેમ નથી; કેમકે તથાપ્રકારનો સ્થિતિ નહીં પ્રાપ્ત કરેલા અનધિકારીનો તથાપ્રકારનો સ્થિતિ દર્શાવવાનો અધિકાર નથી એમ માનવાનું નથી. સત્ય એવી ચીજ છે, કે જે સર્વને પ્રિય જ હોય છે, અને તેની પ્રસંસા ગમે ને સ્થિતિમાં રહેલા મનુષ્યોથી યથા વિના રહેતી નથી. તમે જોઈ શકશો કે, નાટકમાં નાટકકારક પાત્રો અનેક જાતનાં નાટક ભજવે છે, પ્રેક્ષકો અનેક હેતુથી ત્યાં પ્રેક્ષક તરીકે પોતાની હાજરી આપે છે; તેઓમાં દરેક શુણ્યાદી હોતા નથી, તેમ સહવર્તનવાળા દરેક હોય તેવો નિયમ હોતો નથી, છતાં પણ જ્યારે સ્ત્રીતા અને રામચંદ્રનું નાટક ભજવાનું હોય, તેમાં રાવણ સ્ત્રીતાને હરી જઈ, અશોક વાટિકામાં રાખી પોતે ગ્રેમભિક્ષા માગે છે, અને સ્ત્રીતા તે વખતે રાવણનો નિરસ્કાર કરે છે, તે વખતના દેખાવની અસર, જેઓ રાવણને ધિક્કારવા તૈયાર થઈ જાય છે તેઓના મનમાં સંગઠ્ય થઈ જાય છે. ભર્તૃહરિના નાટકમાં પીંગલા પ્રપંચ કરી, ભર્તૃહરિને છેતરે છે, અને તેનું પોકળ જ્યારે જાહેરમાં આવે છે ત્યારે તે વખતમાં એક અજાણે પ્રેક્ષકે પીંગલાને ધિક્કારવા તૈયાર થાય છે, અને ભર્તૃહરિ તરફ દયાગ્રાસ સ્થિતિએ જોવા આવુર ગમે છે. આવી રીતે પ્રેક્ષકોના મનની સ્થિતિ અનેક નાટકોમાં ઘણે ભાગે નીતિના પાત્ર તરફ જ આકર્ષાય છે, અને અતીતિનાં પાત્રો તરફ અપમાનની નજરથી જુએ છે. ભજને પોતામાં તેની નીતિ-પાંચતા ન હોય, છતાં નીતિ સર્વપ્રિય હોવાથી, અતીતિનાં પાત્રોને પણ નીતિ પ્રિય જ લાગે છે. તેમ આ લેખકમાં યથાર્થ જૈનતા પ્રાપ્ત થઈ છે એમ એ પોતે પોતામાં માનતો નથી, પણ યથાર્થ જૈનતાં હિતમ અને શ્રેષ્ઠ છે, તેની આવશ્યકતા છે, તેની જરૂર છે, તે વિના મોક્ષનિકટવર્તિ કેઈ શકે બની શકાય તેમ નથી, આત્મહિત અને સંસારપરિત્રમણનો છેડો યથાર્થ જૈનતા પ્રાપ્ત થયેથી જ થશે, એમ લેખક સમજે છે, હેમજને તે પ્રિયર છે, તેથી જે કંઈ હૃદયમાં રહેલું છે, તે આ લેખ રૂપે લખાયું છે; એટલે ખીલ રીતે કહીએ તો લેખકે પોતે પોતામાં યથાર્થજૈનપણું પ્રાપ્ત કરવાને આ લેખ દ્વારા એક જાતની ભાવના બાંધેલી છે; તે ભાવના પોતાને માટે, અને વાંચકોને માટે સફળ થાઓ, એમ હૃદયી આટલેથી વિરમે છે.

મુનિજીવન.

લેખક:—સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયના કચ્છી મુનિ T.

આ વાત સુસ્પષ્ટ છે કે, બહુ દેહગત કાર્ય બહુધા બુદ્ધિથી જ થાય છે. ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ અને મનની વૃત્તિઓની નેતા-પ્રેરક-પાલક-શાસક પ્રધાનપણે બુદ્ધિ જ છે, (જે કે એ બુદ્ધિનો પ્રકાશક, સ્વતંત્ર અને ઇન્દ્રિય-મન-બુદ્ધિના ધર્મોથી અલિપ્ત એવો કોઇ ચેતન પદાર્થ છે; પણ અહિં એ વિષય નથી, એટલે એ વાત પડતી મૂંઝી સામાન્ય રૂપક લીધું છે.) અને એટલા જ માટે મનુષ્યશરીરમાં બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ સ્થાન ભોગવે છે. મનુષ્ય હંતર ગ્રાણીઓથી શ્રેષ્ઠ અને એ શ્રેષ્ઠતાના પ્રમાણમાં વિશેષ જવાબદાર મનાય છે, તે પણ બુદ્ધિની પ્રામિયી જ. બુદ્ધિની જેવી જેવી સ્થિતિ, તેવા તેવા નિશ્ચયો બધાઇ આંતર તેમ જાણ પ્રવૃત્તિઓનાં તેવાં તેવાં સ્વરૂપ ઘડાય છે, અને તદનુરૂપ ફલ મળતાં રહે છે. આ સાદું રૂપક સમાજને લગાડીને એમ કહીએ કે, સમાજરૂપ શરીરમાં તે તે સમાજજન વિદ્વાન ઉપદેશક વર્ગ 'બુદ્ધિનું' શ્રેષ્ઠ (અને એટલા જ માટે વિશેષ જવાબદારીવાળું) સ્થાન ભોગવે છે, તો તેમાં કાંઇ અટચલુ જોવાં નથી. કોઇપણ સમાજમાં જાણતી વિચાર સંજતિ અને આચાર પદ્ધતિનું મૂળ સ્વરૂપ તેના વિદ્વાન ઉપદેશકવર્ગ તરફથી ઘડાયેલું હોય છે,—જે કે તેમાં સમાજજન વ્યક્તિઓની નિર્માણના અને સંદોષનાની દૃષ્ટ ગંધ પાછળથી મળી જાય છે. બુદ્ધિશાળી વિદ્વાન ઉપદેશકવર્ગની જેટલી ચોગ્યતા, શ્રેષ્ઠતા અને મહત્તા, તેટલી તે સમાજની અન્ય સમાજને કરતાં શ્રેષ્ઠતા અને મહત્તા હોય છે. ક્ષતિહાસ જોતાં જણાયું છે કે, સમાજની

જવાબદારી અને જોખમદારી સ્વમજવાની મુશ્કેલી અને શક્તિ ધરાવતા હોય, તેના પાલનમાં દૃઢ રહી નિષ્કામભાવે પરાપકારપરાયણ રહેતા હોય, તેા ધર્મ અને સમાજની ઉન્નતિ બાધુ વહેલી થાય ખરી. ક્ષતિ એ ચાપ છે કે, સદ્સદ્વિવેકી શુદ્ધિરૂપ સારથી જન્મ મળ અને ઇન્દ્રિયના વેગને યોગ્ય રસ્તે વાળી દેહધારીને પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેમ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિવિપયક ધર્મની બાળતોમાં દેશકાળપરિસ્થિતિને અનુકૂળ પડતી યોગ્યતા ધરી લઇ કુશળ સમર્થ વિવેકી ઉપદેશક, સમાજને યોગ્ય રસ્તે વાળી જાય છે અને પરમ ઉન્નત સ્થાને પહોંચાડે છે.

કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ કરતાં પહેલાં સંકલ્પ અને દેશકાલાદિના વિચારની અભિધા રહે છે. સંકલ્પ સત્ય જોઈએ અને વિચાર શુદ્ધ જોઈએ. સત્ય અને શુદ્ધિ સચવાય એટલા માટે નિશ્ચિંતતા અને નિઃસ્પૃહાની આવશ્યકતા છે. આવા કોઈ વિચારથી, સંતોષ, સંપન્ન અને નિયમ આદિથી સંસારી વિભાવજન્ય વૈભવને તુચ્છ તથા નિરૂપયોગી કરી નાંખનાર વિકાન્ મનુષ્યોનો એક વર્ગ હોયો કરવાની સમાજને ઘણી જરૂર રહે છે. આ વર્ગ નિશ્ચિંત રહી સંસારની અનેક ઉપાધિઓથી બચી અવ્યયપણે પ્રજ્ઞના હિતશોધનમાં તપ્તર રહે તે માટે તેમના ઉદરોપાપણું કર્તવ્ય અન્યવર્ગને સોંપવામાં આવે છે. આ સત્ય સંકલ્પ અને શુદ્ધ વિચારથી ઘટેલી શુદ્ધ વિચારમંત્રિ અને આચારપદ્ધતિનું અનુસરણ પ્રજ્ઞ વર્ગ કરે છે, અને કલ્યાણને પામે છે. દેશકાલાદિનાં પારંપર પરિવર્તન પામતાં સ્વરૂપોનું જ્ઞાન, શાસ્ત્રજ્ઞાન અને નિઃસંગતા, એ સર્વ એ વર્ગને વિશેષ ઉચ્ચ બનાવે છે, અને પછી તેઓ લોકોના જીવનને વિશેષ ઉચ્ચ બનાવે છે, અને લોકો પાસે ધાર્યું કામ કરાવી શકે છે. એમાં નેટલી-ન્યુનતા નેટલી કર્તવ્યપાલનમાં શિથિલતા; તેટલે અંશે અવિહિત પ્રવૃત્તિનું શેવન વધે છે અને ઉચ્ચ સ્થિતિ દૂર રહે છે. જૈન સપ્રદાયમાં એવાજ વિચારથી ચતુર્વિધ સંધનું બધારણ થયું છે. સાધુ-સાધ્વી વર્ગ પૂજ્ય અને વંદનીય મનાય છે તે એ વર્ગે અમુક સાંપ્રદાયિક વેપ ધારણ કર્યો છે અને સંસાર મુખોને તિલાંજલિ આપી છે એટલા માટે નહિ, પણ સમાજહિત અને જૈન શાસનની ચઢતી કરવાને તથા એમ કરીનેજ-ખીજી રીતે નહિ-આત્મિક શાન્તિ મેળવવાને તેમણે વિષયોપ-બોગની લાલસાઓ-કામનાઓનો તથા મૃત-યુવતિ-ધનવિલવનો ત્યાગ કર્યો છે, અહંતા મમતા અને કપાયને તથા પરજીવનમાં આત્મજીવન અનુભવવાની 'દીક્ષા' લીધી છે તે માટેજ તેમનાં પ્રવેત વસ્ત્ર એજ સૂચવે છે કે, મત વચન અને કાર્યની વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિવડે હૃદયને કપાયાદિ દોષો રહિત કરવાનું મત લીધું છે. જૈન ધર્મ આવાજ મુનિ-જીવનને વખાણે છે-અનુમેદિ છે. અધ્યયન-અધ્યાપન તથા પ્રગતિતાના સત્ય સંકલ્પ અને શુદ્ધ વિચારમાં અવ્યયપણે નિમજ્જ રહી ઓછામાં ઓછી ઉપાધિવાળું 'સાદુ' સરંજામ નિશ્ચિંત જીવન ગાળવાનું એ વર્ગ માટે શાસ્ત્રે વિધાન કરેલ છે; અને એવાજ મુનિ-ત્વના પરિશ્લેષથી જૈન ધર્મે વિશ્વવિખ્યાત યશ મેળવ્યો છે. મુનિવચનું રક્ષણ યાપ તોજ જૈનધર્મ અને જૈનસમાજ સુરક્ષિત રહે; અન્યથા નહિ.

એક સાધુ કે જોણે સંસારની સુદ વાસનાઓનો ત્યાગ કર્યો છે, જે શાન્ત પવિત્ર અને અનાસક્ત રહી કેવળ ધર્મમય જીવન ગાળે છે, તેના તરફ અતિ પ્રાચીન કાળથી સમાજનિષ્ઠી જોવાનું સાદુજ (સ્વાભાવિક) છે; અને તે એટલે મુશી કે, એનાં જીવન.

તો જેમાં આભાસ પણ ન હોય તેવી વ્યક્તિઓ પણ સન્માન પામે છે ! અદ્યારજન્ય
 બેદરદારી અને કર્મરહિતતા એ સાધુસંપ્રદાયનાં મુખ્ય લક્ષણો છે એમ આજે કેટલાક લોકોની
 માન્યતા છે; પોતાના મનમાં મસ્ત રહેવું, જગત્પતી પરવા કરવી નહિ, કંઈ પણ કામકાજ
 કરવું નહિ, આગસમાં દિન વ્યતીત કરવા કે ધર્મને નામે મિથ્યાચાર સેવવા એને સાધુ-
 પણું કેટલેક સ્થળે સમજવામાં આવે છે. કેવો ભૂલભરેલો ખ્યાલ ! મુનિઓના કર્મયોગ
 ઉપર કેટલુંક આગળ લખવામાં આવશે; અહિં માત્ર એટલુંજ જણાવીશું કે, સાધુ સંપ્રદાય
 એ એક ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અધ્યાત્મ જીવન છે; તે સંપ્રદાય પાળનારાઓ મોટી મોટી ભાવના-
 ઓને આચારમાં મૂકી જનસમુદાયનું કલ્યાણ કરે છે. સાધારણ રીતે એમ માનવામાં
 આવે છે કે, સાધુઓ જનસમાજને ભારૂપ યદ્યપે છે; પણ સાધુ (તેના ખરા અર્થમાં)
 કાંઈ પણ રીતે ભારૂપ યદ્યપે એ સંશય જ નથી. ઇતિહાસ તરફ નજર ફરીશું અને
 સાધુઓએ જનસમાજ માટે શું શું કર્યું છે તે તપાસીશું તો એ વાતનો ખુલાસો મળી
 રહેશે. ધર્મદૃષ્ટિએ જોઈએ તો આ સાધુ-નામ માત્ર ધારણ કરનાર નહિ પણ ખરા અર્થમાં
 સાધુ—ના સંપ્રદાયે મનુષ્યનાં નવન સમીપ પવિત્રતા, આત્મનિગ્રહ અને વ્યવહારુ વૈરાગ્યની
 ઉચ્ચતમ ભાવનાઓ મૂકી છે, સશક્ત લોકોએ અશક્ત લોકોને મદદ કરવી જોઈએ એવી
 ટીપ્પણી ઉત્પન્ન કરી છે, સત્ય કલ્યાણનો માર્ગ જાણી અનેકને એ તરફ વાળ્યા છે; એ ઉપર-
 ઉપરથી જોનારને પણ ધ્યાનમાં આવી શકે એવું છે. સામાજિક દૃષ્ટિએ જોતાં સમા-
 જમાં રહેલા અનિદ્ર તત્ત્વો દૂર કરવામાં—સમાજસુધારણામાં એ વર્ગે ઘણું કર્યું છે અને
 કરે છે. જ્યારે એક પક્ષે સાધુઓ મનુષ્યાવસ્થાનું અંતિમ લક્ષ્ય નિરૂપિત છે એવી ઉચ્ચ-
 ભાવના મનુષ્યોની સંમુખ નિરંતર મુક્તિ કરે છે, ત્યારે અન્યપક્ષે એ અતિ ઉચ્ચ ધર્મ પ્રાપ્ત
 કરવાના સાધન તરીકે ગૃહધર્મોનું અને સમાજધર્મોનું પાલન કરવાને તેઓ કંઈ ઓછું
 પ્રત્યેષતા નથી. જૈન સંપ્રદાય સાધુજીવનનું—મુનિધર્મનું જાણી શક્તિ રીતે અવલોકન કરે છે
 અને તેના આચારાદિના મુદ્દિષ્ટ નિયમો યોગ્ય છે. એ જીવનનું અધારણ એવું છે કે, જેથી
 એ વર્ગ સમાજઉન્નતિમાં જાણી શકાયક નીવડે. એને સંસારની ઉપાધિ નથી, ભરણપોષ-
 ણની ચિંતા નથી, દીકરાદીકરી પરણાવવાં નથી, ઘર-ઘાટ ચણાવવાં નથી, દુકામાં મનને
 અન્યત્ર રોકવું પડે એવું એક પણ કાર્ય તેને કરવાનું નથી, તેમ વળી માન સન્માન ગાર્હ
 કે એવી જીમ ધર્મોચ્ચારોને અંગે રહેતી ઉપાધિઓનાં અધન નથી. એ જીવન એકાન્ત
 પરોપકારપરાયણ છે. એમાં આગસરૂપ નિરૂપિત નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિગર્ભિત
 નિવૃત્તિ છે; સકાચ-સ્વાર્થ-દૃષ્ટાન્તા-પ્રતારણાનો એ માર્ગ નથી, પણ સર્વ પુણ્યાર્થોને
 નથી. માર્ગ આપી પરોપકારની ટીપ્પણીને વૃદ્ધો દસ્તો આપે એવાં પરમ વિશુદ્ધ માર્ગ છે.
 પણ એ-સ્થિતિ-સંબંધાદિના વિચાર કરતા રહી કર્તવ્યોચ્ચારના ધારણી, તેવા કર્તવ્યપાલનમાં
 ઉપદેશકવર્ગની, તે ને સમયને હેતુને એવાં કૃતવ્યોના સ્વરૂપનું લોકોને જ્ઞાન આપી તેમાં
 પણ એક કૃતવ્ય અને શુદ્ધ વિચારોમાં પ્રવૃત્તતા દિનરોજનમાં નતર રહી આદર્શ
 અને જોખમદારનું; એવાં એવાં કર્તવ્યો અવતરવાની અનુદાનના આ એકાદી ઉપાધિવાળા
 કારક છે એ સં જીવનને વિશેષ છે. ખરી વાત છે કે, કાળજી કે મદત અવગણ્યોએ
 એટલું નો નિર્મિત કરણોથી આવા જીવનમાં પ્રમાદ, આગસ, અન્યવસ્થા, સંકુચિતતા, અધનતા
 યવા માટે એ મામા નોખા છે; કર્તવ્યનિષ્ઠા, મદત, ઉદારતા, પ્રેમ અને સત્યનિષ્ઠાને
 ધર્મપરાયણ

સ્થાને તેમનામાં કર્તવ્યવિમુખતા, બ્દેષ, સ્વાર્થ, સંકોચ, મોહ, કૃપણતા, પ્રપંચ અને પ્રતારણાએ પ્રવેશ કર્યો છે; કેટલેક સ્થળે તો બહારના આડંબર, દંબ અને ડોળાનાં જ નાટક બજવવામાં આવે છે. નોપણ શ્રદ્ધાનું તત્ત્વ આપણા લોકને પરંપરાએ માતાના ધાવણની સાથેજ મળતું હોવાથી એ જીવન પ્રત્યેની આપણી સન્માનવૃત્તિ, પૂજ્યભાવ અને શ્રદ્ધા ટકી રહ્યાં છે. અને એ પૂજ્યભાવ અને માનવૃત્તિને લીધેજ દહાડાં એ જીવન મુધારી લેવામાં આવે તો બહુ સાફ કામ કરી શકે એમ છે. આ સુખ પળ ખરી દીક જે વાતને ગર્ભમાં રાખીને, કરવામાં આવી છે તે એ છે કે, આ જીવન પ્રત્યે યુદ્ધય ધર્મની સામાન્ય પૂજ્ય ભુદ્ધિ રહે છે, સ્વાભાવિક શ્રદ્ધા હોય છે, એક વિદ્યાન યુદ્ધયના ઉપદેશ કરતાં એક સાધારણ પ્રકારના ત્યાગી મુનિનો ઉપદેશ કોઈ કોઈવાર વધારે અમરકારક નીવડે છે; તો તેનો લાભ લઈ એ જીવન ગાળતા-રાઓ તેમને અવિહિત એવી પ્રવૃત્તિમાં ન પડે તેમજ આવકવર્ગ પળ ખરી વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ વર્તે. આથી વિરૂદ્ધ ધંધામાં પૂર્વોક્ત દીકા કરવાનાં ખીજ રહેલાં છે. કેવળ સ્વાર્થપરાયણતા, પોતાના ઉદરપોષણ અર્થે જીવનવ્યવહાર કે કંઈક ન કરતાં જ્ઞાન રહીન ત્યાગ લઈ નિવૃત્તિને નામે આગસ-પ્રમાદ-અસન્નપ્રવૃત્તિ કે મનોરથ-સૃષ્ટિમાં નિમગ્નતાના સેવન માટે મુનિવ્રત હોયજ નહિ, -છે પણ નહિ. આ જીવનની મદત્તા એટલાજ માટે છે કે એથી સ્વપરહિન સાધવાની અનુકૂળતા વિશેષ છે. સર્વસંઘર્ષરિત્યાગ એ અનુકૂળતાના, આધાર ક્ષેત્ર છે. આપણે ધ્યાનપૂર્વક બેઠેશું તો જણાશે કે, વૈરાગ્યભાવની જેમજેમ ન્યુનતા થતી જાય છે, તેમતેમ ધર્મના ક્ષેત્રમાં પ્રપંચો વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં પ્રવેશ કરતા જાય છે અને તેટલા પ્રમાણમાં આત્મિક દશાની ન્યૂનતા અને ખરા કર્તવ્યથી વિમુખતા આવે છે. વૈરાગ્યની ઉચ્ચભાવનાવાળા સમર્થ સાધુઉપદેશકો પોતાના જીવનકાળમાં પોતાના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તન રાખે છે અને એવી રીતથી તેમનો ઉપદેશ હિતસાધક નીવડે છે.

પ્રત્યેક મુનિચારક જાણે છે કે, કોઈ પણ સમાજની કે ધર્મની હિતિ, પ્રસાર, કે અવનતિનો આધાર તેના ઉપદેશકવર્ગ ઉપર રહે છે, અને ધાર્મિક ઉત્થિતિ વિના સામાજિક મુધારણાની આશા અર્થ છે. સાંસારિક અજયુદ્ધવ અને પારમાર્થિક નિઃશ્વેસના ઉપદેશો મોઝ આચાર્યોદ્ધારા નીકળતા અને શાસન કિત્રન અવસ્થાએ પહોંચતું, એ વાત પણ આપણા સંપ્રદાયના ઇતિહાસથી સુસિદ્ધ છે. જજી સ્વામી, ભરણાદુ સ્વામી, હેમચન્દ્રાચાર્ય, હરિભાસ્કર, મુંદરમુનિ વગેરે આચાર્યોના પ્રયાસ પ્રત્યેક જૈનધર્માભિમાનીને સુવિદિતજ હશે. કાળે કરી ઉપદેશકવર્ગમાં શિથિલતા આવી, ગચ્છબેદના કલ્હ વધ્યા, પરસ્પર વિરોધનાં ખીજ રોપામાં, ઉપદેશકવર્ગ તરફથી તેમાં જળસિંચન થતું ગયું, એક જૈન ધર્મ અનેક સાખા-પ્રજામાંમાં બેઠ્યા! મો, સંઘસક્તિ-સંયુક્ત બળે છિન્નભિન્ન થઈ ગયું, અને વ્યવહાર તેમ પરમાર્થના તેમ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના વાંતપ સ્વરૂપનું જેમને બીજકેવ ભાન કે જ્ઞાન નહિ એવા નામના વેપધારી પુરો ઉપદેશકવર્ગમાં ઉભરાવા લાગ્યો. આથી પરિણામે ક્રિયા-જડતા, શુષ્કજ્ઞાન, ખાણ કિયામાં જ રાંગે, રૂચતા; આંતરે હોયોની સંવૃદ્ધિ, વિવેચક શક્તિને અભાવે પરીક્ષક શક્તિનો અભાવ, અયોગ્યનો આદર, કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય યોગ્ય-અયોગ્ય ઔચિત્ય-અનોચિત્યનું અજ્ઞાન, અને એવાં ખીજ અનેક હાનિકર અનિષ્ટ તત્ત્વો

પ્રજ્ઞમાં પ્રસરી ગયાં. આ નામના ઉપદેશકોએ જે કંઈ પણ કંઈ હોય તો તે એટલું જ કે જૈન પ્રજ્ઞમાંથી ધર્મનું સંજ્ઞા માત્ર નામ જતું અટકાવી રાખ્યું છે. ધર્મને સ્થાને ધર્માભાસ, જ્ઞાનને સ્થાને ક્રિયાંગતતા આવ્યાં ખરાં, પણ કોઈનેકોઈ રૂપે ધર્મ રહ્યો તો ખરો. (ઉપદેશ ૧) નામના ઉપદેશકોએ ટકાવી રાખેલ એ નામના ધર્મથી કંઈ વિશેષ લાભ નથી. એવા ધર્માભાસથી સંતોષ માંની બેગી રહેવું એ શ્રેયસ્કર નથી.

જૈન દર્શન જે તત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે અને 'તત્ત્વ' પર બધાયલ છે, તેનું રહસ્યપૂર્ણ જ્ઞાન પામવાની યોગ્યતા સંસારવાસનામાં સુખ માનનારા, બહારના આટબર-ટાપટીપ-વિચારશુન્ય ક્રિયામાં લાગી રહેલાં જ્ઞાનરહિત પુરુષોમાં હોવીજ ઘટતી નથી, તો એ દર્શનના ક્ષત્રમ વિચારોને અન્યમાં સંક્રાન્ત કરવાની યોગ્યતા તો ક્યાંથીજ હોય? જૈનધર્મ મહિન-અસ્વચ્છ-નાસ્તિક-સારસ્વીત અને અઘાલ છે એવું કેટલેક સ્વજ્ઞે મનાઈ ગયલ છે તે પણ આવા નામના ઉપદેશકોને પ્રતાપેજ. ક્ષોદ્ધમ હમેશાં હાર્દ સમજીને બંધાતો નથી, ક્ષોદ્ધને કંઈ તત્ત્વ સમજવાની ક્ષમિજ નથી-અવકાશ નથી-તેમ જરૂર પણ નથી. એ તો ઉપરઉપરની ક્રિયા, બાલ વ્યાપાર, અનુયાયી વર્ગના આચારવિચાર અને ધર્મની કહેવાની પુરાણ કથાઓ ઉપરથી કંઈક સાધાર અને કંઈક નિરાધાર કલ્પનાઓને પ્રમાણ રૂપે ગણી મન બાંધે છે. આવા સ્વભાવવાળો પ્રજ્ઞવર્ગ, નામના ઉપદેશકોના ઉપદેશ, શિધિલાચાર, જડક્રિયાપરાયણતા અને અનુયાયીવર્ગની અજ્ઞાનયુક્ત પ્રવૃત્તિઓ જોઈ વિરુદ્ધ અનુમાન બાંધે તો તેમાં અપરાધ એમનો નહિ પણ જૈન દર્શનના જ્ઞાન તથા કર્મ આદિના રહસ્ય અને ગૌરવથી છેક અજ્ઞાન એવા ઉપદેશકોનો છે, એમ કહેવામાં ધૂણતા નહિ જ ગણાય. આમ આપણે જોયું કે કોઈ પણ સમાજ અને ધર્મની ઉત્તમ અવસ્થા થવામાં વિઠાન. ઉપદેશકવર્ગ આડું અગત્યનો ભાગ બન્યો છે અને વિશેષે કરીને એ વર્ગ જેમ ત્યાગી, નિરુદ્ધી, સર્વસંગપરિત્યાગી, જ્ઞાનવિજ્ઞાનયુક્ત, દેશકાલાદિનો મુક્તિવિવેક કરી કર્તવ્ય યોજના ઘડનાર, તેને અમલમાં મુકાવવાની શક્તિ ધરાવનાર, અને તેથીજ પૂજ્ય અને વંદનીય. હોય, તેમ તે વધારે સાફ કામ બળતી શકે છે. જૈન ધર્મમાં આવા સમર્થ ઉપદેશક યદ્યપિ ગણા છે. અહિં આ વાત લખતાં લેખકને અભિમાન થાય છે કે જૈનમાં જે અનુવિધ સંઘનું બધારણ તથા તેના કર્તવ્યવિભાગ આદિની વ્યવસ્થા છે તે બહુ સુંદર, ઉપકારક અને સર્વ પ્રકારના દેશકાગ્રપરિસ્થિતિમાં કામ લાગી શકે તેવી ઉત્તમ છે. આ ધર્મે સ્ત્રીઓને વીસારી નથી, મોક્ષનો અધિકાર તેના હાથમાંથી છીનવી લીધો નથી, તેને પણ પરમ ગતિ પામવાનો અધિકાર સ્વીકાર્યો છે; અને વિવેકવિરાગસંપન્ન મોક્ષેચ્છુ તેમજ શાસ્ત્રોક્ત લઙ્કાયુક્ત સ્ત્રી ક્ષમ્ભાનુસાર પુરુષની જે જે દીક્ષા લઈ શકે છે. આવા સાધવીના વર્ગ માટે કેટલાંક ઉચા પ્રકારનાં બંધારણો બાંધવામાં આવ્યાં છે. સાધુવર્ગના ઉપદેશનો લાભ સ્ત્રીવર્ગ મોક્ષને મર્યાદામાં પામી શકે છે; તેમનો સદવાસ અચુક નિયમો આધિન રહી સેવી શકે છે અર્થાત્ એ વર્ગનો વધારે લાભ લઈ શકાય એમ નથી. આ શ્રાવિકાવર્ગની ઉત્તમિ માટે સાધવીના વર્ગ બંધાનો છે. સંસારની કડનામાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી વધારો નહિ પણ ઘટાટો કરવા, તેને સ્વર્ગમય બનાવવા, સ્ત્રીનાં કન્યા તેને વધાવત્ સમજાવવા, કર્તવ્યમાં કસાદ ફેલી કરવા, ધર્મ અને નીતિના સંસ્કારો બદલા, તે માધવી વર્ગને કળવવાની ફેરલી અગત્ય છે એ વગેરે બાબતો વિવેચન કરવાનો અર્થ

પ્રસંગ નથી, એટલે એ સંબંધમાં મૌન રાખવું પડે છે. તો પણ મુવિચારક વિવેકી વાચક
 બેઠકે શકે છે, આ ધર્મ અને નીતિના વૈરાગ્ય, અને જ્ઞાનના સંસ્કારથી સંસ્કૃત થયેલા સામ્બી-
 વર્ગના સંસર્ગથી શિષી સ્ત્રીવર્ગ ધાર્મિક અને નીતિમય હવન શિષી સંસાર સુધારી શકે છે,
 પોતાને અને પોતાનાં કુટુંબીઓને ઉચ્ચગતિએ લઈ જઈ શકે છે. પુરુષ અને સ્ત્રીવર્ગ બે
 રાત્રિદિવસ સંસારના કાર્યના ભારથી ક્ષીણ થાય, ધર્મ અને પરમાર્થજ્ઞાન પામી શકવાને
 અનુકૂળ નહિ તેવી ક્રિયતિમાં રહેલા છે, તેમને સાધુ અને સાધ્વીવર્ગ કે જે કૃપાધિરહીન,
 નચ્ચિત છે, ધર્મ અને પરમાર્થનાં તથા નીતિ અને વ્યવહારના સ્વરૂપને યથાવત સમજી તેમ
 સમજવી શકે છે. ઉત્તમ પ્રકારનાં ચારિત્રશીલ છે, તે, ધર્મનાં મુખ્યવસ્તુત બંધારણોને
 સ્નેહ પોતાના સામ આપે-અન્યુદય અને નિઃશ્રેયમસાધક ઉપદેશ આપે-એ બંધારણ કેટલું
 બધું કૃતમ છે! ધર્મ, નીતિ, ચારિત્ર્ય, સંયમ, તથા આદિ સાન્નિદ્યગ્નિ અને પ્રતિગ્નિનાં
 વાતાવરણયુક્ત સ્થાનકો, કૃતમ સંસ્કારવાળા, સંયમી, ચારિત્રશીલ શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ વક્ષણથી
 યુક્ત સાધુસાધ્વીવર્ગ અને શ્રદ્ધા-નત્પરનાયુક્ત ભોજોભક્ષો ધર્મ ઉપર રૂચિવાળો શ્રાવક
 શ્રાવિકાનો વર્ગ, આ સર્વનો સુધરિત સંયોગ; અહીં આ દર્શન કેટલું બધું રમ્ય, આકર્ષક
 અને રોચક છે! આ કેટલું બધું કૃતનિર્મલ બંધારણ છે! ધન્ય છે તે શાસનના રચના-
 રાઓને! ધન્ય છે તેમની તત્ત્વભાવના તથા ક્રિયા-ક્રાંતાદિના સહસ્યજ્ઞાનવાળા ઉપદેશકવર્ગને,
 કે જેમના પ્રયાસથી, શુદ્ધ સંકલ્પોથી, સત્ત્વ વિચારથી જનધર્મ એક વખત સર્વોપરી પદને
 પામી ચૂક્યો હતો; એકબેર અને જહાંગીર જેવા બાદશાહો પાસે પોતાના તીર્થસ્થળમાં
 દિંસા બંધ કરવાના પરવાના સ્નેહ મળ્યો હતો! એક વખત મ્હોટા મ્હોટા રાજા રાણાઓ
 આ શાસનની સગામાં મસ્તક નમાવના હતા. નિઃસ્પૃહી ત્યાગી સાધુ મહાત્માઓના પગ
 પાસે પોતાના રાજ્યની સર્વ વિધિનિ ઐશ્વર્ય અર્પણ કરના હતા, તેમના સામે હાથ જોડી ઉભા
 રહેતા હતા; અને આ મહાત્માઓ પણ તત્ત્વભાવનાઓમાં, તત્ત્વચિંતનમાં, સ્વકર્તવ્યમાં
 એટલા મસ્ત રહેતા હતા કે એ સર્વથી શેષ પણ કાગતા નહિ કે ધર્મક કરના નહિ. પરંતુ ક્યાં છે એ
 રમ્ય મનોહર ચિત્ર, ક્યાં છે એ કૃતમ વાતાવરણથી યુક્ત સ્થાનકો, ક્યાં છે એ જ્ઞાની ચારિત્ર્યશીલ
 સાધુ મહાત્માઓ, ક્યાં છે એ ધર્મ પર રૂચિ રાખનારો શ્રદ્ધાળુ શ્રેતાવર્ગ, ક્યાં છે એ વખ-
 તનાં શ્રેષ્ઠ શ્વાધ્ય પરીણામો? શી કાળની વિચિત્રતા, એકના અવગા યોગ! શી અગમ્ય
 કારણોની પરંપરા! આજ એમાંનું કશું નથી. 'કશું નથી' એટલે કેવળ શત્ય છે એમ નથી;
 અમારા આ હૃદયાર સમગ્ર રીતે છે નહિ, હોઈ શકે પણ નહિ, ગમે તેમ તોએ માનવ-
 દષ્ટિ પરિચ્છિન્ન છે; અસુક અર્પણથી બહાર તેની ગતિ નથી, એટલે આ દૃષ્ટિની પરિ-
 ચ્છિન્નતા, તથા જ્ઞાનની અકષતતાના અંશ, એ હૃદયાર કહાલવાનાં કારણોમાં બળી જાય.
 આવી રીતિમાં ઉચ્ચારાયલા આ હૃદયાર માટે કપાયત્યાગી સાધુમહાત્માઓ તથા શ્રાવક
 વર્ગ કમાદૃષ્ટિ રાખશે એવી આશા છે.

વત્સપાત્રાદિ ઉપકરણોની તાજમેશ, શિષ્ય, ક્ષેત્ર અને પુરતકેયણા, આહારપાણીની
 તજનીજ અને જોયરીના જ નિયમોનું પકડપાકન જ્ઞાન, તથા ગામગપાટામાં સાધુ હવન
 બનીત થાય તો તેથી વધારે જોડની વાત કઈ છે વા? કેટલેક ક્ષણે તો સમજ્યા વગ-
 રના મૂલસિદ્ધાન્તોના અશુદ્ધ મુખપાક સિવાય અન્ય શાસ્ત્રનાં વાચનનો, કાવ્ય વ્યાકરણ
 સાહિત્ય કિશોરોષિ આદિના અભ્યાસનો, વિદ્યાર્થનો, અન્ય ધર્મના વિચારોના સંસર્ગનો,

શીલતા, હૃદયવિસ્તાર પરાય' મુદ્ધિ, તત્ત્વભાવના અને જ્ઞાન પર રૂચિ, આંતર દોષો દાળવાની પ્રવૃત્તિ તથા હરેકની કમું સાંભળવાની વૃત્તિ જેવામાં આવે છે. જમાનો વિચારસ્વતંત્રતાનો છે. ન્યાયસિદ્ધ પ્રમાણોની કસોટીએ ચકાવેલા સિદ્ધાન્તોજ સ્વીકારાય છે, દરેક સિદ્ધાન્તનું સ્વસ્થ જેવાય છે, દરેક ક્રિયાનું પ્રયોગન-ફલ-વિધિ પૂછાય છે, જેવુંતેવું ચકાવી લેવામાં આવતું નથી: આવી સ્થિતિ થતી જાય છે-થવા પર છે.

આથી મુનિવર્ગ ઉપર પણ અસર થવા માંડી છે. એ વર્ગ પશુ પોતાની ખરી મહત્તા શામાં છે તે આસ્તે આસ્તે સ્હમજવા લાગ્યો છે. જે કે પ્રમાણમાં અજ્ઞાન, અધકાર અને અચક્રમણુ વિશેષ છે ખરાં, તોપણ કંઈક સતોષ થાય એવી સ્થિતિસૂચક ચિન્હ જેવામાં આવે છે ખરાં.

મુનિઓએ કેવા થયું અને યું કર્યું એ જે પ્રશ્નો હમેશાં વિચારવા જેઠાં. તેમના કેટલાક ધર્મે દેશકાલાદિની દૃષ્ટિએ ફરવાય છે: કેટલાક નથી ફરવાતા. જમાનાનો વિચાર કરી પ્રમદિત માટે તેમણે તત્પર રહેવું જેઠાં. ભગવાન શંકર, છુદ્ધ, પતંગલી વગેરે પુર્વાત્મ અને કેન્ટ, મીલ, હર્બર્ટ સ્પેન્સર વગેરે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞ. અર્થશાસ્ત્રી, ન્યાયશાસ્ત્રીના વિચારોનો પ્રવાહ, સર્જન, સહવાસ અને આગુગાગુની હવાને અંગે એસતા કેટલાક સંસ્કારો, એ સર્વપર લક્ષ રાખી હાલની કર્તવ્યચોજના ઘડવાનો દાર્ઘદૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરનાર, ઘટેલી ચોજનાને અમલમાં મૂકનાર તેમજ મૂકાવવાની શક્તિ (સત્તા) ધરાવનાર મુનિવર્ગની અત્યારે જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞોના કલ્પેઓ અને સ્વતંત્ર લેખોથી વાકેશ થઈ નવશિક્ષિત યુવકોને નવીન પદ્ધતિએ જૈન ધર્મનાં સ્વસ્થભૂત તત્ત્વો સ્હમજાવવાની અગત્ય છે. નવીન દિલોસોફી સાથે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને સરખાવી સર્વ હકીકત બરાબર રીતે સ્હમજાવવા-ઉપદેશવા પ્રતી જ્ઞાનસામગ્રી મેળવવી જેઠાં. પ્રજાની જરૂરીઆતો અને પરિસ્થિતિ સમજી તેમના હિદ્દાર માટે વિચારપુરઃસર ઉપદેશપદ્ધતિ ઘડવી જેઠાં. પ્રજાદિત અને આત્મદિતના વિશુદ્ધ સંકલ્પો અને સત્ય વિચારોમાં નિમગ્ન રહેવું જેઠાં. એમ અનેક વિધિઓ જમાનાની નજરે બતાવી સકાય એમ છે.

સમાજરૂપ ગાડાને ચોખ્ય માર્ગે દોરી જવાનું સારથીપણું જોને પ્રાપ્ત થયું છે એવો મુનિવર્ગ ચોખ્યમાર્ગના જ્ઞાનવાળો, તેવે માર્ગે દોરી જવાથી શક્તિવાળો, કુશળ, વિવેકી હોવોજ જેઠાં એ નિઃસંદેહ છે. એ વર્ગ તેવો થાય તે માટે પ્રયાસ લેવાનું કામ સર્વનું છે. પાસ્તવિક રીતે મુનિઓનો કર્તવ્યપ્રદેશ સંકલ્પિત નહિ પણ વિશાળ છે. વિસ્તારભયથી અહિં તો કંઈક દિગ્દર્શન આ પ્રમાણે થઈ શકે:—

- (૧) મુનિહવનના પાંચો વિશુદ્ધ ચિરામ અને વિવેક ઉપર રચાયાં જેઠાં.
- (૨) વિવેક-વિરાગસંપન્ન જ્ઞાની મુનિ હોય તેજ પોતાના કર્તવ્યપ્રદેશનું સ્વરૂપ સ્હમજી તેમાં આરે ખૂણે વિચરી શકે છે.

- (૩) કર્તવ્ય જાણવાની કૃષ્ટિ, કર્તવ્ય સમજવાની શક્તિ અને કર્તવ્ય પાળવાની દૃઢતા એ કર્તવ્યનિજ્ઞાનાં ત્રણ અંગ છે, આ ત્રણમાંથી એક પણ અંગ જેમાં ન્યૂન નહોય તેજ કર્તવ્યનિષ્ઠ રહી શકે છે.

- (૪) આ વિવેકવિરાગશીલ, જ્ઞાની, કર્તવ્યનિષ્ઠ. મુનિનો કાર્યપ્રદેશ વિશાળ હોય છે, અને તમર બતાવ્ય ને તેમાં ધૂમી રહે છે અને ઉચ્ચતમ પરિણામો લાવે છે.

(૫) હવે કર્તવ્યપ્રદેશનો અંગુલિનિર્દેશ કરીએ:—આ સૂચનામાં કંઈ અપૂર્વત્વ ચમત્કાર કે વિશેષતા જેવું છે એમ લેખકનું માનવું નથી; તો પણ તેની પરિચિન્ન દૃષ્ટિએ જણાતું કર્તવ્ય સૌની પેઠે તે પણ જણાવે છે.

બધાં બધાં વિહાર કરવાનો હોય ત્યાં ત્યાં લોકોની રિયતિ, ધર્મરૂચિ, જરૂરીઆતો વગેરેનું જ્ઞાન મેળવી, પછી લાંબો વિચાર કરી, તદ્દનુસાર ઉપદેશપદ્ધતિ રાખવી અને કંઈને કંઈ સાઈ કામ કરાવવું.

ધર્મની કેળવણીનો, પુસ્તકાલયોનો, સહજ્ઞાનનો પ્રસાર કરવો. ધર્મવૃત્તિને સતેજ બનાવી સમાજમાં ધર્મવૃદ્ધિ કરવી.

કુંસંપ, વિદ્વેષ, ઝઘડા, નડ, વાંધાનો સમૂહ નાશ થાય તે માટે જનતા પ્રયાસ કરવા.

શાસ્ત્રજ્ઞાન પામી તેનું સ્ફુર્ત્ય લોકોને સ્ફુર્ત્યથી ધર્મને નામે ચાલતી દેશલીક વિનાશક રીતોનો નાશ કરવો; લોકોને બ્રમમાંથી કાઢી સાચી હકીકતથી વાકેફ કરવા.

સાધુશાળા અને સાધ્વીશાળા ખોલાવવી તથા સાધુસાધ્વીનો વર્ગ ઉચ્ચ પ્રકારનો નીવડે એવા પ્રયાસ લેવા.

નમાલા અથો બહાર પાડવાની, જંગલની ઘુડી મહોટાઈ મેળવવાની, અને જે પ્રવૃત્તિ સામાન્ય ગૃહસ્થો પણ સેવી શકે તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં પડી કવિ-પણિત-લેખક-અથવા કહે-વડાવવાની લાલસાને અટકાવી ભાગધી અને સંસ્કૃત બાપામાં નિષ્ણાત યદ્ય ધર્મશાસ્ત્રોનાં. ગાંભીર સહસ્યોના ચિંતનમાં મસ્ત યદ્ય અપૂર્વ તરવો બહાર લાવી નવીન પ્રકાશ પાડવો. હંડા ઉતરી ખરો મોતી બહાર લાવવાં. સખાડી ઉપર તરવાથી કે કાંઈ કાંઈ રખડવાથી તો નમાલાં સખલાં અને કોડીઓ જ મળશે. આવાં સખલાં અને કોડીથી રમવાની બાલ રમતો પ્રાણિને શોભે નહિ.

જૈનો અને કેળવણી.

(લખનાર:-રા. રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંગરીઆ એમ. એ. એલ. એલ. બી.)

જગત આનંદથી વ્યુત્ત છે કે દંતોએ કેળવણીની જરૂર ત્યારથી સ્વીકારી છે અને તત્પરતાથી પગલાં ભરવા કમ્મર કરી છે. પરંતુ, દીવગીરી સાથે જાણાવવું પડે છે કે એટલાં બધાં નાણાં બહોળે હાથે ખર્ચવામાં આવે છે, છતાં કેળવણી વિષે સંગીન અભ્યાસ કરી, સ્વતંત્ર વિચારો બાંધી શકે તેવા કેળવણી-પૂજકો દેખાતા નથી. આવા કેળવણી-પૂજકોને આપણે જે ખર્ચ થાય છે તેનો લાભ જોડે મળવા જોઈએ તેટલો મળતો નથી.

‘કેળવણી-પૂજકો’ એ નવો શબ્દ વાપરતાં તેનો નું શો અર્થ કંઈ છું તે મારે કહેવું જોઈએ. પૂજક એટલે પૂજનાર; કેળવણીને પૂજનારાઓ જૈનોમાં નથી એમ ન કહેવાય, જે પૂજકમાં હું ‘પૂજનાર’ એટલેજ અર્થ સમાવું તો પૂજક એટલે પૂજનાર ખરા, પણ હાલના આપણા ગતાનુગતિક પૂજનાર જ નહિ, પણ કેળવણી વિષયે ખડે જ્ઞાન મેળવી, આપણી જરૂરીયાતોનો ઉડો વિચાર કરી, ખરી કેળવણીના પ્રચાર માટે પોતાનું સર્વસ્વ તથા દર્મ, ખર્ચ ભક્ત પોતાના દેવને જેવા રીતે પૂજે-પૂજે તેટલું જ નહિ પણ—પોતાપણું ભૂલી જઈ, પૂજ્યદેવમાં જ પોતાપણાનો સમાવેશ કરી દે તેવા ભક્ત, તેવા અનન્ય ભક્ત-નેજ “કેળવણી પૂજક” હું કહું છું. ખાસ કરીને ત્રણ બાબતોના વિચારમાં જ પોતાનું જીવન-અગર જીવનની અમુક ઘડીયો સમર્પવાને તૈયાર હોય તેવાજ કેળવણીપૂજક કેળવણી સંબંધ કોઈક કહી શકે અને તેવાજ ખર્ચ લાભ આપી, વપરાતા પૈસાનો પૂરો બદલો લઈ શકે. તે ત્રણ બાબતો હું ત્રીયેની ગણું છું:-૧ ખરી કેળવણી કોને કહેવાય એ દેશકાળ અને પાત્રનો વિચાર કરી જાણવું; ૨ તેવી કેળવણી કેવી પદ્ધતિથી આપી શકાય તેનો વિચાર કરી, આચાર માટે માર્ગ નિર્દેશ કરવો. ૩ તેમ કરવા માટે જોઈતાં નાણાં એકઠાં કરવાં અને તેને સન્માર્ગે ખર્ચવા જીવનોડ પ્રયાસ કરવા. આવી રીતે પ્રયાસ કરનારાને અને ઉપર કહ્યું તેટલું જ્ઞાન અને વિચાર કરનારાઓનેજ હું ‘કેળવણીપૂજક’ કહું છું. આવો સંપૂર્ણાર્થમાં ‘કેળવણીપૂજક’ કોઈપણ નહિ’ હોવાથી જૈનોનો કેળવણી માટેનો ઉત્સાહ ખારી જમીનમાં પ્રવેશ કરનારા ઝરણ પેડે ગુમ થઈ જાય છે અને કેળવણી માટે ખર્ચનાં નાણાં અનુભાદક બીજાં પેડે કાંતો સડી જાય છે અને નહિતર બહુજ કંગાળ પેલાં આપે છે.

આ ખરેખર ખુશી થવા જેવું છે કે, જૈનો સારા પૈસા કેળવણી માટે ખર્ચી શકે તેવા છે અને ખર્ચે પણ છે. પરંતુ ઉપર કહેલા કારણને લીધે તે પૈસાનો પૂરો લાભ મળી શકતો નથી એ અતાવવાનો આ પ્રયાસ છે.

કેળવણી કેવી જાતની આપવી જોઈએ એ તો કોઈપણ વિચાર કરવું જ નથી. દેશકાળને ધ્યાનમાં લઈ ઘડતા કાર્યો સાથે કેળવણી આપવાનું જાતી શકે તો, ખરેખર, જૈનો પણ એક આગળ પડતી કોમ ધર્મ જાય. હમણાં તો જૂને ચીથે વગર વિચાર્યેજ ન જવાય છે; અને તેમાં માત્ર ધર્મનો વિષય હોવાય છે: તે ઉમેરો પણ કેટલાં સારાં ફળ આપશે એ તો અત્યારે કોઈ કહી શકે નહિ.

જૈનો એ મુખ્ય કરીને વ્યાપારી પ્રજા છે. આપણા હાલના રાજકર્તાઓ પણ એક વ્યાપારી પ્રજા જ છે એમ સામ્ય આપીએ તો તેમાં અત્યુક્તિ કે ખુશામત કહેવાને કંઈ કારણ નથી. પોતાની પરંપરાપ્રાપ્ત વૃત્તિને પોષી, કેળવી, સમર્થ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં જૈનો શું ન કરી શકે એ કહી શકાય નહિ. પણ તેવાં સામર્થ્ય માટે કંઈ જાતની કેળવણી ઇષ્ટ છે તે વિચારવું જોઈએ. તે વિચારવા માટે કેળવણીનાં શાસ્ત્ર અને તેની કળાનો પણ ગાઢ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જ્યાં મુધી જેવા વિચારને જ પોતાના હૃદયનું મુખ્ય લક્ષ્ય બનાવનારા ન-નીકળે. ત્યાં મુધી કેળવણીની દિશા નિર્ણીત થઈ શકશે નહિ. માટે પહેલી જગ્ગર તો કેળવણી વિષે સંપૂર્ણ, સર્વતોમુખ, સર્વગ્રાહી, અને સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરનારની મોટી જગ્ગર છે. જો જૈનોમાં તેવા ન-નીકળી શકે તો જીજ્ઞેષી પણ તે જાતની મદદ લેવામાં નાણું ખરચવાં પડે તો તે પણ લાભકારક ખરચ છે એમ સમજવું જોઈએ.

હાલ તેવું કોઈ નહિ હોવાથી, હાલના જૈનોનાં-કેળવણીખાતાંઓપર દેખરેખ રાખનારા કંતો વકીલવર્ગમાંના હસાહી પુરો અને તે પણ ન મળે તો વેપારીવર્ગમાંથી કોઈ મહેનતુ સ્વયંસેવકો હોય છે. વકીલનો ધંધો અને વેપારીની ઉદ્યોગી હાંદગી દેખરેખ માટે પણ બાગ્યે જ દુરસદ આપી શકે છે. તો પછી કેળવણીની દિશા બતાવવાનું તો તેવા લોકોથી કેમજ નથી શકે? અને કદાચ કોઈ તે બાબતપર મહેનત કરવા વિચાર રાખે, તોપણ તેમના પ્રવાસ છુટાછવાયા અને ઘણા ઘણાના જ હોઈ શકે.

બ્યારે લોકોની આંખમાં સામેથી પેસી જાય તેવાં પરિણામ બતાવી શકાતો નથી, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતેજ લોકો નાણું આપવામાં ઉદાર રહી શકતા નથી. એટલે જૈનોનાં કેળવણીની સંસ્થાઓમાં બીજી મુશ્કેલી નાણાંની પડે છે. એક વખત તો એક સંસ્થા તાબડ-તોબ કાઢવામાં આવે છે, પણ પછી તે નિભાવવા માટે જોઈએ તેટલાં નાણાં નહીં હોવાથી જમ તેમ કરી તેને ચાલુ રાખવામાં આવે છે. કેળવણી સારી આપવાના કે તેને માટે સારા શિક્ષકો કે સારાં સાધનો પૂરાં પાડવાના વિચાર માત્રને દૂરજ કરી દેવા પડે છે. માત્ર ઉધાટેલું ખાતું કેમ ચાલે તેટલોજ વિચાર રાખી ગમે તેવું કામ સ્વીકારવું પડે છે. આવી સ્થિતિના ગેરફાયદાનું વિવેચન કરવાની જગ્ગર નથી. જો કોઈપણ એકાદ સંસ્થામાં ઉપર ફરતી નગર નાખશે તોપણ જાણી શકશે કે ઉપરની ટીકામાં કેટલું સત્ય છે.

જૈનો પૈસા ખરચવે જાડજ ઉદાર છે, જૈનો નવા પ્રવાસો એટલે જાડજ સાદસિક હોય છે, જૈનો પરાપકાર માટે સદા તત્પર હોય છે, જૈનો સ્વધર્મ માટે જાડજ સુરત હોય છે, જૈનો એવી મુંવાળી અને શુભકરજ કામ છે કે સારા રસ્તા બતાવવામાં આવે તો તે ગુર્વ વળી શકે છે; આવા કામના સાદસિક ગુણોનો લાભ લેવો અને તેનાં સારામાં સારો પરિણામ લાવવાં એ દરેક સમગ્ર જૈનનું અને બીજા પણ—શુદ્ધજનનું પવ્ય કર્તવ્ય છે. તે કર્તવ્યનાં બાનથી જ ઉપરની ટીકા કરવામાં આવી છે અને આશ્ચર્ય છે કે તેનો સારો અર્થ લેવામાં આવશે અને જૈન બાઈઓ તેમના કેળવણી માટેનાં પગલાંઓ વધારે ત્વરાથી અને વધારે લાભ આપી શકે તેવી રીતે બંધવાનું ચાલુ રાખશે. વધારતું.

सद्धर्म-सन्देश.

मन्दाकिनी दयाकी, जिसने यहां बहाई ।
 हिंसा कठोरताकी, कीचड़को धो बहाई ॥
 समता सुभितताका, ऐसा अमृत पिलाया ।
 द्वेषादि रोग भागे, मदका पता न पाया ॥ १ ॥
 उस ही महान् प्रभुके, तुम हो सभी उपासक ।
 उस वीर वीर जिनके, सद्धर्मके सुधारक ॥
 अतएव तुम भी वैसे, बननेका ध्यान रखो ।
 आदर्श भी उसीका, आँखोंके आगे रखो ॥ २ ॥
 संकीर्णता हटाओ, दिलको बड़ा बनाओ ।
 निज कार्यक्षेत्रकी अव, सीमाको कुछ बढ़ाओ ॥
 सबहीको अपना समझो, सबको सुखी बना दो ।
 औरोंके हेतु अपने, प्रिय प्राण भी लगा दो ॥ ३ ॥
 ऊँचा उदार पावन, सुखशान्तिपूर्ण प्यारा ।
 यह धर्मवृक्ष सबका, निजका नहीं तुम्हारा ॥
 रोको न तुम किसीको, छायामें बैठने दो ।
 कुल जाति कोई भी हो, संताप मेटने दो ॥ ४ ॥
 जो चाहता हो अपना, कल्याण, मित्र ! करना— ।
 जगदेकबन्धु जिनका, पूजन पवित्र करना ॥
 दिल खोल करके करने दो, चाहे कोई भी हो ।
 फलतेहैं भाव सबके, कुल जाति कोई भी हो ॥
 सन्तुष्टि शान्ति सबी, होती है ऐसी जिससे ।
 ऐहिक क्षुधा पिपासा, रहती है फिर न जिससे— ॥
 वह है प्रसाद प्रभुका, पुस्तक-स्वरूप हसको ।
 सुख चाहते सभी हैं, चखने दो चाहे जिसको ॥
 यूँरूप अमेरिकादिक, सारे ही देशवाले ।
 अधिकारि इसके सब हैं, मानव सफेद काले ॥

अतएव कर सकें वे, उपभोग जिस तरहसे ।

यह वाँट दीजिए उन, सबको ही उस तरहसे ॥ ७ ॥

यह धर्मरत्न धनिकों !, भगवानकी अमानत ।

हो सावधान सुन लो, करना नहीं खयानत ॥

दे दो प्रसन्न मनसे, यह वक्त आ गया है ।

इस ओर सब जगतका, अब ध्यान लग रहा है ॥८॥

कर्तव्यका समय है, निश्चित हो न बैठो ।

थोथी बड़ाइयोंमें, उन्मत्त हो न ऐंठो ॥

सद्धर्मका संदेशा, प्रत्येक नारि नरमें ।

सर्वस्व भी लगाकर, फैला दो विश्व भरमें ॥ ९ ॥

—समय।

चतुर्विध संधने संदेशो.

अने

प्रभुप्रार्थना.

दक्षिण.

श्रीमंत, संत, धर्मंत, लक्ष्मीवंत, जय परतावन्ते,
 दावक अथवा नाथक तभारा, श्रेय कार्य सज्जवन्ते;
 अभिमान ते सेतान तछे, धरौ भंत पूज्य भभावन्ते,
 पर अपर पथे जैनतां वर, निगूढ तत्त्व ज्ञावन्ते. १
 दारिद्र दुर्भागता भरी, भग्न अनुन्न अंगे दावन्ते,
 तिभिरो तज्जां दण तोडी, श्रेय प्रकाश अति प्रभवावन्ते;
 रंजे भरी रसजस हृदय, शुभ अव्य जेल भज्जवन्ते,
 शासनपति समुदायभां, उपन नवीन जभावन्ते. २
 श्री पर्यवण्णतां प्रतिष्ठमलु करी, पाप ताप फनावन्ते,
 जैनो तज्जे जय धाय जेवी, भावना शुभ भावन्ते;
 नरवीर धीर गंभीर जती, भद्रावीर पथ भज्जवन्ते,
 समञ्ज समाज सुधारवाना, अंग रंग रमावन्ते. ३
 भाषा छपर तछ जंतुपर. अरौ भिन्नता दर्शावन्ते,
 जय ३५ जैन समाजभां, नार विपय वर्णावन्ते;
 नीस्तेज्जतानो नाथ करी, चित्तु अमर वेग अपावन्ते,
 अजती इणा दिन दिन प्रत्ये, (इहे) सतशिष्य क्खावन्ते. ४

—संनयिष्य (सि'अडी)

(૧). સ્થૂલભદ્ર અને કોશા.

“સતોષ રૂપી ઐશ્વર્યના વાંછક એવા પુરૂષો રાગ્યને પસંદ કરતા નથી, જેવી રીતે કે સ્થૂલભદ્રે મંત્રીની પદવી તથા દહને સંયમ અંગિકાર કર્યો.

સ્થૂલભદ્રનો જન્મ વીરાત ૧૧૬ માં (ઈ. સ. પૂર્વે ૪૧૦ માં) થયો હતો. તેણે વિદ્યાભ્યાસ સારી રીતે કરી યુવાન અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ૧૮ વર્ષની યુવાન વયે એક વખત વિનોદ કરતો સતો મિત્રોથી પરિવ્રત થઈ વન જોવાને ગયો. પાછો આવતાં તેને કોશા નામની વેશ્યાએ જોયો. કોશા (કોશ્યા) ને નંદરાગ્યની એક એક ગણિકા હતી. તે બહુ સ્વરૂપવાન હતી અને રૂપમાં દેવારાનાથી પણ વધતી-તે વેશ્યાએ સ્થૂલભદ્રના રૂપથી મોહિત થઈ તેને વાન કરવાના મિત્રથી ખોટી કરી ચાતુર્યગુણથી તેનું ગિત વશ કરી લીધું. સ્થૂલભદ્ર પણ તેના ગુણ ને રૂપથી રંજીત થઈ ને વેશ્યાને ઘેર રહ્યો. અને તેની સાથે વિપવસુજ ભોગવતો સતો તે નવા નવા વિનોદ કરવા લાગ્યો. તેના પિતા પણ પુષ્કળ દ્રવ્ય મોકલવા વડે તેનું ઇચ્છિત પૂર્ણ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ૧૨ વર્ષ સુધી એટલે ૩૦ વર્ષની વય સુધી સ્થૂલભદ્રે સાદીયાર કોઠ સોનામહોરનો વ્યય કર્યો. કહ્યું છે કે—

“ક્ષત્રીઓનું દ્રવ્ય ઘણું કરીને ઘોડો, શસ્ત્ર, અને અદિગતોમાં, કૃપણ પુરૂષોનું ભૂમિમાં, વ્યસની પુરૂષોનું સ્ત્રી, જુગાર અને ચોરીમાં, વેશ્યાઓનું શંગારમાં, વણિકગતનું વ્યાપારમાં, ખેડોનું ખેતીમાં, પાપી પુરૂષોનું મદ્યમાંસમાં અને સુકૃતી પુરૂષોનું ધર્મોપકારના કૃત્યમાં જાય છે.”

(૨) વરરૂચિનો પ્રયોગ અને પિતાનું મૃત્યુ.

આ વખતે ઈ. સ. પૂર્વે ૩૮૦ માં શકટાજ મંત્રીનું મૃત્યુ વરરૂચિ બ્રાહ્મણે કરેલા પ્રયોગથી થયું. આ વરરૂચિ કોણ હતો, શું પ્રયોગ કર્યો અને કેવી રીતે મૃત્યુ થયું તે કહીશું. આજ નગરમાં કવિ, વાદી, વ્યાકરણો વગેરેમાં શિરોમણિ સરજો વરરૂચિ નામે એક મોટો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. ને દમોશં સરસ્વતીના પ્રસાદથી ૧૦૮ કાવ્ય નવાં રચતો અને તેની નંદરાગ્યને ભેટ કરતો, પરંતુ એ કાવ્યોમાં મિથ્યાત્વ રહેતું હોવાથી શકટાજ મંત્રી ને બ્રાહ્મણનાં રાગ્યના દેખનાં વખાણ કરતો નહોતો, તેથી ભૂખનિ તેને કાંઈ ધનિયમ આપતો નહિ. વરરૂચિને ખેદ થયો અને રાગ્યનું ધન મેળવવા માટે શકટાજ મંત્રી કાર્યભૂત છે તો તે કંઈ સ્તુતિ કરે તેમ કરવા તેની સ્ત્રીનું (સામ્યજીતેનું) આરાધન કરવા માંડ્યું; એક દિવસે મંત્રીપત્નીએ ખુશી થઈ કહ્યું ‘ તારે કંઈ કાર્ય હોય ને મને કહે.’ ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘ આપનો સ્વામી રાગ પાસે મારાં કાવ્યની પ્રશંસા કરે એ માટે જોઈએ છે.’ ત્યારે તેણીએ પછી તેના ઉપરોધથી તે વાન પોતાના સ્વામીને કહેતાં સ્વામીએ બ્રહ્માન્યુ કે ‘ ને મિથ્યાદષ્ટિ છે માટે તેની પ્રશંસા નું નહિ કદ.’ પણ આખરે તેણીના બહુ આમંદથી ને વાન મંત્રીએ કૃત્ત કરી; કારણ કે અ.ધ. સ્ત્રી, બાલક તથા મૂર્ખ-એ આરતો આમદ ફરતેજ છે.

વરરૂચિ ત્યારે પછી રાજ્ય પાસે પોતાનાં કાવ્યો બોલવા લાગ્યો ત્યારે મંત્રીએ તેની પ્રશંસા કરી અને રાજ્યએ સંતુષ્ટ થઈ ૧૦૮ સોના મહોર આપી અને હમેશાં એવી રીતે ૧૦૮ સોના મહોર રાજ્ય દેવા લાગ્યો. મંત્રીએ રાજ્યને આગ કરતો જોઈ પૂછ્યું ‘આ આપ શું કરે છે?’ ત્યારે રાજ્યએ કહ્યું ‘કલ્પ તે’ તેની પ્રશંસા કરેલી તેથી જ હું તેને દાન કરું છું, કારણ કે જો હું મારી પોતાની ઈચ્છાથી જ કરતો હોઉં તો પહેલાં જ સા માટે ન આપત?’ ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું ‘મેં કંઈ તેની પ્રશંસા કરી નથી, પણ આપનાં કરેલાં કાવ્યો હિતમ છે એમ મેં પ્રશંસા કરી છે.’ ત્યારે રાજ્યએ કહ્યું ‘તે બ્રાહ્મણ બીજાનાં કરેલાં કાવ્યો અહિં પોતાના નરી કે લેખાવીને સ્તુતિ કરે છે તે બાળતની ખાતરી શું?’ ત્યારે મંત્રીએ યુક્તિ શોધી કહાડી કહ્યું કે ‘તે કાવ્યો તો મારી પુત્રીએ (કે જે ઉપર કહેવા મુજબ સ્મરણ શક્તિવાળી હતી) પણ ગળે છે અને હું તેની આપને આવતી કાલે પ્રભાતે ખાતરી કરાવી આપીશ. ’

બીજી સવારે મંત્રી પોતાની જ પુત્રીએ સહિત રાજસભામાં આવ્યો. વરરૂચિ નવાં કરેલ પોતાનાં ૧૦૮ કાવ્યો બોલ્યો. તે પહેલી પુત્રીએ સાંભળ્યાં એટલે ફરી બોલી ગઈ, પછી બીજી બોલી ગઈ, એમ અનુક્રમે સાતે પુત્રીએ તે કાવ્યો બોલી ગઈ! રાજ્યએ અમત્કાર પામી મંત્રીને કહ્યું: “ આપની પુત્રીએ સાક્ષાત્ સરસ્વતી છે. ” અને વરરૂચિ પર ગુસ્સે થઈ તેને દાન આપવું બંધ કર્યું, કેમકે મંત્રીએના ઉપાયો નિઃશલ-અનુશલ કરવામાં સમર્થ જ હોય છે.

હવે તે બ્રાહ્મણે એમ કરવા માંડ્યું કે દરરોજ પ્રભાતે ૧૦૮ કાવ્યથી ગંગાની સ્તુતિ કરીને તે તેની પાસેથી ૧૦૮ મહોરો મેળવવા લાગ્યો. આ વાત સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ તેથી એની સ્તુતિ થવા લાગી. “ અહો! આ બ્રાહ્મણ તો પુણ્યવાન છે, જ્ઞાનવાન છે-પૂર્વે તેણે જ્ઞાનની આરાધના કરી હશે; કારણ કે કહ્યું છે; કે-જ્ઞાનદાનથી જ્ઞાનવાન થવાય છે, અભયદાનથી નિર્ભય થવાય છે, અજ્ઞાનથી મુખી થવાય છે અને ઔપધદાનથી નિરોગી થવાય છે. ”-આ વાત રાજ્યએ લોકોના મુખથી સાંભળીને મંત્રીને કહી. શક્યતા મંત્રી મહાનિપુણ અને ચતુર હતો, તે સમજી ગયો કે દેવતાની આવી પ્રસાદી બ્રાહ્મણ પર થઈ છે એ વાત ખોટી હોવી જોઈએ અને કંઈક યુક્તિ તે બ્રાહ્મણે કરી હોવી જોઈએ. આમ વિચારી જવાબ આપ્યો કે ‘ રાજ્ય! જો એમ હોય તો આપણે પ્રભાતમાં ત્યાં જઈ નગરે જોઈ ખાતરી કરીશું. ’ રાજ્યએ પણ તેમ કરવાને કબૂલ કર્યું. પછી સંખ્યાકાલે મંત્રીએ ગુપ્ત માણસોને નદીને કિનારે તેની તપાસ કરવા મોકલ્યા. તેમાંનો એક કોઈ જોઈ ન શકે તેમ એક પક્ષી માથે કાઢીમાં બરાબને બેઠો. રાત્રીનો સમય હતો. અંધાર હતો તેવામાં વરરૂચિએ ગુપ્ત રીતે ત્યાં આવી નદીના પાણીમાં સોના મહોરોની થેલી રાખીને પાછો તે પોતાને ઘેર ગયો. પછી પેલા ગુપ્ત પુરો તેના (વરરૂચિના) છત્રીને સરખી તે થેલીને લઈને ગુપ્તરીતે આવી મંત્રીને સોંપી. હવે પ્રભાતે મંત્રી પણ તે થેલી પોતાની સાથે ગુપ્તપણે રાખીને રાજ્યની સાથે ગંગાને કિનારે ગયો ત્યાં તે વખતે વરરૂચિ પણ ત્યાં આવ્યો. આ વખતે તે મૂઠ

× સ્મરતેશ્વર આદ્યમહાસ્તિકામાં ૫૦૦ ની સંખ્યા આપી છે.

× ગંગા નદીને કિનારેના પાટલીપુત્ર નગર આવેલું છે.

રામ પણ જોવા આવેલો છે તે જાણીને પોતાની ઉલ્લાસતાનું માન લાવીને વિસ્તારસહિત ગંગાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે સ્તુતિ કર્યા પછી તેણે જો મંત્ર પોતે જોડ્યું હતું તે અવાજનું પણ સોનામહોરની પોટલી તો તેના હાથમાં આવીને પડી નહિ; પછી તો તે હાથથી કરીને તે પોટલી શોધવા લાગ્યો, પણ નહિ જડવાથી મૌન રહ્યો. પછી મંત્રીશ્વરે કહ્યું “ કેમ ! આટલી સ્તુતિ કર્યા પછી પણ ગંગા આજ કંઈ નથી આપતી ? જીજ્ઞુ તો રહ્યું પણ તારૂં થાપણુ તરીકે રાખેલું દ્રવ્ય પણ ગંગા ન આવે ? કે તારે આવી રીતે તે શોધવું પડે છે ! ” ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું “ કંઈ સમજાતું નથી. આજસુધી તો ગંગા માફ માગ્યું આપતાં, આજ આપતાં નથી. શું કરવું ? અભાગ્ય ઉદય આવે છે ત્યારે પુરોહિતે દારિદ્ર્ય આવે છે. ભાગ્યોદય થાય છે ત્યારે તો સરસ્વતી પણ વશવર્તી થાય છે.” આ ઉપરથી મંત્રીએ પોતે પેલી થેલી ખતાવી અને પૂછ્યું કે “ એ કોની છે ? ” બ્રાહ્મણ વિચારમાં પડ્યો; જો એ મારી નથી એમ કહું, તો થેલી ખાય છે, અને તે મેં મૂકી હતી તેથી મ્હારી છે એમ કહું તો ખોટા દંડ હું. આખરે મારી નથી એમ કહીશ તો લક્ષ્મી સમૂળગી જતી રહેશે એ ઠીક નહિ તેથી બોલ્યો કે “ તે મારી છે. ” આથી સર્વને ખજાર પડી કે વરરૂચિએ ગંગા નદીમાં એક મંત્ર જોડ્યું હતું અને તેની અંદર ૧૦૮ સોના મહોરને છુગડામાં બાંધીને રાખતો. પછી પ્રભાતમાં ગંગા નદીમાં સ્નાન કરીને તે તે મંત્રને પગથી દાખતો તેથી તે સોનામહોરની થેલી કિછળીને તેના હાથમાં પડતી. આ જાણી રામ અને લોકોએ તેને ધિક્કારી કાઢ્યો. આના પરિણામે-ત્યારથી આ બ્રાહ્મણ મંત્રી ઉપર વેર રાખવા લાગ્યો અને તેનાં છિદ્ર જોવા લાગ્યો.

હવે વરરૂચિ પણ મનમાં ઈર્ષ્યા લાવીને મંત્રીપર પોતાનું વેર વાળવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો, તેથી મંત્રીના ઘરની સઘળી વાતો મંત્રીની એક દારીને મળીને પૂછવા લાગ્યો. એક દિવસ તે દારીએ વરરૂચિને કહ્યું કે શ્રીયકતા લગ્નમહોત્સવમાં મંત્રી રામને પોતાને ઘેર જમાડવાનો છે, અને તે દિવસે રામને ભેટ આપવા માટે તે રાત્રો તૈયાર કરાવે છે; કારણ કે રામને તે ભેટ અત્યંત પ્રિય હોય છે. આનો લાભ લઈને છગના જાણનારા એવા તે વરરૂચિએ ગામના છોકરાઓને ચણા આદિક આપીને ગામમાં એવું બોલવાને શિખવ્યું કે ‘ રામ એમ જાણતો નથી કે શક્ટાલ મંત્રી પોતાને (રામને) મારીને શ્રીયકતે ગાદીએ બેસાડવાનો છે. ’ છોકરાઓ હમેશાં આનું આનું બોલવા લાગ્યા એટલે લોકના મુખથી રામને ખજાર પડતાં તેણે વિચાર્યું કે “ જાળકેનું વચન અન્યથા હોય નહિ; કારણ કે કહ્યું છે કે—દિવસે વિજળી નિષ્ફળ હોય નહિ, રાત્રિનું ગર્જન નિષ્ફળ હોય નહિ, સ્ત્રી કે જાળકનાં વચન, અદૃશ્ય વાણી અને દેવતાં દર્શન નિષ્ફળ હોય નહિ. ” આવી ખાત્રી કરવા રામને પોતાના એક શુભ માતૃકાને બોલ્યો. તે માતૃકા મંત્રીના ઘરનો પ્તાન જાણ્યો કે રાત્રો તૈયાર થાય છે. પછી એવા વખતે મંત્રીએ આવીને એવા રામને નમસ્કાર કર્યો કે તુરંત રામને કોપથી તેના સન્મુખ પગ જોડ્યું નહિ.

મંત્રીએ તુરંત રામનો બાવ જાળી લેઈ ઘેર આવી શ્રીયકતે કહ્યું : ‘ કોઈએ મારા વિશે રામને કંઈ ખૂદ સમજાવ્યું છે, માટે આ આપણા કેવળા અદરમાત દય વધાનો વખત નગરીક આવી પડ્યો છે, પણ જો દૃઢ હૃદય નેમ તું કરે તો સર્વ ફલનું રક્ષણ થઈ શકે તેમ છે. માટે હવે ત્યારે રામને નમન કરૂં ત્યારે તારે માફ મરનક હોદી નાંખવું અને

હોલું કે સ્વામીનો આમત્ત સેવક એવો પિતા પણ વધ કરવા લાયક; માટે ઘડપણથી મૃત્યુને યોગ્ય થયેલો એવો હું જે આવી રીતે મૃત્યુ પામીશ, તો તું મારા કલથકનો સ્તંભરૂપ ઘઘને જાંખા કાળસૂતી આનંદ પામીશ.

શ્રીયક આંખોમાં આંસુ લાવી કહેવા લાગ્યો—‘હે તાત ! આવું ઘોર કર્મ તો એક કસાઈ પણ શું કરી શકે ખરો ?’

મંત્રીશ્વર—‘એવો એવો વિચાર કરીને તો તું કેવલ વંરીના મનોરથોને સંપૂર્ણ કરીશ. માટે જેટલામાં રાત્રી કુટુંબસહિત મને મારી નાંખે નહિ તેટલા સુધીમાં એક પ્રકત મારા જ નાશથી આખા કુટુંબનું તું રક્ષણ કર. વળી હું મુખમાં તાલપુટ નામે જે રાખીને નમસ્કાર કરીશ, તેથી મને હણવાથી તને પિતૃહત્યાનું પાપ પણ લાગશે નહિ.’

આવી પિતાની શિખામણથી શ્રીયકે તેમ કરવા કચ્છકું અને તે પ્રમાણે જ કર્યું. આગામી કાલના મુખ માટે છુદ્ધિમંતો પોતાના નાશપર્થિત પણ ભયંકર કાર્ય કરે છે.

આથી રાત્રીએ સંબ્રમપૂર્વક પૂછ્યું—‘હે વત્સ ! તું આ દુષ્કર કાર્ય શું કર્યું ?—તેં ઘ્યા પિતાનો વધ કેમ કર્યો ?’

શ્રીયક—‘જે મારા સ્વામી એવા રાત્રીનો દ્વેષી થાય તેને એવી જ શિક્ષા થવી જોઈએ ! જ્યારે આપે મારા પિતાને દોષિત જાણ્યા ત્યારે મારે તેમનું મરણ કરવું પડ્યું, કેમકે ચાકરોએ તો સ્વામીના ચિત્તને અનુસારે જ વર્તવું જોઈએ. વળી ચાકરો પોતે જ્યાં સુધી દોષોને જાણે ત્યાંસુધી જ તેઓ તેના ઉપાય માટે વિચાર કરે, પણ જ્યારે સ્વામી પોતે જ તે દોષોને જાણે ત્યારે તેમાં ચાકરે વિચાર કરવા જેવું હોય જ નહિ !’

રાત્રીએ ફરીથી કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પેલા ‘આહાણું’ સ્વરૂપ કહી ખતાવ્યું, તે ઉપરથી નંદરાત્રીએ આહાણુંને દેશત્યાગ કરાવ્યો. પછી શકટાળની સર્વ ઔર્ધ્વદૈદિક ક્રિયા અગ્નિસંસ્કાર કર્યા પછી શ્રીયકને કહ્યું : “તને ધન્ય છે ! તું જ સઘળા સેવકોમાં શિરોમણિ છે. શાસ્ત્રોમાં સેવકનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેવો જ તું છે. કહ્યું છે કે જે યુદ્ધને પ્રસંગે આગળ ચાલે, નગરમાં પાછળ ચાલે, મહેલમાં દ્વાર પાસે સદા ઉભો રહે, તે સેવક રાત્રીને વક્ષ્ય થાય. વળી સ્વામીએ બોલાવ્યો હતો ‘ચિરંજીવ’ એમ કહે તે, કૃત્યાકૃત્યમાં ચતુર, અને જે પોતાના ધ્યાનમાં આવ્યું એમ કરનારો ન હોય તે સેવક રાત્રીને વક્ષ્ય થાય; તેમજ તેજસ્વી એવો સૂર્ય પણ જેમ કિરણો વિના દીપ્તો નથી, તેમ લોકો પર અનુગ્રહ દેવા કરનારો એવા સેવકો વિના રાત્રી દીપ્તો નથી. આમ છે માટે, હે શ્રીયક ! તું મંત્રી-મુદ્રા ગ્રહણ કર.”

શ્રીયક—‘મારો મોટો ભાઈ સ્થૂલભદ્ર કોરા મણિકાના આવાસમાં પિતાહતી કૃપાથી ભોગવિલાસો ભોગવે છે તેને એ મુદ્રા આપો.’

રાત્રીએ વિચાર્યું કે ‘અહો ! આવો નિર્લોભી મેં કોઈ જોયો નથી, કારણ કે પૃથ્વી ઉપર તો ઘણું કરીને બહુ લોભીઆ જ દેખાય છે, લોભને વશ તો તેઓ વિદેશ ગય છે, સમુદ્રમાં પણ ફરે છે, વળી નૃપથા પણ ભયંકર છે. કહ્યું છે કે—સર્વ દાંત પડી ગયા, છુદ્ધિ નાંડી થઈ ગઈ, હાથ પગ કંપવા લાગ્યા, આંખમાંથી પાણી સરવા લાગ્યું, ગળ ગળી

ગયું, સૌંદર્ય નાશી ગયું અને યમરાજની મોટી દાસી જે જરા તે પણ આવી, છતાં તુખ્યા એ એકલી જ મુબરા હૃદયસ્પી નગરમાં વસ્ય કરે છે.’

પછી રાજ્યએ સ્થૂલભદ્રને તેડવાને પોતાના સેવકને મોકલ્યા. તેણે તે વેસ્થાની ચિત્ર-શાળામાં દેવાંગના સરખી તે સ્ત્રી સાથે પાસા રમવામાં તક્ષીન યએલા સ્થૂલભદ્રને પ્રણામ કરીને શકટાળ મંત્રીના મૃત્યુવિષે વાત કરી અને કહ્યું કે ‘તેથી હવે રાજ્ય આપને મંત્રી-મુદ્રા આપવાના છે તે માટે બોલાવે છે.’ તે વખતે વચ્ચેથી થયો હોય તેમ તેને લાગ્યું. નયનમાંથી આંસુ પડવા સાથે મુખનું તાંમુલ નાંખી દેતાં તેણે કોરમા પાસે દરબારમાં જવાની રજા માગી.

કેશા—‘હે સ્વામિન! જેમ વર્ષાઋતુમાં પાણી ચડવાથી કમલિની (પોમણી) ભૂટે નહિ, તેમ સંધ્યા પ્રસરતે એટલી વાર કોણ વાટ જોશે? ખીજા જે જોડલાં છે, તે અખંડ સુખ વૈભવને ભોગવે છે, -તેઓ ક્યારે પણ વિરહના દુઃખને દેખતાં નથી પણ તેઓનો ક્યારે વિરહ થાય છે ત્યારે તેમને મરણથી પણ અનંતગણ દુઃખ લાગે છે. વિરહના દુઃખથી ભય પામેસો મહાદેવ ત્રણ લોકની લાજ ત્યાગ કરીને જીને પાસે રાખીને અર્ધ-નારી જટશ્વરૂપ થયો-એવો એ મહાદેવ તે એક પ્રશંસવા યોગ્ય છે’-આમ કહી, તેણીએ વિનંતિ કરી ‘આપ પાછા આવો ત્યાંસુધી કોઇને પણ અહીં મૂકતા જાઓ.’ આ ઉપરથી સ્થૂલભદ્રે ત્યાં પોતાના સેવકને બેસારીને રાજ્ય પાસે જઈ પ્રણામ કર્યાં.

(૩) ત્યાગ.

રાજ્યમાં રહેલું ભૂંડું, પગલે પગલે પાપ,

રાજ્યમાં રહેલું ભૂંડું-નયુરામ.

રાજ્યએ સ્થૂલભદ્રને કહ્યું ‘મંત્રી મુદ્રા પહેર; કારણકે તારો પિતા મૃત્યુ પામ્યો છે, માટે એ પદ ક્રમ પ્રમાણે તું ગ્રહણ કર. સ્થૂલભદ્રે રાજ્યને કહ્યું ‘આપનું કહેલું પ્રમાણ છે, પણ વિચાર કરીને ગ્રહણ કરીશ.’

સ્થૂલભદ્ર સીધા રાજ્યમહેલ પાસેના અશોકવનમાં ગયો. અહીં એકાંતમાં વિચાર કરવા લાગ્યો; વિકારો અને વિતર્કોમાં વિખરાયેલી સર્વ આત્મિક શક્તિઓને એકઠી કરીને તે સર્વ સક્રિયો એકજ દિશામાં ‘પ્રધાનપદ લેવું’ કે નહિ? તે પ્રશ્નના નિરાકર-ભુમાં કામે લગાડી અને તુરતજ જેમ દિવા આગળ પ્રકાશ થયોજ તેદમ્ને તેમ તેના આગળ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયો. ગણિકા અને રાગરંગના ખ્યાલ હમણાં તેની કલ્પનામાંથી દેશનિકાલ થયાં હતાં. હમણાં તે સ્વસ્થ ચિત્ત અને મનોશાંતિને લીધે નવીજ વિચાર-શક્તિમાં મ્હાવતો હતો. તેના Soul-vision, -intuition અનંતજ્ઞાનમાં તેણે જે કંઈ જોયું તેથી વિચાર થયો કે ‘પિતાનું મૃત્યુ થયું. શાથી થયું? તેજ પૈતૃલ્લી નદીરૂપ મંત્રી-મુદ્રાએના પિતાનું મૃત્યુ નિપજવ્યું. આવી વિરજનાકારક મુદ્રાનું મું ગ્રહણ કરવું? નહિ જ-તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે. વળી જે માણસો આવા મંત્રી આદિકના કામોમાં જોડાય છે, તે એકો સ્નાન, બોજન, નિદ્રા આદિક સુખો અનુભવી શકતા નથી; તેમજ તેવાં કા-

માં જોડાયાથી, પોતાના અને પરના રાજ્યની ચિંતામાં પડ્યાથી, સ્ત્રી સંબંધી મુખને
અવકાશજન મળતો નથી એટલુંજ નહિ પણ સઘળા સ્વાર્થીને તરુને રક્ત રાજ્યપ્રાપ્તિ
વાથી પણ ખત લોકોનો ઉપદ્રવ સહન કરવો પડે છે. આ દુઃખપરંપરામાં કોઈપણ મદદ
વાના નથી. સર્વ સ્વાર્થી છે. કહ્યું છે કે:—

વૃક્ષં ક્ષીણફલં ત્યજંતિ વિહંગાઃ શુષ્કં સરં સારસાઃ

પુષ્પં પર્યુષિતં ત્યજંતિ મધુષા દગ્ધં વનાંતં મૃગાઃ ।

નિર્દ્રવ્યં પુરુષં ત્યજંતિ ગણિકા મૃદં નૃપં સેવકાઃ

સર્વઃ સ્વાર્થવશાજ્ઞનોભિરપતે નો કસ્ય કો વલ્લભઃ ॥

—પક્ષીઓ ક્ષણ વિનાના વૃક્ષને, સારસ પક્ષીઓ જળ વિનાના સરોવરને, બ્રમરો
આપણાં પુષ્પોને, મૃગો બળેલા વનને, ગણિકા નિર્ધન પુરુષને અને સેવક લોક રાજ્યપ્રાપ્તિ
યેલ રાજાને તરુ છે, માટે સર્વ સ્વાર્થીને વશ થઈને રમ્યા કરે છે બાકી વાસ્તવિક રીતે
દા કોઈને પ્રિય નથી.

‘અહો મિત્ર શોક ! બગવાન વિવેક ! અરે તમે માર્દવ અને વંદાય, હે માતા
બા ! હે બગવતિ ક્ષમા ! હે સખી લગ્ન ! તમે સૌ સાંભળો. તમે અનુક્રમે પ્રથમ
ધન આપ્યાં તથા મારા બંધુઓને અને મને અહીં અતિ ગદન એવા યોવનને વિષે
છ હવે ક્યાં જતાં રહ્યાં ! ડાહ્યા માણસોને અનુભવ હોય છે અને તેઓ હૃદયથી વિચારે
કે કદી બધું જગત નાશ પામે છે તોપણ રાજ્યો કોઈના મિત્ર થતા નથી; માટે
અવને પમાડનારી એવા મંત્રીમુદ્રા તો મારે લેવી નથી.’

‘ગણિકા પણ નિર્ધન પુરુષને તરુ છે-હા ! જે કોશાને ચાહું છું તે પણ જમાંસુધી
તાએ મોહરેલા દ્રવ્યથી તેવું મન સંતોષતો હતો. લાં સુધી તે પણ ચાહતી હતી. અહો !
મિ સંગત પણ તજવાજી લાયક છે. બપ્પાચારમાં પડેલા એવા મને રાજ્યએ ચાહીને
લાવ્યો-મંત્રીપદ આપવા ઇચ્છા બતાવી એવા પ્રમળ પુણ્યબળને હું ગણિકાની સોબ-
તિ પામમાન કરું છું એ કેવું શરમ ભરેલું છે ? એ પુણ્યબળને મંત્રીપદવડે થતાં અનેક
સમો અને ત્રાસો પડે પામમાન કરવું પડે એ પણ નહિ ઇચ્છ્યા ગોચર છે. જ્યારે પુ-
નો ખજાનો ખવાઇ જશે ત્યારે પછી શી વશે થશે ? તે વખતે ગણિકા કે રાજા કોઈ
મ લાગશે નહિ; માટે મને ઉચિત છે કે મારો પ્રેમ ગણિકા ઉપરથી ઉતારી સતી સાથે
૭ આદર્શિક શાંતિ મને છોડી કદી દગો દેજ નહિ તે સતી સાથે જોડેલો; મને
પત છે કે સંપૂર્ણ સ્વભાવી રાજની નોકરીમાં જોડાયા કરતાં અંતરાત્મા જેવા દ્રવ્યભાવી
મની જ નોકરીમાં જોડાવું.

‘ત્યારે શું કરવું ? ગણિકાના ભોગવિલાસ છોડ્યા, મંત્રીપદ નથી જોઈતું; હવે તો
૩ દીક્ષા. દીક્ષા તે શું ? જગદિતનું-પરમાર્થનું વ્રત પવિત્ર છંદગી ગાળવાનું વ્રત, આપણે
૫ જે શ્રેણીમાં હરીશ્ચંદ્રીએ છીએ તે શ્રેણીથી ઘણી ઉચી શ્રેણીમાં અહોનિશ મ્હાલ-
નું વ્રત, દેખાવામાં ચાણસ છતાં અંદરથી દેવ જેવા બની જવાનું વ્રત. એ વ્રતને
ગિહાર કરવો એજ-અસ એજ-મારે માટે આ સમયે કરવ્ય છે. હું તો પરમ ઉદ્યમનું
ણ એવી જે જિતેશ્વરની મુદ્રા-દીક્ષા તેજ ચઢણ કરીશ. કહ્યું છે કે:—વિવિધ પ્રકારની

બુદ્ધિવાળાં પુરુષોનાં સ્થાનને મલિન બુદ્ધિવાળા શેકે છે. એઓ (રાજાઓ)એ ક્રોધ કરીને વેરથી સર્વે સત્પુરુષોને ઉમેડી નાખ્યા છે. જેમને ઘણાં વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરાવાતાં હતાં તેઓ પણ વૈરાગ્યને બળતારા થયા. જે માણસ દુઃખનો ઉપદ્રવ થએ છતે પોતાના રત્ને-શુભને મૂકી દહને દુઃખના પ્રતિકારરૂપ રત્નેહરણુ મુખવસ્ત્રિકાને ધારણ કરે છે, તે માણસ ઉત્તમ ગણાય છે.”

પોતાની પંચમુદ્રિથી સ્વકેશનો શોચ કર્યો, પરિધાન વસ્ત્ર રત્નકંચત્રના નાંખણા છુટા કરી નેનું રત્નેહરણુ બનાવ્યું અને સાધુવેશમાં રાજા પાસે હાજર થયા.”

સ્મૃ—ધર્મલાભ !

રાજા—કિમ્ આલોચિતમ્—શું વિચાર કર્યો ?

સ્મૃ—હા લોચિતમ્—અરે ! શોચ કર્યો. જે વિચાર્યું છે અને પછી ‘કરવા યોગ્ય લાગ્યું તે કર્યું. પ્રધાનની મુદ્રા દુઃખ દેનારી છે. મારે એ મુદ્રા વ્યાપાર નહિ જોઈએ, અને તે મુદ્રાવ્યાપાર પાંચ પ્રકારનો છે—હાથને વિષે મુદ્રા, બંને પગે બે મુદ્રા અને ત્યાર-પછી ધરને વિષે પણ મુદ્રા; મારે ધર્મલાભ !

આમ કહી સ્થૂતભદ્રમુનિ મુદ્રામાંથી જેમ કેસરીસિંહ બાગે, તેમ રાજસભામાંથી રસ્તે આલતા થયા. આ જોઈ રાજાએ વિચાર્યું કે કદાચ કપટ કરીને પાછો કોશા વેશ્યાને ત્યાં જતો તો નહિ હોય ?—આ જોવા ઝરૂખા પર ગયો અને સ્થૂતભદ્ર ક્યાં જાય છે તે જોવા લાગ્યો. તેને જણાયું કે મહાઓથી દુર્ગંધ મારતા એવા પ્રદેશમાં પણ નાસિકા આડું કપટું રાખ્યા વિના જ સ્થૂતભદ્ર પોતાનો રસ્તો કાપે છે. રાજાએ પોતાનું મસ્તક ધુણાવ્યું તથા તેનાં વખાણુ કરી પોતાની નિંદા કરવા લાગ્યો ‘ધિકાર છે, મારા દુષ્ટ વિચારને કે તેમના પર મેં શંકા લાવી. ને તો વીતરાગ મહાત્મા છે !’ પછી રાજાએ શ્રીયકને મુખ્ય-મંત્રીની મુદ્રા આપી.

સ્થૂતભદ્ર મુનિ શ્રી કૃષ્ણભૂતવિજય આચાર્યને મળ્યા, અને તેમની પાસે સામાયિકતા ઉચ્ચારપૂર્વક દીક્ષા આંગીકાર કરી. (વીરાત ૧૪૭ માં ઇ. સ. પૂર્વે ૩૭૯ માં.) આ વખતે તેમનું વય ૩૦ વર્ષનું હતું. સ્થૂતભદ્રમુનિ ગુરૂના ચરણની સેવા કરતા તપશ્રયાદિ કરતા કરતા અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. એકવાર વર્ષાઋતુ શરૂ થયા પહેલાં સંભૂતવિજય ગુરૂપાસે તેના ત્રણ શિષ્યોએ આવીને એવો અભિગ્રહ-નિયમવિશેષ લીધો:—એકે કહ્યું કે ‘હું ચારે મહિના-ચોમાસાના ચારે મહિના સિંદની ગુફા પાસે કાયોત્સર્ગે રહીશ’; બીજાએ કહ્યું કે ‘હું સર્પના ખીલ-દર પાસે ચાર મહિના મુખી કાયોત્સર્ગે રહીશ’; ત્રીજાએ કહ્યું કે ‘હું કુવાના બારવડીઆ ઉપર કાયોત્સર્ગે રહી ચોમાસું નિર્ગમન કરીશ.’ આ વખતે સ્થૂતભદ્રે કહ્યું.

◦ પ્રજામ કરીને રે, અશોકવન જનરે, યમનત્વ વિચારી રે શોચ કર્યો બાવે,
રતન કંબલનો રે, નિહાં ઓધો દીધો, જઈ રાજ સભામાં રે, ધર્મ લાભ જ દીધો.

—શ્રી વીરવિજયકૃત સ્મૃતિભદ્ર સીયલ-વેલ.

કૃષ્ણભૂતવિજય—શ્રી મહાવીરથી ૭ મી પાટ શ્રી યશોભદ્રના શિષ્ય—(ગુરૂભાઈ ભદ્ર-આદુ સ્વામીની સાથે)—ગોત્ર માધર ગુરુસ્થપને વર્ષ ૪૨, ત્રતી તરીકે વર્ષ ૪૦, યુગપ્રધાન તરીકે ૮ એમ ૯૦ વર્ષની વયે વીરાત ૧૫૬ માં (ઇ. સ. પૂર્વે ૩૭૦ માં) સ્વર્ગસ્થ થયા.

‘હે ભગવાન! હું કોશા ગણિકાની ચિત્રશાળાએ વિશે પૂરસ ભોજન લેતો છતાં
 ચોમાસું પૂર્ણ કરીશ.’ શુદ્ધ એ ઉપયોગ દર્શાવે છે. “સૌ પોતપોતાના વંચિત
 સ્થાનકે જતાં; પણ ત્યાં તમારે, ધર્મની વિશે તત્પર રહેવું.”

(૪) કોશા અને સ્થૂલભદ્રયોગી.

વેદ્યા રાગવતી સદા તદ્વતુગા પદ્મી રસે ભોજનમ્
 શુભ્રં ધામ મનોહરં વપુરહો નવ્યો વયઃ સંગમઃ ।
 કાલોઽયં જલદાવિલ સ્તદપિ યઃ કામં જિગાયાદરાત્
 તં વંદે યુવતિપ્રવોધકુશલં શ્રીસ્થૂલિભદ્ર મુનિમ્ ॥૪

—પૂર્વની પ્રીતિવાળી વેદ્યા અને તે પાત્ર સર્વદા અનુકૂળ વર્તનારી, પૂરસ ભોજન, સુંદર
 મહેલ, મનોહર શરીર, યુવાવસ્થા ને વધાનકર આદર્શી કામોત્પાદક વસ્તુનો અનુભવ યોગ છતાં પણ
 જેણે આદરથી કામને છલ્લો એવા યુવતિજનને પ્રતિબોધ પમાડવામાં કુશલ સ્થૂલિભદ્ર મુનિને
 હું વંદું છું.

x આ સ્થૂલે ‘વાયકાનું’ ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું એ રહે છે કે સંભૂતવિનય અને
 સ્થૂલભદ્ર એ બે વચ્ચેનો કાલ્પનિક સંવાદ વિદ્વાન લેખક રા. રા. મુશિવે ધણો વિદ્વાન-
 પૂર્ણ, આર્થિક અને અર્થભર્યો આલેખ્યો છે અને તે આનંદ માસિકના સં. ૧૯૫૮ ના
 આશ્વિન માસના (પૃ. ૧૦ અ. ૨) અંકમાં પ્રગટ થયો છે તે ખાસ જોઈ લેવો.
 આથી સ્થાનાભાવને લઈને આથી શકાયો નથી.

* આજ શ્લોકથી કુમારપાળ રાગની સભામાં શ્રી હેમચંદ્ર મુનિએ સ્થૂલભદ્ર મુનિની
 પ્રશંસા કરી હતી. ત્યારે રાગની પાસે બેઠેલા કોઈ દેવી બ્રાહ્મણે આ સાંભળી એમ કહ્યું કે—

વિશ્વામિત્રપરાશરપ્રભૃતયો યે ચામ્બુપત્રાદિનઃ

તેઽપિ સ્ત્રીમુખપંકજં સુલલિતં દષ્ટ્યેવ મોહં ગતાઃ ।

આહારં સદૃશં પયોદિયુતં મુંજંતિ યે માનવાઃ

તેષામિન્દ્રિયનિપ્રહઃ કથમહો દમઃ સમાલોક્યતામ્ ॥

—વિશ્વામિત્ર અને પરાશર વિગેરે ઋષિઓ કે જોડો જળ અને પાંદડાં ખાવનો જ
 આહાર કરતા હતા, તેઓ પણ સ્ત્રીનું સુંદર મુખકમળ જોઈને જ મોહ પામી ગયા હતા;
 તો જોડો ધૂત (ધી), દૂધ અને દહીંવાળો આહાર કરે, તેઓને ઇન્દ્રિયોનો નિષેધ શી રીતે
 કદી શકાય? અહો! જુઓ! કેવો દંભ છે?

આ સાંભળી શ્રીમદ્ હેમાચાર્યે જવાળા આખો કે ‘હે રાગ! શીલનું પાલન કરવામાં
 આહાર કે નીહાર કારણભૂત નથી. પરંતુ મનની ઇતિ જ કારણ છે, કેમકે

સિંહો ઘણી હિરદસૂકરમાંસમોજી સંવત્સરેણ રતિમતિ કિલૈકવારમ્
 પારાપતઃ સ્વર શિલા કળમાત્રમોજી કામી ભવત્યનુદિનં નનુ કોઽપ્રત્યેહતુઃ ॥

—અગવાન સિંહ હાથી અને સૂકરનું માંસ ખાય છે, તો પણ તે એક વરસમાં
 એક જ વાર કામમીડા કરે છે અને પાંચે બરડીઆ કંકરા અને જુવારના કણ ખાય
 છે તે છતાં તેઓ હંમેશાં કામીજ રહે છે તો તેનું શું કારણ?

આ સાંભળી તે કેવાદીનું મુખ શ્યામ થઈ ગયું.

સ્થૂલભદ્ર રાજા પાસે ગયા અને પછી મુનિવ્રત લીધું. આ વાતની ખબર કોશાને પડી બારે બાદ દુઃખિત થઈ આંખમાં આંસુ લાવી વિરહાતુરપણે વિવિધ પ્રકારના વિલાપ કરવા લાગી કે—‘હિં ચતુર ચાણક્ય ! તમે રાજ્યમુદ્રા તજીને બિશ્વમુદ્રા શા માટે અંગીકાર કરી ? હે પ્રાણનાથ ! મારે તમારા વિના કોનો આધાર છે ? હવે હું શું કરું ? કેવી રીતે જીવું ?’ એવી રીતે અનેક પ્રકારનાં વિરહવાક્યો બોલવા લાગી. આમ અનેક દિવસ, માસ, વર્ષ વીતી ગયાં, પરંતુ તેને સ્થૂલભદ્ર મુનિનાં દર્શન થયાં નહિ. તે બિચારી જાણતી ન હતી કે મુનિનાં પવિત્ર પગલાં પોતાની ચિત્રશાળામાં થવાનાં છે, એક ઘડિ માટે નહિ પણ ચાર માસ સુધી થવાનાં છે, અને તેનાં ભોગવિલાસોમાં રહીને પણ નિર્લેપ મુનિ રહી તેણીને જ પ્રતિભોધવાના છે ! અહો ! એ વિચિત્ર સંયોગમાં કેવી અવનવી મધુરતા, ભક્તિ અને ધર્મપ્રીતિ રહેલી છે તે પરિણામે જ જણાય છે; નહિ તો,

અતોઞ્ચ તતોઞ્ચ, યથા કાં યોગઞ્ચ એ,
ગણ્યા બૂલને પાત્ર, હતા માત્ર મનુષ્ય એ.

સ્થૂલભદ્ર સમર્થ યોગી હતા,—રોમ રોમે યોગ હતો, મન વચન અને શરીરના યોગનો નિઘ્રહ કરનાર અપૂર્વ આત્મસંયમી હતા, અને તેની ક્ષેત્રીયી પરીક્ષા કરાવી પોતાનામાં ફેટકું પ્રગલ્ભ એતન છે તે જાણવા ઉપર જાણાવ્યા પ્રમાણે પૂંજ્ય ગુરૂની આજ્ઞા લઈ ગત વર્ષોમાં—ગૃહસ્થપણે જોની સાથે પોતે અનેક ભોગવિલાસો કર્યા હતા, તેમાં રસ લીધો હતો અને તેથી અનેક કર્મબંધન બાંધ્યા હતાં તે કોશા વેદ્યાને ઘેર મુનિ તરીકેનું ચાતુર્માસ કરવા આવી પહોંચ્યા. આગળની વ્હાલી કોશા સામે આવી, જોગખી લીધા અને વિચારતી રહી કે કેલના સ્તંભ સરખા સાચકવાળા ક્રોમળ શરીરવાળા આ સ્થૂલભદ્ર વ્રતમારથી ખિન્ન થઈને અંહોં પાછા આવ્યા જણાય છે; પછી—

કોશા—‘હિં સ્વામિન, આપ બસે પધાર્યા, તથા આપનું શું કાર્ય હું કરું ? તુરત જ ધરમાવો. દરમાવો. આ શરીર, ધન, પરિવાર વગેરે સધળું આપનું જ છે.

સ્થૂં—‘ચાતુર્માસ સુધી રહેવા માટે તમારી ચિત્રશાલા મને આપો !

કોશા—‘તે આપની જ છે. ખુશીથી મહણુ કરો અને આનંદ આપો.’

સ્થૂલભદ્ર કોશાની રમ્મ લઈ તેમાં તે રહ્યા. ધ્યાનમાં રિયત થઈ મનસાથે ગોપ્તી કરવા લાગ્યા: “ જો પ્રમળ આત્મન ! તું સાવધાન થા; ઉચ્ચતાવના રૂપી દેવદૂતો ! રક્ત-યમાં રહે ! પેલી લલિત બસાને તેણીને ખરા રૂપમાં જોવાની—પ્રતિભોધવાની મને શક્તિ આપો.”

કોશા મનસાથે એવું વિચારવા લાગી: ‘મુનિવ્રત સદન ન થવાથી અંદોં પૂર્વરસ ચાખવા આવ્યા છે. લજ્જાને લીધે તે હમણાં કંઈ નહીં બોલે, અનુક્રમે બોલશે અને મને લક્ષ્મી આપશે. હું એને કાણુવારમાં ચાતુર્થ અને શંગાર રસરૂપી સમુદ્રમાં ટુપાવીશ.’ આમ વિચારી તે બાકળ, સંબાકળ અને સંબાનેય એવા ત્રણ પ્રકારના પાન્યથી, તથા કૃષ્ણ દહીં થી કાંજ છાશ અને મધ એ છ રસોથી, તથા મજા, કંદ, કનુરસ, લના, પુત, પુષ્પ અને કળ એ છ પ્રકારના શાકથી મુનિને જમાડવા લાગી. તેમના જમી રવા પડી પડી રહેયું.

પોતે જામતી. પછી તે વેરમા અનેક મનોરથાદિક કરતી હુસદ બુદ્ધીરૂપ બાબુને હાવાતી મુનિની પાસે આવતી. મુનિ અને કોશા સાથે અનેક પ્રકારના સંવાદો થતા. મુનિ તત્ત્વમાર્ગે દોરી લઇ જતા માંગતા અને કોશા રૂંગારમાં ઝબોળવા પ્રવૃત્તિ કરતી હતી. આ સંવાદ કેવા પ્રકારનો હતો તેમાં આપણે ડોકીડ કરીએ.

કોશાએ પહેલાં પ્રથમજૂ પૂછ્યું—‘હે સ્વામિન! સ્વાધીન એવી કામિનીનાં આલિંગન આદિ છોડીને આવું કંદોર તપ શા માટે કરે છે? આ ત્યાગ સાધવાનો સમય નથી, માટે ખારી સાથે ફરીથી યથેચ્છ વિપક્ષુષ્ણ ભોગથી તેનો સ્વાદ લ્યો. ફરીથી આ મનુષ્ય ભવ પામવો દુર્લભ છે, અને આ યૌવન પણ પામવું દુર્લભ છે.

સ્થૂ.—‘હે ભટે! અપવિત્ર અને મલમ્લનું પાત્ર એવા કામિનીના શરીરને આલિંગન કરવાને કોણ ઇચ્છે? વળી આ વિપથો અનેકવાર ભોગવ્યા છતાં તેનાથી તૃપ્તિ થતી નથી અને થઇ નથી.

અવશ્યં યાતારાશ્ચરતરમુપિત્વાપિ વિપયા

વિયોગે કો ભેદસ્ત્યજાતિ ન જનો યત્સ્વયમમૂન ।

વ્રજંતઃ સ્વાતંત્ર્યાદતુલ પરિતાપાયમનસઃ

સ્વયં ત્યક્ત્વા હેતે શિવસુખમનંતં વિદધતિ ॥

—આ વિપથો કાંઈ વખત સુધી રહીને પણ હંવડે જનારા છે એતો નક્કી છે, તો પછી તેના વિયોગમાં કેર ક્યાં રહ્યો કે જેથી માણસો પોતાની મેજે વિપથોને છોડતા નથી, કેમકે જે એ વિપથો પોતાની મેજે આપણાથી ઘુસા પડે છે તો મનને અતિ પરિતાપ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ જે આપણે પોતેજ ખુશીથી તેના ત્યાગ કરીએ છીએ તો તે અનંત મોક્ષનું મુખ આપે છે.

માટે સર્પની ફેણ જેવા આ વિપથોને છોડી ત્થ શીલરૂપી અસંકારથી તારા સુંદર અંગને અસંકૃત કર. આ મનુષ્ય ભવ ફરીથી ભગ્યો સુરક્ષેષ છે, અને તે ભવ ધર્મચિન્તા હારી જઈશ. સર્વ કામોમાં ઉત્તમ કાર્ય ધર્મ છે—

ન ધમ્મકજ્ઞા પરમત્થિ કજ્ઞં ન પાણિહિંસા પરમં અકજ્ઞં ।

ન પેમરાગા પરમત્થિ વંધો ન વોહિલામા પરિમત્થિ લાભો ॥

—ધર્મ કાર્યથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કોઈ કાર્ય નથી, પ્રાણીની હિંસા ઉપરાંત બીજું કોઈ અકાર્ય નથી, પ્રેમરાગથી વિશેષ કોઈ અધન નથી અને બોધિ (સમ્યક્ત્વ)ના લાભ ઉપરાંત બીજો કોઈ પરમ લાભ નથી.

માટે પ્રેમ રાગ છોડી દે.

કોશા—‘વાહરે પ્રધાનજી! રાગજે લકમને આવુંજ પ્રધાનપણું આપ્યું કે! જાઓરે છ જાઓ! આવા દોંગ છોડી લો !

સ્થૂ.—‘મેં ખરે જ સવળા દોંગ છોડી દીધા છે, કોશા! રાગજે મને પ્રધાનપણું આપવા ઇચ્છ્યું તે લેવું કે નહિ તેનો વિચાર કરતાં મને પ્રધાનપણું કરતાં રાગપણું—મહારાગપણું લેવા મન થયું. તેથી આ વેશ અંગીકાર કર્યો છે, વ્યારથી મેં આ વેશ

પહેર્યા છે ત્યારથી હું રાખતો પણ રાખ બન્યો છું. કોશા ! ખરેખર હું પહેલા કરતાં વધારે સામર્થ્ય સાથે અત્રે આવ્યો છું.’

કોશા—‘પણ તે સામર્થ્ય જે તમે મળે ચાહતા બંધ થયા હો તો શા કામનું છે?’

સ્વ.—‘ના, હું તને ચાહતો બંધ થયો નથી. મેં કોઈનો પ્રેમ ઉતારી નોખ્યો નથી. બધું જોમને અગાઉ નહોતો ચાહતો તેમના સુધી પણ મેં હવે પ્રેમ લખાવ્યો છે. તને, મારી બેનને, મારી માતૃશ્રીને, મારા નોકરને, મારા રાખને મારા, મિત્રને, મારા શત્રુને, એક પશુને, એક પક્ષીને, એક કીડીને પણ હવે હું મારા હૃદયથી ચાહું છું. સઘળાને ચાહવું—સઘળાનો ઉદય ધ્વજનો—સઘળાનું સુખ જેમ્મી રાહ થવું એજ હવે મારી જીવનનું કર્તવ્ય છે.’

કોશા—‘તે હું સમજતી નથી. તમને કોઈએ બહુતી નાખી છે. એ બહુતીની અંતર હમણીને હમણાં જ ધોવાઈ શકવી મુશ્કેલ છે. પણ બસ, મને કહેતો ખરા કે, શું હવે તમે મને હાવભાવ કરવા પ્રેરશો નહિ? શું હવે તમે—’

સ્વ.—‘કોશા ! કોશા ! સ્વસ્થ થા ! તારી જમણા દૂર યાત્રા! કોશા ! કહે, તને થોડીવારનો પ્રેમ જેમ્મી છે કે હમેશનો ? તારા વગર મોશ્યેજ હું સમજી શકું છું કે તું પ્રેમને હમેશનો જોવા શકી છે. અરે સમજ હાવભાવાદિ સર્વ કાંઈ બાહ્ય પ્રેમનાં—શારીરિક પ્રેમનાં ચિન્હ છે; અને શરીર વગર નાશ પામવાનું છે, તે શરીર સાથે તે પ્રેમ પણ નાશ પામવાનોજ છે. નહિ, કોશા ! આપણે આંતરિક પ્રેમ જોડીશું. જે પ્રેમ કોઈકને પણ નાશ ન પામે અને વિશેષગના પરિણામરૂપ રૂઢન સહન કરવાની કૃત્ર ન પાડે એવા પ્રેમથી આપણે જોડાઈશું. હાવભાવ અને સુખન એ બાહ્ય દિવાઓ છે. મોટા માણસની બાજતમાં બાહ્ય દિવાઓ કદાપી લાગે છે. બદ્દે ! સ્વસ્થ થા. હું જોઉં છું કે હમેશના પરિચિત વિચારો અને આ નવા વિચારો સાથે તારા દિવમાં સુદ થાય છે. તું સ્થિર રહે, સ્વસ્થ રહે, તે સુદમાં તું પરીશ નહિ. તે વિચારોનેજ પડી રહેવા દે. એ ગરબથી તું વરા કે ગમરાતી ના. હું ધૈર્યુ છું અને બાવના બાલું છું કે, આ ગમરાટમાંથી તું જસદી મુક્ત થા. જવરમય વિદારો તને છોડી ચાલ્યા જાઓ. જ્યાં એક સાધુનાં પગમાં છે ત્યાંથી તે બસાઓને એ અદસ્ય દેવો ! દૂર દેરો ! દૂર દેરો ! કોશા ! તું સ્વસ્થ થા; જન, આરામ લે અને આરામની રિયતમાં જે કાંઈ જુએ તે મને કાલ કહેજે.’

કોશા તદનજ સખવત જીવી રહી, તે કાંઈ બોલી શકી નહિ. તેણીની કમલ જેવી આંખોમાંથી સ્વચ્છ જળ મોતીની માત્રક પડવા લાગ્યું. પછી તે ધીમત ખંડમાં ચાલી ગઈ.

બીજો દિવસે કોશા ગંબીરવદને સ્મૃત્તમઃ પાસે આવી અને કહેવા લાગી, ‘ઓ શુરો ! ત્વમારો કેટલો આભાર માનું ? તમે મને નવું જીવન આપ્યું છે. તમે મને સર્વસ્વ આપ્યું છે. આજ પછી કોઈપણ મામુસને આશંક મળે તો તમારા જેવા જ મગને કે જેણે પ્રથમ શારીરિક મુખોમાં સતોષ આપીને પછી હાવભાવ મુખોમાં પણ બાજ આપ્યો. મારા વિચારો અધ્યાત્મ ગયા છે, જેને માટે તમને મળાવવા બદ્દે ! બદ્દે ! રીતે પ્રવાસ દેવો અને તમે ચળ્યા નહિ તે કંઈનું તમે વિદારનું કર્યું છે. આપને છોડી કાઢે દુઃખનશ્વરમાં ગઈ, અને આપના જ ધ્યાનમાં મજા જાની તે વખતે મને અસીદ્ધિ વિચારો થયા. આ

છાંદગી કે જેને હું રંગરાગનું નાટક સમજતી હતી તે બ્રમણ-તે નિદ્રા ટળીને હું તેને કર્તવ્યનો એક 'યુગ' અંચવા 'કાળ' સમજવા લાગી છું. મારા જીગરને પ્રયંજ કરતાં વધુ શક્તિ મળી છે અને આઝોદિક આનંદ મને થયો છે. હું હવે તમારી શિષ્યા ખની રહીશ, હું તમારા ઉપદેશ પ્રતિદિન સાંભળ્યા કરીશ અને હાલતો એક શુદ્ધ શ્રાવિકા ખનીશ. :-

એક વખતના આશુક-માયુક, હાલ ગુરુ-શિષ્યા મારક શિષ્યાને ત્યાં જ દિવસો ગુજરવા લાગ્યા. પ્રતિદિન તેઓ નવી નવી ધર્મકથાઓ કરતાં, જ્ઞાનચર્યામાં ભાગ લેતાં, આત્મધ્યાનનો અનુભવ કરતાં અને આત્મિકજગતમાં વધતાં જતાં. કોશાએ શ્રાવિકાનાં પાર ત્રત અંગિકાર કર્યો અને 'રાગ'એ મોકસેલ પુરૂષ સિવાય અન્ય પુરૂષનો વચનથી પણ હું સ્વીકાર કરીશ નહિ ! એ પ્રમાણે ભોગ સંબંધી પચ્ચખાણુ લીધું તેમ જ જીવ આજીવ આદિ તત્ત્વોની પણ જાણકાર થઈ.

(૫) ગુરુએ સ્થૂલભદ્રને આપેલ માન.

એ પ્રમાણે કોશા વેસ્યાને પ્રતિભોધ પમાડી ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી સ્થૂલભદ્ર સ્વગુરુ શ્રી સંજીવિવિજયની પાસે આવ્યા. પેલા સિંહગુણવાસી આદિ ત્રણ મુનિઓ ચાતુર્માસ કરી સ્થૂલભદ્રની પહેલાં આવ્યા હતા તેઓને ગુરુએ 'દુષ્કર કાર્ય' કહ્યું એ પ્રમાણે એકવાર કહીને માન આપ્યું. સ્થૂલભદ્ર આવતાં દરથી ગુરુએ ઉભા થઈ તેને 'દુષ્કર કાર્ય' કહ્યું, દુષ્કર કાર્ય કહ્યું, દુષ્કર કાર્ય કહ્યું એમ ત્રણવાર કહી ઘણા આદરપૂર્વક માન આપ્યું. પાસે બેઠેલા તે ત્રણ મુનિઓને મત્સર આવ્યો અને વિચારવા લાગ્યા: 'આપણે સામાન્ય જૂળમાં જન્મેલા છીએ અને આ સ્થૂલભદ્ર તો શકટાળ મંત્રીનો પુત્ર ખરાને ! એથી ગુરુએ એને એ પ્રમાણે અતિ દુષ્કરકારક એમ કહ્યું. જ રસના આહાર ભોગવનારાની તેમણે પ્રશંસા કરી. ગુરુને પણ કોઈક અધિક છે, ને કોઈ ઝાઝા છે ! મારે હવે આપણે આવતા ચોમાસામાં દુષ્કરદુષ્કરકારક થઈશું.'

(આ પછી ૮ મહિના કાઠીને ખીંગા ચોમાસામાં સિંહગુણવાસી મુનિ ગુરુએ ઘણો ચાર્યા છતાં કોશાને ત્યાં જ ચોમાસું ગાળવા ગયો અને કેવી રીતે પુરુષનો નાશ કરી આખરે તે કોશાથી પ્રતિભોધ પામી પતીત અવસ્થામાં પણ નવીન મુનિ તરીકે આવ્યો તે વાત અમે અત્ર અવકાશને અભાવે કરતા નથી.) x

÷ કોશા અને સ્થૂલભદ્રનો કાલ્પનિક સંવાદ સાક્ષર શ્રી 'સુશિલે' સં. ૧૯૬૭ ના આદરવા-આસો માસના આનંદ માસિકમાં (પુસ્તક ૯ અંક ૧-૨) ઘણી ઉત્તમ રીતે ચમત્કારવાળો અને સહજતાથી પૂર્ણ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે ખાસ અવલોકનાની વાચકોને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ. એ સંવાદ મોટા હોવાથી અહીં સ્થાન વધુ ન હોવાને લીધે આખી રાકડો નથી. આ સિવાય તે સંવાદ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે રચેલ શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની રીયલ-વેલ (મહુંમ સમરથ બ્લેન સ્મારકમાળા. ૩ કે જે રા. મોતીચંદ ગિરધર દાપડીઆને લખવાથી ટપાલ ખર્ચ મોકલ્યે મફત મળી શકે છે.) માંથી પણ જોવા યોગ્ય છે. તંત્રી.

x વળી આ અનિહાસિક કથામાં-સ્થૂલભદ્રની કથા સાથે સંબંધ રાખતાં સત્ય માત્રા-

પહેલો છે ત્યારથી હું રાજાનો પણ રાજા બન્યો છું. કૌશા ! ખરેખર હું પહેલા કરતાં વધારે સામર્થ્ય સાથે અને આવ્યો છું.’

કૌશા—‘ પણ તે સામર્થ્ય જે તમે મેળવે ચાહતા બંધ થયા હો તો શા કામનું છે ?’

સ્થૂ.—‘ ના, હું તને ચાહતો બંધ થયો નથી. મેં કોઈનો પ્રેમ ઉતારી નાખ્યો નથી. બલ્કે જેમને અગાઉ નહોતો ચાહતો તેમના મુઠ્ઠી પણ મેં હવે પ્રેમ લાગાવ્યો છે. તને, મારી બેનને, મારી માતૃશ્રીને, મારા નોકરને, મારા રાજાને મારા, મિત્રને, મારા શત્રુને, એક પશુને, એક પક્ષીને, એક કીડીને પણ હવે હું મારા છગરથી ચાહું છું; સઘળાને ચાહું,—સઘળાનો ઉદય ઇચ્છવો—સઘળાનું સુખ જોઈ રાજ થવું એજ હવે મારી ઇચ્છાનું કર્તવ્ય છે.’

કૌશા—‘ તે હું સમજતી નથી. તમને કોઈએ બહૂતી નાખી છે. એ બહૂતીની અસર હમણાંને હમણાંજ ધોવાઈ શકવી મુશ્કેલ છે. પણ બસ, મને કહેતો ખરા કે, શું હવે તમે મને હાવભાવ કરવા પ્રેરશો નહિ ? શું હવે તમે—’

સ્થૂ.—‘ કૌશા ! કૌશા ! સ્વસ્થ થા ! તારી બ્રમણા દૂર યાઓ! કૌશા ! કહે, તને ઘોડીવારનો પ્રેમ જોઈએ છે કે હમેશનો ? તારા વગર બોલ્યેજ હું સમજી શકું છું કે તું પ્રેમને હમેશનો જોવા ઇચ્છે છે. અરે સમજ હાવભાવાદિ સર્વ કાંઈ બાહ્ય પ્રેમમાં—શારીરિક પ્રેમમાં ચિન્હ છે; અને શરીર બદલ નાશ પામવાનું છે, તે શરીર સાથે તે પ્રેમ પણ નાશ પામવાનોજ છે. નહિ, કૌશા ! આપણે આત્મિક પ્રેમ જોડીશું. જે પ્રેમ કોઈકાને પણ નાશ ન પામે અને વિયોગના પરિણામરૂપ રૂઢન સહન કરવાની દ્રવ્ય ન પારે એવા પ્રેમથી આપણે જોડાઈશું. હાવભાવ અને યુગ્મન એ બાલીશ ક્રિયાઓ છે. મોટા માણસની બાળતમાં બાલીશ ક્રિયાઓ કદાચી લાગે છે. બદ્ધે ! સ્વસ્થ થા. હું જોઈ છું કે તુ મેશના પરિચિત વિચારો અને આ નવા વિચારો સાથે તારા દિલમાં મુઠ્ઠ થાય છે. તું સ્થિર રહે, સ્વસ્થ રહે, તે મુઠ્ઠમાં તું પડીશ નહિ. તે વિચારોનેજ પડી રહેવા દે. એ ગરબાથી તું જરા કે ગભરાતી ના. હું ઈચ્છું અને બાવના બાવું છું કે, આ ગભરાટમાંથી તું જલદી મુક્ત થા. જલદમય વિચારો તને છોડી ચાલ્યા જાય. જ્યાં એક સાધુનાં પગલાં છે ત્યાંથી તે ખવાઓને ઓ અદસ્ય દેવો ! દૂર દરો ! દૂર દરો ! કૌશા ! તું સ્વસ્થ થા; જન, આરામ સે અને આરામની સ્થિતિમાં જે કાંઈ વસ્તુએ તે મને કાલ કહેજે.’

કૌશા તદનંજ રાજવત્ ઉભા રહી, તે કાંઈ બોલી શકી નહિ. તેણીની કમચ જેવી આંખોમાંથી સ્વચ્છ જળ મોતીની માત્રક પડવા લાગ્યું. પછી તે બીજા ખંડમાં ચાલી ગઈ.

બીજો દિવસે કૌશા ગંબીરવદને સૂયલબદ્ધ પાસે આવી અને કહેવા લાગી, ‘ એ શું ! ત્યારે કહેતા આવ્યાર માનુ ? તમે મને નવું હવન આપ્યું છે. તમે મને સર્વસ્વ આપ્યું છે. આજ પછી કોઈપણ માણસને આશક મળે તો નમારા જેવા જ મળાને કે જેણે પ્રથમ શારીરિક મુખોમાં સતેષ આપાને પછી હાવભાવ મુખોમાં પણ ભાગ આપ્યો. મારા વિચારો જલદામ નવા છે, જેને મારે તમને ચચાવવા બદ્ધ બદ્ધ રીતે પ્રમાણ દેવાં અને તમે ચચા નહિ તે કંઈપણ તમે વિદારમ્ કહ્યું છે. આપને છોડી કાઢે હું સપનશ્રદ્ધમાં ઝેં, અને આપના જ માનમાં મજા જની તે વખતે મને અસૌકીક વિચારો થયા. આ

છંદગી કે જેને હું રંગરાગનું નાટક સમજતી હતી તે બ્રમણ-તે નિદ્રા ટળીને હું તેને કર્તવ્યનો એક 'યુગ' અંચવા 'કાળ' સમજવા લાગી છું. મારા જીગરને પ્રયત્ન કરતાં વધુ શક્તિ મળી છે અને અર્જુનિક આનંદ મને થયો છે. હું હવે તમારી શિષ્યા બની રહીશ, હું તમારો ઉપદેશ પ્રતિદિન સાંભળવા કરીશ અને હાલતો એક શુદ્ધ શ્રાવિકા બનીશ. :-

એક વખતના આશુક-માશુક, હાલ ગુરુ-શિષ્યા મારક શિષ્યાને ત્યાં જ દિવસો ગુજરવા લાગ્યા. પ્રતિદિન તેઓ નવી નવી ધર્મકથાઓ કરતાં, જ્ઞાનચર્યામાં ભાગ લેતાં, આત્મધ્યાનનાં અનુભવ કરતાં અને આત્મિકબળમાં વધતાં જતાં. કોશાએ શ્રાવિકાનાં ખાર વ્રત અંગિકાર કર્યો અને 'રાત્રીએ મોઢલેલ પુરૂષ સિવાય અન્ય પુરૂષનો વચનથી પણ હું સ્વીકાર કરીશ નહિ ! એ પ્રમાણે ભોગ સંબંધી પચ્ચખાણુ લીધું તેમ જ જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોની પણ વળણકાર થઈ.

(૫) ગુરુએ સ્થૂલભદ્રને આપેલ માન.

એ પ્રમાણે કોશા વેશ્યાને પ્રતિભોધ પમાડી ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી સ્થૂલભદ્ર સ્વગુરુ શ્રી સંજીવિવિજયની પાસે આવ્યા. પેલા સિંહગુરુવાસી આદિ ત્રણ મુનિઓ ચાતુર્માસ કરી સ્થૂલભદ્રની પહેલાં આવ્યા હતા તેઓને ગુરુએ 'દુષ્કર કાર્ય કર્યું' એ પ્રમાણે એકવાર કહીને માન આપ્યું. સ્થૂલભદ્ર આવતાં દરેકી ગુરુએ ઉભા થઈ તેને 'દુષ્કર કાર્ય કર્યું, દુષ્કર કાર્ય કર્યું, દુષ્કર કાર્ય કર્યું' એમ ત્રણવાર કહી ઘણા આદરપૂર્વક માન આપ્યું. પાસે બેઠેલા તે ત્રણ મુનિઓને મત્સર, આવ્યો અને વિચારવા લાગ્યા: 'આપણે સામાન્ય દૂળમાં જન્મેલા છીએ અને આ સ્થૂલભદ્ર તો શકટાળ મંત્રીનો પુત્ર ખરોને ! એથી ગુરુએ એને એ પ્રમાણે અતિ દુષ્કરકારક એમ કહ્યું. જ રસના આહાર ભોગવનારાની તેમણે પ્રશંસા કરી. ગુરુને પણ કોઈક અધિક છે, ને કોઈ ઓછા છે ! માટે હવે આપણે આવતાં મોમા-સામાં દુષ્કરદુષ્કરકારક થઈશું.'

(આ પછી ૮ મહિના કાઢીને બીજા મોમાસામાં સિંહગુરુવાસી મુનિ ગુરુએ ઘણો વાચો છતાં કોશાને ત્યાં જ મોમાસું ગાળવા ગયો અને કેવી રીતે પુણ્યનો નાશ કરી આખરે તે કોશાથી પ્રતિભોધ પામી પતીત અવસ્થામાં પણ નવીન મુનિ તરીકે આવ્યો તે વાત અમે અગ્ર અવકાશને અભાવે કરતા નથી.) x

÷ કોશા અને સ્થૂલભદ્રનો કાલ્પનિક સંવાદ સાક્ષર શ્રી 'મુશિકે' સં. ૧૯૬૭ ના બાદરવા-આશ્રો માસના આનંદ માસિકમાં (પુસ્તક ૫ અંક ૧-૨) ઘણી ઉત્તમ રીતે ચમત્કારવાળો અને સહજતાથી પૂર્ણ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે ખાસ અવલોકવાની વાચ-કેને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ. એ સંવાદ મોટા હોવાથી અમી સ્થાન વધુ ન હોવાને લીધે આપી શકાયો નથી. આ સિવાય તે સંવાદ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે રચેલ શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની રીયસ-વેલ (મહુંગ સમરથ બ્લેન સ્મારકમાળા. ૩ કે જે રા. મોતીચંદ ગિરધર દાપડીયાને લખવાથી ટપાલ ખર્ચ મોઢલે મદત મળી શકે છે.) માંથી પણ જોવા યોગ્ય છે. તંત્રી.

x ૧મી આ અંતિદાસિક કથામાં-સ્થૂલભદ્રની કથા સાથે સંબંધ રાખતાં સત્ય પાત્રા-

સ્થૂલિભદ્ર અને કોશા.

નહીં શીત ઉષ્ણતા વા નહીં છે,
પરમાર્થ ભાવે અનિલો ફરે છે;

સ્ફટિક નિર્મળ વસ્ત્રો ધરીને, સહસ્ર શુદ્ધિ હૃદયે ભરીને,
સાધુ જન કે ગૃહમાં પ્રવેશે, પરિચિત તે ગૃહ કે દિસે છે.

ઉભી ઉંઘરમાં કોઇ, સુંદરી નવયોવના,
જોઇ તેને હસી જાણા, નિરખી કંઈ નૂતન.

સાધુ જન એ એ સ્થૂલિભદ્ર દેવ, હતા ગૃહસ્થ અતિ સોચ્ચ એને
શૃંગાર ભાવો હૃદયે ભર્યાંતા, કોશા અને એ હૃદયો મળ્યાંતા.
કંઈ એમ વર્ષો ચાલ્યા ગયા ને, કર્યા શિષ્ય કોઈ પછી તેને સંતે.
જાણો જગતની જૂઠી ગણીને, સાધુ બન્યા એ દીક્ષા ગૃહીને.

વેરાગ્યભાવો ચળવા અચળ, હૃદયગત વા રમણભાવ,
ઇચ્છા ગુરૂની કસવા સદુ આ, ગણિકાગૃહે ચાતુર્માસ પ્રેમ્યા.

દેહે માનુષી પણ એ, આત્મ! તો કે ઇશ્વરી,

બોધે પલાળીને પ્રિયા, શિષ્યા સહૃદયા કરી.

પ્રતિ પ્રભાતે હૃદયે જડે ને, અમોલ બોધો સુખથી ખરે જે;
પૂરે પ્રથમે એ સાધુ હૃદયને, નિજ આત્મ-ઉદારક ઇશને એ.

નવું પાણી ભર્યા પહેલાં, જૃતું ઇષ્ટ ઉલેચવું,
નવા પંથે પળ્યા પહેલાં, ચોખ્ખું દિલ ઘટે થવું.

નિયમ પ્રમાણે દેવ પુરૂષે, દારે મુક્યા પુનિત નિજ પાદ;
નિરખી રમાને, પળમાં સચેત, ચેતીજીયા કંઈ નવલો બનાવે.

એ સુખ ચંદ્રી એ દેહવેલી, રમણી રતિ એ, એ પાદકેલી,
મસ્તિક સ્થિતિ કિંતુ ફરેલી, ધૂરા હૃદયની ધરી ગએલી.

પવિત્રતાના પૂરા પ્રતાપે, રક્ષામા હૃદયના ચૂરા કરે જે,
હાસત્વ આળે નયને રહ્યું છે, વિકારમય તે નીચાં નમે છે.

અંગો સહુ એ પુલકિત ભાસે, કંપે ધ્રુવે એ આખું શરીર;
જાણે ડર્યા સો સંપો વિધારી, રંગો ક્યોથી વિકૃત નારી.
ચક્ષુ નમેલાં ધડી ઉઘટે ને, છાનાં સ્પૃશિનાં અંગો નિહાળે;
સૌ સ્થિરતા ઉતરી અંગુઠેથી, રસ્તો કરે છે ભૂમિ-મહીથી.
ચિન્હો ક્યાં તે જાણ્યા પુરૂષે, સ્થમન્યો કસોટીનો દિન આ છે.

કેડી દષ્ટિ પ્રણય ભર, એ નારીની દષ્ટિ સ્થામે,
જાણે તેનું હૃદયગળ સો કામિનિમાં ઉતારે,
ધડી વાંણી હૃદયભર ને શાંત માધુર્યે ઝરતી,
જાણે ગંગા સ્વરથી ઉતરી પૃથિવને શુદ્ધ કરતી.
“કેશા! તારા હૃદયગળે ગાઠ આ અધકારે!
ક્યાંથી લાગ્યું ગ્રહણ હૃદયે ભાતુને આમ આજે?
તારી ભુલિ વિપથ વળી ને નષ્ટ થઈ આત્મશક્તિ;
રે! રે! આવા કનક હૃદયે લોહની મેખ ક્યાંથી?”
“ત્રાધો! નહાલા! સહુપણ કહો, બાકી રાજો ન કાંઈ,
હોલાયે ના દવ હૃદ વને કાંઈ કાવે ન કારી,
જગ્યાં રમણોં ગત વિલવનાં દષ્ટિ પાસે ખડાં છે,
ધંચા જાગી પુનરપિ હવે એકદા ભોગ માટે,”
“તારા અર્થે હૃદય મુજ હું અર્પું સો શીર સાથે,
જો તેથી એ જરીક પણ કે’ હિત તારું સધાયે;
કિંતુ આ તો પરમપથના પંથીની છે પરીક્ષા,
કેશા! હેને વશ કરી મને યોગથી બ્રહ્મ કર ના.
જે જે યોગી જગત્ તજીને ઉચ્ચ માર્ગે ચડે છે,
આ સંસારી વિલવ સુખને તુચ્છ જાણી તજે છે,
તે સર્વેના હૃદય કસવા માર્ગમાં આ કસોટી,
દીલા-પોચા પડી ખડી જતા, જીતતા માત્ર યોગી.
જે વાતોની સમજ તુજને પાડવા માંગતો હું,
ને ના જે સૌ મગજ તુજમાં ભારવા કાવતો હું,
આવ્યો છે એ સમય રમણી શાંતિથી એ સહી દયો,
એ ધંચાને વશ નહીં થતા આત્મબળથી દળી દો.”
“આ સૌ બોધો નહીં ઉતરતા આજ તારા મગજમાં,
ખોટાં ખોટાં વચન તમ સૌ લાગતાં આ હૃદયમાં;
હું જાણું છું અનુચિત નથી આજની વૃત્તિ તારી,
કિંતુ તેને વૃત્તિ મળતાં જાયે ના કદાપિ.

ત્યાં સૂધી આ જન હૃદયની આશ પૂરી ન થાતી,
 ત્યાં સૂધી એ રડતું ઝુરતું દુઃખમાં દિન રાત્રી;
 છોને હોએ કથન તમ સૌ સત્યતાથી ભરેલું,
 પૂરો ઇચ્છા, પ્રભુ ! સુજ, અરે ! એકદા એજ યાચું.”
 “એ પૂર્યાથી તમ હૃદયને તૃપ્તિ ને કાંઈ થાતે,
 તો તો કોશા ! જરૂર પુરતે આપની આશ આજે;
 ઇચ્છા ત્યારે ઉઠતી દિલમાં મિષ્ટ આરોગવાને,
 તૃપ્તિ થાતી નહીં નહીં નકી એકદા પ્રાશને એ.
 જે જે વ્યક્તિ દમી ન શકતી પ્રાથમિકી હૃદ્દેચ્છા,
 કોઈ કાલે દમી ન શકશે વાસના એક પણ હા !
 પુરી થાતાં ફરી જ ઉગશે આપની આજ ઇચ્છા,
 ને એ રીતે ખપી-ખપી જશે યોગ ને આત્મબળ આ.
 વિભૂતિ સૌ જગત હિતમાં સાધુઓ વાપરે છે,
 કિંતુ આ તો અહિત પથ છે દિલ તેથી હઠે છે;
 કોશા ! કોશા ! પુનરપિ કહું માની લ્યો શીખ મહારી,
 ઇચ્છાના આ ઝરણુમહી ના રૂળવો આત્મશક્તિ”
 “કાંઈએ ના સમજ પડતી આપના આ કથનમાં,
 શું ના સર્વે જગત વસતું કર્મના આ નિયમમાં ?
 કે ઇચ્છા સૌ ગત ભવ તણાં કર્મથી બદ્ધ થાતી.
 તો તો નહીં પુરી થયી ઘટે કર્મના એહ બળથી.”
 “કર્મો પાસે બળ નથી નકી ઇચ્છાને સાધવાને,
 ને હોયે તો જરૂર ક્ષણમાં આપને તૃપ્તિ અર્પે;
 ત્યારે ઇચ્છા અમુક ચિજની તૃપ્તિ માટે વિચરતી,
 કર્મો અર્પે નિજ સખી તણાં કાર્યમાં સર્વ પુષ્ટિ.
 ને બુદ્ધિએ મળી જઈ અને શક્તિ સર્વે જમાવી,
 એ તૃપ્તિનું ઉચિતપણું તે યુક્તિથી સિદ્ધ કરતી;
 ત્યારે શક્તિ ત્રિપુટિ તણી આ આત્મબળથી ચઢે છે,
 ત્યારે નીચે જરૂર ક્ષણમાં માનવીઓ પડે છે.
 આવો છે આ નિયમ જગતે, સર્વથા દૃષ્ટ એ છે,
 ભગો, બુદ્ધો, સદુય તમ આ આત્મબળ હા ! ડગે છે;
 હિતેચ્છુ હું તમ હૃદયનો છું, હતો, ને રહીશ,
 માટે માનો ફરી ફરી કહું માર્ગ આ છે અનિષ્ટ.”

“લાગે છે આ મગજ મંમનો લાર ખાલી થતો રે,

દીસે છે આ હૃદય ખુલતું ચક્રુઓ ઉઘટે કે;

આ કણો જે કથન તમ તે સુણતાં, સુણતાં ના,

તેમાંથી એ સ્વર તમ તણો ઉતરે દૂર દૂર આ.

ધન્ધા મારી ફરી ગઈ દીસે આપનો બોધ ધન્ધે,

મીઠી લાગે અહહ ! અતિ આપની વાણી આજે;

જાણે મહારા શરીર પર આ લાખ ચંદ્રો ઢળ્યા છે,

આવી શાંતિ નહીં નથી કદિ લોગવી જન્મ લેને.

ચંદામાંથી ઝરતું અમીતું બહેન, કેં એમ આજે,

મહારામાંથી મમ ગુરૂ પ્રતિ પૂજ્યવૃત્તિ ઝરે છે;

ઝૂકે છે આ ધરણી જનનીપાદમાં જેમ વેલી,

ઉંડા ભાવે મમ તનલતા આપને છે નમેલી.

શું વિચારું ? હૃદય ગુજ આ છેક પોચું બન્યું છે,

આભારે આ હૃદય મમ તો હૃલ્લસ્ય ગયું છે;

ચારે બાજુ નજર કરતાં આપની મૂર્તિ દેખું,

આખા વિશ્વે વહન કરતો આપથી પૂર્ણ વાયુ.

વિચારો તો મલિન મતના નષ્ટ આજે થયા ને,

વિગ્રહિ આ રમ રમ મહીં હર્ષથી ઉછળે છે;

જાણે અર્પુ જગત સહુ આ સૂર્ય ને સોમ સાથે !

જાણે ધોઈ તમ પદ્મયે ઉઘધી સપ્ત આખે !

શી શી રીતે સજી શકું ? કહો આપની દેવ ! સેવા,

શું શું અર્પું ? સમજી શકું ના તુરંત સૌ ભેટ, દેવા !

શક્તિ કાંઈ નથી નહીં અરે ! આપને અર્પવા, હા !

તો સ્વિકારો નયન ઝરતી અશ્રુની ધણ ! માળા !”

કસોટીએ ચડેલું તં, નીકળ્યું શુદ્ધ કુંદન,

ગુરૂની શુભ આશીષે, મેળવ્યું સુક્ષિતું સુખ.

દેવળીઆ (રાગતું). }

તા. ૨૫-૫-૧૩

—અમૃત—

૦ ઉચિત છે અત્ર જણાવવું કે કેટલાક માસ પહેલાં “આનંદ” માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો આજ મયાગાવાળો એ પ્રભાવશાળી ગદ્ય સંવાદ વાંચીને તેજ કથા પદ્યમાં ઉતારવાનો આ ક્ષુદ્ર યત્ન છે. સ્વદેશ પદ્ય લખી રહે છે એવા એ પ્રતિભાવાન લેખકે આ કથા ગદ્યને બદલે પદ્યમાં લખી હોત તો ગુજરાત જૈન સાહિત્યને એ કેવી મૂલ્યવાન બદલીસ થાત ?—સખનાર.

આ કોપ કયા પ્રકારનો ?

(રાગ—લેખ રે ઉતારો રાત્ર ભરથરી,)

જુલમ આવો ક્યાંથી જાગીઓ ? વરસે વિપથો વરસાદછ;
 જળમાંથી શું જવજન થયું ? કરવી ક્યાં આ ફરીઆદ છ ?—જુ.
 ઉગરવું ક્યાં અગ્નિજ્વલે, વસવું ક્યાં ફરી વાસછ ?
 શાંતિને કયા સ્થળે શોધવી ? આનંદની ક્યાં આશ છ ?—જુ.
 આધાર જેનો અવનિ વિષે, શાંતિ પામ્યાનું સ્થાન છ;
 એહજ ઉતારે ઉડી ખાડમાં, મિથ્યા ધરી અભિમાન છ. —જુ.
 મમત કરાવે મુનિ થઈ, જનજ રમે કોષ જેમ છ;
 જોયાં ખવરાવે ગુરૂ થઈ, ક્લેશ ઘટે કહો કેમ છ ? —જુ.
 મોટા મોટા મમતી થયા, નાના થયા નિર્લાભ છ;
 તાણી તાણીને પાડયાં તડાં, સુધાયો ના સમાજ છ ? —જુ.
 યાત્રિ યાત્રિમાં નવ જાને, મહાજનમાં મતભેદ છ;
 કટકા અનેક કુટુંબમાં, જોપે ઉપજાવ્યા ખેદ છ. —જુ.
 ધૂત્રથી કંઈક ધુધવાઈ રહ્યું, ભડકા ક્યાંઈક ભગાય છ;
 જળતે કેક સ્થળ બાળાઓ, બળાને કેક પુત્રાય છ. —જુ.
 લાગીરે લાય ધણું ધર વિષે, ઝેર વેર તણી જાગ છ;
 સુધરી ત્યારે મુંદર જાને, સંત લીએ જે સંભાળ છ. —જુ.
 સપ ધટયા સમુદાયમાં, ઝાઝાં પથરાયાં ઝેર છ;
 સંતશિષ્ય સમદષ્ટિ વિના, વધીઓ વિશ્વમાં વેર છ. —જુ.
 મુનિશ્રી નાનચંદછ.

શું કરું ?!!

પુણ્યપુણ્ય ઉડયુ શુભકારથી, ગુણ ગુણ જ્યાં ધરણી ટળ્યાં;
 ગુણજન પડી મહારી મુની, એ શુભકારને જઈ શું કરું ?
 આંખે ન આંખો મહોર, ટુંદુટી કોઠિલા ન સ્વપારમાં;
 અંત્રે રવિ ઊગતાં જ છાયો, વસંતને હું શું કરું ?
 વહાલાં તણાં હાથાં ન ઊછળે, પ્રેમ નવ નયને વસે;
 પણ એકલાં મુખથી હસે, એ વહાલ લઈ હું શું કરું ?
 દિલમાં પડયા કારી અખમ, મરહમ નથી ધા રૂઝવા;
 હૈયા મહિં કળ નથી વળી, રોયા ત્રિના બીજાં શું કરું ?
 નવ સમિર મદુ શિલો વડે, ઉંડ ન ઉર્મિ સર મહિ !
 મુગ્ધ હલય પાપુ નડ જાની રડે, સરવર તીરે વત્સ શું કરું ?
 ગાજો ન પ્રભુતાં જાન, મન ગળી જાય પ્રભુતામાં નદી;
 હણે વિચાર જાડયા રડે, તો મંદિરે વત્સ શું કરું ?!!

મહિ-મંદિર પાદરા.

—મહિલાલ.

એક પ્રાચીન જૈન ગણિતશાસ્ત્રી,

મહાવીરાચાર્યકૃત ગણિતસારસંગ્રહ.

ગણિતશાસ્ત્રનો પ્રથમ નિકળે છે તો પ્રાચીન તરફ દૃષ્ટિ કરતાં આપણને તે શાસ્ત્રના પિતા આર્યભટ્ટ, વરાહમિહિર, બ્રહ્મગુપ્ત, ભાસ્કરાચાર્યનું સ્મરણ થાય છે અને તેઓના નિવસથાન ગંગા નદીના તટ પર આવેલ પાટલીપુત્ર અને માલવ દેશમાં આવેલ ઉજ્જૈન-વિની વગેરે તરફ નજર પડે છે; અને હિંદુસ્થાનમાં શું આટલાજ ગણિતશાસ્ત્રવેત્તાઓ થઈ ગયા હશે? એવું લાગે છે, આપારે ગણિતશાસ્ત્ર પર પોતાની અધિકારસંપત્તિ વ્યક્ત કરનાર એક જૈનાચાર્ય થઈ ગયા છે એ વાત જણાવતાં આતંત સંતોષ થાય છે.

કાવ્યશાસ્ત્ર, તર્ક, વ્યાકરણ, જ્યોતિષ, વૈદ્યશાસ્ત્ર વગેરે વિવિધ વિષય પર જેવી રીતે જૈનેતર પંડિતોએ પ્રમાણભૂત ગ્રંથો લખ્યા છે તેવાજ જૈનોએ પણ લખેલા છે. તેમાંથી કેટલાક પ્રકાશિત થયા છે, કેટલાક અજ્ઞાત સ્થિતિમાં છે અને કેટલાક ભંડારમાં સડે છે-જંતુના ભોગ થઈ નાશ પામ્યા છે ને પામના જાય છે.

સુભાગ્યની વાત છે કે બહુ ધર્મધર્મિ પણ જૈનપ્રાચીન ગ્રંથનો ઉદ્ધાર કરવા અર્થે જુદીજુદી સંસ્થાઓ નીકળી છે અને શ્રીમંતો તેમાં પોતાના શાજો આપતા જાય છે. એવો મુદ્દિન આપશે કે દરેક વિષય પર આપણા મહાન બ્રહ્મચારી મુનિઓએ-તપિઓએ મહાન ગ્રંથો લખેલા છે તે બહાર પાડી સમગ્ર વિશ્વમાં તેની જ્યોતિ, અને વ્યાપકતા પ્રસારશે; તો શ્રીમંતો, વિદ્વાનો, ભંડારના રખેવાળો એકલા થઈ એક જીમ્ને પોતાની પાસેના સાધનોની મદદ આપી એક મહાન પુસ્તકભંડાર એકઠો કરી તેનાં ખારણું બધાને માટે ખુલ્લું મૂકી પૂર્વના જ્ઞાનની અમૂલ્ય પ્રસાદી વિસ્તારશે.

અવાપિ પૂર્વ જૈનગણિતશાસ્ત્રી તરીકે કોઈપણ હોય એવું પ્રકટ થયું નથી. જૈનગ્રંથાવલિમાં ગણિતતિલક વૃત્તિ. કર્તા સિદ્ધતિલક, એટલુંજ નામ જોવામાં આવે છે તે શાસ્ત્રની વાત છે. પરંતુ આશિવાય એક ગ્રંથ 'ગણિતસારસંગ્રહ' ઉપલબ્ધ થયો છે. તેના કર્તા મહાવીરાચાર્ય છે. આના સંબંધે અમેરિકાની કોલમ્બિયા યુનિવર્સિટી-ટીચર્સ કોલેજના ન્યુયૉર્કમાંના ગણિતશાસ્ત્રી ડેવિડ યુગેન સ્મિથ (David Eugene Smith) જૈન ગણિતશાસ્ત્રના નામથી એવું જણાવે છે કે:—

"It is a pleasure to know that such a man has at last appeared and that, thanks to his profound scholarship and great perseverance, we are now receiving new light upon the subject of Oriental Mathematics, as known in another part of India and at a time about midway between that of આર્યભટ્ટ and ભાસ્કર and two centuries later than બ્રહ્મગુપ્ત. The learned scholar, Professor M. Rangacharya of Madras (curator of

the Government Oriental Library and Sanskrit Professor the Presidency College) some years ago became interest in the work of महावीरचार्य, (Jain Mathematician) and completed its translation, thus making the mathematical work his perpetual debtor. ”

મદ્રાસની પ્રેસીડેન્સી કૉલેજના પ્રેફેસર (શિક્ષાચાર્ય) અને ગવર્નમેન્ટની ઓરિએન્ટલ લાયબ્રેરીના ક્યુરેટર પ્રેફેસર એમ. રંગાયોયે (કે જે બ્રાહ્મણ છે) અંગ્રેજીમાં જૈનાચાર્ય મહાવીરાચાર્ય લખાએલ ગણિતશાસ્ત્રનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કર્યું છે (અને મદ્રાસ સરકારે તેને પ્રાં કર્યું છે) તેને માટે મી. રિમથ તેનો ઉપકાર માનતાં કહે છે કે તેની તલસ્પર્શી વિદ્યા અને વિશાલ ખંતને માટે તેને ધન્યવાદ થયે છે અને તેનેજ લખેને પૌર્વાત્ય ગણિતર કે જે હિંદના ખીજા ભાગમાં અને જે આર્યભટ્ટ અને ભાસ્કરાચાર્યના વચ્ચેના સમય અને બ્રહ્મગુપ્ત યથા પછી એ સદી પછી જ્ઞાત થયું હતું તેનાપર હમણાં આપણને નવ પ્રકાશ મળે છે. આથી ગણિતશાસ્ત્રમાં રસ લેતી પ્રજા પર શાશ્વત ઉપકાર થયો છે. ૨ અમે જૈનપ્રજા તરફથી તે પ્રેફેસરનો ઉપકાર માનીએ છીએ

મહાવીરાચાર્ય પહેલાં અને પછી પણ ઘણા જૈનેતર વિદ્વાન્ ગણિતશાસ્ત્ર યર્ષ : છે, આર્યભટ્ટ ઈ. સ, પમા શતકમાં, વરાહમહિર ૬ દા શતકમાં, બ્રહ્મગુપ્ત ૭ મા ૨ કમાં અને ભાસ્કરાચાર્ય ૧૨ મા શતકમાં યર્ષ ગયા છે. મહાવીરાચાર્યના કાલ સંબંધ તેણે પોતાના ગણિતશાસ્ત્રને છેડે પોતાની પ્રશક્તિ લખી નથી તેથી તેની શરૂપર નિવાસરથાન કે કાલ બળજબાનું કાંઈ સાધન નથી. તેમણે જે રાગનો ઉલ્લેખ કર્યો તે પરથી તેનો કાલ દસાવધામાં હરકત આવતી નથી.

પહેલાં શ્રી મહાવીર પ્રભુની સ્તુતિ કરી મંગલાચરણ કરે છે:—

अलंघ्यं त्रिजिगत्सारं यस्यानंतचतुष्टयम् ।

नमस्तस्मै जिनेन्द्राय महावीराय तौपिने ॥ १ ॥

संख्याज्ञानप्रदीपेन जैनेन्द्रेण महात्विपां ।

प्रकाशितं जगत्सर्वं येन तं प्रणमाम्यहम् ॥ २ ॥

—જેના અનંત ચતુષ્ટય (અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતશાસ્ત્ર) અને અનંત ધ વળુ જગત્તા સારરૂપે છે અને જેનો પાર પામી શકાય તેમ નથી એવા તારક જિનેશ્રી મહાવીરને નમસ્કાર કરે છું: તે મહાકાંતિમાન્ જૈનેન્ડ કે જેણે સંખ્યાના જ્ઞાનરૂપી પછી સર્વ જગત્ને પ્રકાશિત કર્યું છે તેને હું પ્રભાણુ કરે છું:

પછી બળાવે છે કે:—

प्रीणितः प्राणिसस्योर्ध्वं निरीति निरवग्रहः ।

श्रीमताऽमोघवर्षेण येन स्नेष्टवित्तविणा ॥ ३ ॥

पापरूपाः परा यस्य चित्तवृत्तिरहिर्मुक्ति ।

भम्पसाद् भावमीगुप्तेऽवध्यकोपोऽभवचनः ॥ ४ ॥

वशीकुर्वन् जगत्सर्वं स्वयं नानुवशः परैः ।

नाभिभूतः प्रभु स्तस्मादपूर्वं मकरध्वजः ॥ ५ ॥

यो विक्रमक्रमाक्रांतचक्रिचक्रकृतीक्रियः ।

चक्रिकाभंजनो नाम्ना चक्रिकाभंजनोऽञ्जसा ॥ ६ ॥

यो विद्यनयधिष्ठानो मर्यादावज्रवेदिकः ।

रत्नगर्भो यथाख्यातचारित्रजलधिर्महान् ॥ ७ ॥

विश्वस्तैकांतपक्षस्य स्याद्वादन्यायवादिनः ।

देवस्य नृपतुंगस्य वर्धतां तस्य शासनम् ॥ ८ ॥

આમાં જણાવેલ રાજા અમોઘવર્ષ—અધિકાભંજન-નૃપતુંગનું વર્ણન તેની સ્તુતિ રૂપે કરેલ છે. તે રાજા અમોઘવર્ષ ઇ. સ. ૮૧૪-૧૫ થી તે ૮૭૭-૭૮ સુધી રાષ્ટ્રકૂટ રાજવંશમાં આનંદેશ (મવખેડ) માં રાજ્ય કરતો હતો તે અનેક શિક્ષા લેખોમાંથી માલુમ પડે છે. મી. વિન્સેટ ક્રિસ્તી પોતાના રચેલ હિંદના પૂર્વ ઇતિહાસમાં લખે છે કે:-

The long reign of the next king, (815—77A.D) Amoghavarsha who occupied the throne for at least sixty-two years, was largely spent in constant wars with the Eastern Chalukya Rajas of Vengi. He transferred his capital from Nasik to Manyakheta, the Mankir of the Arab writers, now Malkhed in the Nizam's dominions. In his old age he abdicated in favour of his son, Krishna II, and devoted the brief remainder of his life to ascetic practices. The Digambara, or naked, sect of the Jains was liberally patronised by Amoghavarsha. The rapid progress made by Digambara Jainism late in the ninth and early in the tenth century, under the guidance of various notable leaders, including Jinasena and Gunabhadra, who enjoyed the favour of more than one monarch, had much to do with the marked decay of Buddhism; which daily lost ground, until it finally disappeared from the Deccan in the twelfth century.

—Early History of India, Page 387.

જેમણે મહાવીરાચાર્ય પોતાના ગણિતસારસંગ્રહમાં પ્રથમજગ અમોઘવર્ષનો ઉલ્લેખ કરે છે તે પરથી જણાય છે કે તેજ કાળમાં તે આચાર્ય યથેચ્છે એ સ્થળે છે. પરંતુ અમોઘવર્ષના એ મહાન આચાર્યો અને ગુરુશિષ્ય-ભગવન્નિવસેન અને ગુણભદ્રના સમયમાં થઈ ગયો અને તે બંને તેને વધુ હતા, તેવીજ રીતે આ મહાવીરાચાર્યને

પણ મૂલ્ય માનતો હશે. વળી મહાવીરાચાર્ય એ જિનસેન અને ગુણભદ્રથી પૂર્વે થયા છે પછી એ એક મોટો પ્રશ્ન છે. જિનસેન અને ગુણભદ્રે મહાવીરાચાર્યનો ઉક્ષેપ કર્યો નથી તેમ મહાવીરાચાર્યે તે બેનો ઉક્ષેપ કર્યો નથી. તેથી પ્રથમ કોણ થયા અને પછી કોણ થયા તે પ્રશ્નનું નિરાકરણ થતું નથી, કારણ કે, બે ભગવન્ જિનસેનને મહાવીરાચાર્યની માહિતી હોત તો તેણે પોતે તેમજ ગુણભદ્રે સ્વેચ્છ પૂર્વાચાર્યમાલિકામાં તેમનો ઉક્ષેપ કર્યો હોત-જો સમકાલિન તદ્દન હોય તો અવશ્ય તેનો. ઉક્ષેપ થયો હોત ! બે મહાવીરાચાર્યને જિનસેન અને ગુણભદ્રની પછી થયેલ માનીએ તો તે બંનેનો ઉક્ષેપ કરનાર પોતાના ગણિત સારસંગ્રહમાં કર્યો હોત, પણ તેણે પોતાના સંખ્યામાં કંઈ ઉક્ષેપ કર્યો નથી તો પછી તેનો પણ સાથે નજ થાય. આથી મહાવીરાચાર્ય જિનસેન અને ગુણભદ્રથી પૂર્વે થયા છે કે પછી થયા છે તે ચોક્કસ કરવું દિન છે.

રા. તાલા પાંગળે એવોમત ધરાવે છે કે મહાવીરાચાર્ય જિનસેન-ગુણભદ્રાદિની પૂર્વે થઈ ગયા હશે કારણ કે નહિતો તેણે તે મહાન્ બે વિદ્વાનોનો ઉક્ષેપ પોતાના ગ્રંથમાં કર્યો હોત, બ્યારે જિનસેન-ગુણભદ્રે પોતાના ગ્રંથમાં મહાવીરાચાર્યનો ઉક્ષેપ એક ગણિત ગ્રંથ લખ્યો તેથી તે મહાન્ વ્યક્તિ થયા એવું કંઈ ગણાય નહિ અને તેથી તેનો ઉક્ષેપ ન કર્યો હોય.

નયાપિ મહાવીરાચાર્ય એ અમોઘવર્ણના સમયમાં થઈ ગયા છે એ નિશ્ચિત છે. આથી વધુ માહિતી તેના સંબંધે મળતી નથી. હ. સ. ૯ માં શતકમાં તે થઈ ગયા એ એ માનવામાં કંઈ હરકત નથી.

હવે સાતમા શતકમાં થઈ ગયેલ બ્રહ્મગુપ્ત અને ૧૨ માં શતકમાં વરાહ આ બંનેના મધ્યના વખતમાં-૯ માં શતકમાં મહાવીરાચાર્ય થયા એ સ્પષ્ટ છે. ભારતકાચાર્યની પેઠે મહાવીરાચાર્ય જ્યોતિષશાસ્ત્રનું પણ હશે, કારણકે જ્યોતિષશાસ્ત્રની ઉપયુક્તતા માટે ગણિત-શાસ્ત્રનો આધાર અને મહત્વ વિશેષ છે એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે. જેમકે

સૂર્યાદિગ્રહચારુપુ ગ્રહણે ગ્રહસંયુતો ।

ત્રિપથે ચંદ્રવૃત્તો ચ સર્વગાંગી કૃતં હિ તત્ ॥ ૧૨ ॥

તોપણ જ્યોતિષી તરીકે તેની પ્રસિદ્ધિ થઈ નથી અને તેવા પ્રખ્યાત જ્યોતિષી હશે પણ નહિ. જૈનધર્મમાં ગણિતશાસ્ત્રનું મહત્વ વિશેષ છે. ચાર અનુયોગના વર્ણનમાં પ્રત્યેક સ્થળે ગણિતશાસ્ત્રમાં સંખ્યાનો સંબંધ હોય છે, અર્થાત્ જૈનોને વ્યવહાર પેઠે ધર્મની આખતમાં પણ તેનો વધારે ઉપયોગ છે.

બ્રહ્મગુપ્તના બ્રહ્મસ્ફુટસિદ્ધાંતનો અને મહાવીરાચાર્યનાં ગણિતસારસંગ્રહનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે મહાવીરાચાર્યને બ્રહ્મગુપ્તના સિદ્ધાંતનો પરિચય હતો, કારણ કે ગણિતસારસંગ્રહ એ તેણે બ્રહ્મગુપ્તના સિદ્ધાંતને સુધારી તે ધોરણપર લખેલ છે. મહાવીરાચાર્યની ગણિત વિષયે જ્ઞાન આપવાની પદ્ધતિ સારી અને સુમેળિત છે, અને તેમાટે અનેક ઉદાહરણ આપ્યાં છે. સારાંશમાં કહીએ તો બ્રહ્મગુપ્તનું ગણિતશાસ્ત્ર મહાવીરાચાર્યની પૂર્વે

જૈન ઇનિડાસ પ્રમાણે જે વરાહમિહિર ભારતીય દ્વારા (કે જે હ. સ. પૂર્વે ૪૫૬ માં સ્વર્ગસ્થ થયા) તેના ખાખ દના તે આ વરાહમિહિરથી વૃદ્ધ લાગે છે.

સર્વમાન્ય હતું એ વાત અમાન્ય યદ્ય શકે એમ નથી. હવે મહાવીરાચાર્યનું ગણિતશાસ્ત્ર ભાસ્કરાચાર્યના કરતાં પહેલું છે કે નહિ તે સમજવું કઠણ છે. તો પણ ભાસ્કરાચાર્યના (લીલાવતી અને બીજગણિત મળી બનેલ) ગ્રંથ સિદ્ધાંતશિરોમણી અલ્લગુપ્તના અલ્લસ્ટુટ-સિદ્ધાંતને વધારે સુવબ અને સુધારો કરીને લખાયેલ છે તેથી એમ જણાય છે કે તે ગ્રંથની પહેલાં અને અલ્લસ્ટુટસિદ્ધાંતની પછી મહાવીરાચાર્યનો ગણિતસારસંગ્રહ ગ્રંથ લખાયેલ છે. કદાચિત્ મહાવીરાચાર્ય જૈન હોવાથી તેમાંથી ઉદ્દેશ્ય લેવાનું ભાસ્કરાચાર્યને થોડું નહિ લાગ્યું હોય એટલું જ ! બાપ્તી મહાવીરાચાર્યનો ગણિતસારસંગ્રહ ગ્રંથ ઉત્તરમાં વિશેષ નહિ પણ દક્ષિણ દેશમાં કાનડી ભાષાના પ્રદેશમાં તો અત્યંત પ્રખ્યાત હતો એ નિર્વિવાદ છે; કારણ કે ૧૧ માં શતકમાં રાજમહેન્દ્રીમાં પ્રખ્યાત રાજ-રાજનરેન્દ્ર રાજ્ય કરતો હતો અને તેના વખતમાં મહાવીરાચાર્યના ગણિતશાસ્ત્રનું તેલંગૂ ભાષામાં પદ્માત્મક ભાષાંતર પાંડુરુમહાને કરી તેનો સામાન્ય જનમાં પ્રસાર કરેલ હતો એવું હમણાની મદ્રાસ ઓરિયન્ટલ લાયબ્રેરીમાં રાખેલા કેટલીક જૂની ખંડિત પ્રતમાંથી સિદ્ધ થાય છે. આ પરથી દક્ષિણાત્ય પ્રદેશમાં (તે વખતે તે ભાગમાં જૈનલોકનો વિશેષ પ્રચાર હોવાથી) મહાવીરાચાર્યના 'ગણિતસારસંગ્રહ' સર્વત્ર પ્રચલિત હતો એ સ્પષ્ટ છે. સારાંશ કે મહાવીરાચાર્ય એ એક કાળે સારી રીતે પ્રખ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી હોઈને તેના ગણિતસારસંગ્રહનો દક્ષિણમાં ધણા દૂર પ્રસાર થયો હતો.

ગણિતસારસંગ્રહનો વાંચકને અલ્પ પરિચય થાય તેથી અહીં થોડા ઉત્તાર તેમાંથી આપવામાં આવે છે. ગણિતશાસ્ત્રનું મહત્વ, વર્ણન કરતાં નીચે પ્રમાણે કરે છે:—

લૌકિકે વેદિકે વાપિ તથા સામાયિકેઽપિ વઃ ।

વ્યાપારસ્તત્ર સર્વત્ર સંખ્યાનમુપયુજ્યતે ॥ ૧ ॥

દ્વીપસાગરશૈલાનાં સંખ્યાવ્યાસપરિક્ષિપઃ

ભવનવ્યંતરજ્યોતિર્લોકકલ્પાધિવાસિનામ્ ॥ ૧૩ ॥

નારકાણાં ચ સર્વેષા શ્રેણીર્વિધેન્દ્રકોત્કરાઃ ।

પ્રકીર્ણકપ્રમાણાશ્ચ બુધ્યંતે ગણિતેન તે ॥ ૧૪ ॥

બ્રહ્મિ વિંપ્રલાપૈઃ કિં ત્રૈલોક્યે સચરાચરે ।

યત્કિંચિદ્ વસ્તુ તત્સર્વં ગણિતેન વિના નહિ ॥ ૧૬ ॥

તીર્થકુદ્ધયઃ કૃતાર્યેભ્યઃ પૂજ્યેભ્યો જગદીશ્વરૈઃ ।

તેષાં શિષ્યપ્રશિષ્યેભ્યઃ પ્રસિદ્ધાદ્ ગુરુપર્વતઃ ॥ ૧૭ ॥

જલથે રિવ રત્નાને પાપાણા દિવ કાંચનમ્ ।

શુક્તે મુક્તાફલાનીચ સંખ્યાજ્ઞાનમહોદયઃ ॥ ૧૮ ॥

કિંચિદુદ્ઘૃત્ય તત્સારં વક્ષેઽહં મતિશક્તિતઃ ।

અલ્પં ગ્રંથ મનલ્પાર્યં ગણિતં સાર સંગ્રહમ્ ॥ ૧૯ ॥

સન્નામોભિરયો પૂર્ણે પરિકર્મોલ્લેદિકે ।

કાલાસર્વર્ણસંરૂઢલુઢત્પાઠીનસંકુલે ॥ ૨૦ ॥

મકીર્ણકમદાગ્રોહૈવૈરાશિકતરંગિણિ ।

મિશ્રકંઘ્યવહારોઘત્સૂક્તિરત્નાંશુપિંજરે ॥ ૨૧ ॥

ક્ષેત્રવિસ્તીર્ણપાતાલે સ્વાતાલ્યસિકતાકુલે ।

કરણસ્કંધસંઘચ્છાયાવેલાવિરાજિતે ॥ ૨૨ ॥

ગણકૈર્ગુણસંપૂર્ણેસ્તદર્થમલયોડ્મલા ।

શૃંંગેતે કરણોપાયૈ સ્મારસંગ્રહવારિધૌ ॥ ૨૩ ॥

આ પદ્યો મણિનશાસ્ત્રમાંથી (સંતા) કોષ્ટકોનું મહત્ત્વ આપેલ છે—એટલે મહા-વીરાચાર્યની ક્ષેત્રપરિભાષા (આમાં પરિભાષુથી યોગ્ય મુદ્દી ભૂમિનું માપ કેમ લેવું તે વર્ણવેલ છે), કાલપરિભાષા (સમય માપવાનું કોષ્ટક), ધાન્યપરિભાષા, સુવર્ણપરિભાષા, રત્ન-તમપરિભાષા, શોભપરિભાષા—આ પ્રમાણે કોષ્ટકો આપ્યાં છે. તેમાંનું એક નમુના માટે આપીએ છીએ.

કાલપરિભાષા.

અગુરુવંતરં કાલે વ્યતિક્રામતિ યાવતિ ।

સકાલ—સમયોડ્મલ્યેસ્સમયૈ રાવલિ ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥

સંલ્યા તાવલિરુચ્છવાસઃ સ્તોક સ્તૂચ્છવાસ સપ્તકઃ ।

સ્તોકા સપ્ત લવસ્તેપાં સાર્ધેષ્ટા ત્રિંશતા ઘટી ॥ ૩૩ ॥

ઘટીદ્વયં મુહૂર્તોઽગ્ર મુહૂર્ત ત્રિંશતા દિનમ્ ।

પંચશૌચ્છિદિનૈઃ પક્ષઃ પક્ષો દ્વૌ માસ ઇપ્યતે ॥ ૩૪ ॥

ક્રતુર્માસદ્વ્યેન સ્યાત્ ત્રિભિસ્તૈરયનં મતમ્ ।

તદ્ દ્વયં વત્સરો વક્ષ્યે ધાન્યમાનમતઃ પરમ્ ॥ ૩૫ ॥

“ કાલમાનનું કોષ્ટક

કાલનો અંશ	૧ આવલી	૩૦ મુહૂર્ત	૧ દિવસ
અનેક આવલી	૧ ઉચ્છૈસ	૧૫ દિવસ	૧ પક્ષ
૭ ઉચ્છૈસ	૧ સ્તોક	૨ પક્ષ	૧ માસ
૭ સ્તોક	૧ લવ	૨ માસ	૧ ઋતુ
૩૮૮ લવ	૧ ઘટિ	૩ ઋતુ	૧ વ્યયન
૨ ઘટિ	૧ મુહૂર્ત	૨ વ્યયન	૧ વર્ષ.

આ પ્રમાણે કોષ્ટકનો પરિચય આચાર્યે કરાવ્યો છે. બીજા વિષયે નીચે પ્રમાણે છે—

૧ પરિકર્મ વ્યવહાર—આ ભાગમાં પ્રત્યુત્પન્ન (સુવૃક્ષાર, ભાગદાર (બગીચાર), વર્ગ (વર્ગીકરણ squaring), વર્ગમૂળ (square root), ધન (cubing),

ધનમૂળ (cube root), સંકલિત (summation), વ્યત્કલિત (subtraction)
આ પ્રમાણે વિષય છે.

૨ કાલાસર્વણ (અપૂર્ણિકા—fractions આ. વીજ ભાગમાં ત્રીયેના વિષય છે:—

ભિન્ન પ્રત્યુત્પન્ન-અપૂર્ણિકા ગુણાકાર—(multiplication of fractions),
ભિન્નભાગદાર-અપૂર્ણિકા ભાગાકાર—(division of fractions squaring), ભિન્નવર્ગ
વર્ગમૂળ ધનધનમૂળ (અપૂર્ણિકા વર્ગ, વર્ગમૂળ, ધન, ધનમૂળ—(squaring, squareroot,
cubing, cube root of fractions), ભિન્ન સંકલિત (અપૂર્ણિકા સરવાળા
summation of fractional series in progression), ભિન્નવ્યત્કલિત (fr-
action in series), કાલાસર્વણ પદ્ધતિ: (વ્યાકરણની છ ગત—(six varieties
of fractions), ભાગગતિ: (સામાન્ય અપૂર્ણિકા જેવા કે સરવાળા પાઠ્યાથી. simple
fractions—asAddition subtraction), પ્રથમભાગ ગતિ (compound
and complex fractions), ભાગાનુબંધ ગતિ: (associated fractions)
ભાગાપવાદગતિ: (dissociated fractions), ભાગમાતૃગતિ: (foregoing va-
rieties of fractions).

૩ પ્રકીર્ણવ્યવહાર—આ ત્રીજાભાગમાં ગતિશેષગતિ: , મૂલગતિ: , શેષમૂલગતિ: ,
દ્વિતરશેષમૂલગતિ: , અંશમૂલ ગતિ: , ભાગસંવર્ગગતિ: , બિનાધિકાંશવર્ગ ગતિ: , મૂલ
મિશ્રગતિ: , ભિન્નદશ્ય ગતિ:—આ પ્રમાણે વૃદ્ધ વૃદ્ધ અપૂર્ણિકા પ્રકાર છે (problems
of fractions) છે.

૪ ત્રેરાશિકાનું સ્વરૂપ—વર્ણવ્યું છે. તેમાં ત્રેરાશિક, ગતિ નિવૃત્તિ અને પંચસપ્ત-
નવરાશિકા એવા ત્રણ વિભાગ છે.

૫ મિશ્રકવ્યવહાર (Mixed problems)—આ પાંચમા ભાગમાં સંક્રમણ
શૂન, પંચરાશિકવિધિ, ઘટ્ટવિધાન, પ્રક્ષેપકુટ્ટિકાકાર, વસ્તિકાકુટ્ટિકાકાર, વિષયકુટ્ટિકાકાર,
સક્રકુટ્ટિકાકાર, સુવર્ણકુટ્ટિકાકાર, વિચિત્રકુટ્ટિકાકાર, શ્રેદી બદ્ધસંકલન,—આવા વિષય છે તે
ઉપરાંત નશાતોટા, કટમિતિ, મુંદત વગેરે વિષય છે.

૬ ક્ષેત્રગણિતનું સ્વરૂપ—આ પ્રકારે જણાવ્યું છે. વ્યાવહારિક ગણિત (Calcul-
ation of the area—ક્ષેત્રજ્ઞની ગણતરી), સૂક્ષ્મ ગણિત (minute calcula-
tion of area), નન્મવ્યવહાર, અને પૈશાચિક (કઠિણ) વ્યવહાર. આ ભાગમાં
ભૂમિતિની પદ્ધતિપર પદાર્થોના વર્તુળ, ચતુષ્કોણ, ત્રિકોણ, અર્ધવર્તુળ, ભાગનું માપ લેવાની
માહિતી ઉદાહરણો સાથે બતાવેલી છે.

૭ ખાતવ્યવહાર (ખોદવા સંબંધી ગણતરી—calculation regarding ex-
cavations). આમાં ખાતગણિત (ભીંતના અથવા સ્તંભના માપ), ચિતિગણિત અને
કચ્છિકા વ્યવહાર એમ ત્રણ વિભાગ છે. આમાં ધર્મારતનાં માપ, તેમજ વસ્તુનાં માપ
લેવાની પદ્ધતિ ઉદાહરણો સાથે આપેલી છે.

૮ છાયાવ્યવહાર (ચરતુની છાયાનું માપ).

આ પ્રમાણે ગણિતસારસંગ્રહમાં વિષયો છે અને તેમાં હાલનાં ભૂમિતિ,
ખીજગણિત-અન્નરગણિતનો પણ સમાવેશ થયેલો છે. સારાંશ કે આ પુસ્તક સૂક્ષ્મ

રીતિથી અભ્યાસ કરનારને આજના ગણિતશાસ્ત્રનાં અંગે પણ તેમાં ઘણું સમાયેલાં લાગશે. આથી ગ્રેટ્સર યુગેન સિમ્પ જેવા વિદ્વાન વ્યક્તિએ આ પુસ્તક વાંચી તેનું અધ્યયન કરી તે સંબંધે સને ૧૯૦૮ ના એપ્રિલ માસમાં રોમ શહેરમાં ભરાયેલ ચતુર્થ આંતરરાષ્ટ્રીય ગણિતશાસ્ત્રી પરિષદ Fourth International Congress of Mathematicians માં એક નિબંધ વાંચી ખતાવ્યું હતું તેવી રીતે અહીંના વિદ્વાનો જેવા કે ગણિતકેશરી ગ્રેટ્સર રઘુનાથ પ્રાંજ્યે (પુનાની કચ્ચુસન કોલેજના પ્રિન્સિપલ) કે જે આપણા અર્વાચીન મહાવીરાચાર્ય ગણાય તે આવા ગણિતશાસ્ત્ર વિષય ગ્રંથનો અભ્યાસ કરી હિંદુસ્થાનવાસીઓના અને પાશ્ચાત્યના ગણિતશાસ્ત્ર, તેમજ ચિન્તના અને ન્યાનના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગણિતશાસ્ત્રની સમાલોચના કરી ઉત્તમ કોણ, સુલબ કોણ, સર્વાંગપૂર્ણ કોણ એ બાબતનો નિર્ણય કરી ગણિતશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ લખે તો કેવું સાફ.

પ્રો. યુગેન સિમ્પ મહાવીરાચાર્યની ગણિતપદ્ધતિ સંબંધી એક સ્થલે જણાવે છે કે;

The shadow Problems, Primitive cases of trigonometry and gnomonies suggest a similarity among these three writers, yet those of Mahaviracharya are much better than one to be found in either *ब्रह्मगुप्त* or *भास्कराचार्य* and no question is duplicated.

અર્થાત—જાયા સંબંધી પ્રશ્નો, ત્રિકોણમિતિ અને ... ના પ્રાચીન વિષયો જણાવી આપે છે કે ત્રણ ગણિતશાસ્ત્રીઓમાં સમાનતા છે, છતાં પણ મહાવીરાચાર્ય તે તે સંબંધી જે જણાવ્યું છે તે બ્રહ્મગુપ્ત અથવા ભાસ્કરાચાર્યમાં જે જોવામાં આવે છે, તેના કરતાં ઘણું સરસ કહેવ છે અને કોઈ પણ પ્રશ્ન બેવડાથો નથી.

આ પાશ્ચાત્ય પંડિતનું કેટલું સદ્ગમ અવલોકન છે તેનું ઉદાહરણ ઉક્ત કથન પૂરું પાડે છે.

પ્રો. રંગાચાર્યે આ પુસ્તકનું ભાષાંતર કરીને મદ્રાસ સરકારે તે પ્રસિદ્ધ કરી જૈન-વાંચકનું નિષ્પક્ષપાતપણે સન્માન કર્યું છે તે માટે જૈન સમાજ તેના ઋણી છે. આજ પુસ્તકની એક તાડપત્ર પરની જૂની પ્રત શ્રી પંડિતાચાર્ય આર્યપ્રીતિ બદારકના મંદમાં જોવાની તક તેને મળી હતી અને પ્રો. રંગાચાર્યે જેવા પંડિતની દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથ ન આવ્યો હોત તો કોણ જાણે કેટલાય શતકો આ પુસ્તકો પ્રગટ થતાં પસાર થાત. આવાં અનેક પુસ્તકો ભંડારોમાં પડ્યાં છે અને તે કોણ જાણે ક્યારે બદાર આવશે એ સમજવું કઠિણ છે. આ તાડપત્ર પર લખેલ ગ્રંથની બીજી પ્રત ઓરિયન્ટલ લાયબ્રરી-મદ્રાસમાં ન હત તો આજ આપણા પૂર્વાચાર્યના અમૂલ્ય ગણિતશાસ્ત્ર પરનો ગ્રંથ જોવાનો અવકાશ મળત નહિ. પ્રો. રંગાચાર્યની પહેલાં મી. એચ. ઇ સ્ટુઅર્ટ ટ્રાયરેટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન-મદ્રાસનું લક્ષ આ ગ્રંથ ઉપર ગયું હતું એ વાત અહીં જણાવીએ છીએ.

સંખ્યાપરિગ્ઞાન નામનો મહાવીરાચાર્યનો બીજો એક ગ્રંથ ઉપર જણાવેલ માંમાં છે.

આ ગ્રંથમાંથી વિશેષ મનલગ્ન ઉદાહરણ સાથે કોઈ વેળા જનાવાય તો વધારે સાફ તો તેને માટે અન્ય સ્થાન શોધીશું.

આ લેખ રા. તાત્યા નેમિનાથ પાંચજીના ત્રિવિધગ્ઞાનવિસ્તાર નામના પ્રસિદ્ધ અને વિદ્વાતપૂર્ણ મરાઠી માસિકમાં આવેલ લેખનો અનુવાદ છે.

જ્ઞાનચર્ચા.

પ્રાણ અને આત્મા સંબંધી જૈન અને જૈનેતર દૃષ્ટિ વિવેચન.

પ્રશ્ન.—પ્રાણ અને આત્મામાં શું ફેર ? અન્ય લોકો પ્રાણ અને આત્મા એ સરખા માને છે, ત્યારે જૈન ભિન્ન માને છે; તો તે કઈ રીતે ?

ઉત્તર.—જૈન દૃષ્ટિએ 'પ્રાણ' નો વિચાર કરતાં દશ પ્રાણ કહેલ છે. પાંચ ઈન્દ્રિયનું બળ તે પાંચ ઈન્દ્રિયબળ પ્રાણ, છઠું મનબળ પ્રાણ, સાતમું વચનબળ પ્રાણ, આઠમું કાય-બળ-પ્રાણ, નવમું આસેન્દ્રિયાસબળ પ્રાણ, દશમું આયુષ્યબળ પ્રાણ. આ દશ પ્રાણનો સક્રમ વિચાર કરતાં બલ અર્થાત્ શક્તિ એજ પ્રાણ છે એમ સમજાય છે. શક્તિ એ આત્માથી અભિન્ન હોઈ આત્મા રૂપજ છે. દશે પ્રાણો આત્માની પ્રત્યક્ષ હૈયાતી સુધી હોય છે. શરીરમાંથી આત્મા અદૃશ્ય થતાં દશે પ્રાણો અદૃશ્ય થાય છે. મતલબ કે આત્મા ઉપરજ દશે પ્રાણોનો આધાર છે, એ અપેક્ષાએ આત્મા અને પ્રાણની એકતા છે, એટલે કે દેહમાં આત્મા હોય ત્યારે પ્રાણ અવશ્ય હોયજ અને આત્માના અભાવમાં પ્રાણનો પણ અભાવજ હોય. આત્મશક્તિની વપરાશ થવાના, આત્માની હૈયાતી જાણવાના દશ પ્રાણરૂપી દશ સ્થાનો છે અર્થાત્ એ દશ સ્થાનો વડે આત્માનું અસ્તિત્વ જાણાય છે. મનરૂપ આત્મા એ દશે પ્રાણરૂપે દેહની પ્રવૃત્તિ ચલાવે છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય છે તે તો સર્વથી અત્યંત વિશક્ષણ છે. જો કે તે વ્યાપક હોઈ તેના વડેજ મનદ્વારા પ્રવૃત્તિ ચાલે છે એ વાત ખરી છે, તોપણ તે અત્યંત સિન્ન છે એ પણ પ્રત્યક્ષજ છે. દેહની પ્રવૃત્તિ દશ સ્થલ દ્વારા ચાલે છે, તે દશ સ્થલો દશ પ્રાણથી કહેવામાં આવે છે એટલે કે એ દશ દેહના આધારભૂત છે, એમના ઉપરજ દેહનો નિભાવ છે, એના વડેજ દેહની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. એ સર્વથી અત્યંત વિશક્ષણ શુદ્ધાત્મા કેવલ આનંદમય છે. આત્માના સાનિધ્ય વડે-વ્યાપકપણા વડે-શરીરની પ્રવૃત્તિનાં દર્શક સ્થલો તે પ્રાણો કહેવાય છે. પ્રાણો પણ આત્મિક સત્તા છે એમ ગણીને પ્રાણ, જીવ, ભૂત અને સત્ત્વને એક અર્થમાં પણ સૂત્રકારે વાપરેલાં ઘણે સ્થળે જોવામાં આવે છે. જૂઓ શ્રી આચારાંશુભદ્રના ચોથા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશમાં—“ સઘ્વે પાળા સઘ્વે મૂયા સઘ્વે જીવા સઘ્વે સત્તા જહંતગ્યા—” સર્વ પ્રાણ, સર્વ ભૂત, સર્વ જીવ અને સર્વ સત્ત્વને હણવાં નહિ. આમાં પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વમાં એક અર્થનો ઉપયોગ છે. આમાં પ્રાણની હૈયાતી આત્માની હૈયાતીમાં હોઈ એટલે કે આત્માથી પ્રાણ ભિન્ન નહિ હોઈ આત્મા અને પ્રાણની એકરૂપે પ્રરૂપણા કરેલી છે. સ્થાનપરત્વે દશે પ્રાણ સિન્ન છે. વળી આત્મા વિભુ અને નિરાકાર ચૈતન્ય લક્ષણવાળો, તેથી સિન્ન છે, પણ પ્રાણની સત્તા આત્માની સત્તાવડે હોઈ, સત્તારૂપે પ્રાણ, આત્માથી ભિન્ન નથી, કિન્તુ પ્રાણમાં પણ આત્માની સત્તા છે એ રૂપે પ્રાણ અને આત્મા એક છે, એમ સ્વાદ્વાદૈશીથી સમજી શકાય છે.

એ દશે પ્રાણોને હરણ કરવાં નહિ. પ્રાણનું હરણ કરવાથી શરીરસંદર્ભનો વિનાશ થાય છે. શરીરસંદર્ભનો વિનાશ કરવો એ સૃષ્ટિસંદર્ભનો વિનાશ કર્યા જેવું ગણાય છે.

પ્રાણ અને આત્માનું બેદાબેદનું સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે જૈન શૈલીએ છે.

પ્રાણના સંબંધમાં વેદાનુયાયીઓનો વિચાર જોતાં આ પ્રમાણે સમજાય છે:—

આદ્વાદમાં જેમ અમુક અપેક્ષાએ પ્રાણ અને આત્માને લિન્ન કહેલ છે અને અમુક અપેક્ષાએ પ્રાણ એજ આત્મા એમ કહેવામાં આવેલ છે તેમ વેદવાદમાં પણ અમુક અપેક્ષાએ પ્રાણ અને આત્મા લિન્ન છે એમ કહેલ છે, અને અમુક અપેક્ષાએ એકજ છે એમ કહેલ છે. અપેક્ષામાર્ગ બંનેમાં એકજ રીતે લાગુ થાય છે. સઘળી ક્રિયાશક્તિનું મૂલ પ્રાણ છે. પ્રાણ, વૃત્તિભેદથી પાંચ પ્રકારે છે:-પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, અને વ્યાન. (૧) પ્રાણ, હાતીમાં રહે છે અને નાક તથા મ્હોં વાટે અંદર જાય છે તથા બહાર આવે છે. (૨) અપાન, ગુદાસ્થાનમાં રહે છે અને મળ તથા જળ વગેરેને નીચે લઇ જાય છે. (૩) સમાન, કુંડીમાં રહે છે તે ખાધેલ પીધેલ-પદાર્થના સમાન લાગ કરી જઠરમાં લઇ જાય છે. (૪) ઉદાન, કંઠમાં રહે છે તે અન્નજલનાં વિભાગ કરે છે. (૫) વ્યાન, શરીરમાં વ્યાપક છે તે સઘળી નાડીઓના મ્હોંમાં ફેલાઈ રહે છે. વેદાંત પ્રમાણે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, મન અને બુદ્ધિ એ સત્તર તત્ત્વવડે સૂક્ષ્મશરીર બનેલું છે. પાંચ પ્રકારના કોશમાં પ્રાણમય કોશ, એ પાંચ પ્રકારના કોશમાંનો એક છે. તે પાંચ કોશ અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, મનોમયકોશ, વિજ્ઞાનમય કોશ અને આનંદમય કોશ. આ પાંચે કોશનો દૃષ્ટા તેમનાથી લિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. સૂક્ષ્મશરીર તે અન્નમય કોશ છે. સૂક્ષ્મશરીર કે લિંગશરીરમાં પ્રાણમય, મનોમય અને વિજ્ઞાનમય કોશનો સમાવેશ થાય છે. રજો શુભ્રથી ઉત્પન્ન થએલ કર્મેન્દ્રિયો તથા પ્રાણોસહિત પ્રાણમય કોશ છે. આનંદમય કોશ તે કારણશરીરમાં છે.

જેમ પાંચ પ્રાણ છે તેમ પાંચ ઉપપ્રાણ પણ છે, નાગ, કૂર્મ, કૃકલ, દેવદત્ત અને ધનંજય. તેમાં નાગથી ઓડકાર આવે છે, કૂર્મથી આંખ મીચાય છે અને ઉધડે છે, કૃકલથી છીંક થાય છે, દેવદત્તથી બગાણું આવે છે અને ધનંજય શરીરમાં રહી શરીર સ્થૂલ કરે છે તથા મુઠ્ઠાં પુલાવે છે.

પ્રાણમયકોશ ઉપર અન્નમય કોશની ઇમારત છે એટલે કે અન્નમય-કોશને પ્રાણમય કોશનો આધાર છે. પ્રાણમય કોશના ભાસની અંદરજ મનોમય કોશનો ભાસ છે. સ્વપ્ન પણ પ્રાણમય કોશથી આવે છે. પ્રાણમય કોશરૂપ દર્પણમાં મનોમય કોશરૂપ પ્રતિબિંબવડે દું નિરાકાર સ્થાનરૂપ છું એવો અનુભવ આવે છે. અનુભવ એ વૃત્તિ કે કલ્પના છે. તે વૃત્તિ કે કલ્પના એજ વિજ્ઞાનમય કોશ છે. ચારે કોશથી દું બુદ્ધો છું એમ આનંદથી અનુભવી ખોલવા લાગવાથી અતિ આનંદ થાય છે તે આનંદમય કોશ છે. આનંદમય કોશને જાણવાવાળો તેથી બુદ્ધો શુદ્ધાત્મા છે.

પ્રાણનું મૂલ કારણ આત્મા છે, અર્થાત્ આત્માવડેજ પ્રાણ થએલ છે એમ બતાવવા ભગવતી શુનિ કહે છે કે:-

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

खं वायुज्योतिरापथ पृथिवी बिम्बस्य धारिणी ॥

અર્થ:-એજ આત્મસ્વરૂપથી અર્થાત્ પુરસ્કવના અધિષ્ઠાન અને બુદ્ધિનો દૃષ્ટા કે તુરીય છે સ્વરૂપ જેનું એવા શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મા બિંબથીજ કિયાત્મક શક્તિવાળો પ્રાણ, મન તથા જ્ઞાન-શક્તિ જેને છે એવું અંતઃકરણ. સઘળી દ્રવિયો, આકાશ, વાયુ, જ્યોતિ, પાણી અને સ્વાદર-જંગમભાત્મક વિષયો પારખ કરનારી પૃથ્વી ઉપર થએલ છે.

પ્રાણુને શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મા ગળીને પણ શ્રુતિ કહે છે કે:—

‘સ બ્રહ્મા સ શિવઃ સંદ્રઃ સોઽક્ષરઃ પરમઃ સ્વરાદ્ ।

સ એવં વિશ્નુઃ સ માણઃ સ કાલામિ સ ચંદ્રમા ॥

તે દેશકાલ વસ્તુ પરિચ્છેદરહિત શુદ્ધાત્મ ચૈતન્યજ્ઞ બ્રહ્મા, શિવ, ઈદ્ર, અક્ષર, પરમ, સ્વરાદ્, વિશ્નુ, પ્રાણુ, કાલામિ અને ચંદ્રમા છે; અર્થાત્ એ સર્વ શુદ્ધાત્માનાં નામો છે. આ શ્રુતિમાં પ્રાણુનેજ આત્માનું બીજું નામ કહેલ છે. આનેજ મળતું કથન મનુસ્મૃતિમાં પણ છે કે:—

एतमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये मजापतिम् ।

इंद्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्मशान्वतम् ॥

અંતર્ધર્મી નિર્વિશેષ શુદ્ધાત્માને કોઈ અગ્નિ, કોઈ મનુ, કોઈ મજાપતિ, કોઈ ઈદ્ર, કોઈ પ્રાણુ અને કોઈ સનાતન બ્રહ્મ કહે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે એ સર્વ નામો શુદ્ધાત્માનાંજ છે.

સામવેદીય ઉદ્ધીય પ્રકરણમાં એક કથન છે કે—આકાશણુ ઋષિ, પ્રસ્તોતા—સ્તુતિ કરનારાએને કહેવા લાગ્યા કે, પ્રસ્તોત ! જે દેવતાની તું સ્તુતિ કરે છે તેને, તું બળવા સિવાય—(તે દેવતાનું એળખાણુ કર્યા સિવાય—સાક્ષાત્કાર કર્યા સિવાય—કેવલ અજ્ઞાનતાથી કે અધ્ય-શ્રદ્ધાથી કે માત્ર પરંપરાથી)—સ્તુતિ કરીશ તો તારે શિર તૂટી પડશે. આનું વાક્ય શ્રવણુ કરીને પ્રસ્તોતાએ પૂછ્યું કે, હે ભગવન ! તે દેવતા કોણ છે ? ત્યારે ઋષિએ ઉત્તર દીધો કે, તે દેવતા તે પ્રાણ છે. અત્ર પ્રાણુ શબ્દવડે શુદ્ધાત્મ પરબ્રહ્મ સમજવા કે પ્રાણુવાયુ સમજવો તે સમજવવા બ્રહ્મસૂત્રકાર શ્રી વ્યાસજી ઉપદેશો છે કે “અત એવં પ્રાણઃ” અત્ર પ્રાણુ શબ્દવડે શુદ્ધાત્મ—ચૈતન્ય પરબ્રહ્મ સમજવા, પણ પ્રાણુવાયુ નહિ. શ્રુતિ ભગવતી પણ ઉપદેશો છે કે

“अतः सर्वाणि द्वा इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युज्जिहते”

અર્થ એવો છે કે, સર્વ ભૂત, પ્રાણુને વિષે લીન થાય છે તથા પ્રાણુથી ઉપજે છે. ભાવાર્થ એવો થાય છે કે પ્રાણુ છે એજ આ સ્થળે પરબ્રહ્મ ચૈતન્ય સમજવા.

કૌશીતકિ બ્રાહ્મણોપનિષદનું પણ કથન છે કે—દિવોદાસના પુત્ર પ્રતર્દને (કાંશીનો રાજા) સ્વર્ગમાં જઈને ઈદ્ર સાથે યુદ્ધ કર્યું, ત્યારે ઈદ્ર પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે, હે પ્રતર્દન ! તું મારી પાસેથી વર માગ. ત્યારે પ્રતર્દન બોલ્યા કે, હે ઈદ્ર ! જે મનુષ્યને વાસ્તે અતિહિત વર તું માને છે તેજ મારો વર છે. ત્યારે ઈદ્ર બોલ્યા કે “પ્રાણાસ્મિ વ્રજાત્મા તમામાયુ-રમૃતમિત્યુપાસ્મ” હું પ્રજાસ્વરૂપ પ્રાણુ છું. તેથી મારી આયુ અમૃત એ રૂપકવડે ઉપાસના કર. અત્રે પ્રાણુ શબ્દવડે વાયુ માત્ર જાણવો, કે દેવતાત્મા જાણવો કે જીવ જાણવો, કે પરબ્રહ્મ જાણવો તે પરમાર્થ સમજવવા ભગવાન વ્યાસજી નિરાકરણ કરે છે કે “પ્રાણસ્તથાનુગમાત્” પ્રાણુ શબ્દવડે પરબ્રહ્મ—શુદ્ધાત્માનું મહત્ત્વ છે એમ જાણવું, કારણ કે તેમાં પૂર્વાપર પદોનો બ્રહ્મ—આત્માની સાથે સંબંધ છે, પણ દેવતા વિશેષ ઈદ્રનું મહત્ત્વ નથી. જુઓ “અધ્યાત્મસમ્યગ્ધ મૂમાસ્મિતિ” અધ્યાત્મ સંબંધ જે પ્રત્યગાત્માનો સંબંધ તેનું જૂમા—આધુર્યથી પરબ્રહ્મનું પ્રાણુ શબ્દવડે મહત્ત્વ છે, પણ દેવતા-વિશેષ ઈદ્રનું નહિ.

અત્રે પ્રાણ શબ્દથી હૃદ દેવતામાનું ગ્રહણ નથી, કારણ કે જેવી રીતે વામદેવ ઋષિ ગર્ભમાં એમ બોલ્યા હતા કે હું મનુ થયો, સૂર્ય થયો, તેવીજ રીતે હૃદ દેવતા પણ પોતાના આત્માને શાસ્ત્રદષ્ટિથી પરમાત્મરૂપ જાણીને મારી ઉપાસના કર એમ કહેલ છે. “ઉપાસા ત્રૈવિધ્યાત્” ઉપાસના ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે. હ્રોવાપાસના, પ્રાણોપાસના, અહોવાપાસના.

હાંદોષ્ય ઉપનિષદમાં કથન છે કે “મૂમાત્વેવ વિજિજ્ઞાસિતવ્યઃ” ભૂમા નિશ્ચય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. અત્રે પ્રાણ ભૂમા છે કે શુદ્ધ ચૈતન્ય ભૂમા છે તે સમજવે છે કે “મૂમાસમ્પ્રસાદાદધ્યુપદેશાત્” સંપ્રસાદ શબ્દનો અર્થ સુપુસિસ્થાન થાય છે અને તે સુપુસિને વિષે જાગવાવાળો પ્રાણ લક્ષ્યાર્થ છે, તે પ્રાણની અગાડી ભૂમાનો ઉપદેશ હોવાથી ભૂમા વ્યાપક ચૈતન્ય છે પણ પ્રાણ નહિ. “યો ઈ મૂમા તદમૃતમ્” જે ભૂમા-આત્મા છે તે અમૃત છે. અમાં પ્રાણ વ્યાપક નથી પણ શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મા વ્યાપક છે. આથી શુદ્ધ ચૈતન્યાત્માથી પ્રાણ ભિન્ન સિદ્ધ થાય છે.

જેનાવડે સર્વ પિંડ-બ્રહ્માંડ ચેષ્ટા કરે છે તે પ્રાણ છે કે ચિદાત્મા છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં શ્રી બ્રહ્મસત્રકાર વ્યાસજી ઉપદેશે છે કે “કમ્પનાત્” કંપનથી. તેના ઉપર શ્રુતિ છે કે:—

મીપાસ્માદ્વાતઃ પવતે મીપાદેતિ સૂર્યઃ ।

મીપાસ્માદગ્નિશ્ચેદ્રશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પંચમઃ ॥

આ શ્રુતિથી સમજાય છે કે, સકલ પિંડ બ્રહ્માંડની ચેષ્ટાનો હેતુ ચિદાત્મા છે. જાણવડે વાયુ પવિત્ર કરે છે, સૂર્ય ઉદય થાય છે, અગ્નિ બાળે છે, હૃદ વૃદ્ધિ કરે છે, અને પાંચમો મૃત્યુ દોડે છે.

જેવી રીતે ગાણુ પ્રાણુ આત્માવડે થયા છે તેવી રીતે મુખ્ય પ્રાણુ પણ આત્માવડેજ ઉત્પન્ન થએલા છે. “સ પ્રાણમસ્જજત”-આ શ્રુતિ કહે છે કે શુદ્ધાત્માએ મુખ્ય પ્રાણુ બનાવ્યા છે. અત્રે શુદ્ધાત્માને પ્રાણુથી ભિન્ન બનાવ્યો. મુખ્ય પ્રાણુનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, મુખ્ય પ્રાણુ છે તે વાયુ નથી તેમજ હૃદયોનો વ્યાપાર પણ નથી; કારણ કે શ્રુતિમાં “પ્રાણ પચ દ્વક્ષણશ્ચતુર્થઃ પાદઃ સ વાયુના જ્યોતિષા માતિ ચ તપતિ ચ” મનોરૂપ ચૈતન્યના પાદ, પ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ ચાર પાદ છે. તેમાં જે પ્રાણુ છે તે પોતાના અધિદેવ વાયુવડે પ્રગટ થાય છે, અને જ્યોતિષવડે પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ થાય છે. એથી વાયુથી અને હૃદયજ્વાપારથી મુખ્ય પ્રાણુનો ઉપદેશ ભિન્ન છે એમ સમજાય છે.

અત્રે કોઈને શંકા થશે કે, શરીરમાં જેમ હવ સ્વતંત્ર છે તેમ પ્રાણ પણ સર્વ વા-આદિકથી શ્રેષ્ઠ હોઈ સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ; તેના ખુલાસો એ છે કે “ચત્તુરાદિવન્નુત્તમહ શિષ્ટયાદિમ્પઃ” આમાં તુ શબ્દ પ્રાણની સ્વતંત્રતાની નિરૂપિતને માટે છે. જેવી રીતે અમ્મુ શ્રોત્રાદિક હવના કર્તૃત્વ બોધાત્મના સાધન છે તેવીજ રીતે મુખ્ય પ્રાણ પણ રાજમંત્રીની જે હવના સર્વ અર્થોને સિદ્ધ કરનાર છે, પણ સ્વતંત્ર નથી; કારણ કે પ્રાણ છે તે ચત્તુરાદિકની સાથેજ શેષ રહે છે, મતઝગ કે ચત્તુરાદિકને સમાન ધર્મવાળો છે.

જેવી રીતે તેજ શ્રોત્રાદિકને રૂપ શબ્દાદિક વિષય છે તેવી રીતે પ્રાણને નથી; કારણ કે

તેવાદિક જેવી રીતે કરણ છે તેવી રીતે પ્રાણુ કરણ નથી, તોપણ શરીરરક્ષા એ પ્રાણુનું કાર્ય છે. એને માટે શ્રુતિ ભગવતી ઉપદેશે છે કે “પ્રાણેન રક્ષશ્ચરં કુલ્યાયમ્” પ્રાણુ-વડે આ નીચ દેહની રક્ષા કરતાં ઘડાં છવ સૂવે છે.

જેવી રીતે ઔવાદિક નિમિત્તદ્વારા શબ્દાદિકને વિષય કરવાવાળી મનની પાંચ વૃત્તિ છે તેવીજ રીતે મુખ્ય પ્રાણુની પણ કાર્યદ્વારા પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદ્ધાન અને સમાન એ પાંચ વૃત્તિ છે.

મુખ્ય પ્રાણ અણુ પરિણામવાળા છે. “ઘણુચ્ચ” અણુ શબ્દથી સૂક્ષ્મ તથા પરિ-ચિન્ન પરિમણું ગ્રહણ છે. કારણ કે મરણકાલમાં સમીપ બેઠેલા પુરુષોને પ્રાણ દષ્ટિ-ગાયર થતા નથી તેથી સૂક્ષ્મ છે તથા પોતાની પ્રાણુદિ પાંચ વૃત્તિવડે સર્વ શરીરમાં વર્તે છે અને લોકાંતરમાં જાય આવે છે એ હેતુવડે પરિચિન્ન પરિમાણવાળા સિદ્ધ થાય છે.

શ્રુતિમાં પ્રાણને જલમય કહેલ છે કે “અન્નમયં હિ સૌમ્ય મનઃ વાપોમયઃ પ્રાણઃ તેજોમયી વાક્” હે સૌમ્ય શ્વેતકેતો ! મન પૃથ્વિમય છે, પ્રાણ જલમય છે અને વાદ્ તેજોમયી છે.

મુખ્ય પ્રાણ પાંચ પ્રકારે કહેવાઈ ગયો છે. ગૌણ પ્રાણ પાંચ જ્ઞાતેન્દ્રિય, વાદ્, મન એમ કોઈ સમ પ્રાણુ કહે છે, કોઈ સ્થળે હસ્ત ઉમેરીને અષ્ટ પ્રાણુ કહે છે, કોઈ સ્થળે બે શ્રોત્ર, બે ચક્ષુ, બે ધાણુ, વાદ્, પાણુ, ઉપસ્થ એ નવ પ્રાણુ કહે છે. કોઈ સ્થળે પાંચ જ્ઞાતેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય મળી દશ પ્રાણુ, કોઈ સ્થળે મન સહિત પ્રાણુ એકાદશ પ્રાણુ, કોઈ સ્થળે શુદ્ધિ સહિત દ્વાદશ પ્રાણુ, કોઈ સ્થળે અહંકાર સહિત ત્રયોદશ પ્રાણુ કહેલ છે. કોઈક શ્રુતિ તો “સત્ત વૈ શીર્ષણ્યાઃ પ્રાણાઃ” શિરને વિષે બે શ્રોત્ર, બે ચક્ષુ, બે ધાણુ તથા એક વાદ્ મલી સમ પ્રાણુનું જ્ઞાન થાય છે. એ શિરોક્ત વિશેષિત સમ પ્રાણુનેજ માનવાં જોઈએ.

મુખ્યત્વે તો એકાદશ પ્રાણુ-પાંચ જ્ઞાતેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, અને મન-માનવા જોઈએ. એ પ્રાણુ “ઘણવચ્ચ” અણુ છે. જે સ્થૂલ હોય તો સર્પવત્ પ્રત્યક્ષ જણાવા જોઈએ. મુખ્ય પ્રાણુની પેરે એ પ્રાણુ પણ ચૈતન્યથી થાય છે, એમ સમજવું.

એકાદશ પ્રાણુ છે તે મુખ્ય પ્રાણુથી જુદા છે; કારણ કે શ્રુતિમાં મુખ્ય પ્રાણુને વર-છને વાગાદિ એકાદશ ઈન્દ્રિયો કહી છે અને મુખ્ય પ્રાણુની ઈન્દ્રિયમાં ગણના કરેલી નથી-ઈન્દ્રિય નથી-એકાદશ પ્રાણુ એટલે ઈન્દ્રિયો પાપવડે ઝરત થાય છે પણ મુખ્ય પ્રાણુ તો નિર્વિગમ અને દોષરહિત છે. વાગાદિકથી મુખ્ય પ્રાણુ વિવક્ષણુ છે. “વૈલક્ષણ્યાચ્ચ” કારણ કે જ્યારે વાગાદિક સર્વ ઈન્દ્રિયો સૂવે છે ત્યારે એક મુખ્ય પ્રાણુજ જાગે છે અને એ પ્રાણુની સ્થિતિવડે દેહની સ્થિતિ રહે છે. પણ જો પ્રાણુ નીકળી જાય તો દેહનું પનન થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે પ્રાણુ સંબંધી ખુલાસો છે તે વાંચવાથી જૈન અને વેદાંતદર્શનની પ્રાણુ માટેની માન્યતા સમજી શકાશે તથા બંનેમાં શો તફાવત છે તે પણ સમજી શકાશે. આત્માને પ્રાણુ નામથી કહેલ હોય ત્યાં આત્માને પ્રાણુ જાણવો એ મત જૈન અને વેદાંત બંનેને માન્ય છે, પણ જ્યાં ખાસ પ્રાણુ તરીકેજ હોય ત્યાં તે આત્માથી ભિન્ન છે અને તેમાં પણ જૈન અને વેદાંતનું મળતાપણું છે. પ્રાણુની ગાયતમાં જૂજ જૂજ તફાવતજ

છે, તે ન હોય તો ભિન્ન દર્શનજ સંભવે નહિ. સદ્ધમ પણ નિર્ધક્ષપાતપણે વિચાર કરતાં તો છેવટે અબેદ સિવાય બીજું કશુંજ નથી. સમન્વય કરતાં જૈન અને વેદાંતના પ્રાણુની વ્યાખ્યા એકજ થાય છે.

જૈન દશ પ્રાણુ કહે છે અને વેદાંત એકાદશ પ્રાણુ કહીને મહાપ્રાણુ તેથી જુદો ગણે છે. જૈનના દશ પ્રાણુમાં વેદાંતના એકાદશ પ્રાણુ અને મહાપ્રાણુનો સમાવેશ થાય છે. જુઓ:—

જૈનના પ્રાણુ.	વેદાંતના પ્રાણુ.
પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તે પાંચ પ્રાણુ ચક્ષુ વગેરે	પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય.
મન બલ પ્રાણુ.	મન-એકાદશમું.
વચનબલ પ્રાણુ.	કર્મેન્દ્રિય (પાંચ)
કાયબલ પ્રાણુ.	
આયુષ્યબલ પ્રાણુ.	મુખ્ય પ્રાણુ.
આસ બલ પ્રાણુ.	

જૈનનો સરવાળો દશ પ્રાણુ—આનીજ બરાબર વેદાંતને સરવાળે એકાદશ પ્રાણુ તથા મુખ્ય પ્રાણુ છે.

દક્ષ અનેમાં ભિન્નતા જણાય છે તે તો ક્રિપાંતરજ છે. મૂલરૂપે તો અબેદજ છે. ભગવાન ભાગવતકાર ફરમાવે છે કે “યો ન પદ્યતિ ચોમદામ્ સ શાન્તિમધિગચ્છતિ” જે બેદદષ્ટિવડે જોતો નથી પણ અબેદમાર્ગનીજ ઉપાસના કરે છે તે પરમ શાન્તિને પામે છે. “મેદનાશ્ચોડુપદ્યતિ” અગાનીજ બેદથી જુએ છે. શ્રુતિમાં પણ “જ્ઞેતાઙ્ગ્ય મચતિ” જ્ઞેતૃપણાથી કે બેપણાથી અથવા શ્રી વીતરાગના દેવના અબેદમાર્ગથી ઉઘટી દિશાએ જવાથી ભય પ્રાપ્ત થાય છે. અબેદ માર્ગની ઉપાસનાવાળોજ અભય છે. અબેદ માર્ગનો ઉપાસક કોનાથી અને શી રીતે ભય પામે ? બેદ માર્ગની ઉપાસનાવાળાને સર્વજ્ઞ ભયજ હોય છે. અબેદભાવના રાખવા માટેજ શ્રી દશવૈકલિકમૂર્તિનું કથન છે કે “સવ્ય મૂપસુ સંજમો” સર્વ જૂત તરફ સંધમ રાખવો. સર્વ તરફ અબેદભાવ અને અબેદ પ્રેમ રાખવો. બેદદષ્ટિમાં રાગ અને દ્વેષ રહેલાજ છે. રાગ અને દ્વેષ ન હોય તો બેદ કહેવાયજ નહિ અને રાગ તથા દ્વેષને સર્વથા છોડ્યા સિવાય એટલે કે બેદભાવને છોડ્યા સિવાય મુક્તિ મળતીજ નથી પણ છોડવાથીજ મળે છે તે ઉપદેશવા શ્રી હિતરાખ્યનજનું કથન છે કે “રાગં કોપં ચ છિદિયા સિદ્ધિ ગદ્” રાગ દ્વેષજ બેદભાવને છેદવાથી એટલે કે અબેદ માર્ગની ઉપાસના કરીનેજ સિદ્ધિ-મુક્તિ કે નિર્વાણને પમાય છે. “સમોય જો તે સુસર્વોયરાગો” અખિસ વિશ્વ તરફ સમાનભાવ કે અબેદભાવ ધરે તે વીતરાગ કહેવાય છે. “સવ્ય મૂયવ્ય મૂચસ સમ મૂયાદ્ પાસડ” સદ્ગુણો પ્રતિ ફરમાન છે કે, તેમજો સર્વ જતમાત્ર તરફ અબેદભાવ રાખવો જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે જૈન અને વેદાંતની પ્રાણુની માન્યતામાં અબેદતા છે. રચૂલપણે કદાચ બેદ જાણાય પણ સદ્ધમપણે એટલે કે પરમાર્થમાં તો બેદ જાણાતો નથી. જૈનનું અથવા વેદનું કે દરોકોર્તનું વચન મદલ કરવામાં જોઈતી દેખાડેલી કરવી નહિ; કારણ કે શ્રી અમ-ગારંગમુનિમાં ભગવાન મુનિકાર ફરમાવે છે કે “જો મોગસ્સેસજં ચરે” જોઈપ્રવાદમાં,

લોકની અધપરપરામાં કે દેખાદેખીમાં ચાલવું નહિ. એક આમ કરે છે-કહે છે માટે આપણે પણ આમ કરવું-કહેવું એટલે મુક્તિ મળી જશે એમ માનવું નહિ. મતઝળ કે લોકની દેખાદેખી નહિ કરતાં સત્યનુંજ અહણ કરવું. જુઓ ભગવાન મૂતકાર દરમાવે છે કે "પુરિસા સચ્ચમેવ સમમિજાળાદિ સચ્ચસ્સાળાપ. સેઠઠવિષ્ણ સેમૈદ્દાવી મારં તરતિ સહિતે ધમ્મ માંદાવ સેયં સમણુપસ્સતિ" હે પુરૂષ ! (જે તારે કલ્યાણનો ખંપ હોય તો) તું સત્યનેજ સેવ (સત્યનુંજ અહણ કર), સત્યનેજ જાણ; સત્યની આજ્ઞાનું સેવન કરતાં તે સત્યને સેવનારે બુદ્ધિમાન-મેધાવી પુરૂષ કે સત્યને શોધીને તેને અહણ કરનારે પુરૂષ મૃત્યુને તરે છે અને ધર્મનું પાલન કરીને એવને મેળવે છે.

ઉપરોક્ત ખુલાસાથી ગ્રાણીની સમજ સાથે ખીન્નું પણ કાંઈક જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એવા હેતુથીજ ખુલાસાનું લખાણ લખાયું છે.

૯૦૨૧-કાઠિયાવાડ.

ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી.

ધર્મવહેનને !

ઓ બહેન બંધુવત્સલે ! લીધા સમીપ દૂર ગાનથી,
મોહાં મધુસમ વેણુનાદિ, ખેત્રીઓ મહતાનથી.
નથી દૃઢ તમારે હૃદય કે મમ હૃદય તો પરવશ થયું,
ના જાણતો જાણી જતો એમ કૃતુહલી મન થઈ રહ્યું.
ખૂબ સાંભળ્યું પ્રેમોત્તરે મનના ખુલાસા કંઈ કર્યા,
કહેવું રહે મનમાં ઘણું પણ શબ્દ શોધ્યા નહિ જડ્યા.
૯૫ લોકનેષેસંશય અને ચમકાર ચંચલ જ્ઞાતિના,
ત્યાં હોય બધું-બહેન નિર્મલ પ્રેમમધિપ્રજ્ઞતિ ના.
જગમાં અનેક થઈ ગયા, રાજર્ષિ, સંત, મુનિવરો,
જેના હૃદય સાત્ત્વિકમાંથી સ્નેહનો વહતો. ઝરો,
જેના મુખોપ થકી હજારો લાખ કંઈક તરી ગયા,
પણ નાવ પોતાના કૂખ્યા ને પંકમાં તેઓ ખુંત્યા.
અતોમજ્જ તતોમજ્જ, થયા કાં યોગમજ્જ એ,
ગણાયા બૂલને પાત્ર, હતા માત્ર મનુષ્ય એ.
આત્મી આત્મી મનની જગરી કલ્પનાઓ વહે છે,
તેમાં પાર થઈ નિહાળું મળતાં ગંભીર સત્યો રહે છે.
તોયે દિલ અરે મધૂર સ્વરથી ખેંચાઈ તુંને ચહે છે,
'જેની ! જેની ! બંધુયોગ્ય શું હું છું ?' એમ શબ્દો કહે છે.
ક્યાતી તું છે ના, મનથકી પૂરી ખાત્રી કરજે,
થઈ શાણી મુજા, કથન મુજ તું લક્ષ ધરજે.
હતો સંશયમરત, કદિ ન મનમાં એમ ગણુજે,
૧૫-૧૭-૧૩ વધુ પ્રીતિ નિર્મલ, કરી શકું અને તું કરજે.

આપણને એક્યમાવનાની જરૂર છે.

લખનાર:- પ્રોફેસર નરભેશંકર પ્રાણીજીવન ઈવે M. A.

સંખ્યામાં હિંદુસ્તાનની વસ્તી દુનિયાની વસ્તીનો પાંચમો ભાગ ગણાય છે. તેનું ક્ષેત્રફળ પણ અગ્રણ્ય વિસ્તારવાળું છે; અને તેમાં પણ દુનિયાના કોઈપણ દેશ કરતાં આ દેશ ચડી નય છે. કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને કરાંચીથી બ્રહ્મદેશ પર્યંત અતિ વિસ્તારવાળા આ દેશમાં કુદરતની અનેક રમણીય લીલાઓ પણ જોવામાં આવે છે. સૃષ્ટિસૌદર્યમાં ખેશક આ દેશ અનુપમ છે. બ્રહ્મપુત્રા અને (સિંધુ) જેવી સરિતાઓ, હિમાલય અને વિંધ્યાચળ જેવા પર્વતો, કાશ્મીર અને ગુજરાત જેવા દેશો, અનેક જાતના લોકો, અનેક જાતની ભાષાઓ, તરેહતરેહના રીતરીવાજો, અને અનેક દેશી રજવાડા ઉપર ચંદ્રમુકટ પેઠે વિરાજતું અંગ્રેજના જેવું રાજ્ય, આ બધાં અહીંના જેવાં દુનિયાના કોઈ અન્યદેશમાં નથી. પરંતુ સાથે સાથે અનેક જાતના સંપ્રદાય અને મતમતાંતર અને તેમાંથી ઉપજતા અનેક પ્રકારના વેદો, સેંકડા નાતો અને તેમાંથી ઉપસ્થિત થતો કલહ, બાળકાળના ધર્માદિ જુરા વિવાદોના પારણામે થતી દુર્દશા, અને સાંસારિક રીતરીવાજોની વિચિત્ર ભિન્નતાને લીધે અરસપરસ થવી જોઈતી શુભ ભાવનાની ખામી; ધર્માદિ અનેક કારણોને લીધે, પણ મુખ્યત્વે કરીને દેશના અતિ વિસ્તારને લીધે પ્રજામાં એક્ય ભાવનાની ગેરહાજરી;—આ બધાં પણ અહીંના જેવાં અન્ય કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતાં છે.

આજથી લગભગ પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે આપણા આજ વડવાઓ મધ્ય એશિયાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી આ તરફ ઉતરી આવ્યા. આ સમય અગાઉની પણ કેટલાક વિદ્વાનો આર્યોની પ્રાથમિક સ્થિતિ સૂચવે છે; પણ તે ઇતિહાસ હજુ બરાબર અજવાળામાં આવ્યો નથી. આ ઉતરી આવેલા આર્યો પ્રથમ પશ્ચિમમાં વસ્યા. ત્યાંથી ગંગા જમનાના પ્રદેશ તરફ અને વિંધ્યાચળ તરફ તેઓ વધી આવ્યા. અને તેટલો પ્રદેશ આર્યાવર્તના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. દક્ષિણ તરફ અને પશ્ચિમ હિંદુસ્તાન તરફ તેઓ પાછળથી વિસ્તરેલા જણાય છે. આ દેશમાં તે વખતે મૂળજતનીઓ પણ રહેતા હતા; પણ મુધરેલ આર્યો આગળ તેઓ જંગલી પશુવત્ જણાવા લાગ્યા. આર્ય લોકો તેમને અનાર્ય કહેતા. વેદમાં તેમને દસ્યુ કહ્યા છે; પાછળથી અમુર અને હવે રાક્ષસો પણ તેઓ કહેવાના હતા.

અબ્યુદય અને નિઃશ્વસ એ દરેક મનુષ્ય તેમજ પ્રજાના જીવનની મુખ્ય ભાવનાઓ હોય છે. વ્યવહાર અને ધર્મ એવી જાણતો છે કે તેમના જૂદ અને ગદન પ્રતો મનુષ્યના જીવનમાં કોઈને કોઈ કાળે ઉપજ થપાવિના રહેતા નથી; અને પ્રજાનો ઇતિહાસ એ ભાવનાઓની રેખા સ્પષ્ટ બનાવી આપે છે. આપણા પ્રાથમિક આર્ય વડવાઓને અબ્યુદયની ચિંતા નહોતી. દેશ વિજાગ્ય હતો; જમીન પુષ્કળ હતી; ખેતીનાં સાધનો નેપાર દ્વારા મળી ચાલી અને પાણી પુષ્કળ હતું. તેથી ખેતી આજાદ ક્રિયાતિમાં હતી; અને જેમ જેમ

વસ્તીની વૃદ્ધિ થતી ગઈ, તેમ તેમ તેઓ આગળ ફેલાતા ગયા. કારણ કે વિશાળ પ્રદેશ તેમની સન્મુખ પડ્યો હતો; સુધારાનું મુખ્ય મૂળ ખેતી છે; અને તેથી ખેતી સુધરતાં અન્ય બાજુઓમાં પણ સુધારો વૃદ્ધિ પામતો ગયો. સમાજની વ્યવસ્થા સુધારિત થતી આવી, અને કળા હુનર ખીસતાં ગયાં. પરદેશ જવાની જરૂર ન હોવાથી, પરદેશગમનની વિરૂદ્ધ વૃત્તિ પણ અસ્તિત્વમાં આવતી ગઈ. રાજ્યવ્યવસ્થા બંધાવા લાગી, અને લોકો સુખશાંતિમાં પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

આવા અનુકૂળ સંતેજોના બળે આર્યવંશની ધર્મભાવના ખુબ ખીલી રાખી છે; એવી કે દુનિયાના કોઈ અન્ય દેશમાં તે એટલી ખીલી નથી. વેદકાળનું સાદું જીવન જેમ જેમ વિસ્તૃત પામતું ગયું, તેમ તેમ આર્યજીવનની આ ભાવનાનો પ્રદેશ પણ વિસ્તાર પામતો ગયો, અને વેદકાળમાં કવિતારૂપે થતી દેવપૂજાથી આર્યોનાં ઉત્તમ બનતાં હતાં અતૃપ્ત થવા લાગ્યાં. કેવળ વાણીથીજ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાને બદલે તેમાં ક્રિયાઓ હવે ઉમેરાવા લાગી, અને ધીમે ધીમે આ ક્રિયાઓએ યજ્ઞ યાગાદિનું સ્વરૂપ લેવા માંડ્યું. બ્રાહ્મણગ્રંથો અને આરણ્યકગ્રંથોમાં આ વૃત્તિને સંતોષવાનો પ્રયાસ છે, અને વેદના મંત્રો અને યજ્ઞયાગાદિના પ્રકારનો ઝીણો ખુલાસો અને સ્પષ્ટતા તેમાં આપેલાં છે. સમય જતાં આ ભાવના સૂતરરૂપે ચુંથાવા લાગી, એમ કરતાં એક કાળ એવો આવ્યો કે તે સમયે યજ્ઞ યાગાદિનો પ્રચાર ઘણો વધી પડ્યો. પશુઓનાં બળીદાન અપાવા લાગ્યાં; વખતે મનુષ્યોનું બળીદાન પણ અપાતું. પ્રથમ સોમપાન થતું તેને બદલે કવચિત્ સુશપાન પણ થવા લાગ્યું એમ પણ કેટલાક વિદ્વાનોનું માનવું છે. બ્રાહ્મણવર્ગ બહુજ આગળ આવ્યો, કારણ કે એ વર્ગ વિના યજ્ઞ યાગાદિ થઈ શકતા નહિ. ચાર વર્ણોને બદલે અનેક નાતો અને પેટા નાતો થવાનું વલણ દેખાવા લાગ્યું. અંદર અંદર વિખવાદ થવા લાગ્યો અને અંદર અંદરના કલ્હને લીધે દેશની દુર્દશા દષ્ટિ મર્યાદામાં ભમવા લાગી. આ સમયે લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા ઐશ અને જૈન ધર્મો બહાર પડ્યા.

આ બન્ને ધર્મોમાં બે વાત મુખ્ય હતી. બ્રાહ્મણધર્મમાં વર્ણવ્યવસ્થાને લઇને ધર્મની બાબતમાં પણ પક્ષાપેક્ષ હતો તે કાઢી નાખવો, અને કર્મમાર્ગને લીધે પશુ છત્યાદિની હિંસા વધી ગઈ હતી તે નાણુદ કરવી. બ્રાહ્મણો કહેતા કે ધર્મપરત્વે કેટલીક બાબતોમાં અન્ય વસ્તુને અધિકાર નથી; આ વાત આ બન્ને ધર્મોને રૂચી નહિ. પરંતુ આદિસા ધર્મોના બહુ આગ્રહ ઐશ્વર્યમતને નહોતો; જૈન ધર્મમાં આ વાત ગળે હતી, અને અગ્રાધિપત્ય પણ છે. સમય જતાં ઐશ્વર્ય ધર્મ હિંદુસ્તાનમાંથી નાણુદ થયો, અને તેનું કારણ પણ સ્પષ્ટ છે. બ્રાહ્મણધર્મનું ખર્ચ દ્રવ્ય યજ્ઞ યાગાદિમાં થતી હિંસા હતી; અને તે વાનની સામે ઐશ્વર્ય ધર્મની લડત જીતવા પડી; તેથી તે ધર્મનાં મૂળ ઉડાં નાખ્યાં, અને અસારે પણ તે ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં પ્રવેશ્યો છે. જૈન ધર્મ માનનારાની ફૂલ સંખ્યા ઐશ્વર્ય લાખની ગણાય છે. જૈન ધર્મની અંધસમૃદ્ધિ ઘણી મોટી છે, તત્ત્વજ્ઞાન, ત્યાગ, વ્યાકરણ, ગણિત, ઇતિહાસ દત્ત્યાદિના અનેક ગ્રંથો જૈનોએ લખેલા છે. આ બાબતમાં જૈન ધર્મ ઘણો મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

જૈન એટલે જિનના અનુયાયીઓ. જિન એટલે વિજયી, અર્થાત્ પોતા ઉપર વિજય

મેળવી મોક્ષ સિદ્ધ પુરૂષ જે થાય તે જિન એતેજ અર્હત કિંતા તીર્થંકર કહે છે. પોતાના જીવનની યાત્રા જેણે સફળ કરી હોય તે તીર્થંકર. એવા ચોવીસ તીર્થંકરો જૈનો માને છે. પ્રથમ ઋષભદેવ થયા. તે પછી ત્રેવીસમા પાર્શ્વનાથ થયા અને ચોવીસમા મહાવીર સ્વામી થયાં. આ ચોવીસ તીર્થંકરોને ઇશ્વર ગણી જૈનો પૂજે છે. જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા છે; અને આશુ, ગિરનાર, શત્રુંગ્ય ઇત્યાદિ સ્થળોએ તેમણે બાંધેલાં ભવ્ય અને સુંદર દેવાલયો શિષ્યકળાના નમુનારૂપ આજ પણ ગણાય છે.

વિદ્વાનો એમ માને છે કે આ ચોવીસ તીર્થંકરોમાં પાર્શ્વનાથ કદિ ઐતિહાસિક પુરૂષ હોય પણ ખરા. પરંતુ જૈનધર્મને સતેજ કરી ચોતરફ ફેલાવનાર મહાવીરસ્વામી તો ઐતિહાસિક પુરૂષ હતા એ બાબત કોઈને સંશય નથી. ભદ્રબાહુના કલ્પસૂત્રમાં મહાવીર સ્વામીનું જીવનચરિત આપેલું છે. વિદેહ દેશમાં આવેલા કુંદ ગામમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ અને માતાનું નામ ત્રિશલાદેવી હતું. તેમનું પોતાનું નામ પૂર્વાશ્રમમાં વર્દમાન હતું. તેમનું ગોત્ર કાસ્યપ હતું અને જાતે ક્ષત્રીય હતા. તેમની પત્નીનું નામ યશોદા હતું. ૨૮ વર્ષની ઉંમરે, માતાપિતા ગુજરી ગયા પછી, વડીલોની રજા લઈ તેમણે દીક્ષા લીધી હતી. બાર વર્ષ તેમણે તપ કર્યું હતું. તપના ખીજ વર્ષથી તેઓ દિગંબરાવસ્થામાં રહેતા. આ બાર વર્ષ પછી કૈવલ્ય પદને પામી તેઓ સર્વજ્ઞ થયા; અને તીર્થંકર કહેવાણા, પછી ત્રીશ વર્ષ સુધી જૈનધર્મનો તેમણે જોય આપ્યો, અને પોતાના સાધુઓની સંસ્થા સુવ્યવસ્થિત કરી. તેમના શિષ્યો ગણુ અને ગણુધરો કહેવાતા. પાવા નામના ગામમાં તેમનો દેહ પડ્યો હતો.

જૈન મતમાં જગતના કર્તારૂપ ઇશ્વરનો સ્વીકાર નથી; પરંતુ અર્હત અથવા તીર્થંકરોને ઇશ્વરરૂપ માની તેમની પૂજા કરવાનો પ્રચાર છે. જગત અનાદિ છે, અને એની મેળેજ યતું ચાલ્યું આવે છે અને ચાલ્યું જશે. તેનો કર્તા કોઈ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, તેથી કર્તારૂપ ઇશ્વર માનવાની જરૂર રહેતી નથી. જગતમાં ઉત્સર્પિણીકાળ અને અવસર્પિણીકાળ એવા બે કાળ વારાફરતીઆવ્યા કરે છે. અવસર્પિણી કાળમાં સારી વસ્તુઓ ક્ષીણ થતી જાય છે; ઉત્સર્પિણી કાળમાં તેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. દરેકના છ જ આરા છે દુઃખ દુઃખ, દુઃખ, દુઃખ સુખ, સુખ દુઃખ, સુખ અને સુખ સુખ એવા જ આરા ઉત્સર્પિણી કાળના છે. અવસર્પિણી કાળના આરા તેથી ઉલટા એટલે સુખ સુખ, સુખ, સુખ દુઃખ, દુઃખ સુખ, દુઃખ અને દુઃખ દુઃખ એવા છે. હાલ અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરા એટલે દુઃખનો આરા ચાલે છે. દરેક કાળમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે અને તેથી ધર્મની પ્રવચન ફરકતી રહે છે.

પદાર્થને અસ્તિત્વાય કે તત્વની સંજ્ઞા જૈનો આપે છે. વિશ્વના બધા પદાર્થોની સમાવેશ તેઓ બે તત્વોમાં કરી લે છે. જીવ અને અજીવ. આ વાતનો વિસ્તાર કરી કેટલાક સાત તત્વો માને છે અને કેટલાક નવ તત્વો માને છે. તે નવ તત્વો આ પ્રમાણે છે; જીવ, અજીવ, પુરુષ, પાપ, આસવ, સંવર, નિર્જ્વા, બંધ અને મોક્ષ. જીવના વિસ્તારપર્યંક બેદ કરી છેવટે તેઓ તેના પાંચ બેદ બનાવે છે; અને તેમાં પ્રાણ, જીવણ અને મુદ્ધમ

જનુઓ પણ આવી જાય છે. અહીં એટલે ૦૩-જેને કર્મનો ભોગ નહિ તે. એના પાંચ ભેદ છે અને તેનો પણ વિવેક કરી અનેક ભેદ કલા છે. અહીં પદાર્થ અનંત છે. દેહાદિ રચનાને તેઓ પુદ્ગલ નામ આપે છે; અને તેના આણુ અને રકન્ધ એવા બે ભાગ પાડે છે. આણુ પુદ્ગલ અતીંદ્રિય છે. રકન્ધ પુદ્ગલ ઈંદ્રિયગોચર હોય છે.

હવે પણ અનંત છે અને અનાદિ છે. જીવોના ત્રણ ભેદ છે; નિત્યસિદ્ધ-મુક્તાત્મા અને બદ્ધાત્મા. નિત્યસિદ્ધ તે જિન. બદ્ધાત્મા મુક્ત થાય ત્યારે મુક્તાત્મા કહેવાય છે. કર્મથી સિમ થએલો. હવે બદ્ધાત્મા કહેવાય છે. કર્મ અનાદિ સાંત છે, તેથી બદ્ધાત્માનો મોક્ષ સંભવ છે.

જૈન મત પ્રમાણે કર્મથી બધાએલા પુદ્ગલથી છૂટવું તે મોક્ષ; કારણ કે તે મતમાં હવે તો અનાદિ છે. બાઈ કહે છે તે પ્રમાણે તે મતમાં નિર્વાણનું તાત્પર્ય દેહપુદ્ગલમાંથી છૂટવામાં છે; અસ્તિત્વમાંથીજ છૂટવામાં નથી. જૈનો પુનર્જન્મ સ્વીકારે છે, અને ખરા રસ્તા ઉપર ચડ્યા પછી આઠ જન્મે મનુષ્યનો મોક્ષ થાય છે. ‘અસત્ ગુરુ, અસત્ દેવ, અસત્ ધર્મ ઈત્યાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરી, મિથ્યાત્વાદિમાં પડી, મન વચન કાયાને કર્મમાં આ સવાવે-પ્રવતિ, તે ‘આસ્રવ.’ આ આસ્રવને રોકવો જોઈએ. તે જોનાથી રોકાય તે સંવર. તાત્પર્ય કે, મન વચન અને કાયા ઉપર કાણુ રાખી જ્ઞાનમાર્ગમાં જવું એ મોક્ષનો રસ્તો છે. કર્મ માત્ર જોનાથી નિર્ગર થાય-નાશ પામે અને બાકી કાંઈ ન રહે તેનું નામ નિર્ગરા; માટે તપ, ધર્મ, યોગ ઇત્યાદિ કરવાં જોઈએ. આ બધાનો બહુ સક્ષમ વિસ્તાર જૈન પુસ્તકોમાં કરેલો છે. સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, અને સમ્યક્ચારિત્ર એ રત્નત્રય મોક્ષનાં સાધન છે, તેથી કરીને જ્ઞાન થાય છે. મોક્ષનો ખરો આધાર તો જ્ઞાન ઉપરજ છે. હવે, અહીંના વિવેકનું સત્ય જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન. ગુરુના વચનોમાં અને આગમ કિંવા શાસ્ત્રોમાં અગ્ર ત્રણ તે સમ્યક્દર્શન. સમ્યક્ચારિત્રને માટે પાંચ વૃત્તો જે પંચશીલ કહેવાય છે તે કહેલાં છે. ૧ અહિંસા; ૨ સુચર, અર્થાત્, ક્રોધ, લોભ, બીક કે ગમતમાં પણ જુદું ન બોલવું; ૩ અરતેય, એટલે કાંઈ આપણને જે ન આપે તે ન લેવું; ૪ બ્રહ્મચર્ય; એટલે સ્ત્રીસંગ પરહરવો; અને ૫ અપરિગ્રહ કિંવા ત્યાગ, એટલે પંચેંદ્રિયના આકર્ષણને વશ થઈ વિષય પ્રતિ વળતું નહિ અથવા તેને વળગતું નહિ. આ પંચશીલ મોક્ષનાં માર્ગમાં આવશ્યક છે.

જ્ઞાનની પ્રક્રિયા (Theory of Knowledge) માં જૈનો સ્વાદ્વાદી છે, અને સમજાગી ન્યાય સ્વીકારે છે. આ સ્વાદ્વાદને અનેકાંતવાદ પણ કહે છે. પદાર્થનો એક અંત કિંવા નિશ્ચય નહિ તે અનેકાંતવાદ. દરેક પદાર્થ સત્ત્વ પણ છે અને અસત્ત્વ પણ છે; અર્થાત્ સદસદુષ્પ છે. પટની અપેક્ષાથી ઘટ નથી અને ઘટની અપેક્ષાથી ઘટ છે. આમ દરેક વસ્તુ ઉભયરૂપ છે. તેના સત્ત્વભાગને દ્રવ્ય કહે છે અને અસત્ત્વ ભાગને પર્યાય કહે છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય એક બીજાથી સ્વતંત્ર રહેતા નથી; પણ સાથેજ રહે છે. પદાર્થ માત્ર દ્રવ્ય પર્યાયરૂપે છે, સદસદુષ્પે છે. અપેક્ષાથી જોતાં દ્રવ્યરૂપે બધું નિત્ય છે, અને પર્યાયરૂપે અનિત્ય છે, આમ નિત્યાનિત્યના યોગરૂપ ત્રિષ્વ માત્ર બનેલું છે.*

જૈનોમાં શ્રાવક અને યતિ એવા બે ભેદ હોય છે. શ્રાવકો પ્રવૃત્તિધર્મ પામે છે;

* જુઓ સ્વર્ગસ્થ મણીલાલ નલુભાઈના સિદ્ધાંતસાર ગ્રંથ.

યતિ નિવૃત્તિધર્મ પાળે છે. યતિઓ ઉપાશ્રયમાં રહે છે અને સાધુઓ ગામેગામ ફરતા રહે છે. આ યતિઓ અને સાધુઓ પોતાનો ધર્મ સખત રીતે પાળે છે; અને શ્રાવકોને ઉપદેશ આપે છે.

જૈન ધર્મમાં પણ વેદો અને પુરાણો છે. ઈદ્રાદિ દેવોની કથાઓ છે; અને બ્રહ્મા, વિશ્ણુ, શિવ અને ગણપતિની ગાણી રીતે પૂજા પણ થાય છે. પરંતુ તે ધર્મનું ખરૂં લાક્ષણિક ચિન્હ ‘અહિંસા પરમે ધર્મ છે.’ અને આ આખતમાં એ ધર્મની અસર આખા હિંદુસ્તાનમાં જલુ પ્રબળ થઈ છે. વેદધર્મ પણ આ અસરથી કાંઈક રૂપાંતરતાને પામ્યો છે.

સમય જતાં ખુદ જૈન ધર્મમાં પણ અનેક શાખાઓ થઈ ગઈ છે. દિગંબર અને મ્નેતંબર શાખાઓ પ્રસિદ્ધ છે. સિવાય અનેક ગચ્છ બધાઈ ગયા છે. જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા પ્રથમથી છે, પણ સ્થાનકવાસી અથવા હુંદીઆ મૂર્તિને પૂજતા નથી. ઘણીવાર ગચ્છોમાં માહિમાદે ભોજનવ્યવહાર હોતો નથી, અને કન્યાવ્યવહાર પણ હોતો નથી. માહિમાદે વિખવાદ અને કલહ પણ જોવામાં આવે છે. તથા-હુંદીઆના કછઆ ઠેકણે-ઠેકણે થતા જોવામાં આવે છે. અંતરાત્મા, બહિરાત્મા, અને પરમાત્મા એવા ભેદ જૈન ધર્મ જતાવે છે, અને તેમનું રહસ્ય એ છે કે બાહ્ય સૃષ્ટિ અને આંતર સૃષ્ટિની સાથે એકસુર થઈ રહેવું, અને સમચિત્તતાને સેવવી. પરંતુ આવા કલહથી એ ઉદ્દેશ ફળીભૂત થતોજ નથી એ વાત મુક્ત વાંચનારને સમજાવવી પડે એમ નથી. હિંદુસ્તાનને અત્યારે ઐક્યભાવનાની કેટલી બધી જરૂર છે એ વાત દરેક વિચારક સારી પેઠે સમજે છે. પરંતુ ઘરમાં કલહ, નાતમાં કલહ, જાતમાં કલહ, રેલવેમાં એ ઘડી જ સાથે બેસવાનું હોય ત્યાં પણ કલહ; આવી અત્યારની સ્થિતિ ઘણી શોચનીય છે. એ સ્થિતિ દૂર કરવાનો પ્રયાસ દરેક સમજીએ કરવો ઘટે છે.

મુસલમાની રાજ્ય સિવાય ધર્મને નામે આપણા દેશમાં જૂલમ થયો નથી કે ત્રાસ વરતાયો નથી એ વાત ખરી છે, પણ સાથે-સાથે અનેક મતમતાંતરને લીધે એક બીજાની વચ્ચે ગાદ પરિચય અને આનુભવ પણ જન્મ્યો નથી એ વાત પણ સાચી છે. ગમે તે ધર્મ માનો, પણ આપણે બધા એકજ ભૂમિનાં બાળકો છીએ એ વાત કોઈએ પણ ભૂલી જતી જોઈતી નથી. અને જૂદ તરગચિંતનના ગદન પ્રતોને એક કોરે રાખતાં, આપાવતના અનેક ધર્મોમાં મુદ્દે સામ્ય જ રહેવું છે. કયો ધર્મ ચોરી કરવાની પરવાનગી આપે છે ? કયો ધર્મ વ્યભિચારની છૂટ આપે છે ? કયો ધર્મ દિસામાં આનંદ માને છે ? કયો ધર્મ આચાર વિચાર વિશુદ્ધ રાખવાની ના કહે છે ? આને વ્યવહારમાં વિશુદ્ધ રહી આત્માનું કલ્યાણ સાધવું છે; માત્ર જૂદાં જૂદાં મનુષ્યોને જૂદા જૂદા રસ્તા સૂચ્યા છે; સૌનું દૃષ્ટિ-બિંદુ તો એકજ છે. દરેક ધર્મોમાં સામાન્ય અંશ કદાચ તો જૈનો બ્રાહ્મણધર્મ પાળે છે અને બ્રાહ્મણો જૈનધર્મ પાળે છે. વિવાદના ચિપ્પો નિર્જીવ છે. એકને દીધું ગમે છે, તો બીજાને ચાંદણો ગમે છે. એક કંકુનો ચાંદણો કરે છે, તો બીજાને કેસરનો ચાંદણો કરે છે. એક માણસ ટોપી પેહેરે, અને બીજાને પાધરી ધારે; અથવા એક અંગરખું પેહેરે અને બીજાને કાટ પેહેરે; તો તે વાન આપણે કદામાં લેતા નથી; તો પછી ચાંદણાની વાન એટલી બધી અગત્યની શા માટે થઈ પડે છે ? ખરૂં કહીએ તો આવા આચાર્યારમાંજ પોતાના ધર્મની સર્વ સમૃદ્ધિ માની ખેડેલા અજ્ઞાનીઓજ ધર્મના વિવાદમાં અને નકારમાં પડે છે,

અને વગર સમજ્યા દુરામિદ કરી સંતાપ પામે છે અને ખીજને સંતાપ પમાડે છે. જૈન ધર્મમાં તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે કોઈનું પણ મન દુઃખવતું નહિ; નાનામાં નાના જંતુને પણ દુઃખ દેવું નહિ; ત્યાં સુધી કે એવો પ્રસંગ આવે તો પોતેજ આત્મઘાત કરી મરી જવું; પણ ખીજને મારવું કે દુઃખવતું નહિ. મનુસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, પણ સત્યને પણ અપ્રિય રીતે ન બોલવું. આપણામાંથી કેટલા જણ આ ધર્મ બરાબર પાળે છે ?

તત્ત્વદષ્ટિએ બેતાં પણ મતભિન્નતાને અંગે ઉપજના કલદ ત્યાગ્ય છે, સૌ કહે છે કે અમારા ધર્મમાંજ સત્ય છે અને તેથી તેમાંજ મોક્ષ છે. આ વાત દલીલની ખાતર કબુલ કરીએ તોપણ ખાસ લક્ષમાં રાખવાની વાત એટલીજ છે કે મોક્ષનો વિચારજ વ્યક્તિ-પ્રધાન છે, લોકોનું યોગ્ય બેથું મળી સામટું મોક્ષ પદને પામી ગયું હોય એવું ક્યાંક જાણ્યું નથી. ભક્તિ અને શ્રદ્ધામાં એક પ્રકારની મુદ્દરતા અને સુખ રહેલાં છે એ વાતની ના નથી; પણ બે જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થતો હોય તો તેનો આધાર તો વ્યક્તિના પોતાનાજ પરિશ્રમ અને પ્રકાશ ઉપર રહે છે. સત્ય તો એકજ હોઈ રહે છે; અને જૂદા જૂદા ધર્મો એ સત્યે જવાના ભિન્ન ભિન્ન રસ્તા માત્ર છે; પછી તે રસ્તા ગમે તેવા હોય તેની સાથે આપણે કામ નથી. ઉદ્દેશ તો એકજ છે, પરંતુ પોતાને સજ્જે તેવા રસ્તો સૌ લે છે. એકજ સ્થળે જતા જત્રાણુઓ અનેક પથે વિચરે છે, તો તેથી તમને ખાટું મોણું લાગવાનું કાંઈ કારણ નથી; આમ છે, તો પછી જૂદા જૂદા ધર્મો બેઠ ખીજવામાં તમારે પ્રયોજન શું છે ?

ખ્રિસ્તિઓ કહે છે કે જળમાર્જનની ક્રિયાવિના મોક્ષ નથી. વેદાંતીઓ કહે છે કે બ્રહ્મને ઓળખ્યા વિના મોક્ષ નથી. શૈવો કહે છે કે શિવને માનો તો મોક્ષ થાય. વૈશ્ણવો કહે છે કે વિષ્ણુને માનો તો મોક્ષ થાય. ન્યાય, સાંખ્યાદિ મતોમાં પોતાની દષ્ટિનો આશ્રય છે. જૈનો અને બૌદ્ધો પોતાનું સાચું મનાવવા મથે છે. ખ્રિસ્તિઓ કહે છે કે જળમાર્જન (Baptism) ની ક્રિયા કરી ખ્રિસ્તિ થાઓ, નહિ તો તમે નરકે જશો. આપણે કહીએ છીએ કે અમારા દેવને માનો, અને તેની તમે પૂજા કરો, નહિ તો તમારી અધોગતિ છે. આપણા ધર્મોના દષ્ટાંત હું જાણી જોઈને આપતો નથી. સાચું મોણું તો જાણનારો જાણે; પણ આવી મતાંધતાથી આપણી બુદ્ધિને એક જગ્યાએ આંચકા લાગે છે—ધકો લાગે છે. ત્યારે શું આ લોકની પેઢે પરબોકમાં પણ પક્ષપક્ષી હશે ? અને સૈના વાડા જૂદા જૂદા હશે ? રોડેરોનો સોફેટિસ કહે છે તે પ્રમાણે શું દેવો પણ માંદોમાંદો વડી મરતા હશે ? ત્યારે તો બિચારા દેવોની સ્થિતિ પણ દયાગ્રનક ખરીરતો ! ખરી વાત એ છે કે દેશ, કાળ અને સમયના સંજોગોને અનુસરી મહાત્મા પુરોષોએ પોતપોતાના ધર્મો કલા છે અને પ્રસાર્યા છે; અને તેટલે અંશે દરેક ધર્મમાં સત્ય સમાવેશું હોય છે. અને પોતપોતાના ધર્મ બરાબર સમજીને પાળવામાં દરેકનું અને સમાજનું શ્રેય છે.

કોઈને પોતાનો ધર્મ તજ દેવાનું હું કહેતો નથી. એવું પાપ હું કરું નહિ. હું તો ઉલટો એમ કહું છું કે દરેકે પોતાનો ધર્મ બરાબર પાળવોજ જોઈએ. દેશ-કાળને અનુસરી દરેક ધર્મ રૂપાંતરતાને પામતો આવ્યો છે, અને એમ ફેરફાર બનવા આવશ્યક છે. તમે નાહ કરો તો કાળ એની મેળે એ કામ કરશે અને પછી

પ્રબળ પૂરમાં તજાએલા તરખલાની માફક પાણી જોવાનો અવકાશ પણ તમને હેશે નહિ; અને તમારી આંખો બંધ હોવાથી આગળ પણ હાથ લાંબા તમે કરી શકશો નહિ. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અત્યારે આપણામાં એટલી બધી પેસી ગઈ છે કે તેની ઉપેક્ષા કરવી હવે અતુચિત છે. આંખો ઉઘાડી ચાલવાનો હવે સમય છે.

તાત્પર્ય કે દરેક બાબતની પેઠે આ વાતમાં પણ આપણે આગ્રહ રાખવો, પણ દુરાગ્રહ રાખવો નહિ. ધર્મની બાબતમાં ક્ષમાશીલતાને કેળવવી એજ સત્ય માર્ગ છે; કારણ કે આપણે ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવાની વાત એ છે કે સમાજ વ્યક્તિઓનો બનેલો છે, અને નાના નાના સમાજો વધારે મોટા સમાજ કિંવા પ્રજાની વ્યક્તિઓ છે, અને સમાજ અને વ્યક્તિનો સંબંધ સંદ્રિય છે. માથા ઉપર ધા આવે તો આપણે આડા હાથ દબાવે છીએ પરંતુ હાથઉપર ધા આવે તો હાથને પણ બચાવવાનો પ્રયત્ન આપણે કરીએ છીએ. દરેક વ્યક્તિ કિંવા સમાજ પોતાનું શ્રેય સાધવામાં લાલે તત્પર રહે પણ તે બધાં એક વધારે વિશાળ સમાજનાં અંગ છે એ વાત કાંઈએ ભૂલી જવા જેવી નથી. તેથી સાપ્તિક બ્રાતૃભાવની લાગણી અરસપરસ રહેવી જોઈએ. આપણે બધા એકજ ભૂમિનાં બાળકો છીએ એ વાતની તમે ના પાડશો તોપણ બીજા માનશે નહિ; મારે બ્રાતૃભાવની છુદ્ધિ રાખી દરેક શુદ્ધ છુદ્ધિથી વરતે અથવા વરતતાં શીખે એજ ઉત્તમ વાત છે, અને તેમાંજ તમારું, નાત બાતનું અને દેશનું શ્રેય છે. પ્રજા આ બાબતમાં સાંભળે સહાય રહે ! તથાસ્તુ !!

નરભેરાંકર પ્રાણજીવન દેવે, એમ, એ, ફિલોસોફીના પ્રોફેસર,

તા. ૯-૭-૧૩.

સામળદાસ કોલેજ-ભાવનગર.

આત્મનિવંદન.

યે હિ જ્યોતિને મુઝકો બચાયા,

સખિ ! યેહિ જ્યોતિને મુઝકો બચાયા:—

—સખિ ! મેં શુભામ ગરીબકો બચાયા:—

અખિયાંકે પૂરમેં ડખતી પન્હાઈ-કન્હાઈ ચેદિનેં તરાયા:

આહા ! અખિનાશી શિશુ યેહિ આયા, સખિ ! મૃદુ બચન નંબીન સુનાયા ! —સખિં

સાગર ભીતર રાત ભયી તબ-લેવરેને જહાજ ભમાયા:

આહ પુકારત રાહ ન પાવત-ગફલત અધેરા આયા:

સખિ ! યેહિ જ્યોતિને તિમિર કરાયા ! —સખિં

માંગ લિયો મેંને અમૃત જ્યોતિસેં, દાન દયાકા કમાયા:

દિરદાકો યેહિ દયાબુસેં ળાયા, સખિ ! તેરી તુરતમેં મેં મિલાયા ! —સખિં

સાગર દિલકો પતીજ દિયા પૂર-નવતર કદમ બ્હડાયા:

પાગલ દિલકો દિલાસા દિયા અરુ-બંદર દૂર દિખાયા !

સખિ ! યેહિ જ્યોતિનેં મુઝકો બચાયા ! —સખિં

પામર જરપર દાર દામા કર-નવલ કનૂ કનૂ પાયા:

સખિ ! તેરા ગરીબ શુભામ છડાયા !

આહા ! યેહિ જ્યોતિનેં મુઝકો બચાયા ! —સખિં

—સાગર,

જૈનસાહિત્યના વિકાસ માટે જૈનોએ શું કરવું જોઈએ ?

લખનાર:—રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી M. A., LL. B.

ઉપલા વિષયપર મારે કાંઈક લખી મોકલવું એવી રા. મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈ તરફથી મને સૂચના કરવામાં આવેલી છે, પરંતુ એ સવાલ જેટલો મોટો અને વિસ્તૃત છે તેટલોજ તેનો જવાબ પણ મોટો અને વિસ્તૃતજ હોઈ શકે; અને તેવા આખા જવાબ એક ન્હાના સરખા ચોપાનીઆનાં થોડાં પૃષ્ઠના સંકુચિત ક્ષેત્રમાં મારી શકે નહિ, તેથી કાંઈક માર્ગદર્શક થઈ શકે તેવાજ રૂપમાં મારે જવાબ ગણી લેવાનો છે.

જૈનસાહિત્યના વિકાસ માટે પહેલું પગલું તો જૈનોએ એ લેવાનું છે કે જે મૂઠીભર જૈન વિદ્વાનો આજે જૈનસાહિત્ય ખેડી રહ્યા છે, એટલે કે જુના જૈનસાહિત્યનો પુનરુદ્ધાર કરવામાં મગી રહ્યા છે, તેમને તે કામમાંજ પ્રવૃત્ત રહેવાનું બની શકે અને ઉદરપોષણાર્થે બીજા કોઈ કામમાં રોકાવું ન પડે તે માટે તેમને ઉપજીવિકાનાં સાધન-શિષ્ય વૃત્તિ અથવાતો માસીક વેતનરૂપે-પૂરાં પારવાં. કોનફરન્સ તરફથી હાલ, હું ધારું છું, કે, કોઈ કોઈ વ્યક્તિને એવા રૂપમાં થોડી થોડી મદદ મળે છે, પણ તે જોઈએ તેટલી નથી.

બીજું પગલું એ લેવાનું છે કે એ મૂઠીભર મહેનત કરનારાઓ જ્યારે ન હોય ત્યારે તેમની જગ્યા લઈ શકે એવા બીજા વિદ્વાનોને તૈયાર કરતા રહેવું કે જેથી એ વિકાસરૂપી ખાણ ખોદનારાઓનો પરંપરામાં ખામી આવે નહિ. જૈન કોમ બહુ સમૃદ્ધિવાન કહેવાય છે; એટલે જો થોડા શ્રેણીઓ પણ ધારે તો એ બાબત પાર પાડી શકે એમ છે. પોલીસ કોર્ટ કે હાઈકોર્ટમાં બીન અર્થ અને જોમાં કોઈ રીતે એવ થાય નહિ એવા કચ્છા લાડી નાહક નાણાંની બરબાદી કરવાને બદલે આવાં ઉત્તમ કાર્યમાં વ્યવ કરવો એ વધારે પુણ્યમય છે, એમ કહેવાની જરૂર નથી; કારણ એ પ્રમાણ સ્વતઃસિદ્ધ છે.

આ ઉપરાંત ત્રીજું સાધન જૈન કોમ પાસે તૈયાર, ખુબજ છે અને તે જૈન મુનિ, સાધુ, યતિ, આચાર્ય વગેરે પવિત્ર વ્યક્તિઓ છે. એ વર્ગનો સમુદાય એટલો મોટો છે કે જો તેઓ સધળાને એ રસ્તે વાળી શકાય તો જૈનોને પોતાના સાહિત્યના વિકાસ માટે જૈનેતર તો શું પરંતુ જૈન શુદ્ધચાત્રીઓની સહાયની પણ જરૂર રહે નહિ. નવું સાહિત્ય ઉપજાવવાની જેટલી જરૂર છે, તેથી વધારે જૂનાં પુસ્તકોની શોધખોળ, પ્રસિદ્ધિ, તેનાં ભાષાંતર વગેરે કરવાની છે. કારણ નવા સાહિત્ય સંબંધે તો એટલું પણ કહી શકાય કે દેશની જે સમસ્ત ઉન્નતિ હાલના વખતમાં જોવામાં તથા અનુભવવામાં આવે છે, તેમાં બીજા વર્ગો-જેવાકે મહાવીરના સંપ્રદાયની બહારના હિંદુઓ, શુબ્ધાની મુસલમાનો, પારસીઓ વગેરે જેવા ભાગ લે છે, તેવા તેઓ પણ લઈ શકે. પરંતુ ગ્રામીન ભંડારોની દુર્ગતિઓ તો સાધુ વર્ગનાજ હાથમાં છે, અને ઉદરપોષણાર્થે દુનીઆની ધટમાળમાં તેમને રોકાવાનું ન હોવાથી તેઓ એ વિષયપરજે થોડો સમય હમથ કાઢતા રહે તો અલગત ઘણું કરી શકે. તેમ કરવા માટે તેમને એ ત્રણ બાબતોની જરૂર છે; જેથી કે અવાંચીન રીત પ્રમાણે પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમણે જાણવું જોઈએ, એટલે કે ભાષાશાસ્ત્ર (Philology), ઇતિહાસ, પૃથક્કરણની રીત, (method of analysis) વગેરે વિષયોની તેમને માહિતી હોવી જોઈએ અને તે માહિતી જૂની પદ્ધતિના શિક્ષણથી મળી શકે નહિ-થોડું ઘણું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ જરૂર છે, કે જેથી સુરોપની અંદર એવાંજ જૂનાં પુસ્તકોપર શી વિધિ કરવામાં આવે છે તે તેમની જાણમાં આવે. અંગ્રેજી જાણનાર જૈન સાધુ-આચાર્ય એ જૈનોને મન એક અસાધારણ બનાવ જેવું સંભવે; પરંતુ જૂનું જૈન સાહિત્ય જોનાં જણાશે

કે, તે અરસાના મહાન આચાર્યો પણ અને તેટલી (પોતાના સમયમાં પ્રચલીત હોય તેવી)
 'ભાષાતુ' જ્ઞાન મેળવવામાં પાછા પડતા ન હતા—ઉદાહરણરૂપે 'હિમચંદ્રત્યાર્યજીવન' નામ
 બસ થશે. પાવની ભાષામાં પારંગત એવા સાધુઓ પણ વખતે નીકળી આવશે; તો પછી
 એવા ઉત્તમ મહર્ષિને પગલે ચાલવામાં કોઈ રીતનો બાધ ગણવો ન જોઈએ. મને તો
 લાગે છે કે, જૈન ભાષ્યોનો સાધુ વર્ગ કમર બાંધી આ મહાન ઉપયોગી કાર્ય માટે બહાર
 પડે તો પછી બીજા સાક્ષરો યા વિદ્વાનોને તેમાં માથું મારવાની પણ જરૂર પડે નહિ,
 અને એ સાધુ વર્ગ જોને હાલના સમયમાં પોતાની ઉપયોગિતા સાબિત કરી ભાષાવામાં
 જે મુશ્કેલી પડે છે, તે 'સારી' રીતે દૂર કરી શકે.

‘અમારી મસ્ત ફર્કોરી.

(કન્વાલી.)

ફકિરીમાં સખિ રી ! મેં, ભરી આજે મળ્યું કેવી ?
 અમિરી ને ફકિરીમાં, મળ્યાં આજે રંગ કેવી ?
 ફિકર ઘુટી કરી ફાટી, તમના રી હવે બાકી ?
 શરીરે ત્યાગી કહ્ની, ચ્હડાવી ત્યાં કમ્ કેવી ?
 ખલકને જાણતાં ફાની, પછી પંરવાહુ તે 'શાની ?
 નથી દરકાર દુનિયાની, મળે તે ક્યાં મળ્યું એવી ?
 પોંચે પ્યાલો ભરી પાવે, કરીને જ્ઞાનનો કાવો;
 અમિરીનો ધરી દાવો, ફકિરીમાં મળ્યું લેવી !
 કદિ મુખમલ તણી શંયા, કદિ ખુશ્કી ભૂમિ મેયા;
 કદિ બ્હેતી મૂકી નેયાં, તરંગોની કમ્ લેવી !
 કદિ ખાવા મળે લાહુ, કદિ ખાવા પડે જાહુ;
 રંગશિયું દેહનું ગાહુ, ઉપર ભગવી ધ્વજ કેવી ?
 કદિ છે શાલ-દુશાલા, કદિ લગાડ ને માલા;
 કદિ હો ઝરના પ્યાલા, મળે તેવી મળ્યું લેવી !
 ધર્યા છે કેસરી જતમા, કર્યા કાળાય કપડાનાં;
 ૮૭ સંસારના ભામા, કમ્નમાંથી મળ્યું લેવી !
 ભયો છે જ્ઞાનધન ભાયાં, ઝુકાવે સાહ પણ માયાં;
 જગતનો ગમ સદા ખાતાં, ગમીને જ્યાં રંગ કેવી !
 ખુશી, આશ્ત મૂકી સાથે, ધખાવી દોળાઓ દાથે;
 બીજાનાં દુઃખની માથે, ખુશીથી જ્યાં સગ્ન લેવી !
 જગત છત્તું અવખ નામે, અવસ એ રાગને પામે !
 નમાવી સર, કદમ રુદામે, ઉભાં ત્યાં દેવ ને દેવી !
 અમિરીની મજા મીકી, ફકિરીમાં અમે દીકી !
 ન કરવી ચાકરી-ચીકી, રજ્જીને જ્યાં રંગ દેવી !
 થયા જ્યાં એક દ્રેષરથી, પછી મી ગોંડ પરધરથી ?
 જગાઓ પ્રેમ પરધરથી, રાતાડા રોદની સેવી !

વસન્ત.

જૈનો અને ગુજરાતનું નવજીવન.

લખનાર:—રા. રા. રણછતરાવ વાવાભાઈ.

મુંબાઈ ઇલાકામાં (વડોદરા રાજ્ય બાદ કરતાં) જૈનોની સંખ્યા ૪, ૮૯, ૯૫૨ છે. ગુજરાતના શ્વેતાશ્વર અને કુર્ણાટકના દ્વિગશ્વર જૈનોની ભેગી આ સંખ્યા છે. સરકાર તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા વસ્તિગણનાના હેવાલો (Census Reports) પરથી બનતી સંખ્યા જૂદી પાડી શકાતી નથી. જેમ ગુજરાતમાં દ્વિગશ્વરો છે તેમ દુષ્પણમાં શ્વેતાશ્વર પણ છે. સિંધમાં જે જૈનો છે તે કુચ્છ ને ગુજરાતમાંથી વેપાર માટે ત્યાં ગયલા હશે. એમનામાં કેટલાક મારવાડી જૈન પણ હશે. મુંબાઈ એટમાં ૩૦,૪૬૦ જૈનો છે—આમાં પણ શ્વેતાશ્વર, દ્વિગશ્વર અને સ્થાનકવાસી બેળા ગણાયલા છે તેમ દુષ્પણી અને ગુજરાતી પણ. આપણાં ગુજરાતમાં * ૨,૬૯,૯૨૮ જૈનો છે. કુર્ણાટકમાં ફક્ત ૬૨,૨૮૬ છે. આ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપણા ઇલાકામાં ગુજરાતી જૈનોની સંખ્યા વધારે છે.

ગુજરાતમાં ૭૬,૮૫,૮૭૫ માણસો વસે છે; એટલે કુલ વસ્તિના લગભગ ૭૫વીસમે અંશે જૈનો છે; છતાં દેશના છવન પર એમનો પ્રભાવ ન્હાનોમ્હોનો નથી. પારસીઓ ફક્ત ૮૩,૫૬૫ હોવા છતાં અગ્રેસર થએલા છે. સંખ્યા કરતાં દેશના ઐતિહાસિક અને આર્થિક છવનમાં જેવી પ્રતિષ્ઠા મેળવાય તે પ્રમાણે પ્રભાવ પડે છે.

ભાવનગરની મુપ્રસિદ્ધ જૈનધર્મપ્રસારક સભાના મહોત્સવ સમયે પ્રગટ થયેલા એમના વાળિંત્રના ખાસ અંકમાં ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જૈનોએ લીધેલા ગૌરવશાલી ભાગ વિશે મ્હેં એક પરિચ્છેદ લખ્યો હતો એટલે આ સ્થળે તેનું પુનઃ કથન કરતો નથી. જૂતકાળમાંજ જૈનો ગુજરાતના અગ્રગણ્ય નાગરિકો હતા અને હવે નથી એવું કોનાથી કહી શકાશે? અમદાવાદ શહેરમાં વધતા જતા મીઠા ઉદ્યોગમાં, સુરત મુંબાઈના ઝવેરાતના વેપારમાં, મુંબાઈના વેપારમાં અને ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાઓમાં પણ ગામડાની ન્હાની ન્હાની જરૂરિયાતોને પહોંચીવળવા જામેલા ન્હાના ન્હાના વેપારમાં પણ જૈનોને મોખરે રહેતા કોણે નથી જોયા? કાઠીઆવાડમાં નાગરોની સાથે રાજદ્વારી નોકરી માટે જખરી હરીફાઈ કરનારાઓ આજે કદાચ એ પ્રદેશમાં પાછળ પડ્યા હશે પણ વેપારમાં તો આગળને આગળ વધતાજ જાય છે.

આધુનિક ગુજરાતમાં વેપાર અને ઉદ્યોગદ્વારા પૈસો પેદા કરનાર વર્ગમાં જૈનો પણ આગળ પડતા છે. ગુજરાત સાથે એમનો જૂનો અને નિકટનો સંબંધ છે. એમનાં કેટલાંક મ્હોટાં તીર્થક્ષેત્રો ગુજરાતમાં છે. અને વેપાર તથા ઉદ્યોગદ્વારા ગુજરાતના પ્રમુખવનના દરેક ઘર સાથે તેમને નાના પ્રકારનો નાતો છે. ગુજરાતી વાણી અને સાહિત્યની એમના સાધુઓએ સારી અવિરત સેવા કરેલી છે. પોતાની ધર્મભાવના મૂર્ત કરવા બાંધેલા મંદિરોથી હિન્દુસ્તાનની સ્થાપલ કલામાં ગુજરાતની જૈન પદ્ધતિ એમણે ઉમેરી છે અને

* વડોદરા રાજ્ય મુંબાઈ ઇલાકામાં ન ગણાવું હોવાથી એમાં વસતા જૈનોની સંખ્યા આમાં ઉમેરી શકાઈ નથી. તેમ કુચ્છને ગુજરાતની અંદર લેવામાં આવેલું હોવાથી કુચ્છી જૈનોની સંખ્યા આમાં ઉમેરાયેલી છે. જ્યાં જ્યાં આ લેખમાં ગુજરાતની વસ્તિ ગણાવી હોય ત્યાં ત્યાં વડોદરાની સામીક ન લેખાવી.

ગુજરાતના મુસલમાન બાદશાહોની મસીદો પર એ પદ્ધતિની છાપ ડાબમની પાડી છે-વગેરે વગેરે રીતે ગુજરાતના જીવનપર એમની અસર હોવાથી સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય છે કે એજ દેશના નવાજીવનપર આ કામ કેવો પ્રભાવ પાડશે અથવા પાડી શકે ? પ્રશ્ન મહત્વનો છે; તેનો ઉત્તર આપવો સહેલો નથી અને તે પણ જૈન નદિ એવાયે ? ગુજરાતમાં વસનારાઓ એકએકમાં ભળી ગયેલા હોવા છતાં હિન્દુઓને, મુસલમાનોને, જૈનોને અને પારસીઓને પોતાના પંથોસીઓના જીવનના પ્રશ્નો વિશે અજ્ઞાન અજાન હોય છે-અરે ! અંદર અંદર પણ જગદ હોય છે. હિન્દુઓમાં બ્રાહ્મણોને વાણીયાના જીવનના પ્રશ્નો કે વાણીયાઓને બ્રાહ્મણના જીવનના પ્રશ્નો વિશે માહિતી હોતી નથી. આવી સ્થિતિમાં ઉક્ત પ્રશ્ન ચર્ચવાની ધૃષ્ટતા અક્ષમ્ય જ લેખાય. છતાં એ કારણોસર આ વિષયનું દિગ્દર્શન કરવા પ્રવૃત્ત થયે છું. બ્રિટિશ રાજ્યની દુકાળી છાયા નીચે, ઇંગ્લીશ પ્રગ્નજીવન અને વાઈસરોયના જીવન ભાવના સાથે વધતા જતા પરિવર્થથી આપણું દષ્ટિબિન્દુ વિશાળ બન્યું છે. શેરીના, ગામ-ડાના, નગરના કે કામના પ્રશ્નો કરતાં દેશના વિશાળ પ્રશ્નો આપણી સમક્ષ ઉભા થતા જાય છે. આ વિશાળતામાં ન્હાના ન્હાના બેદોષબેદો અદૃશ્ય થઈ જાય છે એટલે આવા ઉચ્ચ અને વિશાળ દષ્ટિબિન્દુથી અવલોકન કરતાં બનતા લગી અન્યાય થવાનો સંભવ ઓછો. થવાનો. બીજું ઇંગ્લીશ કેળવણીએ આપણે માથે મોટી જોખમદારી નાંખી છે. આપણા અસંખ્ય અજાન બન્યુંઓને દોરવાનું કર્તવ્ય આપણને સોંપ્યું છે. ભૂતકાળમાં જે કામ મુઠિઓ, સંધુઓ અને બ્રાહ્મણોએ કર્યું છે તે કેળવણીઓને આ જગતમાં કરવાનું છે; અજ્ઞાત યથાશક્તિ જ આ કામ તેઓ સાંધી શકશે.

વિશાળ દષ્ટિબિન્દુથી અને કંતવ્યની પ્રેરણાથી દુકામાં થાય તેવું દિગ્દર્શન કરું છું. એમાં દોષ જણાય તો તે મમતાના દોષ છે-દોષના નથી-એવું ગણી ઉદારતાથી જે હૃદય આ નકશો આંકવા નત્પર થયું છે તેનો સત્કાર કરશો.

અત્યારે આપણે સાંધી મહત્વનો સવાલ કેળવણી છે. સંસારના જે જે પ્રદેશમાં ઉત્પત્તિ મેળવવા આપણે ઉત્સુક હોઈએ તે તે પ્રદેશમાં કેળવણીવટે સહેલાઈથી અને ઝટ જવાય છે. આપણા ધાર્મિક, સામાજિક રાજ્યક્રાય, આર્થિક અબ્યુદય માટે આપણે મુશિક્ષિત થવાની જરૂર છે. દુનીઆમાં અત્યારે જીવવામાટે અને એ જીવનમાં મુખવંભવવિશ્વાસ સનન મેળવવા માટે હરીફાઈ ચાલે છે. આપણા પુરાણ દેશને પણ એ હરીફાઈમાં ઉતરવું પડ્યું છે. હવે એ હરીફાઈમાંથી પાર ઉતરવું હોય તો આગણે આપણા હરીફાઈ જેટલા કે બધે તેથી વધારે સાધનસંપત્તિ થવું જોઈએ. ન થઈશું તો આપણા નાશ થાકસ થવાનો.

પથ ત્રાંખો છે અને કામ વિકટ છે છતાં પ્રયત્ન કરીશું તો ફાવ્યુંજ. જૈન જેવી ધનાઢય કામ આ પ્રગ્તને કેવી રીતે સાદાઈ આપે ? કેળવણીનાં કેટલા સ્થાનો તેમાંથી શિષ્યવૃત્તિઓ આપે, વિદ્યાર્થીભવનો ચલાવે, ન્હાનાંમોટાં ગામોની જરૂરિયાત પ્રમાણે નિશાળ વગેરે સાધનો આપે પરદેશની કેળવણીનો અનુભવ લેવા વિદ્યાર્થીને મોકલે, વગેરે. એકલે હાથે આ સર્વ કરવાનું નથી પણ ગુજરાતના બીજા વતનીઓ સાથે મળીને; શક્તિ, શૂનિ અને આમદ હોય તો આગેવાની સમન.

આપણી પંચસમાં પુણ્યમાં દક્ષિણી ગધુઓએ સ્વાર્થન્યાયથી, કનંવનિશ્ચયથી અને નિપુણ યાત્રકશક્તિથી કેળવણીનાં ભવ્ય સ્થાનો સ્થાપ્યાં છે. એમની પાસે આપણા જેટલું ધન નથી પણ આપણા પાંચી કિમ્મતી મનોબળ અને દેશપ્રેમનું ધન એમની પાસે છે.

આપણામાં પણ એ ધન કેમ ન આવે ? વેપાર કરતાં નફો મેળવવા જે રાત્રિ દિવસ છવતોડ મહેનત કરીએ છીએ તેનો અર્થભાગ પણ આવાં કાર્યોમાં ગાળી શકીએ તો અબ્યુદયનો માર્ગ સરળ નહિ થાય ? સંસાર પરથી મન ઉઠી જતાં સાધુ યજ્ઞએ ત્યારે આવા પરોપકારમાં મન પરોવીએ તો શું આપણું કલ્યાણ નહિ થાય ?

પાશ્ચાત્ય કેળવણી એના પૂરેપૂરા સ્વરૂપમાં, આપણે નહિ લઈએ ત્યાં લગી આપણો ઉદય નથી. નોકરીમાં, વેપારમાં, ઉદ્યમમાં, ખેતીમાં-જ્યાં જતોએ ત્યાં એમના જેટલાજ સાધનસંપન્ન યજ્ઞશું તો જ આપણો શુદ્ધવાર વળશે.

વેપારઉદ્યોગમાં આગળ પડતા જૈનોએ પોતાની લક્ષ્મીથી સરસ્વતીનાં મંદિરો ફેર-ફેર સ્થાપી અખિલ દેશમાં તે મંદિરોનો ઘંટનાદ રાત્રિદિવસ વાગતો રાખવા ઉપરાંત તેઓએ પોતે પણ ઉચ્ચ કેળવણી લઇ સુશિક્ષિત થવું ઘટે છે. કેળવણી લેવાથી તેઓ આપણા નવજીવનનાં પ્રયત્નો અને સ્વરૂપો વિશે માહિતગાર થશે. પોતાની વ્યવહાર શુદ્ધિથી પ્રયત્નોના ઉદ્દેશ ઝટ આણશે અને એવા આણશે કે દેશની પ્રગતિને લાભદાયક નીવડે. મુંબઈમાં પણ મુઝપાને ૧ વીસી થઈ નથી છતાં ઓ. લક્ષ્મીભાઈ સામળદાસ વેપાર-માંજ નહીં પણ આપણા ઈલાકાના બીજા પ્રદેશોમાં પણ અગ્રેસર થતા જાય છે એ જૈનોએ લક્ષમાં લેવા જેવું છે. પ્રેમચંદ રામચંદના સ્વધર્મગ્રંથો આજ આટલાટલા વર્ષ થયાં મુંબઈમાં વસે છે પણ એવું સ્થાન કેમ નથી મેળવી શક્યા ? અમદાવાદમાં આટલાટલા ધનાટ્ય જૈનો છે છતાં ત્યાં શું આગેવાની એમના હાથમાં છે ? નગરશેઠાઈ કરનાર કામમાં ખરી નગરશેઠાઈ હવે રહી છે ? અગ્રિકા તો ઘણા જતા હતા અને હાલમાંની ભોગવતા હતા પણ જ્યારે રા. રા. મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી ગયા ત્યારે લાંબા મામલાએ કેવું સ્વચ્છ અને આત્મોત્તરિકારક સ્વરૂપ લીધું ? મોતીનો વેપાર ઘણા જૈન ઝવેરીઓ કરે છે પણ લંકાનાં મોતી લેવા વિલાયતમાં વેપારીઓની ‘સીન્ડીકેટ’ થઈ એમનો ધધો એમના હાથમાંથી પડવી લીધો ત્યાં સુધી એવી રીતે જોડાઈ વેપાર એકઠાથે કરવાનું કેમ જૈનોને કેમ ન સૂઝ્યું ? ફરણ કેળવણીની ખાતી અને તે દ્વારા દુનીઆનું હાલનું બધારણ કેવું છે તે પારખવાની અશક્તિ. ઘણા જૈનો પૈરાગથી સાધુ યજ્ઞ જાય છે પણ પુણ્યામાં ‘ધી ઉકન એન્યુકેશન સોસાયટી’, ‘ધી સર્વન્ટ્સ ઓફ ઇંડીઆ સોસાયટી’ કે ‘નિઃકામ કર્મમંડ’ ના જેવા સાધુઓ છે તેવા કેમ કાઈ નથી થતા ?

વેપારમાં પડનારને કેળવણી લેવાનો વખત નથી એવું બહાનું કાઢવામાં આવે તો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે બહાનું ખોટું છે. ગમે તેટલો ધીકતો વેપાર હોય છતાં રોજના કલાક એ કલાક સુશિક્ષણ માટે કઠાડી શકાય. તેમ આખું વર્ષ વેપારની ખમાલ પહેંચતી નથી. અમુક મંદીના શાંતિ હોય છે. અમેરિકામાં હુન્નરઉદ્યોગની નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને રોજના દિવસોમાં સાહિત્ય, કલા, ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન આદિનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેમ વેપારની રજામાં આંડી જૈનોને દેશના આગેવાન બનાવે એવું શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ જૈનો નહિ સ્થાપે તો કોણ સ્થાપશે ? વિશેષમાં કૃષ્ણદો એવો છે કે વેપારમાં ધુમનારની કેળવણી વેદીઆ નીવડ્યાનો ભય નહિ રહે.

શ્રીમતો એમ ધારતા હોય કે ભણતર જ્યારે જોઈએ ત્યારે જે ભાવથી લેવા માંગીએ તે ભાવથી વેચાતું મળી શકે છે. વાન ખરી છે, પણ તેથી જે સંગીન લાભની ઉમેદ છે તે પાર પડતી નથી. વ્રક્ષીના નાશ સાથે એ સરસ્વતીનો સંયોગ નાશ પામે છે,

સ્વતંત્રતાને બદલે પરતંત્રતા રહે છે; પોતાના વિચારોને બદલે બીજાના વિચારો પ્રગટ કરતાં કરવી પડતી છેતરપિંડીનું પાતક લાગે છે. પ્રગટ થયેલા વિચારો અને નિરંતરના આચારો વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો કાર્યકારણબાવ રહેતો નથી, એટલે આચારનાં રૂપાંતર અને ઉચ્ચતા સધાતાં નથી.

સારાંશમાં, જૈનો ધનાઢ્ય હોવાથી, વેપારી હોવાથી, અને ઘણાં સાંસારિક બંધનોથી મુક્ત હોવાથી શુદ્ધરાતના નવજીવનને યોગ્ય કેળવણીની ખીણવણીમાં આગળ પડતો, સમર્થ અને સાધ્યસાધક ભાગ લે એનાથી રૂઝો દિવસ કયો ?

કેળવણી પછી બીજો મહત્વનો આપણા જીવનનો પ્રશ્ન સાંસારિક ઉન્નતિનો છે. રાજ-આતમાંગ કહ્યું કે આપણે દુનીઆની અગ્રેસર ગ્રન્થઓની દારમાં હિલા રહેવું છે, એમની સાથેની હરીફાઈમાં થતો આપણો હાસ અટકાવવાનો છે અને જે વારસો આપણા પૂર્વજો આપણને આપી ગયા છે તેથી મોટો વારસો આપણાં સંતાનોને આપણે આપવો છે. આપણા સંસારમાં જે જે હોય-હોય, આ ઉચ્ચ સાધ્યની સાધનામાં જે જે અંતરાય આવતા હોય, તે દૂર કરવા નોંધ્યો.

પહેલો સવાલ આપણા શુદ્ધરાતીઓની શરીરસંપત્તિનો છે. જેવી બળવાન એ હોવી નોંધ્યો તેવી નથી, તેમ નોંધ્યો તેટલી દીર્ઘાયુ પણ નથી. આપણે મલકુસ્તી કરવા અને મુખ-પંક્તવિલાસ ભોગવવા બળ અને આયુષ્ય નથી નોંધતાં પણ આપણું જે સાધ્ય છે તે પ્રાપ્ત કરવા. આ લેખ લાંબો થવાને ભયે આ પ્રશ્નવિશે વિશેષ નથી લખતો.

બીજો સવાલ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઉન્નત કરવાનો છે. જૈનોમાં સ્ત્રીઓ માટે હલકો અભિપ્રાય છે તે બનતી તાકદિ દૂર થવો નોંધ્યો. દેશના ગમે તે ભાગ સાથે લગ્નથી સંબંધ થઈ શકે, ગમે તેટલી મોટી ઉમ્મરે લગ્ન થઈ શકે એવી કામતી સ્ત્રીઓ શુદ્ધરાતની આગેવાન થવી નોંધ્યો. તેમની કેળવણી, સંસ્કાર, દેશપ્રીતિ, લક્ષ્મી, વ્યવહારપણું વગેરેથી દેશના જીવનમાં તેમના દ્વારા ઓરંગ રંગ આવવો નોંધ્યો. સંસારસેવાના મહાપ્રશ્નોમાં તેમની સામીક્ષગિરિ થવાથી કેટલો બધો લાભ થાય ! હાલ શ્રાવિકાશાળાઓ જે કેળવણી આપે છે તે બસ નથી. તમારી પાસે પૈસો છે, હિન્દુઓ જેવાં તમારે ધર્મનાં અન્ધન નથી, સંસારમાંથી મુક્ત થવું હોય ત્યારે થઈ સાધ્ય બની શકાય છે, તો પછી સરસ્વતીનું સાસરું તમારે ત્યાંજ થવું નોંધ્યો;—સામાન્ય ઉક્તિ છે કે સસ્વતીનું બ્રાહ્મણોને ઘેર પીએર છે અને જૈનોને ત્યાં સાસરું. હસ્તલેખોને સંભાળથી રાખવા માટે પંડેલી ઉક્તિ સમગ્ર જીવનથી ખરી પાડવા જૈનો પ્રજાત નવી થાય ? તમારામાં દરવર્ષે સ્ત્રીચેતુઓની સંખ્યા નહીં વધે તો કોનામાં વધશે ? યુરોપ સાથે સંબંધ રાખનારી કામમાં એ પ્રગતિમાન દેશના નારી-જીવન જેવું સ્વતંત્ર ઉન્નત અને ઉદાર નારીજીવન નહીં થાય તો કોનામાં થશે ? શુદ્ધરાતની ખતિર કામોમાં એ જીવન અભિગ્ન કરવા તમારે તમારું નારીજીવન ફેરવવું નોંધ્યો. તમારી સુશિક્ષિત સન્નારીઓ અને સાધ્યીઓ દ્વારા એ કર્તવ્ય તમારે લેવું નોંધ્યો. શ્રાવિકાશાળાઓ રચાપાથી સંતોષ માનવાનો નથી પણ એમાં ઉદ્ભવતી મુશ્કેલ સર્વત્ર ફેલાવવાની છે.

લગ્ન સંબંધી પ્રત્યવાય ન હોવાથી-કદાચ હોય તોપણ તમારા ધર્મનું વાસ્તવ સ્વરૂપ સમજી તે દૂર કરી-દેશના અનેક ભાગો અને ધરોને જેટલી દેશમાં એકનાની સાગળી તમે ન ફેલાવો-અનુભવો તો કોણ કરશે ? વૈષ્ણવો સાથે પણ તમારે લગ્નવ્યવહાર છે. ન્દાની-મ્દાની તકો તમારે સ્વાધીન દેશસેવા અને જનસેવાની કેટલી બધી છે ?

તમારી પુત્રી સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી થશે તો કેળવણીની જગ્યાએની માફક સમગ્ર હિંદમાં લિન્નલિન્ન સ્થળે લગ્નસંબંધ બાંધશે અને ત્યાં ત્યાં તમારી વ્યાપારનિપુણતાની ખામી હશે ત્યાં ત્યાં પોતાનાં સંતાનો દ્વારા જગાવશે. આધે શું કામ જઈએ ? હિંદુના સ્વાર્થત્યાગ, દેશપ્રેમ, વિદ્યાભિચ્છિ, યોગકશક્તિ અને ગુજરાતના દ્રવ્યોત્પાદકશક્તિ, વ્યવહારનિપુણતા, દાનવીરતા આદિનો સમન્વય એ એ પ્રાંતો વચ્ચેનાં લઘુવ્યવહારથી થાય અને આપણા દેશની પ્રગતિ વધે એવો માર્ગ તમારા વિના કેનાથી અપ્રત્યાર કરવાની શરૂઆત થશે ?

પતિત, અધમ, નિરાધાર, રોગી આદિના ઉદ્ધારનો પ્રશ્ન પણ સંસારોત્થાનને લગતો છે. પાંચરા-પોણ સ્થાપનાર અને નીલાવનાર જૈનો ઇસ્પતાલો, અનાથાશ્રમો, પતિતપાવક મઠો વગેરે સ્થાપે એ ધર્મ્ય છે.

નીતિમય જીવન ઉચિત અને ઉદાત્ત કરવાની જરૂર પૂરેપૂરી સમજાવી જોઈએ. વેપાર, નીતિથીજ વધે છે અને ટકે છે. દેશની આગેવાની પણ એજ નીતિથી લેવાય છે. કેળવણીના પ્રસારથી, સંસારમાં જીવું સ્થાન ઉત્તિપ્રદ કરવાથી અને ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ જીવનમાં મૂર્તિમંત કરવાથી નીતિની ભાવના અને તદ્દનુસાર આચરણ ઉત્કૃષ્ટ થવાનાં.

આપણા રાજદ્વારી જીવનના વિકાસમાં-પ્રાચીન કાળમાં રાજા અને પ્રજા ઉભયની મધ્યસ્થ રહી સર્વેનું હિત સાધનાર નગરશેઠ જે કામમાંથી થતા તે કામ આગળ પડતો અને પ્રભાવ પાડતો ભાગ ન લે એ નામોશી ભરેલું નથી ? અમદાવાદના ત્રણ દરવાજાપરના શિલાલેખ અમદાવાદના નગરશેઠની પ્રજાસેવાનો જેવો અનુભવ કરાવે છે તેવો અનુભવ કરાવવાનું ભાગ્ય જૈન કામમાં નથી ? બાદશાહી અને ઈલાકિવાર, કાઉન્સિલમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિ યથા, મ્યુનિસિપાલિટી અને લોકલ બોર્ડોમાં સલાસદ યથા દેશસેવા કરતાં જૈનો પાછળ રહે, એ જૈનોમાટે જેમને અભિમાન છે તેમનાથી કેમ સંખ્યા ? પ્રજાના ધરેધરમાં વસનારી કામ પ્રજાની જરૂરિયાતો સમજી શકે, પોતાની વ્યવહારદક્ષતાથી રાજકર્તાને તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાવી શકે અને તે પૂરી પાડવાનાં સાધનો ઉપજાવી શકે. રાજ્યની અને પ્રજાની આખાદી હોય તોજ વેપાર અને ઉદ્યોગની આખાદી છે. રાજા અને પ્રજાથી માન્ય થએલા વેપારીઓ વેપાર અને ઉદ્યોગની જુદિમાં પડતી મુશ્કેલીઓ તરી શકે છે. લક્ષ્મીસંપન્ન જૈનો સરસ્વતીસંપન્ન યથા આ પ્રદેશમાં પડે તો કામને અને દેશને ફાયદો છે. વારંવાર તીર્થો સંબંધે રાજા પ્રજા વચ્ચે અણુરાગ થાય છે તે દૂર કરવાનું ભાગ્ય પણ આવા આગેવાનોને પ્રાપ્ત થાય છે. રાજ્યની સેવા કરવાની છે, તેમ પ્રજાની સેવા પણ કરવાની છે. અમદાવાદમાં મ્યુનિસિપાલિટીની વ્યવસ્થામાં ધનાઢ્યતાને લીધે જૈનોનો સારો ફાયદો છે, રા. બા. રણછોડભાઈએ કે સર ચીનુભાઈએ પોતાનાં બુદ્ધિ, અનુભવ અને લક્ષ્મીથી અમદાવાદની જે સેવા આદરી છે તે સેવાનો કેટલો અંશ ધનાઢ્ય જૈનોથી થયો છે ? મંદોરો બધાવવામાંજ નાગરિકકર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી. નિયાજો, ગ્રંથાલયો, ઇસ્પતાલો, સંગ્રહસ્થાન, પ્રયોગશાળા, કર્મમંડ, બગીચા આદિની સ્થાપના પર જેટલું લક્ષ અપાવતું જાણે તેટલું અપાતું નથી. પશ્ચિમમાં ઉદ્યોગ-સ્થાન નગર જેવી અમદાવાદની ખીલવટ ત્યાં લગી થઈ નથી ત્યાં લગી ઉદ્યોગવીર નાગરિકોના ધનાર્જનની સફળતા શી ? રાજદ્વારી જીવનમાં-પ્રજાની જરૂરિયાતો અને અભિલાષાઓ રાજકર્તાઓને રોશન કરી તે તૃપ્ત કરાવવા કરવી પડતી અળવળમાં તેઓ આગેવાન ન

ચાય-પોતાની જીવિ. અનુભવ, લક્ષિમ અને લાગવગ એ ચળવળને ન સોંપે તો ધનને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી સ્થિતિનો સદુપયોગ કર્યો કહેવાશે !

સાહિત્ય અને કલાના ઉત્કર્ષ માટે-શુજરાતના નવજીવનમાં એ બન્નેનું યોગ્ય સ્થાન સ્થાપવા માટે જૈનો અનેક રીતે પ્રયત્ન કરી શકે એમ છે. પશ્ચિમનું વીર્યવાન સાહિત્ય શ્રે-જ્યુએટો, સાંધુઓ વગેરે દ્વારા શુજરાતીમાં ઉતરાવે અને તેનો પ્રસાર કરાવે, મંદીરો બાં-ધતાં બાંધકામ, ચિત્ર અને મૂર્તિવિધાનની કળા વિશેષ ખીસવવા જમાનાને યોગ્ય તેમાં જીવનરૂપાંતર કરવા ધ્યાન આપે. અને આ ધ્યાન યથાર્થ આપી શકાય માટે સ્ત્રીપુરોમાં કલાભિરુચિ અને કલાના રસિક સંસ્કાર લિન્ન લિન્ન રીતે ફેલાવે. મંદીરોમાં થતાં સંગીત અથવા ધનાદ્યતાને લીધે મળતી નવરાશ અને તેમાં મળાતી મેજને પ્રસંગે થતાં સંગીતને પણ કલા, પ્રમજીવન આદિને ઉત્કર્ષ આપે એનું કરવા પ્રયત્ન કરે. અમને સારામાં સાદજ રૂચશે—અમારુંજ પણ તે જોઈએ. ખીજનું અનુકરણ રૂપ અંદરથી હલકું પણ ઉપરથી દેખાવકું નહીંજ પાસવે. નરસું અમારી પાસે ખીસકુલ ટકનાર નથી એવી ભાવના રજે-રગમાં ભરાય તોજ ખરું.

વિસ્તાર લાયક આદલેથીજ વિરમનું ઉચિત છે. આ લખવાનો હેતુ એવો નથી કે આમાં કર્નવ્યો જૈનેતર કામને નથી કરવાનાં; તેમણે પણ કરવાનાં છે. લખાણમાં સંગીત લે-ખ કરતાં ઉદ્દગારો વિશેષ છે, કર્તવ્યની નિશ્ચિત દિશા નથી દર્શાવાઈ એ કળા કરવા જેવું છે. પણ ભવિષ્યમાં ‘હેરલ્ડ’ ના તંત્રી આમાં દર્શાવેલા વિષયોપર સમર્થ અને સહાય લેખકો પાસે લેખો લખાવી ‘પર્યાણ અંક’ કાઢવા ઉચ્ચક્રમ થશે તો આ ઉદ્દગારો-મમતાના ઉદ્દગારો અનર્થક થશે.

તા. ૧૭-૭-૧૩.

દિનનાં દર્શન.

૧
દાનાં એક જ એ તો દીન;
જે બસ રહેતાં દેવદાસીન !

૨
સાચાં એ તો એક જ દીન;
દુઃખદુઃખ રહેતાં શોભવિલીન !

૩
ઘેસાં એક જ એ તો દીન;
ખીજને દુઃખ જે લપસીન !

૪
વ્હીસાં એ તો એક જ દીન;
દસને મુખ એવે નિશ્ચિન !

૫
જ્ઞાસાં એ તો એક જ દીન;
હૃદયે રમતાં જ્યમ જળમીન !

વડોદરાને વડે,
અમદાવાદી પોળ.
આણંદી એકામી.

ભક્ષાતુરકા લલિત.

જૈનોનું કથાસાહિત્ય.

(લખનાર:—રા. સુતીલાલ વર્ધમાન શાહ.)

જૈન આચાર્યોએ આચાર્યતંત્રે અનેક પ્રકારનું સાહિત્ય વારસામાં સોંપ્યું છે, તે સાહિત્યનો કેટલોક વિભાગ કથાસાહિત્યનો પણ છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને માગધી ભાષામાં લખાએલા અથોનાં મોટા સંગ્રહ જૈન ગ્રંથમંડિરોમાં છે અને તેવા ગ્રંથો બહુ ઓછા પ્રસિદ્ધ થયા છે એટલે ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર એ ગ્રંથમંડિરોએ બેધએ તેટલો ઉપકાર કર્યો નથી, તથાપિ તે એક અમૂલ્ય ખજાનો છે અને ભવિષ્યમાં તે ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યમાં વૃદ્ધિ કરનાર એક મોટું સાધન થઈ પડશે એવી આશા રાખવી એ કેવળ બધું નથી. આ હસ્તલિખિત જૈનસાહિત્યમાં અનેક ચરિત્રના ઐતિહાસિક ગ્રંથો અને કથાવાર્તાનાં નાનાં મોટાં પુસ્તકો હોવાં સંભવિત છે, અને તેનું માનવાનું એટલા ઉપરથીજ બને છે કે જૈનોનું કથાસાહિત્ય—સમુચ્ચયે ગુજરાતમાં પ્રવર્તતા અન્યધર્મોએના કથાસાહિત્ય કરતાં કાંઈ પણ રીતે ઓછું નથી. પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલું એ પ્રકારનું સાહિત્ય જ્યારે આપણું મોટું છે, ત્યારે અપ્રસિદ્ધ:સાક્ષિતા ગ્રંથમંડિરમાં બીજાં અનેક જગાડીરા ધ્રુપદો ગદ્યો હશે એમ કેમ ન કહી શકાય ! અરજુ ! અત્યારે તો આપણે આપણા હાથમાં જૈન સાહિત્યમાંના જે કથાગ્રંથો બહાર પડી ચૂક્યા છે તે ઉપરથીજ તે સાહિત્યના વિસ્તારનું અવલોકન કરીશું.

કથાઓનું સાહિત્ય જૈનોમાં અન્યધર્મીઓના તે પ્રકારના સાહિત્ય કરતાં કેવળ ભિન્ન પ્રકારનું છે. ઈશ્વરને વ્યક્તિરૂપ માનનારાઓનું કથાસાહિત્ય-લૅન્ડિક કથાસાહિત્ય તેઓનાં પુરાણોમાં જ મુખ્યત્વે કરીને સમાઈ રહેલું છે. પરમાત્માએ પોતાની અતુલ શક્તિ વડે અમુક અમુક પર્વતો તોડી નાંખ્યા, વાયુને વહતો બંધ કરી દીધો, પાણીને ચોલાવી રાખ્યું ઇત્યાદિ ચમત્કારોના સૂચનથી એ પૌરાણિક કથાઓ ભરેલી હોય છે અને એ રીતે શ્રોતાઓ ઈશ્વરઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા રાખતા થાય તેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો હોય છે. જૈન (લોકાત્મક) કથાઓમાં બહુધા શુભ અને અશુભ ક્રમેનિ પરિણામે જીવ કેવી શુભાશુભ ગતિઓમાં પુનર્જન્મ પામે છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવેલું હોય છે. અદ્ભુત અને ભયાનક રસના સંબંધમાં તો જૈનોની કથાઓ ખીજઓની કથાઓથી કાંઈ પણ રીતે ઉતરતી જણાતી નથી, બંને કેટલીક વાર રસપરિપત્તિમાં ચટ્ટીયાતી જોવામાં આવે છે. ગરુડ પુરાણનો ભયાનક રસ જૈનોની ઘણી કથાઓમાં ઉભારતો જોવામાં આવે છે. ખાસ કરીને વાતઓમાં ઈશ્વરના સર્વોપરિપણાના અને સર્વવ્યાપકતાના ચમત્કારો કરતાં જીવના-કર્મ પરિપાકથી પરિણમતી નીચ વા ઉચ ગતિના આલેખ તો શ્રોતાઓને વધારે સુહૃદગમ્ય અને અસરકારક માન્ય પડે છે.

(૨) ઐતિહાસિક કથાઓ.

ઐતિહાસિક કથાઓના સંબંધમાં જૈન સાહિત્ય ઘણું પછાત જોવામાં આવે છે. જૈન અને જૈનેતર મહાપુરુષોનાં જે ચરિત્રો પ્રાચીન સમયમાં જૈન આચાર્યોનિ દરતે લખાએલાં છે તે બહુધા કથાના રૂપમાંજ લખાએલાં છે અને તેવી કથાઓનો નાનો સંગ્રહ તેજ જૈનોનું ઐતિહાસિક કથાઓને લગતું સાહિત્ય છે. 'ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર' એ એવા ચરિત્રોના સંગ્રહનો મુખ્ય ગ્રંથ છે. તેમાં તીર્થંકરો, વાસુદેવો, ચક્રવર્તીઓ વગેરેનાં ચરિત્રોની કથાઓ રસિક પ્રાચીન ઢબથી આજેખાયેલી છે. જૈનેતર 'પુરાણો' કરતાં કાંઈક ઉચ્ચ શ્રેણીપર ઉભું રહેતું એ એક જૈનીય 'પુરાણ' છે. દેવપ્રભસુરિકૃત 'પાંડવચરિત્ર' એ જૈનોનું મહાભારત છે અને તેનુંજ એક જૈન 'રામાયણ' પણ છે, જે 'ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર'માં સમન્વિત છે. તે ઉપરાંત 'ભારતેશ્વર ગાદુખમ્બી', 'જગદુ ચરિત્ર', 'હરિ-વિક્રમચરિત્ર' એવાં પ્રકીર્ણ ચરિત્ર ગ્રંથો પણ છે. 'કુમારપાળ ચરિત્ર', 'કુમારપાળ પ્રબંધ', 'પ્રબંધ ચિંતામણિ', 'વિક્રમ ચરિત્ર' એ સઘળા ચરિત્ર ગ્રંથો જૈન અને જૈનેતર કવિતાસની વાનાંઓના ગ્રંથો છે. 'દ્વાપત્ર'ની ચૈત્રી 'દિધા' છે તોપણ તેમાંની વર્ણનશૈલી કાવ્ય અને કથાની મધ્યવર્તિની છે. હોલાવતી, મુલસા, રત્નપાત્ર, ધમ્મીસકુમાર, ઈન્દ્રિયોદિને લગતાં ચરિત્રો પણ પ્રાચીન જૈન વાર્તાસાહિત્યમાં લેખાય. આ વર્ગમાં અપાતી કેટલીક કથાઓ એવી છે કે જેમને ઐતિહાસિક કે કવિપત ગર્વણમાં મૂકવાથી ઉભય રીતે શંકાચીત્ર રહેતું પડે છે.

(૩) રાજકથાઓ.

રાજાઓનાં પરાક્રમે ને કૌશલકવિપત કથાઓ પણ સામાન્ય લોકસાહિત્યની પેઠે જૈન સાહિત્યમાં પણ ઘણી છે. લોકસાહિત્યમાં જે કથા વાનાંઓ છે તે કરતાં એ પ્રકારની જૈન કથા વાનાંઓમાં એક પ્રકારનું વિચિત્ર તત્ત્વ રહેતું છે. પરદુઃખમંદન રાજા વિક્રમાદિત્યની કોમળ અને કાવિતાસની કે અકબર અને શિરજસની નાની મોટી વાનાંઓ પ્રાકૃત જનસ-

માગ્જને બહુ આનંદ આપે છે. આ વાર્તાઓ બહુધા શુદ્ધિચમત્કારવાળી હોય છે અને તેવી વાતો વાંચનારાઓ તેમાંથી કંઈ ઉચ્ચ બોધ લેઈ શકતા નથી, પરંતુ કિચિત અંશે શુદ્ધિના વિકાસને અનુભવે છે. આ વર્ગીયુમાં આવતી જન કથાઓમાં શુદ્ધિચમત્કાર ઉપરાંત ઉપદેશનું તત્ત્વ પણ ખાસ કરીને શુધ્ધવામાં આવેલું હોય છે. રાગત વિક્રમાદિત્યની પેઠે ઔષ્ણિક રાગના સમયમાં જ બનેલી કથાઓ વૈજ્ઞાનિકા આ પ્રકારના કથાસાહિત્યમાં વિશેષ ઉલ્લેખ છે. સામાન્યતઃ જે કોઈ રાગ કંઈ વિશિષ્ટતાવાળો અને પરાક્રમી થઈ ગયો હોય છે તેનાજ સમયની વાર્તાઓ રચાય છે અને ગવાય છે. આપણા નાના મોટા રામો અને દાગોમાં આ પ્રકારનું કથાસાહિત્ય છે અને છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં તે ઉપરથી ગદ્યવાર્તાઓ પણ લખાય છે. કેટલીકવાર આવા શુદ્ધિ ચમત્કારવાળી કદિપત કથાઓને ઇતિહાસ સાથે પણ જોડીદિવામાં આવે છે અને એ માંગે આતાઓને ઉત્તમ પ્રકારે બોધ આપવાનો હેતુ સાધી લેવામાં આવે છે.

આ પ્રકારની એક કથાનું એક દૃષ્ટાંત અહીં ડાખવું અનુચિત નહિ લેખાય. માગવાના રાગ મુન્જરાજની ખોપરીનું એક વિચિત્ર દૃષ્ટાંત જન પદ્યસાહિત્યમાં જોવામાં આવ્યું છે. 'પ્રગેધ ચિન્તામણી'માં રાગ મુન્જનો એક પ્રગેધ છે, તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, મુન્જ ઉપર તૈલપે ચઢાઈ કરી હતી અને મુન્જને કેદ કરીને તૈલપ પોતાના દેશમાં લાગ્યો હતો. કેદખાનામાં મુન્જે તૈલપની વિધવા બહેન મૃણાલવતી સાથે પીતિ જોડી હતી. કેટલાક વખત પછી માગવાના મંત્રી રૂદ્રાદિત્યે ત્યાં આવીને એક સુરંગ ખોદાવી તેનું મોં કેદખાનામાં લાવી મુન્જને નસાડી લેઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ મુન્જને તૈલપની વિધવા બહેને ફસાવ્યો અને મુન્જસુરંગમાંનાસતાં નાસતાં પકડાયો. તૈલપે મુન્જને ત્રિખારીના વેશમાં ત્રણ દિવસ સુધી ગામમાં ફેરવ્યો અને પછી તેનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો. તેનું મુઠ્ઠું જંગલમાં રંજણનું રહ્યું. તે મુઠ્ઠું તો પશુ પક્ષીઓ ખાઈ ગયાં પણ દાડકાં પડ્યાં રહ્યાં. એકવાર કોઈ એક વણિક એ જંગલને માર્ગે નીકળ્યો તો તેણે મુન્જની ખોપરી જોઈ અને તે ખોપરીના કપાળમાં "શું વીતી શું વીતશે" એ પ્રકારના કુદરતી અક્ષરો જોયા ! મુન્જને માથે ઘણું ઘણું વીત્યું હતું, પરંતુ આ ખોપરીને માથે વળી બીજું વીતવાનું રહ્યું હશે ? એવો કાનુહસિક પ્રશ્ન તે વણિકનાં મગજમાં ઉપરિચિત થતાં તેણે તે ખોપરી ઉપાડી લીધી અને ઘેર લાવીને તેને એક પેટીમાં સુરક્ષિત રાખી. રાજ સદ્યારમાં ઉડીને તે વણિક પેટી ખોલીને ખોપરી જોતો હતો-એવું જાણવાના હેતુથી કે એ ખોપરીપર આખા દિવસમાં કંઈ બીજું વીત્યું છે કે નહિ. રાજ આ પ્રમાણે જોવાથી વણિકની સ્ત્રીને સંશય ઉત્પન્ન થયો. પેટીમાં ખોપરી છે એ વાત તે જાણતી નહોતી. તેણે પતિની ગેરહાજરીમાં પેટી ખોલી અને તેમાં ખોપરી જોનાંજ તે આશ્ચર્ય સાથે પતિ ઉપર કુદ જની પોતાનો પતિ ખોપરી જેવી અપચિત વસ્તુને લાવીને પેટીમાં મૂકે એ વાત તે ધર્મશીલ સ્ત્રી સહન થઈ શકી નહિ. તેણે ખોપરી ઘર્ષ લીધી અને તેને ખાંડીને તેનો પારીક બુઝા કર્યો. તે સ્ત્રીને પતિ ઉપર એટલો ક્રોધ આવ્યો હતો કે તેજ ખોપરીનો બુઝા પાટલી, દાગ, કદી વગેરેમાં મિશ્રિત કરીને તેમાં સ્વાદિષ્ટ બીજ પદાર્થો ઉમેરીને પતિને અવગમ્ય ! જગ્યા પછી વણિકે પેટી ખોપરીની તપાસ કરી તો પેટીમાં જરાઈ નહિ. તેણે પોતાની સ્ત્રીને એ સંજોગથી પૂછ્યું તો તેણે કહ્યું: "રાજ રાજ જે બીજનું તમે દર્શન કરતા હતા તે બીજ જે તમારા પેટનેજ ઝાંખી છે, કે જેથી તમારે દર્શન કરવાની

જરૂર રહે નહિ । એવી અપવિત્ર વસ્તુ ઘરમાં લાવતાં તમે જરાએ વિચાર પણ ન કર્યો ?” વણિકે કૃત્રિમ વમન કરીને સધળું આધેડું બહાર કાઢ્યું. એ પ્રમાણે મુંજની ખોપરીની વિવક્ષણુ અવસ્થા થઈ !

આ અનિશ્ચયોક્તિ ભરેલી વિચિત્ર અને કલ્પિત વાર્તા જોડી કાઢવામાં લેખકને આશય મુંજના કર્મની ગતિની વિચિત્રતા બતાવવાનો છે. મુંજ વિદ્વાન અને પરાક્રમી હતો, પરંતુ તેણે એવાં અવિચારી કાર્યો કર્યાં હતાં કે એ કર્મોનાજ પરિપાકથી તે અત્યંત હીન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો. એક રાત્ર એ રીતે મરણ પામે, તેનું મુકદ્દું પણ રજૂ થતું રહે અને વળી તેની ખોપરી પર પણ અનેક વીતક વીતે એ કર્મપરિપાકની વિચિત્ર અને ગહનગતિ બતાવવાના આશયથી બુદ્ધિચમત્કારના અતિરેકવાળી એ કથા ગ્રંથવામાં આવેલી જણાય છે.

(૪) વૈરાગ્યોપદેશક કથાઓ.

જૈનોનું લગભગ સધળું સાહિત્ય વૈરાગ્યોપદેશક છે, તે સાથે જૈનાચાર્યોએ અને જૈન મુનિઓએ ગ્રંથેલી કથા—વાર્તાઓ સર્વાંશે વૈરાગ્યોપદેશક માત્રમ પડે છે. ઐતિહાસિક કથાઓ, રાજકથાઓ, ચમત્કારિક કથાઓ એ સર્વમાં પરિણામે વૈરાગ્યનેજ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે અને તેથી પ્રસંગોપાત રસની વિવિધતા જોવામાં આવે છે છતાં તેનો અંત તો વૈરાગ્યમય શાન્તરસમાં જ આપવામાં આવેલો હોય છે. ઘણા શૃંગારરસથી ભરેલા રસો પણ અતિમ વિભાગમાં વૈરાગ્યજનક અસરથી ભરપૂર માત્રમ પડે છે. “ જૈન ” શબ્દમાં સમાયેલો ઉચ્ચ હેતુ—જે પરિપુ ઉપર જય મેળવી મોક્ષગતિને પામવાનો છે તે—જૈન સાહિત્યના પ્રત્યેક અંગમાં આ રીતે પ્રાધાન્ય ભોગવતો માત્રમ પડે છે. જૈન આચાર્યો અને મુનિઓએ રચેલી કાંઈ ટાળ કવિતા કે વાનાંમાં વૈરાગ્યમય પરિણામ વિના બીજું કશું જોવામાં આવશે નહિ, એ બાબત “ જૈન ” શબ્દ ઉપર તેઓનું કેવું અનિમેષ ધ્યાન લાગી રહ્યું હશે તેનું મૂલ્યન કરનારી થઈ પડે છે. કથાઓના આલેખનમાં પરિણામ વૈરાગ્યમય લાવવા છતાં આ લેખકો રસપરિપત્તિ કરવાની શક્તિમાં ન્યૂનતાવાળા જણાયા નથી. કહ્યું અને શાન્તરસ તરફ તો તેઓનો સ્વભાવ સદાજ દોરાએલોજ હોય છે, પરંતુ શૃંગાર, હાસ્ય અને લખાનક રસમાં પણ તેઓ સારી રીતે આગળ વધેલા જણાયા છે. શિખરસરસ કથાવાર્તાઓના પ્રસંગમાં બહુ ઉભરાતો નથી, તેથી તે રસ સ્વરૂપ જણાય છે. આ રીતે જૈનોનું કથાસાહિત્ય રસમયનાના ધોરણથી પણ બાકા ઉપર મોટા ઉપકાર કરનારું જણાય છે.

(૫) ચમત્કારિક કથાઓ.

અસંભવ દોષથી ભરેલી ચમત્કારિક કથાઓ સામાન્ય લોકસમાજને માટે ગુજરાતી સાહિત્યમાં બહુ ઉભરાવા લાગી છે અને એવી કથાઓ ગદ્યન વિગતોવાળી કથાઓ નહિ સમગ્ર શકનારાઓને બહુ આનંદ આપનારી થઈ પડે છે. આવી કથાઓ જૈન સાહિત્યમાં છે ખરી પરંતુ અન્ય કથાઓના પ્રમાણમાં બહુ ઘાટી છે. વરતુનઃ લોકાત્મર કથાઓ ચમત્કારથી ભરેલી જણાય છે, પરંતુ તે કથાઓ અર્થવિનાના ચમત્કારે બતાવવામાં રસાયેલી હતી નથી. ઉચ્ચ હેતુમય દૃષ્ટિથીજ જૈન કથાસમૃદ્ધ લખાએલો દોષથી આવી વાર્તાઓ જૈન સાહિત્યમાં નથી. આ પ્રકારની વાર્તાઓ લોકો ઉપર કાંઈ વિપક્ષક અસર કરનારી હતી નથી અને પરોપકર કરવા માટે વિશિષ્ટ જગત્તા જૈન મુનિઓએ એજ કારણથી

વર્ષ કાળક્ષેપ કરનારી જેવી કથાઓ શ્રુતી જાણતી નથી. ક્ષણિક આનંદ આપવાને અને મગજને સ્વપ્નવત્ ઘટનાઓમાં મુગ્ધવી મેલવાને આ વાર્તાઓ કામે લાગી શકે ખરી, પરંતુ જૈન દષ્ટિને એ પ્રકારનું સાહિત્ય અગત્યનું લાગ્યું જણાતું નથી.

(૬) સાંસારિક કથાઓ અને (૭) નવલ કથાઓ.

નવું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવું એ કાર્ય જાણે કે એકલા ત્યાગીઓનું જ હોયતી, તેવી માનીતતા જૈનવર્ગમાં વિશેષ પ્રસરેલી માલુમ પડે છે. પ્રાચીન સમયમાં તો એ કાર્ય જૈન મુનિઓએ કર્યું છે અને હાલમાં ત્યાગી અને સંસારી ઉભયવર્ગ એ કાર્યમાં પડેલા છે. જૈન સંસારી વર્ગ જ્યારથી સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં પડ્યો છે, ત્યારથી જૈન નવલકથાઓ લખવાનું ક્ષેત્ર ઉવચ્યું જણાય છે. જૈનેતો ત્યાગી માર્ગ ધણો કઠિન છે. ગ્રંથલેખનમાં એ મુનિઓ માત્ર ઉપદેશ શૈલીથી જ લખી શકે તેમના નિયમો પ્રમાણે વ્યાદેશ શૈલીને તેઓ મદદથી કરી શકતા નથી. આ કારણથી શુદ્ધ સાંસારિક કથાઓ મુનિ વર્ગને હસ્તે લખાએલી લાગ્યેજ નોવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયની તેવી કથાઓ તો છેજ નહિ અને હાલમાંએ તે તરફ મુનિવર્ગની પ્રવૃત્તિ અતિ ન્યુન છે. ત્યાગી માર્ગ જેવી રીતે ઉત્તમ છે તેવી રીતે શુદ્ધ માર્ગ તેની કથાએ ઉત્તમ છે. સફળ રીતે સંસાર ચલાવવો અને ધર્મ તથા નીતિથી સંસારમાં વિચરતું એ માર્ગ મનુષ્યત્વને સફળ કરનારો છે એવો ઉદાર મત વિદ્વાનો પ્રતિપાદન કરે છે, પરંતુ જૈન ત્યાગી વિદ્વાનો તેને સંમત થતા નથી તેથી તેઓએ સંસારનો ઉપદેશ કરનારી વાર્તાઓ કે રાસો લખેલાં નથી. ઉત્તમ શ્રાવકધર્મનું દર્શન કરાવનારા પ્રસંગો પસંદ કરીને તે વિશે ધણીવાર લખાણથી લખવાનું તેઓએ સ્વીકાર્યું છે, પરંતુ છેવટે ત્યાગ માર્ગને સંતોષતા ગણી 'નારી તો નરકની ખાણ છે' અને 'સંસાર વિપનો દૂષો છે' એવા ઉપદેશો આપ્યા છે અને તેથી આજકાલનો યુવક વર્ગ અને અન્યમતીઓ જૈન વાર્તાઓના સંબંધમાં 'ગ્રેન્ડ્યુડીસ' (વહેમ) ધારણ કરવા લાગ્યા છે. સંસાર લુપ્તો છે એવો એકાન્ત ઉપદેશ જગતમાં સર્વથા પ્રિય થઈ શકે નહિ. તાર્ત્વિક દષ્ટિથી જો સંસાર લુપ્તોજ હોય તો તેને રસમય બનાવીને મનુષ્યત્વને સફળ કરવાનો માર્ગ સ્વયંવો એ વિદ્વાનેતો પરમ ધર્મ છે. મુનિઓનો પણ એ એક પ્રકારનો ધર્મ છે, તેવું ખુદ્દરી રીતે કહેવાને માટે પણ હથ ધણું કરીને એકાદ સૈકાની જરૂર પડશે !

જૈન નવલકથાઓ તરફ જૈનસમાજની અભિરુચિ વધતી જતી હોય એમ તો ખુદ્દર જણાય છે. કેટલીક નવલકથાઓ ઉત્તમ પ્રકારની પણ બહાર પડી છે અને જૈન લેખક મુનિઓ પણ આ નવી રોશનીની અસરવાળા થએલા જણાય છે. પ્રાચીન જૈનકથાઓ નવલકથાની રૂબરૂ લખાવા માંડી છે અને તેવું સાહિત્ય એકદમ વધી જવાનો તો સંભવ નથીજ, તોપણ એ માર્ગ જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ થાય છે તે આશાજનક લાગે છે. નવલકથાઓ દ્વારા ઉપદેશનો પ્રચાર કરવામાં વધુ સફળતા મળી શકે છે એ તથ્ય પાશ્ચાત્ય લેખકોની પેઠે જૈન લેખકો અને મુનિઓને પણ અનુભવસિદ્ધ થશે, ત્યારેજ એ તરફ વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રવૃત્તિ થશે, તે સિવાય-પારકા અનુભવને પ્રમાણભૂત માનીને એ દિશાએ આગળ વધવાનું જૈન વર્ગને રૂચે તેવું લાગતું નથી. સાંસારિક કથાઓ અને નવલકથાઓનું સાહિત્ય જમાના તરફ દષ્ટિ કરતાં સારી પેઠે લેકેપકારક થઈ પડવાનો સંભવ છે, પરંતુ તેના સંબંધમાં તો આ પ્રમાણે જૈન કથાસાહિત્યની હીન દશા છે. અમારા મુનિઓ ઉદાર થાય અને જૈનો સંકુચિત વિચારોને ત્યજીને એ પ્રકારના સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવા માટે તોજ તે સાહિત્ય વૃદ્ધિ પામે.

કંઈક અંદરથી સ્વાભાવિક રીતેજ આવે એવું થાય છે અને તે અટકાવ્યા વિના વહેવા દેવું એજ કર્તવ્ય છે.

અને, એ વાત તો આપણને પ્રભુના દેવદુતે—તમારા બાળકે પણ બહુ મઝાથી તાણ કરાવી હતી કે, ‘પ્રાર્થનિક લાગણી પ્રેમની પ્રભુની આવે છે અને તદેતર-નકુતર લાગણી શક્તિસતી આવે છે.’ મ્હને પ્રાર્થનિક લાગણીને અનુસરવાને પ્રભુના આદેશનેવું સ્વમનઃપ છે.

મુદ્દસ્થ ધર્મનાં ઇવન ભોગવતાં તમે દમ્પતિને જોયાં, અને તે પછી બીજાં જોડું જોયું. તમારે ત્યાં આવતા પહેલાં એક તરતનાં દમ્પતિને આછી નજરે જોયાં હતાં. આજ પહેલાં પણ તમે દમ્પતિને તેમજ બીજાં કેટલાં યુગ્મભિવાને જોયાં હશે પણ આ વખતે તો તમે વનમાંથી અહીં ઉતરી આવ્યો ત્યારથીજ પ્રેક્ષકની નજર લાધેલી હતી. અને તેથી દુનિયાને અને કોને જુદી વસ્તુ તરીકે બહુ સ્પષ્ટ જોઈ શકેતો હતો. અને તે પરથી જે વિચાર પામ્યો છું તેજ કહું છું.

દમ્પતિ ત્યાં પહેલાં શરીરથી અને પછી અંદરથી જોડાય એવું આવે છે ત્યાં કો-કુશ્મિક નિયંત્રણો પણ આવશ્યક મનાય છે. બાહ્ય નિયંત્રણો પણ જુદા પાયા ઉપર કદાપિ નથી રચાતાં. રચાય છે તો તે નિશ્ચિત સમયમાં હમેશા ઉચ્છેદાય છે. આંતર લક્ષણો ને નિયમનો છે, જે સ્વાભાવિક શક્તિઓ છે તેને અનુસરીને જ બાહ્ય લક્ષણો નિયમનો તરવેનાઓએ દરાવેલાં છે.

હિંદુસ્તાન એ અને એવી બીજી ઘણી જાગતોમાં પૂર્વ કાલમાં વસ્તુ પામેલું હતું. ઈસલ્લ હજી જે ઘણી જાગતોમાં જાળવજ છે. અસ્થત દાસ હિન્દુ ભૂલી ગયું છે પણ તેથી શાસ્ત્રો જુદાં નથી પડતાં.

આંતર લક્ષણ અને બાહ્ય લક્ષણ પરસ્પર સંબંધી છે—અદૃશ્ય સંબંધી છે. લક્ષણની દિશા-મુદી એકજ છે અને તે, મ્હારા નમ્ર માનવા મુજબ, કાલાભાષિત તેમજ સ્પષ્ટ અર્થ શકે નથી છે.

આંતર લક્ષણમાં, આપણે જાંઘ-શરીરો ‘કે, ઉખાલી પ્રેરક ‘સ્ત્રી’ છે, અને તે આકર્ષક છે. “હૃદય” તે છે. “સ્નેહ” તે છે. અને પ્રાર્થનિક વિધાયક બનીને તે “સ્નેહ” જોડે છે. અને તેની ઉખાલી શક્તિનું વિધેય “પુરુષ” હૃદય છે, તે ‘પ્રકાશ’ છે. તે ‘જ્ઞાન’ છે. તે ‘શુદ્ધિ’ છે. તે ‘હૃદયપણું’ છે. તે ખેંચાય છે અને એ પ્રમાણે ઉખા અને પ્રકાશનું સંલક્ષ તેજ ખડું આંતર લક્ષણ અને તેની પરિણામિક શક્તિમાંથી હિત અને સ્વચ્છતાનાં શિશુ જન્મે છે. અને એવાં આંતર લક્ષણ શાશ્વત છે—શાશ્વત ફલ દે છે. સ્વેચ્છનજન એ બહુ સારી રીતે કહે છે. લક્ષણ-સમપડીના મન્ત્રો પણ વિચારવાથી વધારે પ્રકાશ આપણે મેળવી શકીએ.

પુરુષ ‘પુરુષ’ છે; સ્ત્રી ‘સ્ત્રી’ છે. અને શુદ્ધિ, જ્ઞાન, હૃદયપણું, આરથા અને સ્ત્રાય એ પુરુષનાં તેમજ સ્નેહ, દયા, માર્દવ, કોમલતા એ સ્ત્રીનાં સ્વભાવતઃ લક્ષણો છે અને આ લક્ષણો ત્યાં આંતરમાં યથાસ્થિત પરસ્પર સંલક્ષ થાય છે ત્યાંજ આંતર સંયોગન પણ થાય છે. અને એ ન અર્થ શકે તો આંતરલક્ષણ બાજેજ દોષ શકે.

સ્ત્રીના સ્નેહથી ખેંચાનાર પુરુષના જ્ઞાનને પણ સ્ત્રી ખેંચનાર છતાં-પણ આધીન હોય છે. અને એટલા માટેજ તેઓ આન્તરમાં પરસ્પર એક થવાને પાત્ર હોય છે.

બાળ લગ્નો પણ આજ પાયા પરજ-એતદેશીય તત્વજ્ઞાનીઓએ વિચાર્યા છે.

સ્ત્રી-પુરુષના સમાન હકની યોગ આ દેશમાં બહુ જોરથી મેશરૂ મલગારી-માંદગર કર અને બીજા આપણા હિતચિન્તક અગ્રણીઓએ પાડેલી, પણ તે તો જાણે કેવળ ભુકી છે. વિજ્ઞાપન એ બાબતમાં બહુ અજાણ છે અને તેથી વસ્તુ-વિચાર યથાર્થ કરવાને અત્યાદે પાત્ર પણ નથી. પાર્લમેન્ટમાં સ્ત્રીઓ ઉમેદવારી કરી શકે કે નહિ, એ સવાલનો નિર્ણય ગમે તે આવે; પણ જે કાર્યો પ્રકાશમાંથી-પ્રકાશદ્વારા અને પ્રકાશનાંજ ઉદ્ભવે છે તે કરવાને 'સ્ત્રી' તું સ્વતન્ત્ર હૃદય, કદાપિ, લાયક દરાવી શકાય નહીં. પુરુષ હૃદયજ તે સ્વતન્ત્રપણે કરી શકે. અને તેજ પ્રમાણે જે કાર્યો ઉખામાંથી, ઉખાદ્વારા અને ઉખાનાં છે તે કરવાને પુરુષ હૃદય સ્વતન્ત્રપણે, કદાપિ, લાયક થઈ શકે નહિ. ગમે તેટલાં જુદાં, ડહાપણ હોવા છતાં પણ પુરુષ હૃદય લાયક થઈ શકે નહિ.

અને કારણ સ્પષ્ટજ છે. પુરુષ 'પુરુષ' થવાને-પુરુષ રહેવાને સરખો છે. અને સ્ત્રી તે 'સ્ત્રી' થવાને-'સ્ત્રી' રહેવાને.

અને, આ પ્રમાણે ન હોય ત્યાં આન્તર લગ્ન નથી હોતું.

આપણે અહીં હાલ લગ્ન નથી. કેમકે પુરુષમાં 'પુરુષ' નથી. અને સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' નથી. સ્ત્રી 'પુરુષ' બનવા મથે છે અને પુરુષમાં 'પુરુષ' હોય અથવા તે 'સ્ત્રી' બનેતા હોય તો પણ એ 'લગ્ન' સમ્ભવિત નથી. તેમજ 'સ્ત્રી' માં 'સ્ત્રી' હોય, અને પુરુષમાં 'પુરુષ' ન હોય તો પણ એ લગ્ન સમ્ભવિત નથી.

આર્ય લગ્નમાં સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હતી. પુરુષમાં 'પુરુષ' હતો. અને તેથી આન્તરને સમરૂપ તે બાળ લગ્નોનાં નિયમનો નિમન્ત્રણ હતો. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હતી. અને 'રામ'માં 'પુરુષ' હતો. એકમાં 'હૃદય' હતું, બીજામાં 'જુદિ-જ્ઞાન' હતું. એકમાં માર્દવ હતું. બીજામાં વીર્ય હતું. એ લગ્ન હતું. એકમાં શાસક-નિયામક શક્તિ હતી, બીજામાં અધીનતા હતી. આપણાં લગ્નો તેજ હતાં. અને તે જ આર્ય પ્રજામાં આર્યત્વ ઉપજાવનારાં હતાં. હાલ પ્રજાત્વ નથી, કેમકે હાલ લગ્ન નથી. હાલ વીર્ય નથી, કેમકે હાલ પ્રજા વર્ણ-સંકરત્વમાંથી નીપજે છે, લગ્નમાંથી નહીં.

અને પતિપત્નીનું બાળ લગ્ન પણ હવે તો સ્તંભજ શકાય.

સ્નેહ, દયા અને માર્દવ સ્ત્રીમાં ન હોય એ સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' નથી. જુદિ, જ્ઞાન, ડહાપણ હોવા છતાં પણ એમાં 'સ્ત્રી' તો નથીજ. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય; સ્ત્રીએ 'સ્ત્રી' થવાનું છે. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય તો એ પુરુષમાંના 'પુરુષ'ને ખેંચી શકે, લગ્ન માટે નિમન્ત્રી શકે.

પુરુષમાં જુદિ, ડહાપણ, જ્ઞાન વગેરે હોય તો તે ઉખાથી ખેંચાતા છતાં-ખેંચાવા છતાં-નિમન્ત્રણ સ્ત્રીકાયાં છતાં-ઉખામાં પ્રકાશ બરી શકે.

સ્ત્રી પુરુષમાંથી જ્ઞાન, ડહાપણ અને નિયન્ત્રત્વ શિકારે. એનામાં તે છેજ નહીં. અને છે તો તે પુરુષનાં તે જ, પુરુષમાંથી મળેજ તે જ.

પુરુષ સ્ત્રીમાંથી સ્નેહ, દયા, મૃદુતા સ્વીકારે. એનામાં તે પોતાનાં છે જ નહીં.

એને એ લક્ષ અને એ એકના અને એજ પૂર્ણતા. એમાં જેટલી જેટલી ઉણપ તેટલી તેટલી લક્ષમાં અપૂર્ણતા.

અને હવે એનો એ વિચાર જરા ફરીથી કરી જઈએ. પુરૂષ ત્યાં “પુરૂષ” છે—થતો હોય છે અને “સ્ત્રી” થવાને સરળએવી સ્ત્રી પણ—“સ્ત્રી” નહીં પણ—પુરૂષ થવાને મથતી હોય છે, ત્યાં લગ્ન નથી; ત્યાં લક્ષ નથી જેટલે લક્ષ સ્નેહ નથી. લક્ષ સ્નેહ નથી જેટલે સ્વર્ગ નથી. ચોખ્ખું નરક છે. બન્ને “પુરૂષ” થવા મથે ત્યાં નારદી શાસન ચાલે એ સ્વાભાવિક નથી ? એ નારદી શાસનના નિયંત્રણ નીચે ઉછરતી પ્રજા વર્ણસંકર નથી ?

આપણા દેશની હાલ કાંઈક આવી દ્રશા નથી લાગતી ?

એને બીજી રીતે બોલે. સ્ત્રીમાં “સ્ત્રી” હોય—સ્ત્રી “સ્ત્રી” થવા મથતી હોય, છતાં પુરૂષમાં “પુરૂષ” ન હોય—પુરૂષ “પુરૂષ” થવાને મથતો ન હોય ત્યાં કયા રિયતિ હોય ? પ્રજોત્પત્તિ નિર્વાર્ય—નપુંસક ન હોય ?

આપણે અહીં કંઈક આનું પણ છે. સ્ત્રીમાં “સ્ત્રી” અને પુરૂષમાં “પુરૂષ” હોય ત્યાંજ અન્તર અને બાહ્ય બન્ને પ્રકારનાં લક્ષમાં સફલ સન્તતિ હોઈ શકે. અને આપણે અહીં બાહ્ય લક્ષમાં દુષ્ટ એવાં દૃષ્ટાન્તો પણ છે. ગુજરાતમાં, અલગત, થોડાં છે. અને એના પ્રમાણમાં પંચજન્ય, બંગાલ અને હિન્દના બીજા ભાગોમાં એવી સફલ સન્તતિ ઉત્પન્ન થાય છે. બાહ્ય લક્ષમાં અન્તરને અનુરૂપ નિયંત્રણો હિન્દમાં દુષ્ટ ધણાં દૃષ્ટાન્તો પરથી સિદ્ધ થઈ શકે.

પણ ઘણે ભાગે તો વર્ણસંકર અને નપુંસક પ્રજોત્પત્તિ કારણવારં લગ્નો જ છે. કેમકે સ્ત્રી “સ્ત્રી” નહીં પણ “પુરૂષ” બનવાને મથે છે, અને તેમ નહીં તો પુરૂષ “સ્ત્રી” બનવાને મથતો હોય છે.

આવાં આપણાં લગ્નો માત્ર આધુનિક દ્વિતનાં વિરોધી છે એમજ નથી; અહિક અને આધુનિક બન્ને પ્રકારનાં ધર્મકર્તવ્યોનાં તે ઉચ્છેદક છે.

અને, આપણાં હાલનાં “શુદ્ધ” મીઠાં-મધુરાં (Sweet Homes) કેમ નથી વાડ ? તે સ્વર્ગ કેમ નથી ? તે આદલાદપ્રેરક કેમ નથી ? રસીકાં કેમ નથી ? શા માટે સકાં અને ટારાં છે ?

જેટલા મારેજ કે, દમ્પતિ સ્ત્રી અને પુરૂષનાં યુગ્મ નહીં, પણ આન્તરમાં પુરૂષ પુરૂષનાં અથવા સ્ત્રી સ્ત્રીનાં લગ્ન થતાં જતાં હોય છે—આપણી “સ્ત્રી” આન્તરમાં ‘ઉષ્મા’ ગુમાવતી જતી હોય છે અને “પુરૂષ”માંથી ‘પ્રકાશ’ સ્વીકારતા જવાને બદલે તે પોતાના પ્રકાશ નામધારી કાઈ લુપ્ત વસ્તુને ‘પુરૂષ’માં ભરવાને અને પોતામાં પણ ‘પ્રેરણા’ને મથતી હોય છે. આનું નામ શું કહેવાય તે મ્હને માલુમ નથી.

ઓ અનુભૂ ! ત્હમारे ત્યાંથી છુટા પડ્યા પછી મ્હને આખી વાટ આજ બધા વિચારો આવેલા અને એ વિચારો આવે એ સ્વાભાવિક હતું એ ત્હમે તો બહુ સારી રીતે સમજી શકશો.

નૈતિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ.

અખનાર:-રા. રા. હાકેમચંદ હરજીવન મણિઆર. M. A. L L. B.

આધુનિક સમયમાં ઈંગ્લીશ કેળવણી લેનાર યુવક વર્ગ તરફ અને તેજ પ્રમાણે તેઓ મોટી ઉમરના ધાય ત્યારે પણ તેમના સંબંધમાં એવી કૃષાદ કરવામાં આવે છે કે તેઓને સ્વધર્મ સંબંધી જ્ઞાન જરા પણ હોતું નથી. કેટલાક મુંદર અપવાદો શિવાય આ વાતમાં કાંઈક સત્ય સમાયેલું છે, તે વાતની ના કહી શકાય તેમ નથી. એક તો દુર્દૈવવશાત્ અધુના ભારતવર્ષમાં ધર્મો-પંથો અને ઉપપંથો એટલા બધા વધી ગયા છે કે તેમની ગણતરી સેકેન્ડેથી થવા જાય; જ્યારે ખીલુ બાલુથી સાર્વજનિક લાભાર્થે ચલાવવામાં આવતી સરકારી શાળાઓ અને મહાશાળાઓમાં તે બધા પંથોના સંબુમેળાને માટે બંધબેસતી કાંઈપણ ગોઠવણ થવી તદ્દન અશક્ય અને અસંભાવ્ય લાગે છે. પોતાના બાળકોને પોતાના જ ધર્મનું-પંથનું-શિક્ષણ આપવું એવી દરેક મુદ્ત અને મુહૂદ માતાપિતાએ પોતાની પવિત્ર દ્રવ્ય માનવી જન્યે. પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ અવાંચીન સમયમાં પોતાના બાળકોને ધાર્મિક શિક્ષણ કેવી રીતે આપે છે તે તરફ નજર કરશું તો, અને પ્રાચીન સમયમાં આપણા આર્ય વડવાઓએ આ વિષય પરત્વે શું શું પ્રયત્નો રચ્યા હતા તેનું નિરીક્ષણ કરશું તો જણાશે કે વડિલો અને ધર્મોપદેશકોને જ માથે આ મહત્વની અને અર્થમુલ્યક દ્રવ્ય રાખવામાં આવેલ છે. પ્રજાની નીતિરીતિ મુંદર અને, પ્રજામાં ધાર્મિક લાગણીઓ મુદ્દત રહે, અને ઔદિક અને પારકાકિક મુખસંપત્તને માટે લાચકાતવાળા બનવા લોકો સુવિનીત અને સત્ ચારિત્ર્ય-સંપન્ન અને તે જોવા, તેવો પ્રયત્ન રચવા, અને તત્સંબંધી સતત પ્રયાસ કરવા માટે જ ધર્મશુદ્ધોનું અસ્તિત્વ જરૂરનું અને ઉપયોગી ગણાય; પણ જો પોતાના વિશેષ સિદ્ધિતોનું શિક્ષણ અત્તાત શિશુજનને અને ખિલતી પ્રજાવાત્ર યુવકોને ન અપાય તો પછી માત્ર સ્વોદર પુરનાર સ્વામીઓ અને સાધુઓનું શું પ્રયોજન ? શા માટે તેવા બિનઉપયોગીઓને પોષવા ? આવા આવા વિચારો મનમાં વારંવાર આવતા હોવાથી, “હેરાદ્વ”ના વિદ્વાન મંત્રી તરફથી “કાંઈક” લખવાનો આગ્રહ થતાં સ્વધર્મની શેષ કરવાને માટે યોગ્યતામાં આવેલ આ પત્રમાં આ વિષય પરત્વે મારા હૃદાયવાસ વિચારો રજુ કરવાનું સુચમ અને પ્રાસંગિક પણ લાગ્યું.

ખીન પ્રકારના એટલે કે “વિશેષ” ધર્મમાં આ સામાન્ય ધર્મની છાપ લોકસમૂહના ચંચળ મગજ ઉપર કેવી રીતે સચોટ પાડી શકાય-કેવા કેવા પ્રબંધો રચવાથી મનુષ્ય પ્રભાદ કરતો અટકી શકે-અગર તો તેને તેમ કરતો અટકાવી શકાય તેનો નિર્ણય કરી જુદાજુદા મતમતાંતરવાળાઓએ સ્વમત્યાનુસાર રચેલ જુદાજુદા આચાર પ્રયોગો જેવા કે, અમુક રીત્યા ઇશ્વરોપાસના અને પ્રાર્થના કરવી, અમુક પ્રકારના સત્યક ચિન્હો ધારણ કરવાં, અમુક પ્રકારે પ્રાણાયામ સામાયિક ઇત્યાદિદ્વારા હૃદય અને મનને શુદ્ધ અને દૃઢ બનાવવાં, “આહાર તેવો ઓગાર” એ સૂત્રાનુસાર કેવો કેવો ખોરાક ક્યારે ક્યારે ખાવો અને ક્યારે ક્યારે વર્જવો, કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખવો અને કેવા પ્રકારને ત્યાગ્ય ગણવો ઇત્યાદિનો સમાવેશ થઇ જાય છે.

આમ વિચારતાં આપણા પ્રસ્તુત વિષયપરતે એક પ્રકારની સુગમતા લાગે છે. કારણ “સામાન્ય” ધર્મ માત્ર નીતિના સર્વમાન્ય મૂળતત્ત્વોમાંજ રિયત થતો હોવાથી તેના ઉપદેશ અર્થે પ્રબંધ રચવાનું કાંઈ મુશ્કેલ નથીજ. આ પ્રકારનું “નૈતિક” (Moral) શિક્ષણ તો આધુનિક શાળાઓ અને મહાશાળાઓમાં કંઈક અંશે અપાય છે, જો કે તેમાં હજી વિશેષ સુધારા વધારાને ધ્યાન છે ખરૂં. આપણને જાણીને હવે થાય છે કે, આ દિશામાં ખતીલા પ્રયાસોની શરૂઆત અત્યાર આગમજ થઇ છે. આપણે આ વિષયપરતે માત્ર એટલુંજ કહી સતોપ માનશું કે નીતિનાં જુદાં જુદાં અંગોનું રંગીન ચિત્ર આલેખી નિબંધના રૂપમાં શિક્ષ્યોની સમક્ષ રજુ કરવાના કરતાં, અમુક અમુક પ્રકારના સદ્વર્તન રાખનાર મનુષ્યોએ ઇતિહાસનાં પાનાઓ ઉપર પોતાના જ્વલંત અને આદલાદક કીર્તિસ્થંભો કેવા સુંદર રીતે રાખેલ છે તે જૂતકાળમાં બનેલ બનાવોના દાખલા અને આદર્શ મહાપુરુષોનાં હવનવૃત્તાંતોદ્વારા તેમને વધારે સહેલાઈથી અને વધારે ફલપ્રદ રીતે સમજાવી શકાશે; તેજ પ્રમાણે ખરાબ વર્તન રાખનારાઓનો કેવો ફેજ જૂતકાળમાં થયેલ છે અને આધુનિક સમયમાં થાય છે તે પણ બનેલ બનાવોના વર્ણનદ્વારાજ વધારે સુદૃઢ રીતે સમજાવી શકાશે. તેટલા માટે સરલ ભાષામાં ઈંગ્લીશ Moral Class Books ની પદ્ધત્યાનુસાર નાની નાની વાર્તાઓ અને આખ્યાયિકાઓ, ગદ્ય અને પદ્યમાં રચી બાંધકોને તે વાંચવા આપી તેનો અભ્યાસ કરતા તેમને શિખવવાની આવશ્યકતા ખાસ પ્રતીત થાય છે.

ત્યારે હવે વાત રહી “વિશેષ” ધર્મની શરૂઆતમાંજ આપણે કહી ગયા છીએ કે કમલાએ હાલમાં ભારતવર્ષમાં અસંખ્ય નિરનિરાળા પથો અને ઉપપથો ઉભરી નિકળ્યા છે. “કપાળે કપાળે જુદાં મતિ” તે કહેવત અનુસાર, આ બધાના આચાર પ્રયોગો, કર્મકાંડો કેટલેક અંશે નિરનિરાળા હોય છે. સાધારણ જુદિથી વિચાર કરતાં એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે એકજ સાધ્યની સાધનાર્થે જુદા જુદા મનુષ્યો જુદિએદને લઇને જુદા જુદા સાધનની મદદ લે છે, છતાં લક્ષ્ય તો એકજ હોય છે; તેજ પ્રમાણે ધર્મનો હેતુ એક હોવા છતાં જુદા જુદા મતાવલંબીઓ જુદાં જુદાં સાધનોને પ્રાધાન્ય આપે છે, પણ તેથી કાંઈ આશય જુદો નથી હોતો. છતાં દુરાગ્રહને લંબીજ દરેક મતવાળાઓ પોતાના સાધનને શ્રેષ્ઠ માની અન્યનાં સાધનને હલકાં પાડવા મથે છે, અને તેમ કરી વાંઝા વાંઝાના અગા અને નિરર્થક શાસ્ત્રાર્થના વિતંગવાદના વમળમાં ગોથાં ખાવાની ભુલ કરે છે. “હમેરા સમ સમ્યા ઔર તુમેરા સમ જૂઠા” ની ખેંચતાણમાં હૃદય અને મનની વિશુદ્ધિ અને

આત્માની ઉત્તતિ બુદ્ધાઇ જવાય છે, જ્યારે અહંકારની સરદારી નિચે મક્કીન તત્વનું બંડખેર સૈન્ય સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. ધર્મની આવી ખેંચતાણમાં “વિશેષ” ધર્મનું શિક્ષણ સાર્વજનિક શાળાઓમાં ન જ અપાય એ સ્વાભાવિક અને કંઈક અંશે આવશ્યક પણ લાગે છે.

આ વિદ્યાલયોમાંથી મુક્ત થવાના હેતુથીજ દેવસ્થળો અને મંદીરી યોજના હસ્તિમાં આવી હશે, આમ પ્રાચીન ભારતનો ઇતિહાસ વાંચતાં સમજાય છે. એક તરફથી વેદ મતાનુયાયીઓ કાંશી ક્ષેત્ર અને ઉજ્જયંતીમાં પોતાના ધર્મનું અને તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy)નું શિક્ષણ આપતા, ત્યારે છુદ્ધ મતવાળાઓ પટના અને નાલંદની મહાશાળાઓમાં અસંખ્ય “ભિક્ષુઓ”ને અન્નવસ્ત્રાદિથી પોશી તેમને સામાન્ય અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપતા. તે સમયના આચાર્યો આધુનિક સમયના મોહકા અને જ્ઞાનવિહીન ગુરુઓ નહોતા; પણ તેઓ તો પ્રજાવાન હોઈ જ્ઞાનાંજનથી બધે ચમુને ખોલતાં અને પોતાને આપવામાં આવતા “દાન”નો આવા “લોકહિત”ના કાર્યમાં સદુપયોગ કરતા; જ્યારે તેઓના નિવૃત્તિ નિવાસો-આશ્રમો વિદ્યાર્થીના ગામ જેવા શોભી રહેતા. હાલના સમયમાં તો તેઓના ગણુતો વારસો ધણીવાર પોતે જતેજ મહાધિયો થઈ પડતા જણાય છે અને પોતાને આપવામાં આવના દાનદક્ષિણાનો ઉપયોગ વિદ્યારૂઢિ અર્થે ન કરતાં કેટલીક વખત માત્ર પોતાનાજ ઉદરપોષણાર્થે અથવા મોજશોખમાં કરતા જણાય છે, તે થોડા શોચની વાત નથી.

એકાદ બે બાબતોની આપણે આ સ્થળે આ ગ્રંથોના આધારે તપાસ કરશું. આપણા “આચાર્યો”નો વિચાર કરતાં જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, દ્રોણ ઇત્યાદિ મુનિવર્યો તે તે સમયના આદર્શ વિદ્યાગુરુઓ જ હતા, અને ધાર્મિક અને વ્યવહારોપયોગી શિક્ષણ પણ તેઓજ આપતા. હજારો શિષ્યોને અન્નવસ્ત્રાદિ વિનામૂલ્યે આપી પુત્રવત્ તેઓનું પોષણ કરી તેઓને ઐદિક આધુનિક ઉપયોગનું જ્ઞાન આપી “કુલપતિ”નામને સાર્થ કરતા. હાલના “ગુરુઓ” તો કેટલીકવાર માત્ર પોતાનાજ ઉદરપોષણનો ધધો લઈ ખેડેલા હોઈ પોતાના “શિષ્યો”ને-“ચેલાઓ”ને અધમ દશામાં સજતા બનાવી આલસ્ય અજ્ઞાન અને પ્રમાદનો પ્રચાર કરતા પ્રતિન થાય છે. તેજ પ્રમાણે જ્યારે પ્રાચીન ઋષીઓનાં નિવાસસ્થાનો-‘આશ્રમો,’ વિદ્યાસયોની પવિત્ર સંજાને શોભાવના અને વિદ્યાના દેદિપ્યમાન પ્રકાશથી અજ્ઞાતાંધકારને દુર કરી લોકકલ્યાણ સુધવાના ધુણ્ય યશને પ્રાપ્ત કરતા, ત્યારે આધુનિક “મંદો” છાત્રાદિનિલય હોવાને બદલે કૃતિ નિરક્ષર અને આલસ્ય “ગુરુઓ” અને તેમના તેટલાજ સ્વજંદી “ચેલાઓ”ના વિદ્યાસી સ્થાનની હાનીકર અને મક્કીન અપદ્ધારિને લાયક અને છે, અગર તો માત્ર આડંબર અને બાહ્યપચારની ભવ્યતાથી અજ્ઞાન પણ બેળા લોકોના મન અને હૃદયને મોહપાશમાં રાખનાર પણ સદુપદેશની સાત્વિકતાથી રહિત દેવસ્થાનોમાં ફેરવાઈ ગયેલ ક્યારેક દશ્યમાન થાય છે. જેમ આપણા પૂર્વજોએ પોતાના ધર્મપાત્રકોને “ગુરુ”ની શ્રાધ્ધ પદવી આપેલ હતી, તેજ પ્રમાણે અધુના પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ ધર્માલયો અને ધર્મગુરુઓ બને એક સરખા વિદ્યારૂઢિના પવિત્ર કામમાં યોગદાય છે. આમ થતાથી ત્યાં “સ્વધર્મ”નું જ્ઞાન બાકીકોને નથી અપાતું એવી ક્યારેક તદ્દન નિર્મૂળ થઈ ગઈ છે. પ્રાથમિક કેલવણી તો માત્ર આ ધર્મગુરુઓનાજ હાથમાં રહેલ છે અને તેથી ઉછરતી પ્રજા તે લોકોના ઉપદેશથી પોતાના સ્વધર્મના જ્ઞાનમાં બરોબર સ્થિત થયેલ હોય છે.

આ ઉપરથી એટલું તો ખુદનું જણાય છે કે ધાર્મિક કેલવણીના પ્રચારને અર્થે કેલવણ

પ્રકારની સાર્વજનિક યોજના થવી હાલના સંજોગો વચ્ચે સંભવિત લાગતી નથી, તેમજ પ્રાચીન કે અર્વાચીન સમયમાં તેવો સર્વદેશીય પ્રબંધ રચાયો દૃશ્યમાન થતો પણ નથી. ઇતિહાસના અભ્યાસથી જે કંઈ આપણે જોઈ શકીએ છીએ તે એટલુંજ છે કે આ પ્રદેશમાં સામ્રાજ્ય ધર્માચાર્યોનું એકસાનુંજ દોષ શકે; ઇતરૂ પ્રગ્નઓએ પણ આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ તેજ પ્રમાણે કરેલ છે. આપણે પણ આ મહારોગને દુર કરવા તેજ આપધનો પ્રયોગજ અજમાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે સમન્વતાં આપણા ધર્મોપદેશકોને તેઓની સત્ય કરજ સમન્વવાની પ્રથમ કરજ ઉપરિચિત થાય છે. પોતપોતાના ધર્મનાં “વિશેષ” તત્ત્વોનું જ્ઞાન ઉજરતી પ્રગ્નને આપવા અને તેમ કરી પોતાના “વિશેષ” ધર્મનો પાયો હમેશાં વધારે રાખવાની કાળજી રાખવાની પોતાની પવિત્ર કરજ અદા કરવા તેઓને આશ્રહ કરવાની કરજ પાડવાની જરૂર હમેશાં વધારે અને વધારે જણાય છે. જ્યાં સુધી આપણા ગુરૂઓ અને આચાર્યો પોતપોતાના વાકાના સમુહને સત્ય જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા ઉત્સુક નહિ બને-ખંતથી સતત પ્રયાસ નહિ કરે-ત્યાં સુધી યુવકવર્ગમાં ધર્મશ્રદ્ધા દિનપરદિન ઓછી થતી જવાની અને વખતે કાળક્રમે ધર્મનો લોપ પણ થાય તેવી સ્થિતિ આવતાં દોષ ઈસ્વીકાર કેલવણી લેનાર ઉજરતી પ્રગ્નનો નહિ પણ સ્વધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પોતાની પ્રથમ કરજ ભુલનાર ધર્મગુરૂઓનોજ ગણાશે. અંતમાં માત્ર એટલીજ અભ્યર્થના કે સ્વધર્મભંજિમાની દરેક સુસ પુરૂષ આ વિષયપરતે પોતાનાથી બનતા પ્રયાસે અને પોતાની લાગવગનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી ધર્માચાર્યોને પોતપોતાના પંથનાં બાલકોને “ધાર્મિક” શિક્ષણ આપવાના પવિત્ર કામમાં પોતાનો ફાળો આપતા જેવા પ્રબંધ કરવો.

મારી બહેનડી.

(સારંગ.)

મારી આ બહેનડી ઉદાર ભાવની,

રમતી શું હાસ્યથી ભરેલ

અતિ પ્રેમમાં દરેલ, દિપે શું અમૃત વેલ,

સુંદર શાણી ભડી-મારી બહેનડી.

વિચાર ઉચ્ચ શિખર ચડી મહાલતી રે તે,

લેતી અદોષ આનંદ-રેલ

શરીરવેલ કરમાયેલ, જ્ઞાનગંધથી ભરેલ,

તત્ત્વે ફાલી પુઢી-મારી બહેનડી.

જગત-પાલ શીખી બંધુને પદાવતી,

મારી પ્રેમમંત્ર-ફૂલ,

કરી વાચાળ બંધુ મૂક, દદ અચૂક

રહી ગૃહ દિપાવતી-મારી બહેનડી.

ઉરસમુદને દિગ્ગાયે ઉજાળતી,

રહી શ્રદ્ધા ભરપૂર,

આત્મસંયમે સત્તર, હૃદયગાન છે મધૂર,

અમેદ ભાવ લારતી-મારી બહેનડી.

જીવનથી કંટાળેલા મિત્રને પત્ર.

લખનાર:—૨૫૦ ગોવિંદજી મૂળજી મહેપાણી.

૩૦

તા. ૨૧-૫-૦૬

પ્રાનગી.

“ જાણી ગઈ થોડી રહી, સદા એવી રહેવી નથી,
“ ધડી બે ધડીને માટે, મૂર્ખા શું બગાડે મતિ ?
“ હરિ જે તને કેમ તારે, ભરેસો પાકે ક્યાં ત્યારે ? ”

—ઉદયભાણુ.

“ શાણ્યો કહે છે કે સૃષ્ટિનો સાહેબ, સાચાને લે છે સંભારી,
“ કરી પરીક્ષા ગુપ્ત અભયજન, આખર લે છે ઉગારી,
“ દાગે દબાય ન લાગે લેવાયે, આદિનનો અધિકારી—”

—ઉદયભાણુ.

“ પણ આપણે માથે પડ્યું વેઠવાના બે રસ્તા છે. ગમે તો બદલગી ઇશ્વરને માથે આરોપ દેઈ
“ વેઠીયે ત્હોયે વેઠાય, ને ગમે તો ઇશ્વર ને કરતો દરો તે સારા સાચાં દરો એમ જાણી વેઠીયે
“ તે પણ વેઠાય. પણ એકનું નામ ન ચાલ્યે વેઠવું (આશ્રવજનનાં કર્મ બાંધવાં), અને બી-
“ જાનું નામ તે ઇશ્વરની ઇચ્છાને આનંદથી અધીન થવું એટલે આનંદથી ઇશ્વરનું ઈશ્વરપણું
“ કરવું અને એનું નામ પણ તપ જ સમજવું. (નિર્જરા=પાછલાં કર્મ છોડવાં.) ”

—સરસ્વતિચંદ્ર ભાગ ૨ નો.

“ હવ તું શીદ શોચના ધરે, કૃપાનું કરવું હોય તે કરે. ”

શું લખું ? કાંઈપણ લખવું જોઈએ એમ મનમાં થાય છે અને તેથી લખવાનું શરૂ
કરું છું. કાંઈ વિચારસંકલના બધાતી નથી, છતાં જે આકૃષ્ટવણું મુજશે તે લખતો
જાણું. આપને આવે સમયે મારા સખ્ત કાંઈપણ ઉપયોગી થાય એજ મારી અંતરની ઇચ્છા છે.

આપ લખો છો કે ‘ કાણુ જાણું મેં લોકોનું કેટલું ભુલું કર્યું હશે કે ઇશ્વર મને
આમ શિક્ષા કરતો જાય છે ? ’ એ સંબંધમાં મારે કહેવું જોઈએ કે, મારા જાણવા પ્રમા-
ણે આ લવમાં તો આપના હાથે જાણી જોઈને કાંઈનું ભુલું થયું નથી. વળી ‘ લોકોનું
લલું કરવામાં મારાથી હજી કાંઈ થઈ શક્યું નથી ’ એમ આપ ભલે કહો, પણ હું ધાર
છું કે કવચિત્ અનુકૂળતાના અભાવે તમે કાંઈને ના કહી હોય તો ભલે, નહિતો આપનાથી
આપના Sphere માં જે બની શક્યું તે આપ હમેશાં કરતા આવ્યા છો. આ કાંઈ હું
આપને ખુશી કરવા કહેતો નથી; પણ સત્ સમજી છું માટે કહું છું.

આપ લખો છો કે “ મને મારા દેહમાં ભરેસો નથી. ” મનમાં કેટલું આકર્ષણ બળ
છે તે આપને યાદ નથી ? “ મનજા બુદ્ધ ” કહે છે તે કાંઈ ખોટું નથી. મનમાં કાંઈ
પણ વાત આવીને તે સજ્જત થઈ ગઈ કે તરતજ તેવા પરમાણુ આકર્ષણ તેનું પિંડન

• નાંચે કર્મનો સિદ્ધાંત કૃત્રિમાં આપ્યો છે, તેથી એ વિશેષ સમજાવે.

બને છે, ને તે તેનેજ દૃશ્યમાન હોય છે; પણ આપણે તે દેખી શકતા નથી. તેથી આપણે તેને હરી કાઢીએ છીએ, પણ તેનું કહેવું સત્ હોય છે; જો કે પોતાની કલ્પનાબળથી તે બનેલું હોય છે. faith-શ્રદ્ધા-નિશ્ચયનું આ રહસ્ય છે. તો આવા પ્રકારની માન્યતા આપ આપના મનમાં બાંધી મૂકો તેથી કેટલું નુકશાન છે? સન્મિત્રની જરૂર આગળ મેં આટલા મારેજ કહી છે. આપ એકલા હો તો મન ચકડોળે ચડી જાય; કેમકે સત્શાસ્ત્રની પાર તેની આસપાસ હજી બંધાએલી નથી, તેથી તે જોઇએ તેમ ભ્રમ્યાં કરે. મારે આપની પહેલી જરૂર એ છે કે વાચનમાં કે સત્સંગમાં મન પરાવતું, પણ એકલા બેસી કુતર્ક કરવા નહિ.

“ હું કંટાળી ગયો છું.....” એ સંબંધે શરૂઆતમાં જે પહેા તથા વાક્યો ટાંક્યાં છે તે ખુબ મનન કરવા યોગ્ય છે, ને તે અનુસાર સ્વાભાવિક વર્તન થવું જરૂરનું છે. તત્ત્વદષ્ટિએ એ સમગ્રવામાટે નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ અત્રે ટુંકામાં દર્શાવી જવાની આવશ્યકતા છે. મૂળ આ જગતમાં બે પદાર્થ છે: ૧ જીવ, અને ૨ અજીવ. જીવ તે ‘જ્ઞાન’-‘ઉપયોગ’ સહિત ચેતન-અજીવ તે ‘જ્ઞાન’-‘ઉપયોગ’ રહિત જડ. અજીવના પાંચ પેટાભેદ-(૧) ધર્માસ્તિકાય-જે ગતિ-motion ને સ્થાપકારી થાય છે; (૨) અધર્માસ્તિકાય-જે સ્થિતિ-rest ને સહાયકારી છે; (૩) આકાશ-ગતિ, સ્થિતિ મારે અવકાશ-જગા-space(૪) કાળ-ઉપચાર કરી તેને દ્રવ્ય પદાર્થ ગણેલ છે; કારણકે ખરીરીતે ‘વખત’ એવો કેઈ પદાર્થ નથી, પણ માત્ર વ્યવહાર અર્થે તે સંજ્ઞા માનવી પડે છે; (૫) પુદ્ગલ-atoms of matter. મુખ્ય દ્રવ્ય જીવ ને પુદ્ગલ છે. ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય-આકાશ એ સર્વે તેમને ગતિ-સ્થિતિમાં સહાયકારી છે. By the bye, Newtonના પહેલા બે laws-motion અને rest સંબંધી, જેમના પર આખા science સાયન્સનો આધાર છે, તેને જૈન દ્રવ્ય તરીકે માને છે એ તેમની હિંદી દષ્ટિ, પરમ વિવેકબુદ્ધિ બતાવી આપે છે. હવે જીવ, મન અને ઇન્દ્રિયો વડે અવનવા પુદ્ગલો નિરંતર આકર્ષે છે, ને તે પુન્ય કે પાપરૂપ પિંડ બંધાય છે. આ જીવ પુદ્ગલનો સંબંધ-કર્મજનનને લીધે બાકીના સાત તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ છે.

૩. સારાં કામો જે સદ્ગતિ-શારીરિક શાતા વગેરે આપે તે પુણ્યતત્ત્વ. ૪. ખરાબ કૃત્યો જે નરકાદિના હેતુ તે પાપતત્ત્વ. ૫ કર્મ આવવાનો નાજો-જેથી નવાં કર્મો બંધાય તે કારણો તે આશ્રવતત્ત્વ. એ કારણો પાંચ છે:-(અ) મિથ્યાત્વ=અજ્ઞાનવશે આત્મવક્ષ વિનાનું જ લૌકિક વર્તન, મન કાપાનો સ્વચ્છંદી આચાર; (બ) કપાલ=ક્રોધ, માન, માયા (કપટ), લોભ; (ક) અચત=ઈન્દ્રિયોનું નિરંકુશપણે-મત નિયમ વિના વર્તન; (ડ) યોગ=મન વચન અને કાયા એ ત્રણનો વ્યાપાર; (૬) પ્રમાદ=નિદ્રા-આળસ-વિકટા (ખાવા પીવાની, શરીર સંબંધી કે લોક કે રાજ્ય વગેરેના ગપાટા-ધર્મકથા નહિ તે, વગેરે. કર્મ બાંધવાના આ હેતુઓ છે. ૬. મન, ઇન્દ્રિય- આ હેતુમાં રમણુતા કરે ત્યારે કર્મોના બંધ થાય. જેવા આપણા મનના પરિણામ તેવું કર્મનું બંધ પડે એ બંધતત્ત્વ. ૭. મનને એ ખોટા કારણોમાં પ્રવર્તતાં અટકાવીએ, નવાં કર્મો-આશ્રવ-નો અટકાવ તે સંવરતત્ત્વ. સાધુનો એવા પ્રકારને આચાર છે કે નવાં કર્મો બંધાએ નહિ, ને જુનાં તપ આદિથી ખરતાં જાય. ૮. મનનો આશ્રવથી નિરોધ કરી તપ, વિનય-સત્શાસ્ત્રનું અધ્યયન આદિ સત્કર્મોમાં પરાવાનું-તે નિર્ગંજા તત્ત્વ. તેથી જુનાં ‘સચિત’ કર્મો એક પછી એક ખરતાં જાય. ૯ સર્વથા નિર્ગંજા એટલે સર્વે કર્મોના ક્ષય તે મોક્ષતત્ત્વ.

સુખ ભોગવવા, પણ તે મારા છે એવી મમત-લુપ્ધતા ન રાખવી (આપ ધનસંપત્તિ વગેરેના રક્ષક દેવ-trustee હો તેમ મમત્વભાવ રહીત યથાર્થ રીતે વર્તવું) અને ઉપ-શમ-એટલે ક્રોધ આદિ ક્રોધ વિકાર ઉત્પન્ન થાય તો તેને મનમાં જ દાખી દેવા. એ બે લક્ષણો હોય ત્યારે શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરવાને તે માણસ લાયક થાય છે એમ શ્રીમદ્ રાજ-ચંદ્રનું વચન છે, નહિ તો કરણી એક ને સમજણુ જુદી એવો પરિણામ આવે છે: હજારો શાસ્ત્રો વાંચ્યાથી મન ભીંજતું નથી; પણ એ બે ભાવ પ્રગટ થયા હોય તો ક્રોધપણુ એક પુસ્તક પરથી પણ તરી શકાય છે. પદાર્થ માત્રની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને નાશ છે-માત્ર એ ત્રણ શબ્દોનો ભગવાન ઉચ્ચાર કરતા ને તેમના શિષ્યોને (ગણધરોને) ચૈદ્યૂર્વનું જ્ઞાન થઇ જતું! માટે અંતર ભીંજ્યા વિના-“ હૃદય દ્રવ્ય ઉકળાયા ” વિના-કર્મેશ્વી “ પર્વત ઉછળવાનું ” નથી-કાંઈ વળવાનું નથી. “ હૃદય દ્રવ્ય ઉકળાશે જ્યારે પર્વત તો ઉછળાશે ”-એ મણિભાઈનું વાક્ય છે. આપને પણ આ સમયે સદ્બુદ્ધિ સુચ છે, પોતાનાં કૃત્યોનો સરવાળો-આત્મનિરીક્ષણ-Selfexamination કરવા લાગ્યા છો, (જે આપના પત્ર પરથી જણાય છે ને જે જાણીનેજ આવો લાંબો પત્ર આપને લખ્યો છે), એટલે ધાર્યું સાર્થક થશે એમાં નવાઈ નથી. સત્ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરજો; ને એવી ‘બાધા’-નિયમ-ધારણ કરજો કે ‘મારું શરીર કુશળ હોય તો આજથી હું દરરોજનો સરેરાશ અરધો કલાક સત્શાસ્ત્રનું વાંચન કરીશ. ” તે અર્થે આ સાથે “ મોક્ષમાળા ”-પોસ્ટ મારફતે મો-કલાવી છે. ચિત્ત આનંદમાં હોય ત્યારે વાંચશો; લહે થોડું વાંચજો પણ બહુ મનન કર-જો; તેનો...વિનય કરજો, ને કાંઈ ન સમજાય તો પત્રદ્વારા પૂછશો; મારાથી બની શકશે તેવો ખુલાસો મોકલાવીશ. તેમાં ૨૧ મા પાકમાં જણાવેલી બાર ભાવના નિરંતર ભાવવા યોગ્ય છે. વિશેષ પાક ૪૫, ૫૬, ૬૭ પ્રથમ વાંચવા લક્ષ્ય બેંચું છું, ‘ભાવના-બોધનું’ નાનું વાર્તામય પુસ્તક જેનો ઘણોખરો ભાગ ‘ મોક્ષમાળા’માં આવી ગયેલ છે તે મુંબઈથી મોકલાવીશ. સત્શાસ્ત્ર વાંચવા, સત્સંગ કરવો-સદ્વિચાર-ભાવના પોષવાં-એના જેવો એકે તપ નથી. તેથી અનંત કર્મની નિર્જરા થઇ જશે ને આ વેદની કર્મ પણ પાનળા પડી જશે. તથાસ્તુ !

આ પત્ર બે ત્રણવાર નિરાંતે વાંચી જશો. કહેવું સહેલું છે પણ કરવું મુશ્કેલ છે-એમ ધારી કાયર ન થશો; પણ અદ્ભૂત પુરુષાર્થ કરી મન વિશુદ્ધ કરજો. એ વિશુદ્ધિને બોલે આરોગ્યતા આરોગ્ય. શરીરને-નીતિ-મન-તો કેવો નિકટ સંબંધ છે તે તમે જાણો છો. માટે ચિત્તને પ્રસન્ન તથા શુદ્ધ રાખવા બનવું કરશો, એજ વિનં-તિ. હી. આપનો અનન્ય સેવક લઘુ બધુ ગોવિંદજીના માનપૂર્વક પ્રણામ સ્વીકારશો. લાંબા પત્રથી કાંઈ તરદી પડે તો ક્ષમા કરજો. ફરી ફરી એવા ભાવ ને સંનેગ મળતા નથી તેથી હમણાં પુરસદ્દ હોવાથી મનમાં આબુનું તે બોલે દિલે લખી કાઢ્યું છે. પ્રભુ આપને જલદી આરોગ્ય તથા શાંતિ-આનંદ અર્પો એમ મારી તથા સર્વ મિત્રો-મેહારી વગેરેની-અંતરની પ્રાર્થના છે- તથાસ્તુ !

સ્ત્રીઓનો પોશાક.

લખનાર:—રા. રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.

જુન માસનો આરંભ હતો. સખ્ત તાપ પડતો હતો. ઉઠ્યાટથી લોકો મુંઝાઇ જતા હતા, ગભરાઇ જતા હતા. સખ્ત ગરમીના આ દિવસમાં અમદાવાદથી સાંજે ચાર વાગ્યાના લગભગમાં ઉપડતી ફાસ્ટ ટ્રેનમાં ટોઈ કામે સિદ્ધપુર જવા માટે હું બેઠો હતો. ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારી હતી તેવામાં મુંબાઈ તરફના જણાતા એક બે સદૃશદરથ, એક સન્નારી, બે નાની છોકરીઓ તથા પુષ્કળ સર સામાન સાથે અમારા 'કોમ્પાર્ટમેન્ટ' આગળ આવી પહોંચ્યાં. અમારા 'કોમ્પાર્ટમેન્ટ'માં ગિરદી ઘણી હતી. માંડમાંડ આ લોકોએ પોતાનો સરસામાન 'પોર્ટર' પાસે ડબ્બામાં નંખાવ્યો અને ટ્રેન ઉપડતાં ઉપડતાં તેઓ ડબ્બામાં દાખલ થયાં. પહેલાંતો બે ચાર મિનિટ ઉભાં રહ્યાં. આખરે, અન્ય ઉદારચરિત 'વેસેન્જરો'એ તે સહુને થોડી થોડી ઝૂટી જગા કરી આપી.

આ લોકો ડબ્બા આગળ આવી, સારથી ડબ્બાનાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષની દૃષ્ટિ આ કુટુંબની સન્નારી તરફ હતી. સ્ત્રી લગભગ ૧૬ વર્ષની યુવાન, લાવણ્યવતી—સુંદર હતી. લોકોની ખાસ દૃષ્ટિ તેના તરફ હોવાનું કારણ તેનો પોશાક હતો. અર્ધી બાંજના, ગંજીફરાક જેવા કળંગ, પોશાકોએ તો હવે સર્વસામાન્ય થઇ પડ્યા છે, પરંતુ આ સન્નારીએ પહેરેલા કળંગને લગભગ બગલ સુધી બાંજ જ હતી નહિ. સમાજમાં સ્ત્રીઓ ફેશનને નામે આવેલા અમર્યાદ, લગભગ નિર્લજ્જ પોશાક પહેરે છે, પહેરતી થઇ છે, એ જોઈ મને ઘણો ખેદ થયો અને એ ખેદ એક લેખદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા મને તેજ વખતે થઇ આવી હતી.

તપાસ કરતાં માત્રમ પડ્યું કે આ કુટુંબ મૂળ સુરતનું અને જૈન હતું; મુંબાઈમાં અંબાલદીમાં નિવાસ કરતું હતું અને એક આગેવાન ઝવેરી કુટુંબ તરીકે આખા મુંબાઈ શહેરના વ્યાપારી વર્ગમાં સુપ્રસિદ્ધ હતું.

હાલ, જૈન સ્ત્રીઓમાં, તેમ પ્રમાણમાં સર્વ કોમની સ્ત્રીઓમાં સુધઃ અને સ્વચ્છ દેખાવા કરતાં, ફેશનેબલ દેખાવાનો, અપ—ટુ—ડેટ, છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશન મુજબ વસ્ત્રાલંકાર સજવાનો શોખ વધવા લાગ્યો છે. અમદાવાદમાં દશ વર્ષ પહેલાં નાગર અને ક્ષત્રી કોમની સ્ત્રીઓ પહેરવેશમાં આગળ પડતી હતી. હાલ, આ શહેરમાં જૈન અને લેડિવા સ્ત્રીઓ ફેશનનાં નેતા છે. મારી કદાચ ખૂબ થતી હશે પણ જૈન સ્ત્રીઓ પહેરવેશ ઉપર, વસ્ત્રાલંકાર ઉપર વિશેષ લક્ષ આપે છે અને જીવનના સામાન્ય વ્યવહારમાં નાટકની નાયિકાઓનું અનુકરણ કરતી હોય એવો લાસ આપે છે. સ્ત્રીઓ ગંદી પુવડ જેવી રહે તેના કરતાં ફેશનના વિચારથી પણ સ્વચ્છ રહે એને હું કાંઈક વધારે પસંદ કંઈ છું, પરંતુ સ્ત્રીઓ સુધઃ અને સ્વચ્છ દેખાવા ઉપરાંત ફેશનેબલ—ફેશનેબલમાં પણ ફેશ-નેબલ, દેખાવા ચલ કરે છે, વસ્ત્રાલંકારનાજ વિચારમાં, તેનીજ ફિક્કરમાં, ટાપટીપમાં પોતાનો સમય ગાળે છે, જીવનમાં અન્ય ઉપયોગી કર્તવ્ય મૂકી, આ તરફ હૈદ બહાર ધ્યાન આપે

છે, પોશાક છાંદગીની એક જરૂરીયાત છે એમ સમજવાને બદલે, પોશાક માટેજ-પહેરવા ઓઢવા માટેજ છાંદગી છે એમ સમજે છે, એ વસ્તુસ્થિતિને હું બિલકૂલ પસંદ કરતો નથી.

આપણે ઘણી બાબતમાં યુરોપિયન લોકોનું અનુકરણ કરીએ છીએ. તેમનું ઉચ્ચ ચારિત્ર, તેમના કેટલાક સદ્ગુણ ખરેખર અનુકરણપાત્ર છે. છતાં, તેઓ તરફની પૂર્ણ સન્માનવૃત્તિ સાથે પણ કહેવું જોઈએ, કે કેટલાક ખાસ પ્રસંગે તથા અમુક સમયે તેઓ જે નિર્લજ્જ પોશાક પહેરે છે તે હરેક પ્રસંગે, દરેક વખતે પહેરવાનું અનુકરણ હિંદી સ્ત્રીઓએ કરવું ઉચિત નથી. લગભગ બાંધ વગરનો, છાતીનો કેટલોક ભાગ નિર્લજ્જતા સાથે ઉઘાડો રહે એવો પોશાક હિંદી જનસમાજમાં કાષ્ઠપણુ રીતે દાખલ થવા જેવો નથી. પારસીઓ જેઓ યુરોપિયનની વધારેમાં વધારે નકલ કરનાર છે- તેઓ પણ સામાન્ય રીતે આવો ઉઘાડો, આવો નિર્લજ્જ, અમર્યાદ પોશાક પહેરતાં નથી. આ પ્રસંગે કહેવું જોઈએ કે આ દૃષ્ટિએ જૂના ગુજરાતી કમખા પણ પોશાક તરફ નાપસંદ કરવા લાયક છે, તેનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે, અને તદ્દન બંધ થવા જેવો છે.

પુરૂષો તેમ સ્ત્રીઓ ઉલ્લંઘન, આકર્ષક, સુંદર વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરે તેની હું સામે નથી. વસ્ત્રો એક કાપ એમ હોય કે આમ હોય, બાહનું એક ઝુલઝું એમ હોય કે આમ હોય, બાહમાં ચોટલી હોય કે ત્રણ ખૂણનો ચહેરો હોય, બૂટ સાદાં હોય કે ફેશનેબલ હોય, ઉંચી એડીનાં હોય કે નીચી એડીનાં હોય તેની હું ઝાઝી દરકાર કરતો નથી. સ્ત્રી પુરૂષના પોશાક અને તેમના ચરિત્રને ઘણા સંબંધ હોય એમ હું માનતો નથી. ચોટલી-વાળા પવિત્ર અને પ્રમાણિક તથા ચ્હેરાવાળા મસિન અને બદમાશ હોય એમ હું ધારતો નથી. કાટ, પાટકું અને ટોપી પહેરનાર પુરૂષો તથા વસ્ત્રાલંકારની ટાપટીપ કરનાર સ્ત્રીઓ-સહુ વહીવટીઓ અને પાઘડી અંગરખું તથા ધોતીયું પહેરનાર પુરૂષો અને વસ્ત્રાલંકારમાં બેદરકાર, ગંદીચેલી સ્ત્રીઓ-સર્વ શાળાં હોય એમ હું માનતો નથી. સાદો પોશાક પહેરનાર સર્વ સ્ત્રીપુરૂષ નિષ્કલંક અને ફેશનેબલ પોશાક પહેરનાર સર્વ કલંકિત હોય એમ હું ધારતો નથી. છતાં, આરોગ્ય, સબ્યતા, વિવેક અને લજ્જાના વિચાર વેગળા રાખી, ફેશનને સન્માન આપવામાં આવે તેને હું કાંઈ પણ રીતે પસંદ કરતો નથી.

સ્ત્રીઓ વિનીતતા લજ્જા અને મૃદુતાની પ્રતિમા છે. આ ત્રણે બાબતો ધ્યાનમાં રાખી, ઋતુના ફેરફારોમાં તેમનું રક્ષણ થાય, તેમને અનુકૂળ થઈ પડે તેવો, પોતાની સાંસારિક સ્થિતિ સદન કરી શકે તેવા અર્થવાળો પોશાક તેઓએ પહેરવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ તદ્દન બીણાં, જળમાળીઓ, પારદર્શક, અત્યંત સખત, સ્થિતિ ઉપરાંતના અર્થવાળાં વસ્ત્ર અને અલંકાર પહેરવાનરૂ સમાજે સખત નાપસંદગી બતાવવી ધરે છે.

સ્ત્રીઓએ કેપાં કમાવું છે, સ્ત્રીઓને કાંઈ કમાવાની ફિર છે, એમ કેટલાંક અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરૂષ કહે છે પણ તે ખોટું છે. યુરોપમાં જેમ સ્ત્રીઓ કમાણી માટે વ્યાપાર ઉદ્યોગકરે છે તેમ આ દેશમાં પણ કેટલાક વર્ગની સ્ત્રીઓને ઉપાર્જન કરવું પડે છે, પોતાના કુટુંબના નિભાવમાં પતિને કે કુટુંબના વડીલને સહાયતા કરવી પડે છે. હિંદી જનસમાજમાં-કુટુંબમાં, સ્ત્રીઓ કુટુંબના નિભાવમાં મદદ કરતી હોય કે ન હોય છતાં કુટુંબનું ખર્ચ, કુટુંબની આવકની હદ બહાર રહેવું જોઈએ નહિ. અન્ય સ્ત્રીઓ કેવા વસ્ત્રાલંકાર પહેરે છે તેના પર પોતાના વસ્ત્રાલંકારનો આધાર નહિ. રાખનાં, કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ પર આધાર રાખવો જોઈએ,

આ બાબત સ્ત્રીઓએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. માસિક ત્રીશ રૂપિયાની આવક વાળા કુટુંબની સ્ત્રીઓ ત્રણસે રૂપિયાની માસિક આવકવાળા કુટુંબની સ્ત્રી બરાબર વસ્ત્રાલંકાર પહેરવાની ઇચ્છા રાખે, વસ્ત્રાલંકારમાં તેની સાથે સ્પર્ધા કરવા યત્ન કરે, એ યોગ્ય નથી એટલુંજ નહિ પણ અન્તે આ પદ્ધતિ ઓછી આવકવાળા કુટુંબની પાંચમાલી કરે છે. પૂરતાં સાધન વગરના લોકો શક્તિ ઉપરાંતનાં ખર્ચથી વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી, થોડો વખત અજ્ઞાન લોકોને આંજે છે પણ આ ખોટો ઠાક લાંબો વખત ચાલતો નથી, પોષક બહાર પડી જાય છે અને તેઓ હારીને પાત્ર થાય છે.

કેટલાક એમ માને છે કે, સ્ત્રીઓનો પોશાક, પુરૂષોના પોશાક કરતાં વધારે સુંદર અને મોહક રહેવો જોઈએ, આ વિચારનો હું કેટલેક અંશે સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ પોતાનો પોશાક સુંદર અને મોહક રાખવાના સંબંધમાં સ્ત્રીઓએ હદ બહાર ચીવટ બતાવવી એ પોતાની જરૂરીયાતો, પોતાનાં અર્થ, પોતાની ઇચ્છાઓ હદ બહાર વધારવા સમાન છે અને તેનું પરિણામ પુરૂષોને હદ બહાર અધીન થવામાં, તેમની અયોગ્ય ઇચ્છાઓને પણ અનુકૂળ થવામાં, પુરૂષોનું દાસ્ય ભોગવવામાં, કૌટુંબિક કલેશમાં, ખરાબીમાં આવે છે એ નિર્ણય છે. સ્થિતિને અંગે હરકત ન હોય તો પરણ્યા પહેલાં છોકરીઓ વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રાલંકાર પહેરે એમાં હરકત લેવા જેવું ખાસ કંઈ જણાતું નથી. એપિકટેટસ કહે છે તેમ અવિવાહિત છોકરા છોકરીઓની ટાપટીપ કાંઈક બચાવ કરવા જેવી છે પણ વિવાહિત ટાપટીપ કરે એ શારીરિક વાસનાઓને સ્ત્રી પુરૂષ હદબહાર હદ બહાર બહેકાવવા જેવું છે. આ રીતે મારા ધારવા પ્રમાણે તો સ્ત્રી પુરૂષોએ સુંદર અને મોહક દેખાવાના પ્રયત્ન કરતાં, સ્વચ્છ અને સુધડ દેખાવાને પ્રયત્ન કરવો વધારે યોગ્ય છે. કિંમતી વસ્ત્રાલંકાર માત્રથી પોતાને સુંદર અને મોહક બતાવવા અભિલાષ રાખનાર સ્ત્રીઓ બ્યારે દીંગલીઓ જેવી જણાય છે, ત્યારે સ્વચ્છતા અને સુધડતા વડે કુદરતથી ઓછા રૂપ વાળી સ્ત્રીના સૌન્દર્યમાં કાંઈક વિશેષતા માલમ પડે છે અને જે કુદરતથી સુંદર હોય, તેનું સૌન્દર્ય સ્વચ્છતા અને સુધડતા વડે વધારે આકર્ષક બને છે.

સંક્ષેપમાં, કહેવું જોઈએ કે, સામાન્ય રીતે આપણા નિર્ધન દેશમાં વસ્ત્રાલંકારની જરૂરીયાતો, ઝાઝી ન વધે એ જોવાની ખાસ જરૂર છે. દેશના ગરીબ તેમ તવંજર લોકોના પૈસા દેશનતી નિરર્થક દિશિયારીઓમાં, નિર્લજ્જતામાં ખર્ચાય તેને બદલે, કુટુંબના તેમ દેશના ખરા કલ્યાણના માર્ગમાં ખર્ચાય એ ખાસ જોવા જેવું છે. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ છાંદગી પહેરવેશ માટે નથી, પહેરવેશ છાંદગી માટે છે અને મૂત સ્ત્રી પુરૂષોએ, પોતાના દ્રવ્ય અને સમયનો વ્યય વસ્ત્રાલંકારની નિરર્થક ટાપટીપમાં કરવા કરતાં, લોકકલ્યાણનાં કાર્યમાં તેનો વ્યય કરવો ઘટે છે. મંદાં ન દેખાવું તેમ વસ્ત્રાલંકારની ઘેઘાઈ ન કરવી—તે સાથે સ્વચ્છતા અને સુધડતાનો માર્ગ મહણ કરવો એજ ઇષ્ટ છે એમ માઈ માનવું છે.

મનુષ્યપૂજાની મજા

અથવા

આત્મદર્શનનો આનંદ.

લખનાર:-રા. રા. પદ્મીયાર.

સૌમ્યદં શાહ બહુ શ્રદ્ધા વાળો ને ભાવિક વાણિયો હતો. તેની પાસે ઘણા પૈસા હતા, ધંધો રોજગાર બહુ સારી રીતે ચાલતો હતો, અને કુટુંબ સુખની બાબતમાં પણ ખીન્ન ઘણા લોકોના કરતાં તે વધારે નસીબદાર હતો. આવી સગવડો છતાં પણ એ બધી બાબતોમાં તે આસક્ત થઈ જતો નહિ, પણ એ બધું કરતે છતે તેનો આત્મા અંદરથી કાંઈક બીજી વસ્તુ માગતો હતો, તેથી તે એ વસ્તુની શોધમાં ફર્યા કરતો હતો. એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો આત્મા જે જાતનો આનંદ માગતો હતો ને જે જાતનું દર્શન ઇચ્છતો હતો તે મેળવવા માટે એ સાધુઓમાં ફરતો, મંદિરોમાં જતો, જુદાજુદા દેવોની પૂજા કરતો, જુદાં જુદાં તીર્થોમાં સ્નાન કરતો, જુદા જુદા તહેવારના દિવસે જુદી જુદી વિધિ પ્રમાણે દાન આપતો, અને ધર્મનાં લજનો ગાયા કરતો, છતાં પણ તેને જે સંતોષ મળવો જોઈએ તે મળતો નહોતો અને તેનો આત્મા જે વસ્તુ શોધી રહ્યો હતો, તે વસ્તુ તેને મળતી નહોતી.

સૌમ્યદં શાહ આવી રીતે શ્રદ્ધાની બાબતમાં તથા પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવામાં કુશલ હતો, પણ જ્ઞાનની બાબતમાં હીસો હતો. તેથી ઉંડા જ્ઞાનની ઝીણી ઝીણી ગતીઓમાં તે જાજ શકતો નહિ. અને ધર્મનાં ઉંચા ઉંચા સિદ્ધિઓ તે સમજ શકતો નહિ. તેથી વેદાંત. નું બહુ ઉચું જ્ઞાન તેને કામ લાગી શકતું નહોતું, એટલે તેના તરફથી પ્રમાણે ને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને સંતોષ થાય તેવું તત્વ હજી સુધી તેને મળ્યું નહોતું.

હવે સૌમ્યદં શાહની ઉંમર બાવન વર્ષની થઈ ગઈ હતી. થેર જીવાન દોકરો હતો તેણે ધરનો કારભાર ઉપાડી લીધો હતો, પોતાની બાવડી થોડો વખત થયો ગુજરી ગઈ હતી, અને હવે તે ધંધામાંથી છુટો થયો હતો. એટલે પોતાનો ઘણો વખત ધર્મ બ્યાનમાં ગાળતો. એવા વખતમાં તેને ખબર મળ્યા કે મહાત્મા છુદ્ધ અહિંથી થોડે દૂર સારનાથમાં પધારેલા છે ને તેમના ઉપદેશથી ઘણા જાણુને સત્યજ્ઞાન થઈ ગયું છે, તેથી ઘણાં માણસો તેમની પાસે ઉપદેશ લેવા માટે જાય છે. એ સાંભળીને આત્માની શાન્તિ માટે તરફથી હાથવાળો સૌમ્યદં શાહ પણ મહાત્મા છુદ્ધની પાસે જવા નીકળ્યો.

નીચે દંદાડે તે મહાત્મા છુદ્ધની પાસે પહોંચ્યો. એ વખતે મહાત્મા છુદ્ધ એક ખુટા મેદાનમાં જાણની નીચે બ્યાનમાં બેઠેલા હતા. અને તેનાથી થોડે દૂર સેંકડો માણસો તેના ઉપદેશ માટે વાટ જોઈ રહ્યાં હતાં. કારણકે છુદ્ધના ઉપદેશથી તુરતજ જ્ઞાન મળી જાય છે ને આત્મદર્શન થઈ જાય છે, એવી કીર્તિ ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ હતી. તેથી ઘણે દૂર દૂરથી માણસોનાં રોજોરોનાં દોડયાં આવતાં હતાં.

મહાત્મા છુદ્ધે અનિશ્ચય ઉપ તપશ્વર્યા કર્યા પછી તથા અનેક જનનાં સાધનો કર્યા પછી છેવટે જુદ ગયામાં બોધિ ગણ નીચે તેમને સત્યજ્ઞાન ને સત્યદર્શન થયું હતું. એ

પછી ત્યાંથી જીવિને પ્રથમ તેઓ કાઢીએ ગયા હતા, અને ત્યાં સારનાથ નામની જગ્યા છે તે કેદાજી ખેડા હતા. એ વખતે ત્યાં રખડતા પાંચ અજ્ઞાન માણસોને ઉપદેશ આપ્યો હતો તેથી એ પાંચે માણસોને તુરંતજ મુક્તિ મળી ગઈ હતી. એ જોઈને લોકો અજ્ઞાન થઈ ગયા હતા, તેથી મહાત્મા યુદ્ધની કીર્તિ પવનના વેગથી ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ હતી. અને તેની એવી કીર્તિ ફેલાય તેમાં કાંઈ નવાઈ પણ ન હોતી. કારણકે યુદ્ધનો ત્યાગ, યુદ્ધની શાન્તિ, યુદ્ધનું તપ, વિશુદ્ધિ, યુદ્ધનું ચારિત્ર, યુદ્ધની સત્ય શોધવાની છગાસા, યુદ્ધની સ્વતંત્રતા, અને યુદ્ધનું જ્ઞાન એ અનુપમજન હતું. એટલે તેને સત્ય દર્શન થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ ન હોતી. તેમજ તેના ઉપદેશથી અજ્ઞાન લોકોને પણ સચોટ અસર થાય ને તેઓના અંતરના પડદા ઉઘડી જાય, તેમાં પણ કાંઈ નવાઈ નહોતી. આવા સ્વર્ગિય મહાત્માની પાસે સોમચંદ શાહ આવી પહોંચ્યા, અને તેમને પ્ધાનરથ અવસ્થામાં નિરખવા લાગ્યા.

યુદ્ધ ભગવાનને નિરખતે નિરખતે સોમચંદ શાહનો આત્મા જાગી ઉઠ્યો. કારણકે તેમનો ચહેરા જોતાંજ તેને એમ લાગી ગયું કે “આ મહાત્મા માટે લોકો જે જે વાતો કહે છે તે કરતાં તો આમાં ઘણું વધારે છે. ઓહો !! તેમના ચહેરા ઉપર રમી રહેલા આ બધા દેવતાઈ ભાવેનું વર્ણન કેમ કરી શકાય ? બેશક, માણસોની વર્ણન શક્તિ બહુજ અપૂર્ણ છે. જે જે કહેવું જોઈએ તે બરાબર રીતે કહી શકાતુંજ નથી, એમ યુદ્ધ ભગવાનનાં દર્શનથી મને લાગી જાય છે. આહા ! શું આ મહાત્માની શક્તિ ! શું તેની ગંભીરતા ! શું તેના આત્માનો આનંદ ! અને શું તેના હૃદયની ઉચ્ચ ભાવના ! મને તો એમ લાગે છે કે તેના અંતરના પડેપડમાં આત્મજ્યોતિ ઝળકી રહી છે. તેના શરીરનાં બધાં રૂપાં પ્રકાશ ફેંકી રહ્યાં છે. તેના શરીરની અંદરનાં બધાં પરમાણુ આનંદના આનંદમાં નાચી રહ્યાં છે. તેના ચહેરા ઉપર જે અલૌકિક તેજ છવાઈ રહ્યું છે અને જે તેજનાં કીરણો બહાર વહ્યાં કરે છે તે કિરણોમાં મને મોક્ષનો આનંદેખાઈ જાય છે, અને તે કિરણો જાણે અમારામાં પણ કાંઈક રેડી દેતાં હોય એવામને અનુભવ થાય છે. ઓહો ! આ મહાત્માના ચહેરામાં શું છે ? મને એ કહેતાં આવડતું નથી, પણ મારું હૃદય ગળી જાય એવું કાંઈક તેમનામાં છે. આ તેમની મીચેલી આંખો મને શું શીખવે છે ? એ આંખો જોઈને મને જ્વલતા મોહ તરફ એ રીતે આંખો મીચી દેવાનું મન થઈ જાય છે. આ તેમના કપાળની કરચલીઓ મને તપ કરવાની સૂચના કરે છે અને તપમાં શું બળ છે તે મને સમજાવે છે. આ તેમના ચહેરા ઉપર જે કુદરતી આનંદ છવાઈ રહ્યો છે તે આનંદ મને તેઓના ચરણમાં ઝૂકી પડાવે છે. અને તેમના મસ્તક ઉપરના શ્વેત કેશ મને જાણે પવિત્રતા આપતા હોય એમ મને લાગે છે. આહા ! શું એક મહાત્માનું શરીર પણ આટલી બધી અસર કરી શકતું હશે ! ધન્ય પ્રભુ ! ધન્ય !”

આવા વિચારો જ્યારે તે કરી રહ્યો હતો ત્યારે તેની પોતાની અંદર પણ અજ્ઞાન જોવા ફેરકાંચે થઈ ગયા હતા. જેમકે—

એ વખતે તેની નાડીની ગતિમાં તથા તેના શ્વાસના ધ્વજકારામાં પણ ફેર પડી ગયો હતો. એ વખતે તે દુનીયવિન બુદ્ધી ગયો હતો. એ વખતે તેના અંતરમાં ઘણી જાતની ઘૃત્તિઓ નાચી રહી હતી. એ વખતે તેની આંખોમાં અનેક ભાવ વાળી કાંઈક ખાસ શક્તિની ચમકી રહી હતી. એ વખતે તેના ચહેરા ઉપર એક કુદરતી પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો. એ વખતે જાણે તેના પુન્યનો ઉદ્દેશ ઘંઘ ગયો હતો. એ વખતે જાણે તેની ઉપર

ઈશ્વરની કૃપા છવાઈ રહી હતી. એ વખતે જાણે તેનામાંથી મનુષ્ય સ્વભાવની નબળાઈ નીકળી જઈને તેને બદલે દેવભાવ આવી ગયો હોય તેમ લાગતું હતું. અને એ વખતે જાણે તેનું જ્ઞાન તેના અતુલવમાં આવતું હોય એમ લાગતું હતું. દુઃકામાં એજ કે, એ વખતે જાણે તે 'નવો માણસ' બની ગયો હોય એમ જણાતું હતું. આવી દશામાં આવીને તે પોતાના મનમાં યુદ્ધ ભગવાનને કહેતો હતો કે, "હે પ્રભુ ! હવે મને તમારી પૂજા કરવાદો, ને તમારા ચરણને શરણે રહેવા દો." આમ તે વિચારી રહ્યો હતો એટલામાં મહાત્મા યુદ્ધે આનમાંથી પોતાની આંખ ખોલી, ને તેની સામે જોયું. એ વખતે સૌમ્યદંદ શાહની દ્રષ્ટિ પણ મહાત્મા યુદ્ધની દ્રષ્ટિની સાથે મળી ગઈ, અને એજ વખતે સૌમ્યદંદશાહને મહાત્મા યુદ્ધની અંદર આત્મદર્શન થઈ ગયું. કાંઈ પણ શબ્દોના ઉપદેશની જરૂર રહી નહિ. પ્રથમ ભાવના, પછી શરીર દર્શન, અને પછી દ્રષ્ટિના એકાકારથીજ સૌમ્યદંદશાહને જે વસ્તુ જોઈતી હતી તે મળી ગઈ. એ વખતે ગદગદિત થઈને સૌમ્યદંદશાહ મહાત્મા યુદ્ધનાં ચરણ પકડીને ઘણીવાર સુધી તેમાં પડ્યો રહ્યો. ઉડવાનું તેને ભાન રહ્યું નહિ. આનંદના સમુદ્રમાં ડૂબેલો કેટલીક પળો સુધી તે ત્યાં પડ્યો રહ્યો. એ પછી એ આનંદના સમુદ્રમાંથી ડૂબી મારીને બ્યારે તે બહાર નીકળ્યો ત્યારે મહાત્મા યુદ્ધ સામે જોઈને તે કહેવા લાગ્યો કે, "ભગવાન ! આવી કૃપા ! આના બદલામાં હું શું કરી શકું ? મને આપની પૂજા કરવા દો."

ત્યારે મહાત્મા યુદ્ધે કહ્યું કે, "ભાઈ, શું પૂજા કરવી હજી બાકી રહી છે ? તારી પૂજાને લીધે તને કૃપા મળી ચૂક્યું છે તું એમ સમજે છે કે, આ બધું મેં કરેલું છે; પણ નહિ ભાઈ એમ નથી. એ બધું તારી ભાવનાનું કૃપા છે. તારામાં ઘણા વખતની ઘણી જાતની તૈયારી હતી તેને લીધે મારી મારફત તને લાભ થયો છે, એટલે હું તો તેમાં નિમિત્ત માત્ર છું."

ત્યારે સૌમ્યદંદ શાહે કહ્યું કે, મહારાજ ! મારી લાયકાથી ને મારી મહેનતથી જે માફ કામ થયું હોત તો હું આપની પાસે આવવાની તરફી લેત નહિ. પણ મારી મહેનત કામ લાગી નહિ ને મને જોઈતી વસ્તુ મળી નહિ તેથીજ હું આપની પાસે આવ્યો છું, અને આપનાં દર્શન થતાંજ મારો આત્મા જાગી ગયો છે. તથા આપની દ્રષ્ટિ મારી દ્રષ્ટિની સાથે મળતાંજ વગર ઉપદેશ માફ કામ થઈ ગયું છે. માટે હવે એ ઉપકારના બદલામાં જરા તમારી પૂજા તો કરવા દો.

ત્યારે યુદ્ધ ભગવાને કહ્યું કે, આત્મદર્શનના આનંદ પછી પણ હજી તને પૂજાની વાસના રહી છે ? ભાઈ, જે તું એને ઉપકાર સમજતો હોય તો એ ઉપકારનો બદલો શું મારી પૂજાથી વળી રોકે તેમ છે ? ભાઈ, તું કેતી પૂજા કરીશ ? મારા દેહની કે મારા આત્માની ? જે મારા દેહની પૂજા તારે કરવી હોય તો એ પૂજામાં કાંઈ માસ નથી, કારણ કે એ દેહ તો યોગ્ય વખતની અંદર અગ્નિમાં ધૂંકાઈ જવાનો છે અગર મારીમાં મળી જવાનો છે. અને જે આત્માની પૂજા કરવા ઇચ્છતો હોય તો એ પૂજા તો થઈ ગયેલી છે. એ પૂજા કાંઈ કાંઈ થતી નથી, અને ખાસ આત્માની પૂજા કરવામાં આવે તે પૂજામાં કાંઈ માસ નથી, પણ ત્યારે આવી સ્વાભાવિક રીતેજ પૂજા થઈ જાય ત્યારેજ કામ થઈ જાય છે. અને એજ પૂજા સાચી પૂજા કહેવાય છે. માટે હે ભાઈ, હવે નમે કૃપા પ્રલબ્ધ ને ધુપ-દીપની પૂજામાંજ રહી ગયો માં, પણ હવે તો આત્માવરે આત્માની પૂજા કરતાં રીંખો, એજ મારો ઉપદેશ છે.

આ સાંભળીને સોમચંદ શાહે કહ્યું:—મહારાજ ! આપનાં દર્શનથીજ મને આટલી બધી અસર થઈ ગઈ તેનું કારણ શું ? એ સમજાવવાની કૃપા કરો. કારણ કે હું બહુ બહુ દેકારે રખાયો છું અને ઘણાં વરસો મુઘી મેં ઘણી જાતની મહેનતો કરેલી છે, પણ દેઈ દેકારે મેં આજો પ્રભાવ જોયો નથી. માટે એ સમજાવવાની કૃપા કરો.

ત્યારે છુદ્દ ભગવાને કહ્યું કે:—બેટા ! તારા મનમાં ઘણી જાતની તૈયારી હતી. તેં આજ દિવસ મુઘી જે કાંઈ શુભ કર્મ કર્યો છે, જે સત્સંગ કર્યા છે, જે ધર્મના નિયમો પાળ્યા છે, અને જે દાન કર્યાં છે, તે બધાના સંરેકારે તારા અંતરમાં હતા ! હવે માત્ર તને જરાક અગ્નિની જરૂર હતી, અને એ અગ્નિ તને મારી ઉપરના તારા શુદ્ધ ભાવમાંથી મળી ગઈ, એટલે તારા અંતરની અંદર પ્રકાશ થઈ ગયો. એમાં કાંઈ મારી બલિહારી નથી, પણ તારી અગાઉની તૈયારી એજ મુખ્ય વાત છે. જોતો ! આ દેકારે મેં કેટલો માણસો ઉમેલાં છે પણ તેઓને તારા જેટલી અસર કર્યાં થાય છે ? ભાઈ, આ વખતે તારા ચહેરામાં જે દીનતા છે, તારી વાણીમાં જે ગદગદિતપણું છે, તારા અંતરમાં જે ધર્મભાવના છે, તારી લાગણીઓમાં જે જગૃતિ છે, તારા હૃદયમાં જે વિશ્વાસ છે, તારી બુદ્ધિમાં જે પ્રહણુ શક્તિ છે, તારા મનમાં જે એકાગ્રતા છે, તારી ઇર્ષ્યામાં જે તેજસ્વિતા છે, અને તારામાં અત્યારે જે નવું જીવન છે તેથીજ એમાં કર્યાં છે ? બેટા, આપણા કરતાં બીજા ઉત્તર આત્માને જોઈને આપણી આવી દશા થઈ જાય તેવુંજ નામ સાચી પૂજા છે. અને જ્યારે એવી પૂજા થાય ત્યારેજ કામ થાય છે. માટે યાદ રાખજે કે, તારે પૂજા હવે બાકી રહી નથી, પણ મારી ઉપર તને આટલો બધો ભાવ આવ્યો ત્યારથીજ તું મારી પૂજા કરી ચુક્યો છે. કારણકે, ભાઈ ! તારો આત્મા જાગેલો છે, માટે મારા આત્માને તેના અસલ સ્વરૂપમાં જોઈને તારા આત્મામાં નવું બધું આવેલું છે; અને યાદ રાખજે કે એ તારી આવી પૂજાનું ફળ છે. કારણકે મારે માટે થતી લોકોની વાતો સાંભળીને જ્યારે તું અહિં આવવા નીકળ્યો, ત્યારે મારે માટે તેં જે જે વિચારો કર્યા હતા, તથા મને જોવાથી તારા મનમાં જે જે અસર થઈ, એ બધી અસરોને લીધે તારા અંતરમાં નવીવીજળી પેદા થઈ, તેથી તને મારી અંદર કાંઈક વિશેષતા લાગવા માંડી અને જેમ જેમ મારી તરફનો તારો પૂજ્ય ભાવ વધતો ગયો તેમ તેમ તે વિશેષતા વધતી ગઈ; એટલુંજ નહિ પણ તેમાંથી આગળ જતાં તારો આત્મા ઉજળા નીકળ્યો અને તેણે તારા આત્માને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોઈ લીધો, તેથી તારું કામ થઈ ગયું છે. અને તેથી તારાં બંધન કપાઈ ગયાં છે. પણ યાદ રાખજે કે, આ બધું થવાનું મૂળ તારી પૂજા છે. જે તને મારી ઉપર આવી પૂજ્ય બુદ્ધિ થઈ નહોત તો હું તને આટલો કાયદો કરી શકત નહિ. માટે આજથી સમજી લે કે, મારી પૂજા કરવી હવે બાકી રહી નથી, પણ મારી પૂજા તો પ્રથમથીજ થઈ ગયેલી છે; એટલુંજ નહિ પણ એ પૂજા થઈ ગયા પછીતો તને આત્મદર્શનનું ફળ મળ્યું છે.

એ સાંભળીને સોમચંદશાહ મહાત્મા છુદ્દના ચરણમાં પડી ગયો અને ચોતાના આત્માવડે તેના વિશુદ્ધ આત્માનો આનંદ ભોગવવા લાગ્યો. એ પછી તેને તો ત્યાંથી ઉઠવાનું મન થતુંજ નહોતું પણ બીજા માણસોએ કહ્યું કે, હવે જરા અમને તો પગે લાગવા દો ?

ત્યારે સોમચંદ શાહ ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને મહાત્મા છુદ્ધ સામે ઉપકારની કાંઈક ખાસ અજબ જેવી દ્રષ્ટિથી જોઈને કહ્યું કે, “ મહારાજ ! હવે ખીલું કાંઈ કહેવાનું છે ? ”

ત્યારે મહાત્મા છુદ્ધ લગવાને કહ્યું કે “ ભાઈ ! હવે એકજ વાત કહેવાની છે, અને તે એ કે, જ્યારે એકે માણસની પૂજા કરવામાંથી આટલોઅધો આનંદ મળી શકે છે ત્યારે જો બધા આત્માઓની પૂજા થઈ શકતી હોય અને બધે કેકાણે આત્માનો અનુભવ થઈ શકતો હોય તો એમ કરનારનો આનંદ કેટલો અધો હોય ? તેનો જરા વિચાર કરજે, અને તારા અંધુઓને શીખવજે કે,.....મનુષ્યની પૂજાની મગ્ન કાંઈ ઓર છે, અને આત્માના દર્શનનો આનંદ અઘૌઠિક છે. ખેટા ! જા હવે આ સંદેશો જગતને કહેજે, અને તારાથી એમાંથી જેટલું પળાય તેટલું પાળવાની કોશિશ કરજે”-એમ કહી મહાત્મા છુદ્ધ ફરીથી ધ્યાનસ્થ થયા, અને સોમચંદશાહ મહાત્મા છુદ્ધના ચરણમાં મસ્તક ઝૂકાવી, તેમાંથી નવું બળ મેળવી છુદ્ધનો સંદેશો જગતને આપવા માટે ચાલી નીકળ્યા.

અંધુઓ ! આવી મનુષ્યપૂજાની અને આવા આત્મદર્શનની તથા આવા ગુરુઓની અને આવા શિષ્યોની હવે આપણા દેશને, દુનિયાને અને આપણા ધર્મને ખાસ જરૂર છે. માટે સહુ ભાઈ બહેનો એવી ખરી પુજા કરતાં શીખો, એમ મારી પ્રાર્થના છે.

આદર્શ જૈન સાધુઓ જગતનું હિત શું ન કરી શકે ?

(લેખક:-સુનિમહારાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી.-પાલીતાણા.)

જેમણે રાગ દ્વેષ અને મોહાદિક મહા રિપુઓને છતી લીધા છે તે જિન અરિહંત કહેવાય છે અને તેમના ફરમાન મુજબ સ્વાર્થત્યાગ કરી સ્વપરહિત સાધનમાં ઉગ્રમાળ ચર્ચ રહેનાર જૈન સાધુ-સુનિ-નિઘ્રંથ-અલુગારના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ ધેરી-જ્ઞાલની પેરે પાંચ મહામત્તાદિક નિયમ ધરાવે ધારણ કરી રહે છે. તેઓ રામ રંકને સમ્માન ગણી ભેદ ભાવ રાખ્યા વગર સન્માન બતાવે છે. સદાય સમરસ ભાવમાં ઝીલ્યા કરે છે. ખોટી ચાપ-ઉથાપ કરવામાં પોતાનો અમૂલ્ય વખત ગાળતા નથી. પણ અવિનાશીના ધરની વાતો જાણવા-આદરવા ખપ કર્યા કરે છે. તેઓ સ્પૃહારહિત હોવાથી સોનાને પથ્થર સમાન લેખે છે. ક્ષી આદિક મોહક પદાર્થના પાશમાં પડતા નથી પણ કેવળશિવ-ચક્રનો જ સંગ કરવામાં આદર વાળા હોય છે. તેઓ પોતાની નિંદા કે સ્તુતિ શ્રવણ કરી દર્પ-શોક કરતા નથી. એવા યોગીશ્વરોજ જગતનો ખરો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. તેઓ ચંદ્ર સમાન શીતલ સ્વભાવના અને સાવર જેવા ગંબીર પેટના હોય છે. તેઓ ભારંડ પાંખીની પેરે અગ્રમત-પણે સંયમ યોગમાં સાવધાન થઈ વળે છે અને મેરૂ પર્યતની જેમ નિમગ્ન વૃત્તિને ધારણ કરે છે. તેઓ પંકજની પેરે બોગ પંકથી ખરડાનાનથી-અજગા રહે છે તેમજ સ્નેહ જળથી પણ લેખાતા નથી. આવા સુસાધુઓજ પ્રભુના ખરા પ્રેમપાત્ર હોય છે. મીમાન્સા વિદ્યાનંદજીએ ‘વિદ્યાનંદ બહેતેરી’-માં આવા વિરસ સંત-સુસાધુ જનોનું મુલ્યજ્ઞાન નીચે મુજબ કરેલું છે તે આત્માર્થી પુરુષોએ વાંચવા યોગ્ય છે.

રાગ તોડી.

નિરપક્ષ વિરક્ષા કોઈ; અવધૂ ! નરપક્ષ વિરક્ષા કોઈ;

દેખ્યા જગ સાધુ જોઈ-અવધૂ૦

સમરસ ભાવ ભક્ષા ચિત્ત જનકે, થાપ કથાપ ન હોઈ;

અવિનાશીકિ ધરકી ખાતાં, જાણેંગી જન સોઈ-

અવધૂ૦ ૧

રાવ રંકમેં ભેદ ન જનને, કનક ઉપલ સમ લેખે;

નારી નાગણીકા નહિ પરિચય, તે શિવમંદીર પેખે-

અવધૂ૦ ૨

નિંદા સ્તુતિ શ્રવણુ મુણીને, હરખ શોક નવ આણે;

તે જગમે જોગીશ્વર પૂરા, નિત્ય ચઢતે ગુણુદાણે-

અવધૂ૦ ૩

ચંદ્ર સમાન સૌમ્યતા જાકી, સાયર જિભ ગંભીરા;

અપ્રમત્ત ભારત પર નિત્ય, મુરગિરિ સમ મુવિધીરા-

અવધૂ૦ ૪

પંકજ નામ ધરાય પંકજું, રહત કમલજયું ન્યારા;

ચિદાનંદ એસે જન ઉત્તમ, તે સાહેબકા પ્યારા-

અવધૂ૦ ૫

—ચિદાનંદ બહોતેરી.

આવા મુપાત્ર-સુશીલ-મહાત્મા સાધુ પુરૂષો ધારે તેટલું જગતનું હિત કરી શકે. ઉત્તમ સંયતના પ્રભાવથી જેમને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અસંગતાદિ પાંચ મહાવ્રતોની સિદ્ધિ થઈ છે તેઓ સમર્થયોગવાળા મહાત્માઓ સ્વ-આત્મકલ્યાણ સાથે સ્વસંકલ્પ બળથી જગતના જીવોનું પણ બદલાવું હિત કરી શકે છે.

જેઓ નિર્દોષ મોક્ષના માર્ગમાં પોતે પ્રવર્તે છે અને અન્ય યોગ્ય જીવોને પણ નિરપદ્ધ પણ એવાજ નિર્દોષ માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે, અને એ રીતે જેઓ સ્વપરને તારવા સમર્થ હોય છે તેવાજ સત્ સાધુપુરૂષો આશ્રય કરવો સ્વહિતેષુ જનોને ઉચિત છે.

એવા પરોપકારી સાધુજનો આપણા માતા, પિતા કે બાંધવ કરતાં વધારે પ્રેમ-આદરથી આપણો ઉદ્ધાર કરતા કાળજી રાખે છે.

કહ્યું છે કે— “ વિદલયતિ કુવોર્ષં વોધયત્પાગમાર્ય;

સુગતિકુગતિમાર્ગો પુણ્યપાપે વ્યનક્તિ,

અવગમયતિ કૃત્પાકૃત્યભેદં ગુરુર્યો;

ભવજલનિધિ પોતસ્તં વિના નાસ્તિ કચિત્ ”

અર્થાત્ કશ્ચાપુ ગુરૂઓ આપણા અજ્ઞાન અધિકારને ફેરી નાંખે છે, (આપણી અનેક ભ્રાન્તિઓને દૂર કરે છે.) સાચે સાચા શાસ્ત્રરહસ્ય સમગ્રતે છે, સદ્ગતિ અને દુર્ગતિમાં ઈર્ષી જનારાં પુણ્ય અને પાપનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે, તેમજ જે કંઈ હિત આચરણુ તેમજ અહિત આચરણુ છે તેનું સ્વરૂપ પણ સારી રીતે સમગ્રતે છે. દુઃકાણુમાં આ ભવસમુદ્રનો પાર ઉતારનાર આવા સુગુરુવગર બીજો કોઈ સમર્થ નથી, તેથી આવા સુસાધુજનોનું જ શરણુ કરવું યોગ્ય છે. તેમજ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે “ મન વચન અને કાયામાં પુન્ય અમૃતથી ભરેલા, અનેક ઉપકારની પરંપરાવડે ત્રિભુવનને પ્રસન્ન

કરતા, અને પરના લેશમાત્ર ગુણને પણ પર્વત તુલ્ય લેખી મનમાં પ્રમેદ ધરનારા એવા કોઈ (વિરલ) સંતપુરુષો આ જગતીતલને પાવન કરે છે.” મતલબ કે પોતાનામાં ગમે તેવા અતુલ ગુણો વિદ્યમાન છતાં જે કૂલાઈ જતા નથી પણ નમ્રતાથી નિસ્પૃહપણે અન્ય જનોનું પણ હિત સાધવા સદાય ઉગ્રમાળ રહે છે, વળી જેઓ જે કંઈ સ્વપર હિત કરી શકે છે તે પણ પોતાનું કર્તવ્યજ સમજીને કરે છે, - આવત પરોપકારને પણ જેઓ સ્વાર્થથી ભિન્ન લેખતા નથી તેવા મહાશયોનોજ જન્મ કે સાર્થક લેખવા યોગ્ય છે. પ્રત્યેક રત્ન માલિકામાં કશું છે કે આ માનવ ભવ તેનો જ સફળ છે કે જે સ્વપરહિત કરવા સદોઘત (ઉગ્રમાળ) રહે છે. વળી એક સમર્થ મહાશયે કહ્યું છે કે “ જે કેવળ અન્યનેજ સમજવવામાં શરા પૂરા છે તેમને મનુષ્યમાં કોણ લેખે છે ? મનુષ્યની ખરી ગણતરીમાં તો તેજ લેખાય છે કે જે નિજ આત્માને સમજવવામાં દક્ષ-અર્થી છે. ” મતલબકે જે નિજ આત્માને ઓળખીને તેનું દમન કરી સ્વહિત સાધી શકે છે, તેજ ભાવ દયાસ્પ અન્યનું હિત પણ પરમાર્થથી કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. પરંતુ જે હીણભાગી જનો પોતાનુંજ હિત કરી શકતા નથી તે પરનું ખૂં હિત શી રીતે કરી શકશે ? જે પોતેજ તરી જાણતા નથી તે જીજ્ઞાસે કેવી રીતે તારી શકશે ? જે જાતેજ દુર્લભ-નિર્ધન છે તે અન્યને કેમ સુભગ-સંધન કરી શકશે ? તેમ જે પોતેજ હીણાચારી, દંભી, માની અને પાપપંકથી ખરડાયેલા છે તે અન્યજનોને શી રીતે સદાચારવંત-નીતિવંત અને નિષ્પાપ કરી શકશે ? નહિંજ કરી શકે. તેમાં પણ જે કોઈ સાધુ યોગ્ય દીક્ષા ગ્રહણ કરી કેવળ ક્ષુદ્ર ક્ષુદ્ધિથી તુચ્છ વિપવાદિક મુખની તીવ્ર આસક્તિ જોગે તેના લોપ કરે છે તેના જેવો કોઈ ઉપ-પાપી હોઈ શકે નહિં. જે મૂઢાતમાપવિત્ર સાધુવેપની વિગોવણા કરે-કરાવે છે, એટલે સાધુવેપને જાગે એવો સદાચાર લોપી, આંકેલા સાંદની પેરે તૃષ્ણા આસક્ત થઈ, ઉભય લોક વિશ્વ કાર્ય ગુપ્ત રીતે કે જાહેર રીતે કરી પોતાની નીચ અને હવસભરી વૃત્તિને પોષે છે તે નીચ-નાદાન-પામર પ્રાણીઓના શા હાથ યશે તે સમજી શકાતું નથી. ધર્મના બાને કેવળ ઢોંગ ચલાવનારા અને ભોળા ભક્તજનોને કંઈ કંઈ પ્રકારની આશાઓ ખતાવી દીધીને ફેણી ખાનારા અધમ સાધુઓનું ભહું શીરીતે થઈ શકે ? જેઓ પોતાના ધરનુંજ ભંડું પાંચે છે, પોતાનાજ ધરમાં આગ મૂકે છે, હોંશી કરી કાળકૂટ (ઝેર) પીએ છે, અને ચેટે પથરા આંધી દીવો લઈ કૂવામાં પડે છે, તેમનો બચાવ શી રીતે થઈ શકે ? કોણ કરી શકે ? અને કેવી રીતે કરી શકે ? જ્યાં કોઈ પ્રકારનો ઈલાજ આવેજ નહિં ત્યાં કરતું શું ? જ્યાંસુધી આધિ મુસાખ્ય અથવા કટ્ટસાખ્ય હોય ત્યાંસુધી તેને આધની ટાંકી લાગી શકે ખરી, પણ જ્યારે તે આધિ મિત્રકુલ અસાખ્ય ક્રાંતિમાં જાય ત્યારે ગમે તેવો ધનવંતરી વૈવ હોય તે પણ શું કરી શકે ? કશુંજ નહિં. તેણે પણ હાય ખંબેરવાળ પડે. તેમ લોક સજ્જન, ધર્મ સજ્જન, કે પાપમાયમાં ડર તણ, છેક નિકટ ક્રાંતિમાં ઉતરી ગયેલા અને સંનિપાત થયેલાની જેમ અંતિમ (આખર) રિયનિએ પહોંચેલા ધર્મધૂન સાધુઓની યથેચી દૃંદશા સુધારવા મારેનો પ્રયત્ન પણ એવોજ જણાય છે. જેમ અસાખ્ય રોગવાળાના અવસાન વખતે તેમના કેટલાક જ્ઞાતિસરિઓ રોગીને છેડતી વિદાયગિરી આપવા મારેજ હોય તેમ તેને યથેષ્ટ ખાનપાન કરાવે છે, તેમ ઉપર જળાન્યા મુજબ અધમ દશાએ પહોંચેલા ધર્મદોષી કદોંક આત્મોદરી (આત્મદન્યાતા) સાધુઓને પણ

નરક નિગોદમાં જલદી પહોંચાડવાનેજ હોય નમ તેમના મુગ્ધ ભક્તજનો તેમને યથેષ્ટ બોગસામગ્રી પૂરી પાડવામાં યતની સહાય આપે છેજ. આ રીતે જ્યાં ધર્મધૂતો પોતેજ પોતાની પાયમાલી કરી રહ્યા હોય ત્યાં તેમનાજ આશ્રયે રહેલા મુગ્ધ જનોના પાર પહોંચવાનું કહેવુંજ શું ? ધર્મનું નાવ ચત્રાવવા દીક્ષિત થયેલા ધર્મ-ગુરુઓના માથે જે ભ્રમ-મદારી રહેલી છે તેની કશી પરવા નહિં કરતાં ધર્મનું નાવ ઉંધુવાળી સ્વપરની પાયમાલી કરતા કેટલાક જડભરતો અસારે નજરે પડતા જણાયાથી તેવા બીજુભાગી ધૂર્ત સાધુની નાવમાં બેસનારને કંઈક ચેતવણી આપવા અત્ર પ્રસંગે ઉઠી લાગણીથી જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તેની કદર કરી કંઈ પણ પરીક્ષા વગર કેવળ અંધ શ્રદ્ધાથી એવા પાપીજનોને પોપણ આપતાં ડરતા રહેવું ઉચિત છે. નહિં તો નાહક પૈસાની પાયમાલી સાથે એવા અસતીપોપણથી ભવિષ્યમાં ધર્મને બુદ્ધિ હાનિ પહોંચશે એટલું વિચારશીલ જનોના લક્ષમાં રહે. ધર્મગુરુઓ તો સત્સાસ્ત્રજ્ઞ, સ્વસંયમમાર્ગમાં સુદૃઢ, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવના જાણુ, ક્ષમાદિક દશવિધ ધર્મશિક્ષાના ધારક અને પાલક, પરમ ઉચ્ચ ભાવનામય, પરોપકાર-પરાયણ, કર્તૃત્વ અભિમાન રહિત, અને દુઃકાલમાં શિષ્યાચાર પ્રમાણેજ ચાલનારા હોવા જોઈએ. સદુ જગત છોડેને આત્મ સમાન સમજી સમાનભાવ (સમતા) ને સંવનારા સુસાધુ જનોનુંજ અસ્તિત્વ જગતને આશિર્વાદ રૂપ છે. તેમના અમૂલ્ય ઉપદેશની અસરનું તો કહેવુંજ શું ? એક તેમની ઉત્તમ રહેણી-કરણીજ મહા લાભદાયી નીવડે છે. સદા સર્વદા સુસાધુ પુરુષોનું અસ્તિત્વ સર્વ રીતે જગતને ઉપકારકજ છે. ઇતિશમ.

આજ.

—:૦:—

લેખક—રા. મણિલાલ મોહનલાલ. વકીલ. પાદરાકર.

આજ આપણી ને કાલ કોઈની !

- ૧ આજ—એજ કેવળ મહારો દિવસ છે.
- ૨ હું જાગત થયો ત્યાંથી તે હું નિદ્રાવશ થઈશ ત્યાં સુધીનો દિવસ તેજ મહારો દિવસ છે. આવતી કાલ પર મહારું બીજકુલ સ્વામિત્વ નથી. જેનીપર મહારું સ્વામિત્વ નથી એવા બે દિવસ—તે આવતી કાલ અને ગઈ કાલ.
- ૩ ગઈ કાલે હું જે બોલ્યો તે કદી પણ ન બોલ્યું થનાર નથી. ગઈ કાલે જે મહેં કર્યું તે કદી પણ ન-કર્યું થનાર નથી.
- ૪ ગઈ કાલે મહારા હાથે થયેલ કેટલાક સુંદર અને સંસ્મરણિય સત્કાર્યો બદલજ મારા હૃદયમાં ગઈ કાલની સ્મૃતિ રહેા, એવી મારી ઇચ્છા છે.
- ૫ ગઈકાલનાં દુઃખો, ખેદકારક બનાવો, તાપ, અનુતાપ, ઉપાધિઓ એ સર્વ ગઈકાલની સમાપ્તિ સાથેજ અસ્ત થયાં એવું હું સમજી છું. આજના અરણોદય થવા સાથે નવીનજ વિશ્વનો ને નવીનજ શુભાશાઓનો ઉદય થયો.
- ૬ ગઈ કાલે જે ખડક મને કેવળ અભેદ ભાગ્યો તે આજ કેવળ મુગ્ધ ને સરળ—લાલકારક જણાય છે.

- ૭ ગર્ધ કાલે મને જે કંઠેલું—ખાડા ટેકરાવાળું મેદાન જણાતું હતું તેમાંથીજ આજ જ હું સુંદર—સુવાસિત અને મધુર પુષ્પો મેળવી શકીશ, એમ ઉમેદ રહે છે.
- ૮ ગર્ધ કાલેજ મારા પરમ મિત્રો મને છોડી ગયલા તે આજ મને આવી મળશે એમ મને લાગે છે.
- ૯ આવતી કાલનો દિવસ મારી દ્રષ્ટિના ટાપુની પેલીયાલુનો છે. મનુષ્યની અંતર્ચક્ષુઓથી પણ તેની આરપાર જતું આવતું અશક્ય છે, એવા ગૂઢ રહસ્યમય પડદાથી તે પૂર્ણપણે અવરાયેલો છે. ગર્ધ કાલનો દિવસ એ કક્ત ભુલ છે. આવતી કાલનો દિવસ માત્ર આશાજ છે. ભુલભુલામણી છે. આજનો દિવસ સ્વચ્છ નિર્મળ આશાભર-પ્રત્યક્ષ કૃણદાયક સુવર્ણરજ છે.
- ૧૦ આવતી કાલનો દિવસ માત્ર જાયા છે. તેની પાછળ ગમે તેટલા ભટકો-તમને તે કદી પણ નહીં મળે.
- ૧૧ આજનો દિવસ કેવળ જીવનશક્તિ છે—માર્ગદર્શક છે—ને આવતી કાલનો દિવસ માત્ર પડનારું સ્વપ્ન છે.
- ૧૨ આવતી કાલ મૃગજળ છે—ગર્ધ કાલ ખોટી તૃષ્ણા છે—આજ એજ સત્ય—પ્રત્યક્ષ કલ્પવૃક્ષ છે.
- ૧૩ આજનું કામ કાલપર રાખશો ના.—કોણ જાણે કાલે આપણી શી દશા હોય.
- ૧૪ સત્ય કાર્ય કરવું હોય તે આજ કરી લ્યો. ખરું કહું છું. જ્ઞાનીઓ પણ પોકારી પોકારી કહી ગયા કે—“ મનવા કલ્કલ કયા તું ખોલે, આજ આપણી—કલ કીસીકી, જે કરતા સો કર લે. ” મનવા.
- ૧૫ આજનો આનંદ—આશા—ઉમંગ—કાલે નહીં મળે—ગર્ધ કાલે મળ્યાં નથી ને કદી પણ મળશે નહીં.

બાળકો માટે સાહિત્ય.

એક યાદી.

(તૈયાર કરનાર. ડા. રા. હિન્મતલાલ ગણેશજી અંગતરીઆ, એમ. એ. એલ્. એલ. બી. યુનિસિપાલિટી સ્કૂલોના એ. હનસ્પેક્ટર—મુંબઈ.)

પુસ્તકોનાં નામ.	પ્રકર કરનાર અગર લખનાર.	મૂલ્ય.
બાળસહબોધ.	સસ્તું સાહિત્ય મંડળ.	૦—૩-૦
બાળકાની વાતો.	લેખક: બી. પટ્ટિયાર. પ્ર. સસ્તું સાહિત્ય.	૦—૩-૦
બાળકોનો આનંદ ભાગ ૧-૨.	ગુજરાતી પ્રેસ. દરેકના	૦-૧૦-૦
શિશુ સહબોધમાળા	મે. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.	
ભાગ. ૧-૨-૩.	દરેકની	૦—૧-૦
બાળવાનાં	ગંગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવ.	૦—૩-૦
બાળ વિનોદ	જગન્નાથ જેઠાભાઈ રાવળ	૦—૫-૦
આનંદ માળા ભાગ. ૧-૨.	દરેકના	૦—૫-૦

નૂરજહાં	લેખક.		
વસંત			
આઝાદજી	નાગરદાસ મૂળજી	દરેકના	૦-૩-૦
ચિંતોડનો ઘેરો	ધ્રુવ-ગોંડલ		
અર્ધ સારંગીવાળો			
બાળમિત્ર			૦-૧૨-૦
મીઠી મીઠી વાતો			૦-૪-૦
હુકી કદાણી ભાગ ૧-૨		દરેકના	૦-૮-૦
કુસિપતી વાતો			૦-૧૨-૦
પંચતંત્ર			૧-૦-૦
ટોસ્ટરોળની વાતો	લેખક ભો. ૨. દીવડીયા.		૦-૪-૦
નવરંગી બાળકો,			૦-૪-૦
છોકરાનાં સારાં કામ }	નારાયણ હેમચંદ્ર		૦-૬-૦
સદ્ગુણી બાળકો }			૦-૬-૦
હિતોપદેશ			૦-૧૨-૦
બાલ મહાભારત			
બાલ રામાયણ			
ગુજરાતની જૂની વાર્તા મણીલાલ છાયારામ ભટ.			
રામેલાસ			૧-૦-૦
અરોહ	જીવણલાલ અમરશી મહેતા.		૦-૧૦-૦
પુત્રીશિક્ષા	હુ. દ્વા. કાંટાવાળા		૦-૪-૦
અર્ધશાસ્ત્રની વાતો.	ચી. હ. સેતલવડ		
વ્યાપારની કળ	જીવાભાઈ અમીચંદ પટેલ.		૦-૮-૦
બાળ ગરબાવળી	નવસરામ.		૦-૨-૦
બાળ વિજ્ઞાન	મણિલાલ નમુભાઈ દિવેદી		૧-૦-૦
શિક્ષાવચન	ચુ. વ. સોસાયટી.		૦-૧-૦
હુલરખાતની ચદાઈ	કવિ દલપતરામ ડાભાભાઈ		૦-૧-૦
સંપ લક્ષ્મીસંવાદ	" "		૦-૧-૦
મિથ્યાભિમાન નાટક	" "		૦-૬-૦
ભટનું બોધાળું અથવા આત્મદર્શન			૦-૮-૦
રત્નપ્રેમી			૦-૧૦-૦
શકુન્તલા	લેખક. રતિલાલ મી. મળ્લુદાર.		
	પ્રકટ કરનાર મગનલાલ ન. દીવાન.		૦-૩-૦
વનવાસિની.			૦-૧-૦

+ + આવી એક ટીપ સ્વ. શ્રીપુત્ર ગોવિંદજી મૂળજી મહેપાણી બી. એ. એલ્. એલ્. બી. એ તૈયાર કરી પોતે નિર્ણયિત કરેલ અભ્યાસક્રમમાં પ્રગટ કરી છે અને તે ગત હેરફેરમાં પ્રગટ થઈ ગયેલ છે. તેમજ તે સમસ્તક્રમ તંત્રીકૃત 'જૈનકાવ્ય પ્રવેશ' નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં આપેલ છે. તે અને આમાં જણાવેલ સર્વ પુસ્તકો દરેક જૈનશાળા અને પાઠશાળા પોતાની ક્લાસરૂમીમાં રાખશે અને તેનો ઉપયોગ જૈનશિક્ષકો કરી બાળકોને તેનો લાભ આપશે.—

તંત્રી.

બુદ્ધનો અંતિમ ઉપદેશ.

હવે બુદ્ધના નિર્વાણને સમય નજદીક છે; મહા પ્રતાપી મહાત્મા-અનેક જીવ રક્ષા કરનાર, દયામય-પ્રેમગમ્ય આત્મા હવે આ દુનિયામાંથી જતા રહેવાના છે. મહાત્માનું અંત સમયે પણ વિશ્રાંતિ લેતા નથી ને જગતના કલ્યાણ અર્થે છેવટસુધી પ્રયત્ન કરતા : છે. મહાવીર ભગવાને નિર્વાણ સમયે સોળ પહોર સુધી દેશના દેવામાટે પોતાની વાણી અખંડ અમૃતધાર વર્ષાવી, તેમ બુદ્ધે પણ છેવટનો વખત દેશનામાં ગાળ્યો. તેનું છેવટ વાક્ય એ હતું કે “ઉદ્ધોગ કરી મોક્ષ મેળવો.” કેવું અનુપમ અને સુંદર અર્થ ભર્યું વાક્ય

આનંદ નામના શિષ્યને જોડાવી તેમણે ઉપદેશ આપ્યો કે. “ હે આનંદ! તું કદા એમ વિચારે કે હવે ગુરૂ ગયા તેથી ધર્મનો અંત આવ્યો; પણ કદાપિ એમ ધારતો ના મારા નિર્વાણ પછી મેં ઉપદેશો ધર્મ અને સંઘના નિયમો એજ ગુરૂરૂપ થશે. ” મો નાનાનો વિનય શી રીતે સાચવે તો પણ સમગ્રગ્રંથ.

આજકાલ મોટા નાનાના વિનયનું ડેકાણું નથી-વિનય વગર ધર્મ હોઈ શકેજ નહિ. વિન એજ ધર્મનું મૂળ છે. વળી ‘ વિદ્યા વિનયેન શોભતે ’ વિદ્યા પણ વિનય વિના શોભતી નાં માટે વિનયનો ગુણ સર્વેએ ધારણ કરવાનો છે. ‘ વિદ્યા દદાતિ વિનયમ્ વિનયં દદાતિ પાત્રતામ્ ’ એમ વિનયથીજ પાત્રતા આવે છે. પાત્રતા વગર ધર્મના અધિકારી થઈ શકા નથી માટે પાત્ર બનવા વિનયવાળાં થવા મહેનત કરવી. વળી વિનય જેવું આ દુનિયાવં પરીકરણ નથી, વિનય એ મહા મોઘી-અમૃત્ય મંત્ર છે.

પશુઓનું અલિહાન અટકાવું એ બુદ્ધનું મોટામાં મોટું શુભ કર્મ છે. ‘ દેવોને પ્રસ કરવાનો માર્ગ ઉમદા અને પવિત્ર જીવન છે; પશુઓનું અલિહાન આપવાનું નથી, પણ પાશ ઘૃત્તિઓનો ભોગ આપવાની જરૂર છે; અને બાલ ક્રિયાઓ કરતાં, જીવનની શુદ્ધતા વધા ઉપકારક અને વધારે સુખપ્રદ છે. ’

બાલ ક્રિયાઓ કરતાં જીવનની શુદ્ધતા એજ એયરકર અને આત્માને તારનાર છે બાલ ક્રિયા એ લોકાચાર છે તેમ જીવનની શુદ્ધતા સિવાય એકલી માત્ર ક્રિયાથી કલ્યાણ થ નથી માટે પ્રથમ જીવનની શુદ્ધતાના પ્રયત્નો કરવા. જીવનની શુદ્ધતા વિનાની થતી દરે ક્રિયાઓ બાલાડઅરજ છે !

ભુદ્ધિ તથા અંતઃકરણ કણક કરે તેજ માનવાનું કારણું ને તે ઉપરાંત ઉપર દેશ આપે કે, ‘ કોઈએ કશું હોય તે ઉપરથી, અથવા પ્રાચીન કાળથી આવી આવેલી દંત કથાએ ઉપરથી, અથવા લોકોમાં ઉડતી વાતો પરથી, તેમજ ઋષિઓએ લેખો લખેલા છે માટે લેખો પરથી, અથવા કોઈ દેવ પ્રેરણા કરી હોય એવા ભ્રમ ઉપરથી, અથવા કોઈ માન લીધેલી આગતને લીધે આવેલા અનુમાન પરથી, અથવા ઉપમાને લીધે સરખું લાગતું હોય તે ઉપરથી, અથવા તો આપણા ગુરૂઓની કે શિક્ષકોની સત્તા ઉપરથી, કે ઈ પાત્ર આગત માની લેતા નહિ; પણ જ્યારે કોઈ લેખ સિદ્ધાંત અથવા કહેવન આપણી ભુદ્ધિ તથ અંતઃકરણ કણક કરે ત્યારેજ તે સત્ય તરીકે સ્વીકારવાં ! માત્ર કોઈના કહેવા ઉપરથીજ ને એની કોઈ બીજી રીતે કોઈ પણ વાતને-જનાવને માની લીધામાં આવે તો આપણી ભુદ્ધિ

વિશાળતા થતી નથી. વળી સઘળી વાતો સત્ય હોતી નથી માટે કોઈ પણ વાંત, બુદ્ધિબળ વાપરીને તે કહે તે પ્રમાણે કબુલ કરવી-સત્ય માનવી. વળી અંતઃકરણ વિરુદ્ધ કોઈ પણ બાબત કરવાથી લાભ તો થતો નથી પણ 'કેટલીએક વખત ઉલટું' નુકશાન થાય છે. માટે અંતઃકરણ જેમ કહે-પ્રેરણા કરે તેમ વર્તવું. (સત્ય બાબતમાં પ્રેરે તોજ !)

મહાત્મા યુદ્ધદેવતી ઉપદેશપદ્ધતિ અને ધર્મપ્રસારપદ્ધતિ હાલના ધર્મચાર્યોએ ખાસ લક્ષમાં લેવાની ઘણીજ અગત્ય છે. કર્મ ને પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત તેણે સ્પષ્ટતાથી સાબિત કર્યો છે અને બ્રાહ્મણોનો મધ્યસ્થ રહેવાનો દાવો રદ કરી કર્મને પ્રાધાન્ય પદ આપ્યું છે.

અજ્ઞાન એજ દુઃખનું મૂળ કારણ છે એમ તેઓએ ઉપદેશ કર્યો છે. વેદાંતીઓ પણ અવિદ્યાને દુઃખનું કારણ કહે છે. તે અવિદ્યા તેજ અજ્ઞાન સઘળાં દુઃખો અજ્ઞાનમાંથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્ઞાનથીજ સઘળાં સુખો મેળવી શકાય છે. એમ અજ્ઞાનાવસ્થા દુઃખદા હોવાને લીધે અજ્ઞાનને આપણાથી સદાને માટે દૂર કરવું અને જ્ઞાનને મેળવવું. તેનો અષ્ટવિધ ઉત્તમ માર્ગ યુદ્ધોપદેશના ૫. ૧૪૨ મે બતાવ્યો છે તે ખાસ કરીને કાર્યમાં-વર્તનમાં મુકવા જેવો છે.

भी अपना धर्म समझना चाहिये कि अपने मित्र वर्गों को ताश, चौसर, शतरंज खेलने और निर्मूल गणों में काल व्यतीत करनेसे रोकें और उनको इस बात की प्रेरणा दिलावें कि वे लोग अपना समय सम्वाद-पत्र और पुस्तक पढ़ने में बितावें, हमारे देश-भाइयोंका कितना अमूल्य समय केवल गप्पवाजियों में ही बीतता है यदि वे अपने इस अवसरको समाचारपत्रोंके पढ़नेमें व्यतीत करें तो उनकी अवस्था इतनी शोचनीय न हो। देखिये जापानी और इङ्गलिस्तानवासी बच्चेसे लगा कर बूढ़ तक सम्वादपत्रोंका नित्य पढ़ना केवल अपना एक नित्यकर्म ही नहीं समझते बल्कि धर्मके समान मानते हैं। उनके जाति और देश की गौरवता सम्वाद-पत्र ही हैं। इसमें सन्देह नहीं कि भारतवर्ष में निर्धनताके कारण सभी लोग पत्र नहीं खरीद सकते हैं, इस लिये मैं भारतवर्ष के समस्त देशहितैषियोंसे सविनय प्रार्थना करता हूँ कि वे लोग जिले २ में और तहसील २ में पुस्तकालय स्थापित करें और करावें जिसमें उत्तम २ ग्रन्थ और पत्र भेगाये जावें और सर्व साधारणको शौक दिलावें कि अपने फुरसतका समय पढ़ने में व्यतीत करें ॥

यूरोप और अमेरिका देशोंके लोग अपने नित्यके कामकाज से छूट्टी पाकर अपने फुरसतका समय पत्रोंके पढ़ने में बिताते हैं इसी लिये वहाँके लोग अधिक विद्वान् और, देशहितैषी और गुणवान् हैं। भारत वर्षमें यह काम बड़ी सरलता से हो सकता है, क्योंकि यहाँ गांव २ जिले २ में मन्दिर और धर्मशालायें मौजूद हैं जहाँ उत्तम २ सम्वाद-पत्र रखे रहा करें। और लोग जाकर मुफ्तमें पढ़ा करें। इससे कई लाभ तो प्रत्यक्ष ही हैं, (१) बिना अधिक खर्च किये ही उत्तम स्थान पढ़नेके लिये मिल सकते हैं, (२) मन्दिरों का सुधार भी इससे बहुत कुछ हो सकता है, (३) सर्व साधारण अपना काल पढ़ने में व्यतीत कर सकेंगे और देशकी अवस्था जान जायेंगे तो बहुत कुछ देशको लाभ पहुँचा सकेंगे, (४) उनका समय भी व्यर्थ न जायगा, (५) जब लोगोंको मुफ्त समाचारपत्र पढ़ने को मिलेंगे तो वे भी अवश्य ही अपने देशकी घुरी अवस्थाको जान कर उसके सुधारके उपायमें तत्पर होंगे। अतएव अपने देशहितैषी भाइयोंसे प्रार्थना करता हूँ कि यदि वे समझते हैं कि देशकी अवस्था बहुत ही खराब और हमारी अधोगति है, तो वे लोग अपने दयावान् देश-भाइयों के हितार्थ प्रत्येक देवमन्दिर, धर्मशालाओ ऐसे स्थानों में धर्मार्थ पुस्तकालय स्था-

પિત કરે । યદિ આપ લોગ ઇસ વાતકે કરનેકી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કર લેં તો થોડે હી સે પરિશ્રમમેં અપને દેશકો વંઢા ભારી લાભ પહુંચા સકતે હૈં । મેં પ્રત્યેક દેશહિ-તૈપીસે સવિનય નિવેદન કરતા હું કિ ઇસ કાર્ય કો શીઘ્ર હી કરને પર તત્પર હો જાય । દેરા ઇસ્માઇલખાં મેં મુશ્કે વહુત કુછ સફલતા ઇસ પ્રકારસે હુઈ, અન્ય જિલોં મેં બી સફલતા ન હો ઇસકા કોઈ કારણ નહીં હો સકતા હૈ । ઇસ લિયે મેં અપને દેશ-ભાઈ, મિત્ર ઔર ધનવાન પુરુષોં કો વાર વાર ચેતાતા હું કિ મન્દિરો, ઔર ધર્મશાલાઓં મેં પ્રી લાઈવેરી खुलવા दें, જિનમેં ઉત્તમ ૨ કર્ડ પત્ર મંગાયે જાયા કરે ઔર લોગ ઉન્હે મુફત પદ સકે । વિચાર કર દેખિયે તો યહ કૈસેપુણ્ય-કા કાર્ય-હૈ, અન્તમે પરમેશ્વરસે બી પ્રાર્થના હૈ કિ દેશ-હિતૈપિયોંકો ઇસ ધર્મ-કાર્ય મેં સહાયતા दें ।

૧૮ જુન ૧૯૧૩.

આપકા શુભચિન્તક.

દેરા ઇસ્માઇલખાન.

ટહલરામ ગંગારામ જમીનદાર.

“ઓલ્યા નેબ્યોયાક” માં સીવીલ મેરેજ બીલ.

—A SKETCH—

આજના મુધરેલા કાળમાં અને વિદ્યા હુન્નરના જમાનામાં સિનેમેટોગ્રાફ પણ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રકળાનો એક નાદર નમુનો પુરો પાડે છે, તેનાથી ગમત સાથે જ્ઞાન તાત્કાલીક મળે છે.

“ દિલ્હી દરબારમાં નામદાર શહેનશાહની સ્વારી કેવી ધામધુમથી ગઈ ” “ મોનો પ્લેન (હવાઈ વીમાન) કેવી રીતે ઉડ્યું અને કેવી રીતે અધરથી પટકાઈ નીચે પડી સુરેચુરા થઈ ગયા ” “ માલ્કોસેસીડેટ રૂમવેલ્ટે આફ્રીકાના જંગલોમાં સિંહોનો કેવી રીતે શીકાર કર્યો—” “ હુલુલેન્ડમાં હબસીયા કેવી રીતે નાચ્યા ”—એ વગેરે પૃથ્વીપર બનતા બનાવો એકસો-પોયાં વાંચ્યા છતાં ન સમજાય તે ફક્ત એક શીઘ્ર નજરે નેવાથી આ-બેહુથ ખ્યાલ આવી જાય છે. મતલબ લોકો કેમ બળી તે કહી દેખાડવા કરતાં કરી બતાવાય છે. કુદરત ઉપર કૃત્રિમ કળાની આ એક સરસાઈ છે.

આ કળામાં પણ દિન પ્રતિદિન મુધારા વધારા થયા કરે છે. આયોસ્કોપ, સીનેમેટો ગ્રાફ, સોનીમાક્રસ્કર, આદિ યંત્રો બહાર પડ્યા છે પણ હજી આ કળામાં ખામી છે. હજી આ કળા પરિપૂર્ણતાએ પહોંચી નથી. આ કળામાં ત્રણ મોટી ખામીઓ નેવામાં આવે છે.

૧ કુલ ભૂતકાળમાં જે બનાવ બનેલા હોય તેનીજ શીલ્પો બતાવી શકાય છે.
૨ અમુક પ્રકાશ વડે આ દેખાવોની છાપ આપણી ચક્ષુર્ધ્રિય માર્ગત મગજ ઉપર પાડવામાં આવે છે. એ પ્રકાશ એવો જોરાવર હોય છે કે આપણી ચક્ષુમાં જતાં આંખને નુકશાન પહોંચે છે એમ વૈદકીય અભિપ્રાય પડે છે.

૩ શીલ્પોનો રંગ અપૂર્ણ, અવાજની ગોઠવણ અશુદ્ધ-આ ખામીઓ ઉપર સુરત રાખી અમે એવી ભૂતનું યંત્ર તૈયાર કર્યું છે કે જેથી ભૂત અને વર્તમાનને એક બાબુ રાખી લવિધ્ય કાળમાં શું બનાવ બનશે તે બતાવવાં શક્તિમાન થયા છીએ; તેની સાથે અમારું યંત્ર એવું અદ્રશ્ય છે કે ક્યાં ગોઠવ્યું છે તેની તમાસગીરને ખબર પડતી નથી. જે પ્રકાશ અમે વપરાશમાં લઇએ છીએ તે પ્રકાશ ઘણીજ ઝલુમત અને મગજ ખરચીને શોધી કાઢ્યો છે. તે પ્રકાશ શુભ છે. તે પ્રકાશ વડે દેખાવના આદેશનો પરભાષા તમાસખીનના ચાતતંત્ર (Retina) માં પ્રવેશ થાય છે કે જેથી પ્રેક્ષક આંખ મીંચીને દેખાવ ખુશાલીથી નેહ શકે છે-અગર અમારા શબ્દોમાં કલ્પી શકે છે. આથી આંખનું તેજ ખગડવા ધારતી નથી. હાલના સીનેમેટોગ્રાફની ફીલ્મો વધારેમાં વધારે ચારથી પાંચ હજાર રીટ લાંબી નીકળી શકે છે પણ હમારી ફીલ્મોની લંબાઈનું માપ અવર્ણનીય છે. ફીલ્મોનો રંગ એકદમ કુદરતી અને અવાજ પણ તદન-કુદરતીજ છે.

“ લવિધ્યમાં નીપજનારા બનાવોની ફીલ્મો ” એ અમારી ખાસ ‘ રપેશીયાલીટી ’ છે. જેમકે—“ સને ૨૦૬૮ ની સાલમાં હીંદુસ્થાનમાં પડનારો લાખંડર દુકાળ, ‘ ધનુષ્ય બાબુ ’ પત્રની ખેંચાણકારક અગ્રીલ-પરીણામે એરોપ્લેન (હવાઈ વિમાન) માં હીંદુસ્થાનની મંગળના ગ્રહ (Mars) તરફ ઉપડી ગયેલું વગદાર ડેપ્યુટેશન-મંગળ ગ્રહવાસી-ઓ તરફથી અપૂર્વ સત્કાર-મળેલી કીમતી મદદ ” “ ઇસ્લામમાં પારસી સંસ્થાન વસાબ્યા પછી પેલો પારસી રાજ-તેની દબ્બદબા ભરી તાજપોષીની ક્રિયા-દેશ પરદેશના એલચીઓ તરફથી થતો નઝરાણો ”—

“ અંત્યજ વર્ગનો સંપૂર્ણ ઉદ્ધાર થયા પછી હીંદુસ્થાનમાં પાયખાનાની શી ગોઠવણ થશે, તથા મેલું કેવી રીતે ખસેડવામાં આવશે ”—

“ ભદ્રંભદ્રના સગોત્રીની ભિન્નુકી શાળા યાને માંત્રિકી મહાવિદ્યાવધની સ્થાપના થયા પછી તેમથી પસાર થયેલા એન્જ્યુએરો સમાજનો કેવી રીતે ઉદ્ધાર કરશે—” “ ન્યાત ભતનો તક્ષવત નીકળી ગયા પછી સને ૨૦૩૧ ની સાલમાં ચનાઈ પહેલું વસ્તી પત્રક-હીંદુસ્થાનની રંગ જોરંગી મતો તથા નામોની ‘ ધનુષ્ય બાબુ ’ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થતી અર્ધ સત્તાવાર ટીપ—” “ લખપતી ચીનાઇ કુદાણા હરજી સ્વેંગ મોઝીઝમલ જે. પી. (Justice of the Pedlars or Juico of Potatoes) ના કામચલાટકાની કન્યા સાથે, અને પ્રખ્યાત મલ્લખ પડીન માંડે દારકાં દુસેન હાજી ટોમી પ્રસાદ બી. બી. (Batchelor of Begging) ના માદાગાટકરની મનીલા સાથે કેવી ક્રિયાથી લગ્ન થશે—” એ વગેરે આખેદુગ દેખાવોની ફીલ્મો તૈયાર કરવામાં આવી છે.

હમારું યંત્ર એક રીતે જ્યોતીષનું કામ સારે છે, સાથે ગમતનો રહેલી છે-આ કરામતને કીધે મારા નવીન યંત્રનું નામ “ જોડ્યા વેખોગ્રાફ ” ધારખી કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રદ સીમલાની લેજસલેટીવ કાઉન્સિલની આવતી થંડી મોસમની બેઠક વેળાએ આ શીદ્ધો ત્યાંજ બતાવી પરભાર્યું ત્યાંથીજ પેટન્ટ મેળવવા ધાર્યું છે.

લગ્નનો કાયદો પસાર થયા પછી શું દેખાવો બનશે તે પૈકી નમુનાની એક ફીલ્મ હાલ તુરત પ્રજા સમક્ષ અમે રજુ કરવા માગીએ છીએ. તે ફીલ્મમાં બતાવવામાં આવનાર આબેહુબ દેખાવોનું પ્રોગ્રામ નીચે પ્રમાણે છે—

—દેખાવ પહેલો.—

લલકાદાર ન્યાયમંદીર-અંદર ન્યાયાધીશ ઉંચે આસને બીરાજેલા છે. તેમનાથી નીચે બે ત્રણ કારકુનો બેઠેલા છે. તેનાથી નીચે બંને બાજુએ ધારાના હીમાયતીઓ પોતપોતાના જગ્યામાં ગોઠવાઈ ગયેલા છે.—જરાવારે બે મનુષ્યો પ્રવેશ કરે છે. એક મરદ અને બીજી ઓરત-મરદનો પોશાક કાંઈક વીલાયતી અને કાંઈક હીંદી લાગે છે. તેની દાદી ફ્રેન્ચ કટની છે, માથે પ્લામાહેટ ઓઢેલી છે, પાલ્કામેન્ટરી ક્રોકક્રોટ પહેરેલો છે, સુરચાળ કાણુલી ઘાટની છે, ખેસ હીન્દુ માફક રાખ્યો છે, કપાળમાં ચાંદલો છે, મોઢામાં પાન ચાવેલું છે.—ઓરતે કોરસેટ ઉપર વીલાયતી પ્લાઊઝ યાને ચોળી પહેરેલી છે, ઇટાલીયન ઘાટનો ઘાઘરો પહેરેલો છે, માથે અઢી ગજનું ઓઢાણું સફેદ ગાજનું ઓઢેલ છે, ઓઢણાને અમદાવાદી કોર મુકેલી છે.—મોઢા ઉપર ઝીણો બગસરાનો ધુરબો દોઢેલો છે. એ જોડું હાથમાં હાથ ધાલી ન્યાયાધીશ સમીપ આવી નમન કરે છે. ન્યાયાધીશરી બંનેને કાંઈક સોગંદ આપે છે. કાંઈક સવાલો ન્યાયાસન પરથી પુછાય છે. ત્હેના જવાબમાં મર્દ તફ્થી “ ધર્મ હીન્દુ વૈષ્ણવ, જાતે યદુવંશી હાલાઈ લાડીયા ” એમ જોલાય છે. ઓરતને પુછવામાં આવેલ સવાલોના જવાબમાં “ ધર્મ યાહુદી; જાતે બેની ઈઝરાયલ ” એમ કહેવાય છે. ફરીને આ જોડાને કાંઈક સોગંદ અપાય છે. ત્યારપછી કલાઈ ઓફ ધી કોર્ટ લમના કરાર નોંધવાનું લાંબું રજીસ્ટર રજુ કરે છે—ત્હેમાં એ ઓરત તથા મર્દ હસ્તે મુખરે સહી કરે છે. બાદ એ જોડું ન્યાયાધીશરીને નમન કરીને નાટકી ચાલે ખુશાલ રહેરે બહાર નીકળી જાય છે.

—દેખાવ બીજો.—

વૈષ્ણવ મંદીર “ ફક્ત હીંદુઓનેજ અંદર જવાની છુટ છે ” એવું મંદીરના દ્વાર ઉપર લટકાવેલું પાટીયું—બહાર લોકોની ઠંઠ-ધંટનાદ થવા-ત્હેની સાથે દરવાજાનું ખુલ્લા થયું—લોકોનો જોશબેર અંદર પ્રવેશ—“ જો જો ” ના મધુર અવાજો—કચ્છાભયડી-પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓની બેલમબેળા-દરવાજા બહાર એક મોટર ગાડીનું ચોલવું—અંદરથી એજ મરદ ઓરતને હાથ ઝાલી નાલુકાઈથી નીચે ઉતારવી—તે મરદ તથા ઓરત (પહેલા દેખાવમાં ન્યાયમંદીરમાં જોવામાં આવેલ તેજ જોડું તેજ પોશાકમાં) બંનેનું મંદીરના દર-

વાળમાં જવું-દરવાળમાં પ્રવેશ કરતાં લેવાએ કરેલો અટકાવ-બહાર લટકતું પાટીયું વાંચવા લેવાજીએ કરેલી ઇસારત-તે મહે પોતાની ઓરતનો હાથ ઝાલી મંદીરમાં લઈ જવાની કરેલી હોળતોજી-શુરપર ચડેલા લેવાજી-બનેની ચાલેલી પ્રથમ જબાનદરાજી, તેમાંથી ઉદ્ભવેલી મુકકાબાજી-પરાણે તે મંદીરમાં તે મરદ તથા ઓરતનું દાખલ થવું-મંદીરમાં થયેલો હાહાકાર-એ મરદ તથા ઓરત પર પડેલો પ્રહાર-“ પોલીસ-પોલીસ ”ના પોકાર-પોલીસ પ્રવેશ-સુલેહના ભંગનો અટકાવ-એ મહે તથા ઓરતનો ક્રોધમય દેખાવ-બનેનું પાછા ફરવું-મોટરમાં પાછા સજ થવું-મોટરના ભુંગળાનો અવાજ અને સરસર રવાના થવું.

—દેખાવ ત્રીજો.—

ન્યાયમંદીર-લોકાથી ચીકાર કાર્ટ-ચોપદારના ચુઉઉઉપના અવાજ-ન્યાયાધીશનો પ્રવેશ-સર્વે ઉભા થઈ નમન કરવું-ન્યાયાધીશ સાહેબે ઉચ્ચ આસનપર બેઠક લેવી-કાર્ટમાં ફેલાયેલી ચુપકીદી-ધારાના હીમાયતીયોની બને બાબુએ લાગેલી અલગાર-અસરેલી ગરમી-પંખાઓનું ખેચાવું.

વાદી પક્ષ—ભાટીયા મહે યાને ત્હેની ચાલુદી ઓરત.

પ્રતિવાદી પક્ષ—વૈખણ્વ મંદીરના દૂસ્ત્રીઓ શરૂ થયેલો કેસ.—

“ હીન્દુ ભાટીયાની ચાલુદણી ઓરતને હીન્દુ મંદીરમાં પ્રવેશ કરવાનો હક્ક છે કે નહી—“ તેમજ ” અન્ય કામમાં વટલી ગયેલ છતાં હીન્દુપણ જળથી રાખનાર રાખસ હીન્દુ ધર્મ સ્થાનકમાં દાખલ થાય તો ધર્મની લાગણી દુઃખાય કે કેમ-તેમજ સાપરાધ અહ પ્રવેશ નો ગુન્હો બને કે કેમ ”-એવા નીકળેલા પ્રાથમિક મુદ્દાઓ-તે મુદ્દાઓ ઉપર બને તર્જના ધારાના હીમાયતીઓની ચાલેલી ગરમાગરમ તકરાર-અરીક્ષની સોલીસીટરના-કાનમાં અને બારી-સ્ટરના કાનમાં ચાલતી ઘુસપુસો-થયેલા લંબાણુ ભાપણો-તે વખતે ટેબલ પર હાથ વતી થતી મુઝાબાજી-ટેબલમાં પડતા ચીરા-લોહાની ટેબલ ગોઠવવાનો તાતકાળીક હુકમ-સોલીસીટરની ભુદા ભુદા કાપવાના પોથાની થતી ઉચ્ચલાયલ-સુકાદો બાકી રાખી કાર્ટનું ટીશીન (નારતો) લેવા ઉઠવું.

*

*

*

*

નોંદ—દરેક દેખાવની વચમાં દશ મીનીટનો વિસામો દેવામાં આવશે. તે દરમ્યાન * સારંગ પોળનું જાણીતું સ્ટ્રીંગ બેન્ડ પાનકારના નાકા વાળા પ્રખ્યાત પીર પીપોટીની ખાસ સરદારી દેશ મધુર શરોદો વગાડી પ્રેક્ષકોના મન રંજીત કરશે.

ધોરાજી.

J. T. Kothary. B. A. 1, L B.

(લકબે—ઓળા જોડી)

જીવનમાં અનુકરણીય નિયમો.

લખનાર:—કાપડીયા નેમચંદ ગીરધરલાલ-ભાવનગર.

મનુષ્ય સ્વભાવ તપાસતાં જે કાંઈ તેની નબળી બાજુ દેખાય, તે તરફ તમે દુર્લક્ષ રાખતા શીખજો, અને તેની મજબુત બાજુ તરફ દૃષ્ટિ રાખી તેનું અનુકરણ કરજો, અને તમે પણ તેવા મજબુત થઈ શકશો.

જ્યારે કોઈ પણ બાબત માટે તમે તમારો નિર્ણય દર્શાવો, ત્યારે હમેશાં તમારું લક્ષ્ય તમારા મન તરફ આપો; કારણકે મન ઉપર લક્ષ આપીને તેના આદેશાનુસાર વર્તન કરવાથી અવશ્ય તમારું નિર્ણીત કાર્ય ફળીભૂત થશે.

કોઈની પણ ભૂલ શોધવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ. દરેક મનુષ્ય અગર પ્રાણીમાંથી સદ્ગુણો-સારભૂત ગુણો શોધજો. મનને હમેશાં હલકી બાબત તરફ દોરશોજ નહિ. દરેક સ્થળે જે ઉત્તમ સાર માલુમ પડે તે તરફજ લક્ષ આપજો, અને દરેક વસ્તુમાંથી પણ ઇચ્છવાલાયક સાર તમે હમેશાં શોધી શકશો.

જ્યારે જ્યારે કાંઈ પણ કાર્ય કરવાની મનુષ્યને ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ અને સારો કૃત્યો તરફનું તેનું વલણ-તે જે બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. તે બંને માટે શુદ્ધ, આનંદી, દૃઢ, મજબુત, સદ્ગુણગ્રાહી મનની ખાસ જરૂર છે. મનને તેનું બનાવવા પ્રયત્ન આદરો, અને તમારાં ઇચ્છીત કાર્ય સત્વરજ ફળદાયી નીવડશે.

જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય કરતાં ગુચવાડો થઈ જાય, તેમાંથી બહાર કેવી રીતે નીકળવું તે સુઝે નહિ, મન મુંઝાઈ જાય, ત્યારે થોડી ક્ષણ સુધી શાંત થઈ જાઓ; આંતર હૃદયમાં પણ શાંતિ રાખો, મનને થોડો વખત બીજી વળણ તરફ દોરો. દરેક કાર્યમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો હોય જ છે, પણ ગુચવાઈ ગયેલું મન તે શોધી કાઢવાને અશક્ત થઈ જાય છે. થોડી ક્ષણ તદ્દન શાંતિ રાખવાથી તે ગુચવણ તરતજ દૂર થાય છે, અને મન સ્વતઃજ માર્ગ શોધી કાઢે છે, અને મુંઝવણ દૂર થાય છે.

જે કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તે ઇચ્છામાં જ્યારે તમે નાસીપાસ થાઓ, ત્યારે એક દારૂપણ નાસીપાસીને-દિલગીરીને તમારા હૃદયમાં ખેસવા દેશો નહિ. તરતજ તમારા મનની વળણ ફેરવી નાંખજો, અને પ્રયત્નના કરતાં વધારે સારી વસ્તુની ઇચ્છા કરજો. આ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી દરેક કાર્યનું-દરેક ઇચ્છાનું પરિણામ તમારા લાભમાંજ આવશે તે નિશ્ચય માનજો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય એમ ધારે કે મેં અતિશય કાર્ય કર્યું છે, હું કાર્ય કરીને થાકી ગયો છું, ત્યારે નહી માનજો કે તે માણસ કાર્ય કરવાની પદ્ધતિથી તદ્દન અજાત છે. વારંવાર કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેનું દર્શાવનાર માટે એકસ માનજો કે તે અન્ય કાર્યો કરવાને અસમર્થ છે. આખો દિવસ કાર્ય કરતાં પણ શ્રમ લાગતોજ નથી. મનમાં અતિશય કાર્ય કરવાની ગણતરી ગણનારજ શ્રમિત થઈ જાય છે. વળી કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેમ વિચારનારની કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે; પરંતુ જ્યારે જ્યારે ખપ પડે ત્યારે ત્યારે શ્રમનો નકામો વિચાર નહિ કરનાર, અને દરેક આવેલું કાર્ય કરવામાં તત્પર મનુષ્યની શક્તિ હમેશાં વૃદ્ધિજ પામતી જાય છે.

કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં એવો વખત આવી જાય છે કે જ્યારે કોઈપણ કાર્ય કરવાં સારાં લાગતાંજ નથી. દરેક કાર્ય અનિચ્છીત-બૂઝવાળાંજ લાગે છે, પણ તે વખતે ભૂલ

આપણા મનનીજ થાય છે તેમ નહીં સમજાવે. જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય તરફ ખોટી દૃષ્ટિથી જોઈએ, ત્યારે તે સર્વ કાર્યો બૂલવાળાં-ખોટાં, આપણને નહિ ગમતાંજ લાગે છે. જ્યારે આપણે અધારામાં હોઈએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને પણ અધિકારમયજ લાગે છે. પણ પ્રકાશમાં આવવું તે જેમ શક્ય છે, તેમજ હમેશાં પ્રકાશમાં રહેવું તે પણ બની શકે તેવું છે. વળી જ્યારે આપણે પ્રકાશમાં હોઈએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ પ્રકાશમય, સુંદર, ધ્વજવા લાયક, સારીજ લાગે છે; સારાંશ કે પ્રકાશમાંજ રહેવું, અધારાને આપણાથી સદાને માટે દૂરજ રાખવું, અને આપણા જીવનમાં સર્વ પ્રકાશમયજ દેખાશે. પ્રકાશ તે પ્રકાશજ છે.

આખા દિવસમાં થોડી ક્ષણો તો હમેશાં તદન શાંતિમાંજ પસાર કરવાની ચાલુ ટેવ કદી છોડી દેશો નહિ. અને તો દિવસમાં જેટલો વખત બની શકે તેટલો વખત મનને શાંત-શુચવણુ ભરેલા વિચારોથી રહિત-સંસારની ઉપાધિમય ખટપટોથી રહિત-રાખવા અવશ્ય પ્રયત્ન કરજો. થોડે થોડે વખતે આવી રીતે પ્રાપ્ત થતી શાંતિ મનને શુદ્ધ કરશે, વિચારશક્તિને વધારશે, અને મનની અવરાયેલી શક્તિ ધીમે ધીમે ખુલી થઈ જશે.

જ્યારે કોઈ પણ વખત તમે તમારી ધારણા સફળ થતી ન દેખો, તમારી ઈચ્છાનુસાર ફળપ્રાપ્તિ થતી માલુમ ન પડે, ત્યારે કદી પણ દિલગીરી ધારણુ કરશો નહિ. કોઈપણ વખતે શોક દર્શાવવો દુરજ રાખજો, કારણકે દિલગીરી દર્શાવ્યા વગર સર્વ સમયે તમારે જે કાર્ય સાધવું હોય, જે ઈચ્છા ફળવતી કરવી હોય તેમાં દ્રઢ મનથી ઉદ્યોગથી વળગી રહેવાથી અવશ્ય તે ફળશેજ, અને તમારી પ્રથમની ધારણા કરતાં વધારે સાદું ફળ તમે મેળવી શકશો. દિલગીર અને નાસીપાસ દેખાવથી તો તે કાર્ય ઉપરનો અને તમારા મન ઉપરનો પણ તમારો કાંચુ નાશ પામે છે.-શુભ થઈ જાય છે, અને તે કાંચુ મેળવતાં ધણા વધારે વખત અને પ્રયત્નની પાછી જરૂર પડે છે. પણ દ્રઢ મન, નિર્ણીત વિચાર, અને અગ્ર શ્રદ્ધા-ખંતથી તે કાર્ય પછવાડે મંડ્યા રહેવાથી તે કાર્ય અવશ્ય સફળ થવાનુંજ, અને તમારી ઈચ્છા પાર પડવાનીજ. મારે કદી કોઈ પણ કાર્ય કરતાં દિલગીર કે નાસીપાસ જવુંજ નહિ; શ્રદ્ધાથી અને ખંતથી તે કાર્ય પાછળ મંડવું, અને અવશ્ય વિજયમાળા તમનેજ મળવાની.

તમારે કદિ પણ નાહિંમત, * નાસિપાસ, ગભરાયેલા મનવાળા, અગર શોકાન્વિત થવું નહિ. આવી રીતે મનનું નાહિંમત થવું, ગભરાઈ જવું તેજ તેની નબળાઈ સુચવે છે, અને જેનું નબળું મન જે કોઈ સુરક્ષેલીઓ તરફમાં આવેલી હોય, તે દૂર કરવા સમયે થઈ શકતું નથી, જે મન હિંમત રાખી શકે છે, નિર્ભયથી ચળતું નથી, સદા આનંદી રહી શકે છે, અને શ્રદ્ધાને ત્યજતું નથી, તેવા મનવાળા મનુષ્યોજ દરેક સુરક્ષેલીનો નાશ કરી શકે છે, કારણકે તે મનુષ્યો સર્વ સ્થિતિમાં સર્વ વખતે ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ મજબુત રહી શકે છે. ગભરામણુવાળી અધિકારમય ક્ષણોમાં મનની નાસીપાસ-નાહિંમતી થઈ જવાની વલણુ તેજ નિષ્ફળતાનું મુખ્ય કારણ છે. કારણકે મુજાતાં મુજાતાં મન એવી સ્થિતિએ જઈ પહોંચે છે કે જ્યારે તેની શક્તિ અને તેનામાં રહેલી ન્યાયબુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે. જ્યારે જ્યારે સુરક્ષેલીઓ કલકામાં પણ મન મજબુતાઈથી કાર્ય કરે છે, પોતાનું કાર્ય અજમાવી પ્રદણુ કરેલ કાર્ય પાર પહોંચાડે છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ-બુદ્ધિ-ચાતુર્યમાં સંપદા વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી તમે મનન-પૂર્વક આ વાત લક્ષમાં રાખજો કે તમારા મનને તમે કદી પણ નિઃસ્વાદી, નાહિંમતી, અગર નાસીપાસ થવા દેશો નહિ, પણ હમેશાં પ્રાપ્ત કાર્યમાં આત્મદૃષ્ટિ ખંતથી મચ્યા રહેજો, અને અવશ્ય ઉત્તમ ફળની તમને પ્રાપ્તિ થશેજ.

જ્યારે તમને એમ લાગે કે અધિકારમય સમય આવી પહોંચ્યો છે, તમને દરેક કાર્યમાં નિષ્ફળતા મળે તેવાજ સમય વર્તે છે, ત્યારે પણ તમારી સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરો. જે તમે નાસીપાસી ધારણ કર્યા વગર તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કર્યાજ કરશો, તો બાજી તરતજ પલટાતી માણુમ પડશે; અધિકારમાં પ્રકાશ પડતો માણુમ પડશે. જે કાર્યોમાં આણુ નિષ્ફળતાજ મળતી લાગતી હોય, તેમાં પણ સફળતા મળતી જશે. પણ તમે તેવા સમયમાં તમારી શક્તિનો ખ્યાલ કર્યા વગર તેને આવરી દઈ તે અધિકારમય મુશ્કેલીઓને તાથે થઈ જઈ તેની સામા થવાને બદલે તે રૂપજ બની જશે, તો તમે નીચા અને નીચાજ ઉતરી જશો, અને તમારી શક્તિનો પણ ઘણું અંશે કદાચ નાશ થઈ જશે. તમારે વાતાવરણ ગમે તેવું હોય, પણ તમારી કાર્યશક્તિ તો તમારા મન સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. તમે નાહિંમત બન્યા વગર ધીરજ રાખી કાર્ય આગળ ચલાવ્યા કરો, તો તમારી ઘટતી જતી લાગતી શક્તિની વૃદ્ધિ થવા માટે છે, અને છેવટે મુશ્કેલીઓનો પણ અંત આવે છે, તેથી ઉલટું જે હિમતને-ધીરજને નમસ્કાર કરી મુશ્કેલીઓને વશ થઈ જશો, તો મન મુંઝાશે, અને તમારી કાર્ય શક્તિનો ધીમે ધીમે નાશ થઈ જશે. આમ હોવાથી તમારે માટે ખાસ જરૂરનું અને ફાયદાકારક તેજ છે કે તમારે હમેશાં વધારે શક્તિ, વધારે માનસિક વિશાળતા, વધારે પૂણ્યતા, વધારે હિમંત, વધારે આનંદ તમારામાં રહે તેવી જાતનો સર્વદા પ્રયત્ન કરો. ઉંચા ચડો, અને વધારે ઉંચા ચડો, અને વધારે ઉંચા અને મજબૂત વિચારવાતાવરણમાં વિચરતાં રીખો; અને મનની વધારે ઉંચી શક્તિઓનો વિચાર કરી તે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સેવો, અને આવા પ્રયત્નથીજ સર્વ કાર્યમાં સર્વદા તમને સફળતા મળશેજ.

આપણા આણુ જીવનમાં એવી ઘણી વસ્તુઓ હોય છે, એવું ઘણું વિચારણા હોય છે કે જેને માટે આપણે અન્ય મનુષ્યો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે; તેથી જે જે માણસના સહવાસમાં આપણે આવીએ તે તે માણસ સાથે યથાયોગ્ય સંબંધ થાય તેવી રીતે વર્તવાની ઘણી જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે તમે કોઈના સંબંધમાં આવવા ઇચ્છો, ત્યારે ત્યારે આનંદી સ્વભાવ, મનની વિશાળતા વિગેરે સદ્ગુણોને ધારણ કરીનેજ, તમારાથી બને તેટલી ઉત્તમતા દર્શાવતાં તેના સંબંધમાં આવવા પ્રયત્ન કરો, તેમ કરવાથી તેની પાસેથી જેની તમારે અપેક્ષા હશે તે વસ્તુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો. આપણે અન્ય મનુષ્યમાં આપણા ઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય, અને આપણી તે માટેની યોગ્યતાનો તેના મનમાં નિર્ણય તરતજ થાય તેવી રીતે વર્તવું જોઈએ. દિલગીર, નાસીપાસ, દુઃખી ચહેરા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકેતોજ નથી; વળી તમારા મનમાં તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થશે કે કેમ તેમાં શંકા હોય, ત્યાં સુધી પણ ઇચ્છીત કાર્ય ફળીભૂત થતું નથી. માટે શંકાને મનમાંથી દૂર કરી ઇચ્છીત કાર્ય સત્વરજ સફળ કરવાની તમારામાં શક્તિ છે તેવા તમારા મનના મજબૂત નિર્ણય સાથે આનંદી સ્વભાવમાં રમણ કરતાં સર્વની સાથે સંબંધમાં આવવાનો વિચાર રાખજો, અને ધારેલ ધારણામાં તમે સત્વરજ ફળીભૂત થવો, તેમાં જરાપણ સંશય નથી.

દુનિયામાં કોઈ પણ વ્યક્તિને નીચે ઉતારી પાડવાનો, હલકો દેખાડવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ, પણ તમારી જાતને જેમ બને તેમ આગળ વધારવા, વિચાર વાતાવરણમાં શ્રેષ્ઠ થવાનું, મન ઉપર અંકુશ રાખવાનું, ઇચ્છીત કાર્યની સફળતા થઈ શકે તેવા આદેશનમાં વિહરવાનું રીખજો. કાર્યક્ષેત્રમાં આવી રીતે આગળ વધવાથી હમેશા પરિણામ લાભદાયીજ-ચિરસ્થાયી-સંતોષકારકજ આવશે. પોતાની જાતને આગળ વધારવાની ટેવ હમેશાં પ્રાપ્ત કાર્ય સંપૂર્ણ કરાવે છે, અને મનને સંતોષ-આનંદ ઉપજાવે છે. જ્યારે અન્યને ઉતારી

પાડવાની-હલકા બતાવવાની ટેવ કોઈને પણ સુખી કરતી નથી; તમારૂં વિચારક્ષેત્ર પણ અશુદ્ધ થાય છે; મન આડે રસ્તે ઉતરી જાય છે, અને સામા માણસને પણ નુકશાન થાય છે, અને તમને તેમાંથી કોઈ પણ જાતનાં સુખ-સંતોષ મળતાં નથી, માટે અન્યની નિંદા-ટીકા કરવામાંથી સર્વદા દૂરજ રહેજો. તમારી પોતાની જાતને કેમ વધારે સુધારવી, માનસિક વિશાળતા કેવી રીતે વધારવી તેજ પ્રયત્નમાં સર્વદા રહેજો.

જો તમારે તમારા કાર્યોમાં ક્ષેત્ર અવશ્ય મેળવવીજ હોય તો તમારી જાતને સુધારો, અને તમારા કાર્યોને ઉત્તમ બનાવો. તમારા કાર્યો તરફજ દષ્ટિ રાખો; પણ તમારા હરીફ માટે એક અક્ષર પણ વિરુદ્ધતાનો ઉચ્ચારતા નહિ. કોઈપણ માણસ સાથે દુરમનાઈ બાંધવી-શત્રુતા ઉત્પન્ન કરવી તે મનમાં ગેરવ્યવસ્થાજ ઉત્પન્ન કરે છે; અને આની સ્થિતિમાં કોઈપણ કાર્ય સંપૂર્ણ થઈ શકતું નથી-ધ્વિધીત ફળ આપી શકતું નથી; તેથીજ અન્ય સાથે પ્રત્યુતા રાખવી-તેની ટીકા કરવી, કે તેને હલકો પાડવો તે તમારી જાતનેજ નીચે ઉતારી પાડવામાં સાધનભૂત થાય છે. અન્ય સાથે શત્રુતા, કે અન્યની નિંદા-ટીકા તે તેને તો નુકશાન કરે અગર ન પણ કરે, પણ તમારી જાતને તો તેનાથી અવશ્ય નુકશાન થવાનુંજ. -તમે તો નીચી પ.યરીએ ઉતરી જવાનાજ, માટે તમારા કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તો તમારી શક્તિનો અન્યને હલકા પાડવામાં ખોટો વ્યય ન કરશો; પણ તમારા કાર્યમાંજ મગ્યા રહેશો, તો અવશ્ય ક્ષેત્ર મળશેજ.

જો તમને એમ ખાત્રીથી લાગતું હોય કે તમારા વિચારો ઉત્તમ છે, અન્યને અનુકરણ કરવા લાયક છે, અન્ય તે પ્રહણ કરશે તો તેને બહુ ફાયદો થશે, તો તમારા વિચારોની ઉત્તમતા દર્શાવવા અન્યના વિચારોની કદી પણ મરફરી અગર ટીકા કરશો નહિ. અન્યની માન્યતા-વિચારશ્રેણી ખોટી છે, તેવું સાબીત કરવામાં નકામો વખત ગુમાવશેજ નહિ, તમારી માન્યતા તમારા વિચારો ખરા છે, અનુકરણીય છે તે બાબત દર્શાવવામાં તમારો વખત પસાર કરો; અન્યના વિચારો ભલે તેની પાસેજ રહે. તમારે તેની સાથે કશો સંબંધ નથી. તમારે તે વિચારો ખોટા છે તે દર્શાવવાની પણ જરૂર નથી. જેમાં સત્યતા હશે તે સ્વતઃજ તરત તરી આવશે; પણ અન્યના વિચારો હલકા છે, ઉતરતી પંક્તિના છે, તેની માન્યતા ખોટી છે એમ દર્શાવવું તે ઉત્તમતાની નિશાની નથી. અથવા તમારા વિચારો પણ હલકાજ છે તેમ તમારી નિંદા-ટીકા કરવાની ટેવજ સાબીત કરે છે. સત્યને અસત્ય સાથે કદી લડાઈ કરવી પડતીજ નથી. સત્યનો હમેશાં જીજ્ઞ થાય છે. સત્ય વિચારો સત્ય વસ્તુ સ્વતઃજ તરી આવે છે; અને કોઈ પણ મનુષ્ય અસત્યનો સ્વીકાર કરશેજ નહિ. તેથીજ તમારી સત્ય બાબત સાબીત કરવા પ્રયત્ન આદરો. તેમાં વખત પસાર કરો, પણ અન્યની નિંદા-કુધંસીની ટેવ છોડી દેજો. તેમ નિંદા કરવાથી અન્યની માન્યતા જૂઠી છે તેમ કદી સાબીત થવાનુંજ નથી. અન્યની નિંદા-ટીકા દ્વારા પોતાના વિચારોની ઉત્તમતા દેખાડવા જનાર અતે નાસ્તીપાસજ થાય છે. તેના ઉત્તમ વિચારો ઉપર પણ બીજા મનુષ્યોને શંકા ઉઠે છે; માટે તેવી પ્રતિષ્ઠા છોડી દઈ તમારા સત્ય વિચારો જેમ વધારે ફેલાય, જેમ લોકસમૂહમાં વધારે જાણવામાં આવે તેવો પ્રયત્ન કરજો; અને તમારી સત્ય વાત અતે અવશ્ય પ્રગટ થશેજ, લોકો તેને માન આપશે, અને અન્યના હલકા વિચારો સ્વતઃજ ઉડી જશે. લોકો તેના તરફ દષ્ટિ પણ નહિ કરે તે ખાત્રીથી માનજો.

ધનિશમ્.

પર્યૂષણ પર્વ.

(લખનાર:—રા. ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી-ટંકારા.)

આપના તરફથી પ્રકટ થતા હેરલ્ડ માસિકના “વાર્ષિક પર્યૂષણ અંક” માટે કાંઈ પણ લખવા માટે સૂચના થતાં, પર્યૂષણ પર્વ ઉપર જ સંક્ષિપ્તમાં કહેવા ધાર્યું છે.

પર્યૂષણ એટલે શું?—પર્યૂષણ એટલે સ્થિરતા. મનની આત્માને વિશે વિચલતા થવાથી જે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે તેને જ પર્યૂષણ કહેવામાં આવેલ છે. મનોશાન્તિ, આત્મસ્થિરતા તે પર્યૂષણ.

પર્યૂષણ પર્વની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ:—પર્યૂષણ પર્વની પ્રવૃત્તિ એ એક જાતનું સંમેલન છે. આધુનિક સમયમાં જેમ ધર્મકાર્ય માટે શ્રેયસ્સાધક અધિકારીવર્ગ, થીઓસોફિસ્ટો વગેરે સમુદાયવાળા, અમુક દિવસોએ એકઠા મળીને ધર્મધ્યાનને, તેમનાં પંથના રિવાજ અનુસાર સાધ્ય કરે છે તેવી જ રીતે પ્રાચીનકાળમાં ધર્મધ્યાન કરવાના રિવાજને લઈને વર્ષમાં આઠ દિવસ પણ મનોશાન્તિ અને આત્મસ્થિરતાની સંપ્રાપ્તિ માટે એકઠા મળીને ધર્મધ્યાનાદિ સાધ્ય કરવામાં આવતાં હતાં; એજ પ્રવૃત્તિ પર્યૂષણપર્વ તરીકે અદ્વાપિ પર્વેન મેળવેલ છે. અનાદિકાળથી તે પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે અને અનંતકાલ સુધી તે પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહેશે.

દરેક માણસે અહર્નિશ આત્મસ્થિરતા ધારણ કરવી જોઈએ. આત્મસ્થિરતા ન રહેતી હોય તો તે પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. જેઓ અહર્નિશ પ્રયત્ન પુરૂષાર્થકારા આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે, તેઓને તો સદૈવ પર્યૂષણપર્વ જ છે; પરંતુ એવા અધિકારીઓ તો જગતમાં અનાદિકાળથી જાણે જ અસ્થ જોવામાં આવે છે. સામાન્ય શુદ્ધિ ઇવો હમેશાં આત્મસ્થિરતા રાખી શકતા નથી એટલું જ નહિ પણ તેને માટે પ્રયાસ પણ કરી શકતા નથી; એવાઓને આખું વર્ષ જાન્યેન તો દરેક મહિનામાં છ પરખી એ પહેલે મળીને ચાર દિવસ તો મનોશાન્તિ અને આત્મસ્થિરતામાટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ; પરંતુ તે પણ ઘણા સાધ્ય કરી શકતા નથી, તેમને માટે દસ દિવસ છે. તે પણ ન કરી શકે તેમને માટે આઠમ અને ચૌદસ જાન્યેન પહેલે મળી દરેક માસમાં ચાર દિવસ તો આત્મસ્થિરતા મેળવવાના પ્રયાસમાં જાળવા જ જોઈએ. પરંતુ ઘણા એવા ઇવો છે કે ત્રીસ દિવસમાં ચાર દિવસ પણ આત્મધ્યાનદ્વારા આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેમને માટે મહાન્ આત્મવેત્તા શ્રી તીર્થકર ભગવાનના કસ્યાલુકના દિવસો નક્કી કરાવ્યા છે કે તે મહાન્ પુરૂષોની જ્યોતિના દિવસે તેઓશ્રીની આત્મસ્થિરતાની વાતોનું શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે જનનો પ્રયાસ કરે, પરંતુ આવા અમુક દિવસોમાં પણ ઘણો સમુદાય સંપૂર્ણ ભાગ લઈ શકતો નથી. આત્મસ્થિરતા તો શી રીતે કરવી તે જાણુપર રહ્યું પણ સંકેતે નવાલુ ટકાને તો આત્મધ્યાનની પણ ખબર હોતી નથી. જ્યાં આત્મધ્યાનની કંઝીનું અભાન છે ત્યાં મનોશાન્તિ અને આત્મસ્થિરતાપર પર્યૂષણની તો આશા જ શી રીતે રાખવી!!! આ જાણુ ધ્યાનમાં રાખીને જે દરજ્જાત રીતે અમુક દિવસો આત્મ-

શરૂઆતમાં દેખાદેખીએ અનુકરણ કરતાં રીખે પછી તે સાધકને 'સ્વતઃ વિચારનું સ્ફુરણ થશે અને સુધરશે. જેઓ દેખાદેખીમાંથી સત્ય રસ્તા ઉપર આવે છે તેમની તો બલીહારી છે. જગતનો ઘણોભાગ તો આખી હાંદગી દેખાદેખીમાંજ પૂર્ણ કરે છે એટલે કે કેવલ અંધપરંપરાએ ગાંઠું ચલાવે છે કે હીક છે પર્યંત પર્વે આવ્યાં છે માટે શોક ની દેખાદેખીએ નિયમ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણાદિ કર્યાં અને એકાદ બે ઉપવાસ કરી નાંખ્યા, વળી એકાદ વખત સાકરની લેણી કરવી અને બહુ તો એકાદ પૂજન બણાવવી એટલે બસ, પર્યંત પર્વની સમાપ્તિ થઈ, પર્યંત પર્વનો હેતુ પૂર્ણ થયો, બે-કે આવી પ્રવૃત્તિ પણ ફેટલીક' વખત લાભદાયક થાય છે તથા તેઓ તે રસ્તેથી જમ્મુ પરંપરાએ ફેટલી ધર્મપ્રવૃત્તિ પુણ્યપ્રતાપથી આગળ વધી શકશે એ વાત સાચી છે પણ હાંદગીનો ભરંસો નહિ હોવાથી, પરમ સાંનિતે આપનારી આત્મજ્ઞાનીઓની વાંણુનિ તરત ગ્રહણ કરવી પણ તેમાં પ્રભાદ કરવો નહિ જોઈએ. ફેટલાકની માન્યતા એવી છે કે 'આગળ ઉપર સમગ્રશે, એકડા પડી બગડો હોય'—આ વાત સાચી છે પણ તેથી વિરુદ્ધ તો કરવો નહિ જોઈએ. જીતમજેવા મદ્યપુરૂષને પણ શ્રી વીતરાગદેવ મદાવીરને ઉપદેશ દેવાની વચ્ચે વળાણાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન-માં દરમાન્યું છે કે "

" કુસંગે જહ ઓસ ચિંદુણ થાવં ચિંદુઃ લંચમાણ "

" एवं मणुणाय जीवियं समयं गायम मा पमायए "

તેમને અંગે જેમ જરૂરિંજી અસ્પષ્ટતા રહી ખસી પડે છે તેમ મનુષ્યાનું આવુધ

અસ્થિર છે માટે હે ગૌતમ (આત્મજ્ઞાન મેળવવામાં) ક્ષણ પણ પ્રસાદ કરવો નહિ, -મત-
લક્ષ્યે અપ્રમત્ત થવું, અર્થાત્ આત્મધ્યાનની સુરતા તુટવા દેવીજ નહિ. ભાવાર્થ એવો
છે કે આત્મધ્યાનદ્વારા વગર વિલંબે આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી પરંતુ અંધપરંપરાએ
ચાલવું નહિ. જગતનો ઘણો ભાગ અંધપરંપરાએ એટલે કે રવાથયે નહિ કિંતુ પરાધર્મે
ચાલતો જોઈને ભગવાન સ્વરૂપને પણ શ્રી સૂત્રકૃતાંગ-સૂયમદાંગઝમાં ઉપદેશવું પડ્યું છે કે:-

અંધો અંધં પહંનિતો દૂર મદ્દાન્ટુ ગચ્છત્

આવજ્ઞે ઉપહંજંતું અદુવા પંથાણુગામિણ

જેમ કોઈ અંધ બીજા અંધને દૂર લઈ જાય તો પણ તે અંધ જન્માર્ગે પડે અર્થાત્
અન્ય માર્ગે જાય પણ વાંછિત સ્થળે ન જાય એટલે કે પોતે અને બીજા અવગે માર્ગે જાય
તેમ આત્મજ્ઞાનરહિત ક્રિયા કરનાર અજ્ઞાનીઓ નો અંધપરંપરા માર્ગ છે તે મુક્તિને
અનુકૂલ થાય નહિ.

ભાવાર્થ એવો છે કે કાંઈ નહિ તો વર્ષમાં આઠ દિવસ અવશ્ય આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત
કરવા માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આ હેતુ લક્ષમાં રાખીને જ પર્યુષણપર્વની પ્રવૃત્તિ અનાદિ
કાલથી ચાલી આવે છે અને અનંતકાળ સુધી રિજિનિત્ય સાથે ચાલશે.

આઠ દિવસની આત્મસ્થિરતા માટે જ સમુદાય એકઠો થઈ, સવારમાં પ્રતિક્રમણ,
સામાયિક, પૂજન કરે, પકનપાકન કરે કરાવે, ગાય આનંદમાં નાચે, વૃત્તન વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ
કરે, આત્મધ્યાન ધરે. ગાવું, નાચવું, પૂજવું, ભણવું, વગેરે આત્મધ્યાનનાં અંગભૂત છે
કારણ કે ગાવા વગેરેથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેથી આત્મધ્યાન યઈ શકે
છે અને આત્મધ્યાનદ્વારા આત્મસ્થિરતા સંપ્રાપ્ત થાય છે. આત્મસ્થિરતાની પ્રાપ્તિ એ જ
પર્યુષણ જાણવું.

પર્યુષણને પર્વ કહેવાનું કારણ:-પર્વ એટલે ઉત્સવ કે આનંદનો ખાસ દિવસ.
આઠ દિવસો પણ ઉત્સાહપૂર્વક, આનંદપૂર્વક, સ્થિરતાપૂર્વક, ઉજવવાના હોય તેમને
મહાન પર્વ તરીકે ગણવામાં આવે છે. એ આઠ દિવસો શ્રાવણ વદિ ૧૨ થી બાદપદ સુદિ
૪-૫ સુધી મુકરર કરેલા છે.

પર્યુષણ પર્વ માટે શ્રાવણ-ભાદ્રપદ માસપસંદ કરવાનો હેતુ:-પ્રાચીન કાળથી
આત્મસ્થિરતા-પર્યુષણ-માટે એટલે આત્મસ્થિરતા કરવા સાડ તથા અગાધ તેવા આત્મ-
સ્થિરતાવંત થઈ ગયા તેમની યાદગિરિ સાડ, એકઠા મળીને પરમાનંદમાં પર્યુષણપર્વ
ઉજવવા માટે શ્રાવણ વદિ ૧૨ થી બાદપદ સુદિ ૪-૫ સુધીના દિવસો નક્કી કરાયેલા છે.
એ દિવસો નક્કી કરવામાં પણ મહાન રહસ્ય રહેલું છે. એવો નિયમ છે કે આત્મસ્થિરતા
સંપ્રાપ્ત કરવા માટે દેશકાલ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. દેશ માટે ભરતક્ષેત્ર ઉત્તમ
સાધન જે અને તેમાં પણ સિદ્ધક્ષેત્ર સમિપવર્તી સૌરાષ્ટ્ર એટલે કાઠિયાવાડ ઉત્કૃષ્ટ દેશ છે.
કાલ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે શિંઆલાની નક્કી સારી છે પણ તેમાં અનહદ
ઠંડી પડવાને લીધે મનુષ્યમન આત્મધ્યાનમાં સ્થિર નહિ થતાં, તે મનોમય ચક્રનું ઠંડી
તરફ ખેંચાણ થશે એટલે કે ઠંડી છે તે પણ આત્મધ્યાનની સર્વોત્કૃષ્ટ સાધનામાં કેટલીક
વખત અંતરાયભૂત થવા સંભવ રહે છે. ઉતાવાળમાં અતિ ઉષ્ણતાને લીધે થોડી ઉશ્મગવાથી

સ્વાભાવિક રીતે ચિત્તમાં વ્યગ્રતા રહ્યા કરે અને તેથી પણ આત્મધ્યાનમાં મનની વિવચતા થઈ શકતી હોઈએ છે. જો શીત અને ઉષ્ણકાલનાં સમભાવમાં કાલ હોય તો તે યોગ્ય ગણાય. આપાદ મહિનાથી ચોમાસું એસે છે ત્યારથી જગતમાં શાંતિ થાય છે. ઠંડી અને ઉષ્ણતાનું સમ પ્રમાણ થવાથી મન પણ શાંત થાય છે. આ ઋતુનો અતિલાભ લેવા માટે મુનિરાજને અને મહાત્મા પુરુષો તો ચાતુર્માસ-આપાદ શુદ્ધિ ૧૫ થી આત્મધ્યાન ધરવા એક રથે ભગ્યા રહે છે. પરંતુ ગૃહસ્થો કે જેઓની ઉપર પોતાના બાહ્યભવે કમાઈ પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવાનું તથા દેશનું કલ્યાણ કરવાનું જોખમ રહેલું છે તેઓ ચોમાસાના ચારે માસ કાયમ રીતે આત્મધ્યાન ધરી શકે નહિ માટે તેવાઓ સાદું ચોમાસાની લગભગ અરધી મોસમ જતાં એટલે શ્રાવણ બાદપદ માસની સંધિમાં-નદન સમશિતોષ્ણ મોસમનાં દિવસો નક્કી કરેલા છે. આ દિવસો એવા છે કે તે વખતે ગૃહસ્થોને ઘણું કામ હોતું નથી એટલે કે લગભગ નવરી મોસમ જેવું હોય છે. આ મોસમના મોલપાણી સારા જોઈ, શોધાના મિત્ર વ્યવહારદષ્ટિએ પણ સ્થિર હોય છે, ઉકાસમય હોય છે. પર્ણ વરસાદ પાણીથી થએલ, સતોપને પરિણામે તેઓ બે પૈસા ખર્ચવામાં પણ છૂદ લઈ શકે છે. એ ઉપરાંત આ સમયે વાતાવરણ પણ સ્વચ્છ હોય છે, દવા નીરોગી હોય છે. આવાં કારણોને લીધે તે વખતે બાહ્યાભ્યંતર મનની સ્થિરતા સ્વાભાવિક હોય છે અને તેમાં આત્મ સત્સંગાદિ નિમિત્તકારા આત્મધ્યાન કરવામાં આવે તો પછી મનોશાંતિની અપૂર્વતા માંહુમ પડે અને આત્મસ્થિરતા સપ્રાપ્ત થાય એમાં નવાઈ નથી. આવો હેતુ લક્ષમાં રાખીને જ શ્રાવણ બાદપદ માસની સંધિમાં, પર્વપણપર્વ ઉજવવા માટે પ્રાચીન કાલથી નિર્ણય કરાયેલો છે. જુઓ યોગ સાધક પુરુષો અતિ ઉષ્ણ તેમ-અતિ શીત કાલમાં જોઈએ તેવો યોગ સાધી શકતા નથી પણ સમશિતોષ્ણમાંજ સાધી શકે છે. આત્મસ્થિરતા-પર્વપણુ-એ પણ યોગજ છે તો આત્મસ્થિરતા કે જે યોગનું જગ કે પરિણામ છે તેતો સમશિતોષ્ણમાં સાધ્ય કરવું જોઈએ તેમાં નવાઈ નથી. માટે જ દેશકાળ ધ્યાનમાં રાખીને પર્વપણુ માટે શ્રાવણબાદપદ માસની સંધિ પસંદ કરેલી છે.

સાધુ અને પર્વપણુ કલ્પઃ—શ્રી કલ્પસૂત્ર તથા સંધ્યાનાં ગદિને વિષે સાધુના મુખ્ય દશકલ્પ એટલે આચાર કલા છે તે પૈકી દશમું પર્વપણુ કલ્પ કહેલું છે જુઓ શ્રી સંધ્યાનાંમ સૂત્રમાં “પંજોસંયોગા કલ્પે” પર્વપણુકલ્પ (દાણો દસમો) કહેલ છે, તેમાં પર્વપણુનો અર્થ સ્થિરતા બતાવ્યો છે. એક રથે સ્થિર થવું તે પર્વપણુકલ્પ. સાધુ શોધાએ ચતુર્માસમાં એક રથે સ્થિર રહી આત્મસ્થિરતા સાધવી તે સાધુનો પર્વપણુ કલ્પ છે. આપાદ શુદ્ધિ ૧૫ થી બાદપદ શુદ્ધિ ૪ સુધી એટલે ૫૦ દિવસ સુધી સાધુનું ચતુર્માસ નક્કી ન કરેવાય. તેમાં ૫૦ દિવસની અંદર દરરોજ મુખ્ય સાધુ મુનિરાજને પૂછે કે ‘મદારાજ શ્રી એત્રે ચતુર્માસ રહ્યા છો કે? ત્યારે સાધુજી કહે કે જેવી ક્ષેત્ર સ્પર્શના તે પ્રમાણે રહેવારો અને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા પછી સાધુજી ચતુર્માસ નક્કી કરી લે, એટલે તે પછી એમ જ પૂચ્છ કરવામાં આવે તો એમ કહે કે ‘આવૃત્ત્યને અધીન છે બાપી અત્રેચોમાસું રહેવાનું તો નક્કી થાયું છે.’ તેથી જ “પર્વપણુ દ્વિધા કલ્પું, શ્રી સૂત્રોની માંય” આત્મસાધક સાધુમુનિ રાજેએ ચતુર્માસ ૩૫ પર્વપણુમાં પર્વ રીતે આત્મસાધન-કારા આત્મસ્થિરતાનો પ્રવાસ કરે છે તે એટલે સુધી કે એ રથજી ઓછીને બીજે ગામ

તેઓ ખાસ ઉપસર્ગ સિવાય જતા જ નથી. તેઓની મુશ્કેલી અન્ય ગામ જવાની થાય તો તેમને માટે અધિકાર પરત્વે શાસ્ત્રકારોએ ના પાડેલી છે. આઠ દિવસમાં સાધુ મુનિ-રાજે પણ શ્રાવણેને પૂર્ણ મદદરૂપ થઈ પડે છે.

પર્યાયપર્વ અને શ્રાવણ:—આઠ દિવસનું પર્યાયપર્વ શ્રાવણે પરમશાંતિમાં આત્મિક કરવું જોઈએ. પ્રાચીનકાલથી આ પર્વમાં શ્રાવણ ત્રણ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. દાન, શિયલ, તપ અને ભાવના ભાવે છે તથા સાધુ મુનિરાજોની વૈયાવચ્ચ કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ વપરી શ્રાવણનું પણ પૂર્ણભાવથી વૈયાવચ્ચ કરે છે, આ બધું બ્રાહ્મણ વધારવાનું ખાસ સાધન છે. જગતમાં ભાઈચારે થાય તો જ દેશોત્તરિ થઈ શકે છે.

પર્યાયપર્વમાં શી રીતે વર્તવું જોઈએ:—આત્મચિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અખિલ વિશ્વ તરફ આત્મભાવ રાખવો, સધલા છવ, ભૂત, પ્રાણ, સત્ત્વ તરફ અભેદ દષ્ટિ રાખવી, દરેક તરફ પૂર્ણ પ્રેમની નજરે જોવું. એવી ભાવના રાખવી કે અખિલ વિશ્વમાં સધળે આત્મ-સ્વરૂપ જ છે માટે કોની તરફ રાગદ્વેષ કરવો. સધળે મારાં જ દુષો છે. મારો, કષ્ટરનો અને અખિલ વિશ્વતા પ્રાણીઓનો અભેદ છે. કોઈ ભિન્ન નથી જ, એમ જાણી દરેક પ્રતિ પ્રેમ, અને પ્રેમ રાખવો. મનમાં આનંદમય રહેવું, ઝાઝું બોલવું નહિ, પણ આત્મધ્યાન જ કરવું. આત્મધ્યાનની અનુકૂળતા માટે થોડું ખાવું, ઉપવાસ કરવા, પ્રત્યાખ્યાન (નિયમ) કરવા, અને અને વખતે પ્રતિક્રમણ—(આસનજ્યાદિ માટે) કરવાં. જિનદેવદર્શન પૂજન કરવાં. મુનિરાજે પ્રતિ ધ્યેયરતુલ્ય ગુરુભક્તિ અને ધર્મબંધુ તરફ ભાનુભાવ રાખીને અખિલ વિશ્વ તરફ આત્મભાવ રાખી વર્તવું. ટૂંકામાં કહીએ તો પર્યાયપર્વના આરાધકે પરમશાંતિપૂર્વક દરેક ભૂત તરફ આત્મભાવ રાખીને વર્તવું અને આત્મધ્યાનનો દોર વૃદ્ધિ દેવો નહિ. દોર ન વૃદ્ધિ તેટલા માટે તેને મદદ કરનારા સામાયિક પ્રતિક્રમણાદિક આવસ્યક ક્રિયાઓ અવસ્ય કરવી જોઈએ. જેને ન આવડતી હોય તેણે સગભાવથી બીજા પાસેથી શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઈએ. કિતમ અધિકારીએ અંતર્મુખ ઉપયોગ ન ભૂલવો જોઈએ અને સાધારણ અધિકારીએ અંતર્મુખ ઉપયોગ કરવા સતત પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. ટૂંકામાં કહીએ તો આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખીને વર્તવું એ શ્રમણો અને શ્રવણોપાસકોનું પર્યાયપર્વમાં પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય છે અર્થાત્ પર્યાયપર્વમાં કેવલ આત્માભિમુખ વૃત્તિ રાખીને વર્તવું જોઈએ.

પર્યાયપર્વના લાભ:—આપર્વથી મનુષ્યમાં અધીનતાનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે છવાયોની ખગાવવાથી મનમાં દીનતા સાથે અંતઃકરણમાં નિર્મળતા આવે છે. જિનાલયો દારો સોંદર્યનું બાન યતાં પ્રેમ પ્રકટ થાય છે. નિત્ય પ્રત્યે સાંખ્યિકાદિકથી આસનજ્યાદિ યતાં પ્રાણજ્યાદિ, મનોજ્યાદિ કરી શકાય છે, અભેદ ભાવના ભાવનાં અખિલ વિશ્વમાં જ્ઞાનમય આ-મત્સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તે ઉપરાંત શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિદેવદારા મહાવીરાદિ મહાપુરુષો ના છવનચરિત્રોનું શ્રવણ યતાં શી રીતે વર્તન કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે તે પણ સમજ શકાય છે.

પર્યાયપર્વ પર્વમાં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ:—પ્રતિક્રમણમાં પ્રતિ એટલે સામાં અને ક્રમણ એટલે પગલાં બરવાં. આત્મા સામે કે આત્માભિમુખ પગલાં બરવાં તે પ્રતિક્રમણ.

પ્રતિ એટલે ઉવડાં અને કમલ એટલે પગલાં ભરવાં અર્થાત્ બહિર્ક્રિયા ઉવડાં એટલે અંતર્ભુજ પગલાં ભરવાં કે અંતર્દૃષ્ટિ રાખવા માટે પુરુષાર્થ કરવો તે પ્રતિકમલ. પ્રતિનો અર્થ સામે (યતું) ક્ષેત્રાં આત્મવિમુખવૃત્તિની સામે યદ્ કે તેનો પરાગ્ન્ય કરીને આત્મભિ. ભુજ પગલાં ભરવાં એવોજ બાવાર્થ યદ્ શકે છે. જેઓ આખા વર્ષમાં એક અઢવાડી-આના સવારસાંજ મળી બે પહોર આત્માભિભુજ વૃત્તિ ન રાખી શકતા હોય તેવા અધિકારી એ વર્ષમાં એક દિવસનો સાંજનો એક સમય તો અવશ્ય પ્રતિકમલ એટલે આત્માભિભુજ વૃત્તિ રાખવા પ્રયાસ કરવા સારુ પ્રતિકમલ કરવું જોઈએ. આત્માભિભુજવૃત્તિનો વર્ષ વર્ષ પ્રતિ એકજ વખતનો પ્રયાસ હોઈ આને સાંવત્સરિક પ્રતિકમલક હેવામાં આવે છે. આ પ્રતિકમલ વખતે હંમેશાં જેઓ પ્રતિકમલ કરે છે તેઓ તથા બીજકુલ જેઓ નથી કરતા તેઓ તમામ મળીને આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશ પરમશાંત શ્રી સદ્ગુરૂની સાક્ષીએ આખા વર્ષનાં પાપોના પશ્ચાત્તાપ કરીને હવે પછી તેવાં અપકૃત્યો નહિ કરવા મનમાં નિર્ણય કરવામાં આવે છે. આખા વર્ષમાં જગદભિભુજવૃત્તિ રાખવાથી જે કલ્પનામય સૃષ્ટિનો અનુભવ થયો હોય તે રૂપ જે પાપ લાગ્યાં હોય તે આત્માભિભુજવૃત્તિ દ્વારા વિલય કરીને હવે પછી જગદભિભુજવૃત્તિ નહિ કરતાં બનતાં સુધી આત્માભિભુજ વૃત્તિ રાખવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવામાં આવે છે એજ સાંવત્સરિક પ્રતિકમલનો હેતુ છે અને તે સર્વમાન્ય છે. જગદભિભુજ વૃત્તિને રોકવી કે વિલય કરવી અને આત્માભિભુજવૃત્તિનો આદર કરવો તે પ્રતિકમલ. શ્રી સ્થાનાંગ મૂલમાં પણ આશ્રવદ્વાર કે જગદભિભુજવૃત્તિને રોકવી તે પ્રતિકમલ કહેવું છે જુઓ “પંચવિદ્ધે પઢિકમણે” પ્રતિકમલ પાંચવિધ કાંધેવું છે “આસવદ્વાર પઢિકમણે” આશ્રવદ્વાર-બહિર્વૃત્તિ-રોકવારૂં પ્રતિકમલ, મિત્તરાત્ત પઢિકમણ. મિથ્યાત્વ-દેહબુદ્ધિ પ્રતિકમલ કરવું, કસાય પઢિકમણે કપાયને પ્રતિકમલાં, જોગ પઢિકમણે મન, વચન અને કાયયોગને પ્રતિકમલાં, માત્રપઢિકમણે બાવપ્રતિકમલ કરવું.

સાધુ મુનિરાજને માટે પણ પ્રતિકમલમાટે શ્રી સ્થાનાંગજ મૂલમાંજ ભગવાને કરમાવેલું છે કે પંચ મહાવ્યવસ પઢિકમણે અચ્છેદધર્મે પળતે સાધુઓનો પંચ મહાવ્રત સહિત પ્રતિકમલ સાથે અચ્છેદ (વચ્ચરહિત) ધર્મ (શીઝનેશ્વરે) કહ્યો છે.

ઉપર પ્રમાણે શ્રમણે અને શ્રમણેપાસકોએ સાંવત્સરિક પ્રતિકમલ કરવુંઆત કરવાતું હોઈ, તે પ્રતિકમલ અવશ્ય પરમભાવ પૂર્વક કરવું અને સર્વહત્તેનો શુદ્ધાંતઃકરણપૂર્વક ગદગદ કંઈ યદ્ બમાવીને સર્વજ અબેદબાવને બાવીને નિનત્સવરૂપમાં લીન યદ્ કરવું એજ સાંવત્સરિક પ્રતિકમલનો હેતુ છે.

પર્યુપલ પર્યની ભિન્નતા ઉપરથી ઉદ્ભવતા વિચારોઃ—જૈનમાં મુખ્ય દિગંબર અને શ્વેતાંબર એવા બે વર્ગ પેઠી દિગંબરો અને શ્વેતાંબરોના પર્યુણો સાથે નહિ યતાં આગળ પાછળ-તદન આગળ પાછળ-યાપ છે પણ તેજ મનુમાં યાપ છે. શ્વેતાંબરોમાં દેરાસરવાળા શ્વેતાંબરો અને રથાનશ્વારી ટુંદક શ્વેતાંબરોને ચોથ, પાંચમો તથાવત પડે છે. તપગચ્છ શ્વેતાંબરોમાં (દેરાસરવાળામાં) પણ ચંચલિક પાપચંદ, તપગચ્છ, ખરનર ગચ્છ, વગેરેમાં ચોથ પાંચમી તકરાર-ગૂરૂ તકરાર-જોવામાં આવે છે. (દિગંબર શ્વેતાંબરોની પર્યુળગાદિ માટેની નયા શ્વેતાંબરોની અંદર અંદર ચોથ પાંચમ વગેરેની નકામી તકરારો આલ્યાં જ કરે છે. આ તકરારોનો વાદથી અંત આવવાનો જ નથી. જુઓ પરમ

પુન્યતમ મહાત્મા શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ આવી નકામી પણ પાપમાલ કરનારી તકરારો કરનારો પ્રતિ દયાભાવથી ઉપદેશો છે કે “વસ્તુ વિચારે વાદ પરમપરારે, પાર ન પહોંચે કોય.” અત્રે સૂત્રોએ વિચારનું નેષ્ટએ કે આત્મસ્થિરતા યાચ ત્યારે જ પર્યુપણ જાણવું. ભક્તે ચોથ હોય વા પાંચમ હોય તેથી શું !!! પણ આત્મસ્થિરતા થવી નેષ્ટએ. આત્મસ્થિરતાથી મુક્તિ છે પણ ચોથ પાંચમથી જ ખારા મુક્તિ યાચ છે એવું કશું નથી. મંડલના માણસો એકદા યદ્ય ભક્તે પોતાની મુક્તરતા પ્રમાણે કેટલાક ચોથે પ્રતિક્રમણ કરે, પાંચમે ભક્તે કરે, કે પંદર દિવસ આગળ પાછળ ભક્તે કરે પણ ગમે તે ઉપાયે આત્મસ્થિરતા થવી નેષ્ટએ. પ્રતિક્રમણ કરવાથી આત્મસ્થિરતા યાચ છે કે કેમ, એ નેવાનું છે. કેટલેક સ્થળે તો ચોથ પાંચમના વાદવિવાદને તકરારનું રૂપ આપીને પર્યુપણપર્વને અશાંતિમય બનાવી દે છે. કેટલેક સ્થળે તો આત્મસ્થિરતા મેળવવાને સમયે એટલે પર્યુપણપર્વમાં આખા વર્ષની નાત જાતની, દેરાસરની કે ઉપાશ્રયાદિની તકરારો, પ્રતિક્રમણ કરવાના સ્થાનમાં જાહેર રીતે ઉમેળાને નકામી ચોવંટો કરવામાં આવે છે અને તેમાંથી છેવટે કશુંયે પણ થયા વગર ભાગ્યેજ રહેવા પામે એવું સ્વરૂપ પકડાય છે. જે કે બ્યવહાર સાચો છે પણ તે પર્યુપણમાં ઉમેળવાનો નથી. પર્યુપણમાં તો દરેક જીવોને અભાવીને પરમશાંત બની આત્માભિમુખ ઉપયોગ રાખવા શીખવું નેષ્ટએ. જે એ પ્રમાણે રાગદ્વેષના મૂલ્યભૂત તકરારો તજી દઈને કેવળ આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખીને શ્રી વીતરાગ દેવે પોતાના અબેદ માર્ગમાં પ્રરૂપેશ શ્રી પર્યુપણપર્વનું પરમ પ્રેમપૂર્વક ઉત્તરણ કરવામાં આવે તોજ પર્યુપણપર્વની સફળતા થઈ અનુભવાશે આકી તકરારો માટે તો આખું વર્ષ નૈવારજ છે ને !!!

ચોથ પાંચમ કે ખીજ વાર્ષિક ઝગડા તણને શાંત ચિત્તે આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખી વર્તવું. ચોથ અને પાંચમ ભિન્ન થશે તો જે દિવસ ધર્મધ્યાનનું વાતાવરણ પ્રવર્તશે વળી પંદર દિવસ પછી પર્યુપણ થશે તો એ પણ એક શુભ-માંગલિક દિવસ તરીકે ગણાશે. એ દિવસ ધર્મધ્યાનનો હોઈ સંપ્તિના સૌંદર્યમાં વૃદ્ધિ કરનારો થશે. માટે એ નકામી તકરારો કાઢી પણ રીતે આત્માહિત કરનારી તો નથી જ. ભક્તે ચોથે, પાંચમે કે પંદર દિવસ પછી કરે પણ આત્મસ્થિરતા થશે તોજ તેમને પર્યુપણપર્વનું કળ સંપ્રાપ્ત સારા પ્રમાણમાં ધણું જાણવું.

છવંદ બોધઃ—આ વિષયમાં ઘણું સમજવાનું છે તથા કહેવાનું છે તેનો સાર સંક્ષેપમાં સમજાવ્યો છે. આવું સર્વ પર્યાધિરાજ માંગલિક પર્વ વર્ષમાં એક જ વખત આવે છે માટે તે સંપૂર્ણ ભાવથી ઉત્તરવું. ધાર્મિક ક્રિયાઓ ઉત્સાહપૂર્વક કરવી અને ભાધ્યારો વધે, અબેદદષ્ટિ યાચ, સનત આત્માભિમુખ ઉપયોગ રચા કરે તેમ વર્તન ચલાવવું. શ્રી વીતરાગનો અબેદ માર્ગ આત્મજાનમય છે પણ આ કાંઈ ભદ્રાક્રીયા પંથ નથી.

સર્વની અબેદ દષ્ટિ થઈ, શ્રી વીતરાગ દેવે ભાષેલા અબેદ માર્ગદારા સમાધિમાર્ગ પામીને પરમ શાંતિમાં સદૃશ વિશ્વ વિરામો એજ પ્રવિષ્ટા હત્યલમ્.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

પ્રભાતનો પડધો.

(ગઝલ-કાવ્યાલી.)

પયારી પાપની ત્યાગી, પ્રભુછ ! આજ જાગું છું;
 બ્રમણ મોહની ભાંગી, ચરણમાં સ્થાન માગું છું.
 પ્રવૃત્તિ માતનો પ્રેયો, જગતના ઘેનમાં ઘેર્યો;
 સુતો હું તો ઘણા દિવસો, હવે એ ઉંઘ ત્યાગું છું.
 વિપવનાં ગીતડાં ગાતો, જન્યો હું મરત મહમાતો;
 પડી છે દૈવની લાતો, હવે તો હારી ભાગું છું.
 વિસારી કર્મના ધારા, વહાવી કર્મની ધારા;
 ક્ષમા એ પાપની પ્યારા !, પડીને પાલ માગું છું.
 હપ્પો જૂરા વિચારોએ, અહાયો પડ વિકારોએ;
 જગતના વજ તારોએ, જડાયો, આજ જાગું છું.
 જન્યો પાપી નકારો છું, થયો તમને અકારો છું;
 ભરીને આંખમાં આંસું, પિતાછ ! પાલ લાગું છું.
 ભરી કંઈ ગૂઢ મંત્રોને, રચી કર્તવ્યતંત્રોને;
 હૃદયનાં પ્રેમયંત્રોને, સ્વીકારો એજ માગું છું.
 ભલો જૂરો ગમે તેવો, શિશુને આશરો દેવો;
 જની પૂરો તમારો છું, હવે ધર્માતુરાગું છું.

—વસન્ત.

જીવનને મંદિરીય

જીવનને મંદિરીએ વહાલા ! પ્રાણને અંતરિએ વહાલા !
 પુનિત પાવણીએ પરવરજ્યો—રે વહાલા !
 હૃદયને આંગણિએ વહાલા !, કદમ અમ દેવડીએ વહાલા !
 જીતી આંખકડીએ મળજ્યો—રે જહાલા !
 હૃદય જ્યાં ટળવણતું ઘેલું, અધિરું વાટકડી જોતું;
 જગર જળહળતું નંદ કરજ્યો—રે વહાલા !
 મર્મરવ ધંટડીઓ કરતી, આરાત્રિક અહોનિશ કરતી ;
 આત્મોજ્જ્વલ મંદિરીએ (આવી) ભરજ્યો—રે વહાલા !
 અંતરના આગા ડાહજો, મનડાની મર્માળ માજો,
 જીવન વહેગાએ (જલડી) વળજ્યો—રે વહાલા !
 હૃદયમંદિરે માન કેવો ? પ્રેમ પરગળે પ્રણામ કેવો ?
 પ્રભુતા પ્રકટાવી પરવરજ્યો—રે વહાલા !
 રસ ઝરશે-રમતાં હૃદયે તો, જીવન-અભિ મળતાં મનડે તો,
 જ્યોત અમોલી મટ જગદગશે—રે વહાલા !

—પાદ્મકર.

બહાલીને વિદાય.

સાહિત્યસુંદરીને છેલ્લો સંદેશો.

(ગઝલ—કવ્વાલી.)

કયો ઝો મન ! તે બેઝન, નિગાહે તીર મારીને;
 રસી શું કાપ બેઝમાં ? મને ફેવે ઉતારીને !
 મરીને ઝંઘ-આલામાં મને તે ધરકરસ પાયો;
 દિવાનો દીનને આજે, કયો તે શું વિચારીને ?
 રસીલા વર્ણુ-વર્ણુનમાં, રસેલાં શબ્દ-આણીયા;
 કયો કાલિલ મને આજે, છગરમાં સર ઉતારીને !
 ધરીને વસ્ત્ર શોભીતાં, નવાં નવ રંગ રસભીના;
 નવી ઉશ્કત ખુશી લીલા, વધારે શી ખુમારીને ?
 અનળ બ્યોતિ છગર ભગી, અલખ તારી લગન લાગી;
 અભાગી ક્યાં શકે ભાગી ? પૂર્યો શીશે ઉતારીને.
 ન સૂઝે કંઈ જવું કરવું, ન રૂએ કંઈ પીવું ખાવું;
 ગમે સંગીત તુજ ગાવું, ગુણો તારા ઉચ્ચારીને.
 બન્ધો અધો ભૂલ્યો ધંધો, તૂટ્યો સંસારનો સાંધો;
 છગરમાં તારના બંધો, છૂટે દુનિયાં વિસારીને.
 જગત ડોલાવતું જાદુ, જગાવી વાક્યરચનામાં;
 છુપાતી ઝંઘ-બુઘટડે, હમારાં સર ઉતારીને.
 હૃદયઆકાશવાસી તું, ઉડાસી અલ્પ જતું હું;
 ઘયું શું ને ધરે શું શું ? કુશ્તું છું એ વિચારીને.
 નથી શક્તિ રહી તનમાં, નથી વાંચ્યા રહી ધનમાં;
 મમ્મ શી માનતી મનમાં, ફકિરોને તું મારીને ?
 અનળ કંઈ યોગ જાગ્યો છે, અનેરો રોગ લાગ્યો છે;
 બતાવો ધંધ-એવો જો, મગાડે આ જિભારીને !
 નથી રહેતી છગર ઘરમાં, અલાતી તું નથી કરમાં;
 ઘૂણા તું રંક પર કર મા, કરજ તારી વિસારીને.
 શમા મહેબુબ ! માગું છું, હવે તો પાય લાગું છું;
 જવા દે દૂર ઝો દેખી ! જુડી ચારી ઉતારીને.
 ધણો મોટા ગુન્દો ધીધો, અમળયો માર્ગ મેં લીધો;
 હવે છોડો દુઃખી સીધો, બિચારો દાસ ધારીને.

—વસન્ત.

પાંજરાપોળ પ્રત્યે સમાજસેવકોનું કર્તવ્ય.

[રા. વા. મો. શાહ. ની 'સુદર્શન' નામની નવલકથામાંથી આ નીચેનો લેખ ઉતારવામાં આવ્યો છે, એવા હેતુથી કે, સમાજસેવકોને પાંજરાપોળ આદિ જાહેર સંસ્થાઓ તરફના પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન થાય અને એવાં ખાતાંનાં નાણાં ઉચાપત કરનારાઓની પણ આંખ ઉઘડવા પામે. —સંપાદક, 'જૈન ડૉન્ડરન્સ હૅરલ્ડ']

—o—

સુદર્શનની ઈચ્છા પોતાના લગ્નને બીજા દિવસે સહવારમાંજ 'શીખ' લેવાની હતી; પરંતુ તેના શિક્ષક અને મિત્ર વિવેકચંદ્રે જણાવ્યું કે "એટલી બધી ઉતાવળ કરવાની કશી જરૂર નથી; એક દિવસ રોકાઈને શહેરનાં ધર્મદા ખાતાં અને બીજાં જાહેર ખાતાંઓ જોવાં જોઈએ અને તે પૈકીની સુવ્યવસ્થિત સંસ્થાઓને આર્થિક સહાયતા આપી મળ્યુત કરવી જોઈએ." આ વિચાર શિષ્યે કબુલ રાખ્યો. સહવારમાં દુધ પી તેઓ પ્રથમ પાંજરાપોળ જોવા ગયા. તેમના 'ગ્રોગ્રામ' માં તે પછી સરકારી સ્કૂલ તથા એક જાણીતા વૈદ્યનું ઔપધાય જોવા જવાનું કરાવ્યું હતું.

સુદર્શન, વિવેકચંદ્ર, ઉપદેશક હરીલાલ, ઉત્તમચંદ્ર, કેવળદાસ તથા સુદર્શનના મિત્રા સર્વ પાંજરાપોળમાં આવી પહોંચ્યા. દરવાજામાં એક ભીખારી જેવો માણસ ઘેડાં હતો, તેણે તેમનો સત્કાર કર્યો અને તેમની સાથે જઈ સઘળું બતાવવા માંડ્યું. સુદર્શન દરેક ચીજ બારીકાઈથી તપાસતો હતો. પ્રથમ તો તેને એક જ બારીવાળી ન્હાની કોટડીમાં ૨૦૦ ઘેંટાનાં બચ્ચાને પૂરેલાં જોઈને ત્રાસ છૂટ્યો. એ ૨૦૦ માં પણ ત્રણતો આંગવી રાત્રે મરી ગયાં હતાં, તેમનાં મૃત શરીરને જોઈ તેની આંખમાંથી અશ્રુ છૂટ્યાં. પેલા ભીખારી જેવા માણસને પૂછતાં તેણે વધુ માહેતી આપી કે, આ પ્રમાણે દરરોજ ૧૦-૨૦ લવરડાં મરે છે. ચાંદ પડેલા બળદપર માંખીઓ બહુબહુટ કરી રહી હતી. ચોતરફ ગંદકી ખરાઈ રહી હતી. લવરડાં વગેરેને પવાતા દુધમાં બેળ થતો હતો, હિસાબ જોતાં તેમણે સેંકડો રૂપીઆ ખવાઈ ગયેલા જણાયા ને દરસાલ પાંજરાપોળમાં શ્રવણ નિમિત્તના સેંકડો રૂપીઆ આવવા છતાં અને અમુક જાતના વ્યાપારપર પાંજરાપોળનો ટેકા નખાયશે હોવા છતાં સેંકડો રૂપીઆની 'ખાદ' જણાઈ. ઉંડું તપાસતાં જણાવ્યું કે 'વાડ ચીભડાં ખાય છે.' જો કોઈ રીતે સમજાવીને અગર ધમકીથી પણ તે નાણાં રોકીઆઓ પાસેથી પાછાં કઢાવી સકાય તો તે આગેવાન હોવાથી બીજા સામાન્ય માણસો પણ પોતા પોતાની પાસેનાં પાંજરાપોળનાં નાણાં તુરત આપી દે.

વિવેકચંદ્રને જન્મ આજ શહેરમાં થયેલો હોવાથી તે સર્વ સ્વસ્થ ગરામર જાણતો હતો, જે સુદર્શનને જણાવતાં તેણે કહ્યું કે, તે શહેરનો એક સ્વગમ્ય આગેવાન જૈન, જેનું નામ માણેકચંદ હીરાચંદ હતું અને જે ધણેજ ધર્મશીલ પુરુષ હતો, તેના કુટુંબના ગંગાદાસ નામના એક આગેવાને માણેકચંદની મિત્રતામાંથી પાંજરાપોળના દમ્મનો ખોટા હિસ્સો પણ હન્ય કર્યો છે; તેથી સપાળને લઈને વિવેકચંદ્ર પ્રથમ ગંગાદાસને ઘેર ગયાં.

ગંગાદાસે વિવેકમાં તો ગાય તેવા નહોતા. તેમણે સુદર્શન જેવા ચીમંત પ્રાક-

ણાનું સારી રીતે આતિથ્ય કર્યું અને પછી 'આગમનપ્રયોજન પૂછ્યું' અને વળી ઉમેર્યું કે, જો કોઈ વ્યાપાર સંબંધી વિચાર હેમનો હશે તો પોતે હેમની સેવામાં તૈયાર જ છે; કારણ કે પોતે આડતનું કામ કરતા હતા. મુદ્દર્શને ખુલાસો કર્યો કે, આડતના કામ પ્રસંગે તે આવ્યો નહોતો પણ પાંજરાપોળ સંબંધી પૂછપરછ માટે આવ્યો હતો.

“ ધન્ય છે આપને, શેઠજી ! આપ ધર્મકાર્ય પાછળ સાડે લક્ષ આપો છો એ આપની હાયદ્રી પુરવાર કરે છે.” ગંગાદાસશેઠે મથકો લગાડ્યો.

“ અને આપ પણ ક્યાં ઝાઝી સેવા બજાવો છો ? સાંભળવા મુજબ આપ પાંજરાપોળની આગેવાની ધરાવો છો. હિસાબખિતાબ આપ રાખો છો અને જનવરની માવજતમાંથી થકી એક નવરા થતા નથી. ” મુદ્દર્શને હેનું પેટ લેવા કહ્યું.

ગંગાદાસ—એમાં શું ? અખોલ જનવરની બરદાસ કરી એ તો આપણી ફરજ છે.

મુદ્દર્શન—ખરું; પણ એવી ફરજ કોઈક જ સમજે છે. જો બધા લોકો કરજ સમજતા હોત તો અહીંની પાંજરાપોળની આ દશા ન હોત. મહેં સાંભળ્યું છે કે આપના કોઈ સ્વર્ગસ્થ કુટુંબીએ પાંજરાપોળને આપવા માટે અમુક રકમ આપને સોંપી છે; પણ તે રકમ કોઈ માગતું જ નથી, જો કે આપ તો તે ખર્ચવા તૈયાર જ છો. હવે લોકો જલ્દારે આટલી પણ ધર્મસેવા ન બજાવી શકે તો બીજું શું કરી શકવાના હતા ? આજ તો, જો બોલે ઉપાડે તે મરે, એવું છે; શેઠજી !

વિવેકચંદ્ર—એટલી પાંજરાપોળની જ બાબતમાં તેમ છે, એમ નથી, જૈનશાળા ખાતે પણ રૂ. ૧૫૦૦૦ શેઠ સાહેબને સોંપાયલા છે પણ કોઈ માગે જ નહિ ત્યાં શેઠે તે શું બિચારા મરે ? પતીયાં, અપંગ મનુષ્યો, નિરાશીતહોરાઓ વગેરેના લાભાર્થે પણ મહોટી રકમ શેઠસાહેબના ટ્રસ્ટમાં મુકાયેલી છે પણ કોઈ સાળા માગતાના જ નથી ત્યાં શેઠનો વાંક શું કહાડવો ? એ તો આપે કહ્યું તેમ જ છે કે, જેને માથે પડે તે ભોગવે, શેઠ એક તો બધાના રૂપીઆ સાચવે, અને વળી વહીવટનો બોલે એમના માથે પડે; એ તે બિચારા શું મરે ? ફિકરો એક ને દેશાવર ધણા !

મુદ્દર્શન—માસ્તર સાહેબ ! આપની વાત ખરી છે. ગંગાદાસશેઠને માથે આવી 'ડબલ ડયુટી' આવે એ તો અસભ્ય જ ગણાય. લોકો ખરે જ ગુણુ ચોર છે. મહેને એમ લાગે છે કે, શેઠજીને બેમાંથી એક તકલીફમાંથી તો જરૂર મુક્ત કરવા. શેઠજીને સોંપાયેલી રકમો, શેઠજી, આપ તથા શહેરના બે સંભાવિત ગૃહસ્થોના નામે બાળે મુકવા અને વહીવટ કરવા માટે આપને જ અહીં રાખવા હું ઈચ્છું છું. હવે હું વ્યાપારી લાઇનમાં પડ્યો હોવાથી આપને અહીં રાખતાં મહેને અડચણ આવશે નહીં; તેમ જ શેઠજીને પણ વહીવટની તકલીફ ઉઠાવવી નહિ પડે. (શેઠજી પ્રત્યે) કેમ શેઠજી, આ વાત આપને પસંદ છે ને ? આપ ક્યાં નામો ટ્રસ્ટી તરીકે સ્થાયી શકશે ?

ગંગાદાસ—મહેરબાન, જે રકમ મહેને સોંપાયેલી છે તે ખીજના હાયમાં આપવા હું તૈયાર નથી. મહારા કરતાં બીજાં માણસ વધારે શાહુકાર હું જોતો જ નથી; અને રકમ તો ઘણીખરી ધર્માદા ખાતે વપરાઈ પણ ગઈ છે.

વિવેકચંદ્ર—તલારે તે વપરાયેલી રકમનો હિસાબ બહાર પાડવા કૃપા કરશે ?

આપની ઇચ્છા યથે તો હિસાબ તૈયાર કરવામાં મદદ કરવા સેવક તૈયાર છે.

ગંગાદાસ—વિવેચ્યંદ્ર! ઝાઝી સાલુકારી જવા દો. આનંદાલના ત્હમે અમારો હિસાબ માગનાર કોણ છે? ત્હમે અમારા માલીક-માલીક છે કે શું?

વિવેચ્યંદ્ર—એમ યુરસો ફરવાતું કારણ નથી, શેઠશ્રી! હું શાંત રીતે વાત કહું છું અને આપ શું કરવા તૈયાર નહોતો છો? બસ, ત્હમારી મરહમમાં આવે તેમ કરો, પણ આપના કાકા મરહમ ગોપીલાલતું વૃદ્ધ (વસીઅતનામું) જરા બતાવશો? અમારા શેઠશ્રીને તે જોઈને ત્હમાં જે ખાતે વધુ રકમ અપાયેલી હોય તે ખાતે તે રકમમાં પોતા તરફની અમુક સારી રકમ ઉમેરીને તે ખાતાને ધમધોકાર ચલાવરાવવાની ઇચ્છા છે.

ગંગાદાસ—વીલ-વીલ કાંઈ થયું જ નથી; મરહમે કાંઈ વીલ કરી કર્યું જ નથી. એમની ક્ષેત્રવાતી સઘળી મિસ્ત્રન વડીલોપાર્શ્વત હોઈ આખા કુટુંબનો તે પર હક હતો અને તેથી અમે તે મિસ્ત્રન લીધી છે; અમે ત્હમના કુટુંબીઓમાં તે મિસ્ત્રન સંબંધી તકરાર થતાં પંચદાસ વહેંચણી થઈ છે, કે જે વહેંચણીનો દસ્તાવેજ કરતી વખતે અમે લલાચ થઈને ધર્મનિમિત્તે પણ અમુક રકમો લખાવેલી છે;

વિવેચ્યંદ્ર—સાહેબ! હું સઘળી વાત જાણું છું. ‘વૃદ્ધ’ થયું જ નથી એમ જો ત્હમે કહેતા હો તો હું કહીશ કે ત્હમારા જેવા લગભગ અને ધર્મધુત્તા દુનીઆમાં ઘેઈ છે જ નહિ. લાખ રૂપીઆની ધર્મદાની મિસ્ત્રન પચાસી પાડીને સાલુકારમાં ખપનાર એ ચંડાળ! જો, આ શું છે? આ ત્હારા મરહમ કાકાનું ફરેલું ‘વૃદ્ધ’, કે જે ગઈ કાલે જ ત્હારા હાથમાં આવ્યું છે. અને આ જો તે ‘વૃદ્ધ’ની સામેતી માટે દસ્તાવેજ પણ પુરાવા! હવે તું ‘વૃદ્ધ’ થયું જ નથી, એમ યુમ પાડ્યો કરજો. હું હવે જોઈ છું કે તું ધર્મદાની રકમો કેવી રીતે ઉઘાપત કરી શકે છે. એ નશ્ટ! ત્હને તે ‘વૃદ્ધ’ રદ કરાવવા માટે એક બનાવંટી ‘વૃદ્ધ’ પણ તૈયાર કરાવરાવ્યું છે, તે પણ ત્હારા મજબૂતામાં છે; પણ એ પાપી! જરાબર સમજજો કે વાપીને માણસ નહિ પણ પોતાનાં પાપ જ ખાશે. ત્હારી પાસે ત્હારાં સઘળાં છિદ્રનો ઇતિહાસ છે; જો તે આ રહ્યો; અને કહે તો ત્હને વાંચી પણ સંભળાતું. પણ તું કે જે મોકડાના દુધમાંથી અને લંગડાં દોડના પાસમાંથી ઢિછરેલો છે ત્હને એવું સંભળાવ્યાથી પણ શું હાંસલ છે? પરંતુ માનજો કે હવે ત્હાઈ આવી બન્યું છે. હવે સરકાર જ ત્હને ઈન્સાફ આપશે. આજે જ હું ફાજલદારી અને દિવાની બન્ને રાંધે ત્હારાપર રવાંદ કરવા સજ્જ થઈશ.

વિવેચ્યંદ્રની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ તે ખરા રૂપ પર આવી ગયો, ગંગાદાસ પણ રાતો પીગા થઈ ગયો, પણ વધોટક દોષ તેણે જરા ગમ આપી. ત્હનો એક સુવાન બનીને ત્યાં બેઠો હતો તે લાંબા હાથ કરી, ખાસવા જેવો કેખાવ કરી, બોલી ઉઠ્યો, “જાણો જાણો. ત્હને સાલુકારના છોકરાને! રહેવાને પર પણ મજો નહિ અને આટલી શેખાઈ સા ઉપર કરી રહ્યો છે? રવાંદની ધમકી આપીને રૂપીઆ કરાવવા ઇચ્છતો હઈશ પણ પૈસા કાંઈ એમ મજો નહિ, તે દિવસે મારોચ્યંદ્ર શેઠ કન્યાની વાત કરવા આવ્યા હતા ત્હારે ત્હનું પણ સજ્જાદ અપમાન કર્યું હતું. દુનિયાનું રાજ્ય ત્હારા પેર આવ્યું છે કે શું?”

વિવેકચંદ્ર—ઝો પાછ ? ધર્માદાની મુડીથી ઉછરેલા ઝો દોર ! તું મહેલે મહેલું મારનાર કોણ છે ? મહેલે રહેવાનું ઘર ન હોય એતો ઉલટી મ્હારી લાયકીનો અચુક પુરાવો છે. આવક કરવાની શક્તિ છતાં અને કોઈ પણ જાતનું વ્યસન ન છતાં હું ઘર ખરીદવા નેટલી ૨૦૦૦ રૂપૈની રકમ પણ બચાવી શક્યો નથી અને મુમ્ રીતે વળ સેવામાં મ્હારા સર્વસ્વનો ભોગ આપું છું, એ વાતતો ઉલટી મ્હારા લાભમાં જાય છે. ત્હારી પેંડ પારકાં ઘર બચાવી પાડવાં અને ધર્માદાનાં ઘર વેચી વેચીને તે પૈસામાંથી ખંજવા હરી ગાડી ઘોડામાં મ્હાલવું તે કરતાં ઘરવગરનાં થઈ રસ્તાપર મુમ્ રહેવાનું અને રોટલા વગરના થઈ હવાખાઈને રહેવાનું હું વધારે પસંદ કરું છું. ત્હને હજી ખબર નથી કે હવા ખાઈને રહેનારનો અર્થાત મરણો ૮૫ દિવો હોય છે ? અગંધન કુળના સાપની પ્રશંસા ખુદ બગવાને કરી છે, તે નાગ પોતાની લીધેલી ટેક છોડવા કરતાં બળી મરવું વધારે પસંદ કરે છે. અને જાણ—ઝો કુતરા ! જાણ કે—આ નાગ આજે જે ટેક લે છે તે જીવ જતાં પણ નહિ છોડે. ધર્માદાનો ખાધેલો પૈસો ઝોડાવશે ત્હારેજ અંપશે ત્હાડું કશું ચાલવું નથી ત્હારે તું કાંચ રૂશવતનું રહેવામાં રહેલું તહોમત મુકે છે. પણ ઝો રૂશવતખોર બદમાશ ! એકપણ માણસ અતાવ કે જે મ્હારા ચન્દ્રમાં સસલું બતાવી શકે ? મહે જે એવી રૂશવતો ખાધી હોત તો ખાવા પડેલા અને ઝોડવા પડેલાની દરકાર વગરના મ્હારે આજે એક બે હજાર રૂપૈનીના ઘંઘોલીઆનું મહેલું ખાવું પડતજ નહિ. હું જે રજું છું તે જાહેર સેવાના કામમાં પડવા સજાએ ખર્ચાઈ જાય છે, તેથીજ હું ‘ લગોડીઝો ’ બન્યો છું. પણ ત્હને શું ખબર નથી કે ‘ લગોડીઝો ’ સર્વથી વધારે લક્ષ્મીવાન હોય છે ? લક્ષ્મી કંલે રહેવારે. ચોર કે સરકાર કે આગ ઉડાવી જશે; પણ મારી લક્ષ્મી પેલા દુરના આકાશમાંના મજબુત દિશામાં જમા થાય છે, તે મહેને જરૂર વખતે મળશે. હમણાં મહેને લક્ષ્મીની શી જરૂર છે ? ખાવાને સાદું સાદું પણ ભોજન મળે છે; રહેવાને બાડાનું પણ મકાન મળે છે; લોકો મ્હારા તરફ પ્રેમ અને માનની લાગણીથી જુએ છે; મ્હારી સલાહ અને હાજરીથી કુટુંબક જાહેર કામો સુધરી છે અને યયાં છે. મ્હારા હાડકાં પહોંચે છે ત્હાં મુખી હું લક્ષ્મીની દરકાર કરવાનું કારણ જોતો નથી. લક્ષ્મીની દરકાર ત્હારા જેવા હાડકાનાં બગિચા ખીચારા બાપડા પશુડાનેજ સોંપી છે, કે જેઓને (પોતે રજવાને અશક્ત કોઈ) ધર્માદાની દોષત તરફ દૃષ્ટિ કરવાની જરૂર પડે છે. મ્હારાં હાડકાં જમ્હારે ચાકશે ત્હારે મહે—પેલા અદ્રશ્ય બંડારમાં જમા કરાવેલી લક્ષ્મીનો જરૂર જેટલો હિસ્સો મહેને મોકલવામાં આવશે. અપકરતાં વધુ લક્ષ્મીથી અપચો થાય-અપચાથી દુઃખ દરદ-ધાય અને તેથી મૃત્યુ થાય; મારે મહેને તે ઉપાધિથી મ્હારો પરમેશ્વરજ દૂર રાખે છે.

સમજે શાન્તિ પથરાઈ. વિવેકચંદ્રની વાણી ધારાએ સર્વની વાચાને ખાંધી લીધી. કેટલીક વારે મુદ્દર્શન ઉભો થયો અને ગદગદિત કંઠે વિવેકચંદ્રને હૃદયેથી બોલ્યો: “માસ્તર સાહેબ ! આપની આટલી બધી લાયકી મ્હારા જાણવામાં આજે જ આવી. આપ છેક જ ખાલી છો અને રહેવાનું ઘર પણ ધરાવતા નથી એટલી બધી આપની કંદેડી સ્થિતિ આજે મુખી મ્હારા જેવા લાખોપતિ શિષ્યની સમક્ષ પણ આપે જાહેર ન કરી એ આપના મગજની શ્રીમંતાઈ મહેને આપના તરફ વધુ માનવી જેવા પ્રેરે છે. મુરબ્બી શ્રી ! આટલું મ્હાડું માનો અને આ દ્યો મ્હારો ડોકમાંનો મોતીનો હાર. ત્હેના આપને ૨૫૦૦૦ રૂપૈયા

ઉપજશે, કે જે રકમમાંથી એક સારા સરખું મકાન આપ અને તૈયાર કરાવી શકશે. ” એમ હોદતાંની સાથે મુદ્દર્શને તે હાર વિવેકચંદ્રના ગળામાં નાંખ્યો.

વિવેકચંદ્ર ઉપકારની લાગણીથી ગગગજો યમ ગયો. તે તુરત ઉભો થયો અને હાર પોતાના હાથમાં લઈ યત્નઃ મુદ્દર્શનની ડોકમાં નાખતાં બોલ્યો; “ ભાઈ ! એ હાર ત્હમનેજ શોભે. હું કોઈ જાતના સદ્ગુણને વેચવા ઇચ્છતો નથી. મેં ત્હમને મ્હારી નિર્ધનતા જણાવી નહિ અગર કોઈ જાતની લાલચ રાખી નહિ એ કાંઈ ત્હમારા હિત માટે નહિ પણ મ્હારા પોતિકા દિન માટે જ. ઉચ્ચ ખવાસ-સદ્વર્તન વડે આત્માનો વિકાસ-ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. એ લાભ કરોડો રૂપીઆના લાભથી વિશેષ છે. ત્હમારા પિતા ત્હમને શિક્ષણ આપવા બદલ મ્હને જે પગાર આપે છે તેમાંથી સાદાઈથી યુજરાન ચલાવતાં જે કાંઈ વધે છે તેમાંથી કોઈ વાર હું ગુમ રીતે અત્યંત દુઃખી મનુષ્યોને સ્થાય કરું છું ! કોઈ વાર તત્વનાં નવીન પુસ્તકો ખરીદીને મ્હારા આત્માને અને જ્ઞાનવૃદ્ધિનો ઉપકાર કરનાર લેખકોને સ્થાય કરું છું, અને કોઈ વાર કોઈ લોકહિતના વિષય પર લેખ લખી તેની ૫-૨૦ હજાર પ્રતો જાહેરમાં વિત્રા મૂલ્ય વહેંચી લોકોની ઉત્ક્રાન્તિને સ્થાયબૂત થાઉં છું. હવે આવા યોગે પૈસે મોટો નફો કરવાના ધંધામાં હું ત્હમારો કે કોઈનો ભાગ નાખું અર્થાત્ ત્હમારી રકમ લઈને ત્હમને ભાગીદાર બનાવું, એ મ્હને—‘ વણિક ’ ને કેમ પાડવે ! ”

મુદ્દર્શન—મુરખી ! આપ વધુ આગ્રહ ન કરો. આપના મ્હારા ઉપરના અવર્ણનીય ઉપકારો આગળ આ કદર કરા દિસાવમાં પણ નથી. વિકાર છે મ્હને કે હું આજ સુધી પાસેજ પડેલા ગુલામની સુંગધીની કિંમત ન સમજી શક્યો. મહેરબાની કરી આટલી સેવા તો આપ સ્વીકારોજ.

વિવેકચંદ્ર—ભાઈ ! આપણે એક જરૂરી કામને છોડી આડકથામાં ઉતરી ગયા છીએ. આપણે અહીં ધર્માદાની મિત્રતાના સ્થળ માટે આવ્યા અને એ કામને બદલે મ્હારા પુરાણમાં જનરી પડ્યા એ જૂઠું જ થાય છે. મ્હને માલ કરો; હું કોઈ રીતે મ્હારા પોતિકા ઉપયોગ અર્થે તે અક્ષીય સ્વીકારી શકતો નથી; પરંતુ જાહેર, ત્હમારો આટલો બધો આગ્રહ છે ત્હારે તે હમણાં ત્હમારી પાસે જ રાખો. કોઈ જાહેર હિતનું નવીન કામ હું ઉઠાવીશ તે વખતે તે રકમ તેમાં વાપરવા માટે ભાગી લઈશ. અગર આધુ ક્યાં શોધવા જવું ? આ ગંગાદાસ શેઠ જે હજારો રૂપીઆની ધર્માદાની મિત્રતા પંચને રાજ્યપુથીથી સોંપવા તૈયાર ન હોય તો અમને એમ કરવાની ફરજ પાડવા માટે ઇન્સાફની કોર્ટનું સરણું લેવામાં થતા ખર્ચ માટે તે રકમ જૂદી રાખો.

મુદ્દર્શને તે કબુલ રાખ્યું અને સૌ ઉઠ્યા. ગંગાદાસના હાંજળ ગગડ્યા ! મનમાં તો તે અગાને ખાખ યમ ગયો હતો પણ અહારથી મીકાશ બતાવવા ખાતર જુદાર કરી સવને વિદાય કરીને ઘરનાં ખાસનાં બધાં કરી એકાંતમાં જઈ જઈને તેના આપનો આપ તેજ દિવસે મરી ગયો. હોય અને પોતે તેના શોકમાં હોય તેમ ગુમસુમ યમ બેઠો.

ભૂલા પડેલા મુસાફરને.

(ધીરાની કાફી.) :

ઓ મુસાફર ! ઘેલા રે, સીધો રસ્તો લાગમાં;
અરે મૂર્ખ ! મન મેલા રે, અવળી વાટે ભાગમાં.

માયાની અંધારી આંધી, બન્યો આંધળો મેલ;
ચોર્યાશીની ઘાણી ફેરી લાં નીકળ્યું તારું તેલ.

તોય નથી યાકયોરે, મધ્ય દરિયાને તાગમાં.

—ઓ.

કાળ કાગિયો યાય મોહથી, બ્રમર કુમાર પૂરાય;
દિપક તેજ વિગે મોહીને, પતંગ ભરમ થઈ જાય.
આ દુનિયાંની હોળી રે, હોળીને પડ મા આગમાં.

—ઓ.

પુણ્ય પૂર્વનાં પ્રયત્ન હતાં, તે પામ્યો માનવ દેહ;
મોહ કરોગિયો જળ પાથરી, દેશે તુલને છેદ.
એ વેર તારાં જૂનાં રે, આખો છે આગે લાગમાં.

—ઓ.

નામ તેહનો નાશ છે, સહને શિર અવસાન;
જાણે, જુએ, રૂવે નિરંતર, તોય ન બળે ભગવાન !
મીઠારા તે શી લાગે રે, ભગનથી અધિકી કાગમાં.

—ઓ.

ભગવદ્ભજન લઈ મન ગમતાં, શું કરે વિષય વિશેષ;
અતર, તેજ, કુલેલ લઈને, શી ચોપડવી મેશ ?
તઈને મોક્ષ મેવારે, લીંબોળી ખાવા લાગ મા.

—ઓ.

મોહ માયા છે જગની રાણી, તેને તારી જાણ;
પાપ પ્રપંચે કરે કમાણી, કરી ખેંચ ને તાણ.
ચોરી તું કરમાં ચોટારે, પુદ્ગલતા આ આગમાં

—ઓ.

ખાન કરીને ભડિત રસાયન, અમર બની જા વીર.
અતર નથી રસ એ સમ હિતમ, વિચાર કર ધરી ધીર:
વિષય વિષ ચૂસીરે, હાથેથી મૃત્યુ માગમાં

—ઓ.

હીરા જડિત મુવણું દાખડી, બર શું તેમાં ચોર ?
અમૃત્ય હીરા માનવ ઇવન, મુખાવે શું દોર ?
વસંત તને વારેરે, હંસા જા મા કાગમાં

—ઓ.

આળકોને કેળવો:

હરિગીત.

સહુ ધ્યાનમાં આવક બધા શુભ આ ભલામણુ ધારજો,
 મનને વિશાળ બનાવી તેમાં વિધન પડતાં વારજો;
 બહુ ખખર રાખી ખાંતથી, મુંદીર બાગ બનાવજો,
 રેડી હૃદયનો રંગ ધરો ઉછરેગ જરૂર જમાવજો.
 ધોરણ તણા ક્યારા કરી પાણી મધુર પિવરાવજો,
 પરિશ્રમ લઈ પુષ્પો બધાં કરી ખચિત ખૂબ ખિલાવજો;
 વાડો વિવેકતણી કરી વર કાર્ય અચળ કરાવજો,
 ધરી વહાલ અતિશય બાલ પર વાત્સલ્યને વર્તાવજો.
 પોતાતણું સમજી પરસ્પર પ્રેમને પ્રગટાવજો,
 તન મન અને ધન ઉદય માટે હર્ષથી અગ્નિમાવજો;
 આખા દિવસમાં એક ક્ષણ પણ એ વિચાર ચલાવજો,
 અતિ આત્મભોગે આપણો મહાવીર પંચ મહાવજો.

—મુનિશ્રી નાનચંદણ.

વીરમાર્ગે શું તેના જ ભકતો ભૂલ્યાં કે ?

(જ્યુ' થયું જે દેવળ નહુ' તો થયું મારો હંસલો નાનો ને દેવળ નહુ' તો થયું.—
 એ ભગ્નગતી મૂલમાં.)

ભૂલી ગયા જે મારગ ભૂલી ગયા,
 મહાવીરના મારગડાને ભૂલી જે ગયા—
 સ્વધર્મી કેરાં હુખો કાને ન સાંભળ્યાં જે,
 ક્રિયાની ધમાલમણિ કૂદી તો રહ્યા જે— મહાવીરના.
 અંતરના વૈરીઓને કહિયે ન ઓળખ્યાં જે,
 પરસ્પર જમડે પાયમાલને થયા જે— મહાવીરના.
 જોગી પણ ભોગી કરતાં વધુ પંચ ભૂલિયા જે,
 માનના ફળેતા માણે ફૂલીને મચ્ચારે— મહાવીરના.
 પવિત્ર માર્ગ મારો પ્રભુનો ન પામિયારે,
 અધવચની ગાળીઓમાં લટકી ગયા— મહાવીરના.
 બોધનું શ્રવણ કરી ખૂબ કાળ ખોયો જે,
 તણાયેલા તરમાયલા ટીલા ના થયા જે— મહાવીરના.
 પોતાના ડા'પણુ આંદે કોઈને ન દીડા જે,
 સમગ્રજુ વિના ખાલી સંકેટા મળ્યાં જે— મહાવીરના

—મુનિ શ્રી નાનચંદણ.

Divine Discontent.

From the time man comes into the world from his journeyings in the dream-land at night down to the time he returns to it, the one dominant note is his mad pursuit after happiness. With the small hours of the morning commences his painful struggle to ensure for him as large a measure of happiness as he possibly can—wealth—that magician's wand—concentrating in the smallest compass all the comforts and luxuries this world could give—fills his mental horizon in his waking hours. To him it is the only object worth striving after with relentless energy, to the exclusion of every other idea as to the fairness or the means employed to attain it. In the storm and tumultuous din of his passions he can hardly ever hear the still small voice of his conscience—the better part of himself which gently asks him “Good man ! Suppose thyself is in possession of riches beyond thy wildest imagination and then pray tell me, can its possession give thee even a few minims of unruffled peace of mind, a sense of serene self-centred, inward balm ? If not why this breathless run after Utopia.” But that murmuring voice is drowned in the uproar of the brutes and rebellious hosts who have secured a lodgement in his heart. Their unceasing violence never allow their possessor a moment's rest. He plods through the weary day with the same unabated rigour and when dark mantle of night covers the orb of day, he drags his jaded limbs to a place he calls home. Seeking his bed he tries to induce sleep but his mind shoots off in thousand and one channels. After prolonged struggle sleep steals over him but his mind would allow him no rest. The night—mare echoing the dominant tendencies of his waking hours oppresses him while that unconscious state lasts. With the break of day it is the same old story again. The experience of the previous day is repeated with added zest over again. But all the while the gentle murmuring voice of God keeps streaming into his

conscience though the warning is never heard or if heard never heeded. This is true of a large majority of men who typify in themselves this dreary experience. They rapidly career through their life without bestowing one thought on the why and wherefore of their continuous exertion.

A day at last dawns when his exhausted limbs refuse to move. He makes one supreme effort to rouse to action his earthly tenement a day or two yet longer; but the vitality has all but ebbed out. He yields to the fell Destroyer and is hushed into his last grim repose. This is the tragic end of his career of toil. It is a horrid scene to picture before our mind's eye or even to contemplate the last struggle of death-bed, as it daily occurs under our very eyes. Their daily occurrence has deadened our feelings; but it is none the less horrible for it. This is the sad fate of the ignorant masses.

But some reflective souls halt and reason with themselves the final upshot of human pursuits. It becomes a dead certainty to them that sooner or later, now or then die they must. Sages have observed that the consciousness of the certainty of death and the ignorance of the precise time of its occurrence is the first step from the region of the known into that of the unknown. When this consciousness dawns upon him, all his joys and pleasures are vitiated by the spectre of death to him is now a stern reality and not a remote possibility as with the common herd of mankind. Man would have never cared to dive deeper for Light within, were it not for the certainty of death. Try as he may he cannot succeed to defy it, and at last over-powered by it he sets up enquiries in right earnest into the nature of soul and death.

The origin of innumerable systems of philosophy, psychology, and metaphysics may be traced to this one common source, which are so many modes of search after the One Absolute Truth from different standpoints as the seekers' frame of mind dictated.

In the west they try to delude themselves into the belief that end of life is the end of everything, and that nothing

remains or survives after death, thus giving rise to rank growth of materialism which dismisses all enquiries of this nature with the single explanation that all vital processes, thinking faculties and phenomena of life are the direct outcome of the combination of matter in different degrees of density and fineness in certain proportion and they are transmitted in a plasmic state by the operations of the Laws of Heridity. Love for and attachment to physical comforts urge them to evolve such fatal theories in order to suit their established habits of life. But human nature is the same the world over. Truth asserts itself and disturbs their pet snug beliefs even when least thought about. Now a days, the pioneers of Materialism and leaders of Western thought, through the contact with the East, have begun to see the utter fallacy of the theory that ascribes life to the effect of a material cause. Cause can never change its inherent property howsoever extended into effect. They now admit, as all sane men would do, that the property of matter is *Inertia*. But they would have this inherent property of matter-inertia turn into energy, life, soul or what you please to call it when combined in given proportion. The two-inertia and enegy have nothing in common. They are diametrically opposed as regards their nature or property. How could then both be made traceable to a single cause—the matter? Thus human nature is slowing breaking through the mist of delusion into the light of reason even in soils where any truth which militates against physical delectations and “eat, drink and be merry notions” has least chance of striking roots.

Thus in every clime and country, under all circumstances and environements, the irresistible conclusion is the inevitableness of Death. From time immemorial some men of light have ever kept trying to avert death and decay and to attain this end they have directed their talents and energy to find out a common panacea to cure this fleshy frame of disease and death. But frustrated in every attempt to defy death they had at last to submit to this inexorable decree of fate and were compelled into the acceptance of the stern fact—the inevitableness of death.

When man grows into the consciousness of the certainty of death, a Divine discontent rises in his breast simultaneously. " Shall I die and depart from this world I hold so dear as I daily see so many of my fellow creatures die and depart?" he asks himself in some cooler moments of his life and the answer gently descends in his consciousness if only he is in earnest and sincere " yes; my dear Self ! The material tenement thou occupiest at present is woven round thee by the operations of energies generated by thee in past births. Thou art a center around which this mass of flesh and bones is built up. Thou art independent of the body in as much as it could be held out for examination as a common piece of matter. Don't identify or confound thyself with the heap of flesh thou carriest about thee by the dispensation of *karmas*. Thou art as isolated against it as thou art against the roof thou standest under or the clothing thy body is wrapped up in. Don't sigh or pine at the prospect of what the ignorant call " Death. " There is nothing to be afraid of now when thou hast once grasped its essential nature. It is not self that dies. There is no death, no total extinction of anything, and if at all there is, it is nothing but the disintegration of the particles of matter. Disintegration is no extinction and either of the processes concerns thee not. Thou art as intact after " death " as before it. Thou art by the very nature Indestructible, Immutable and God in embryo. Divorce thyself from the idea of a physical being and cut asunder the bond of attachment which binds thee to endless transmigrations. Know this and be calm, serene and content with thyself. "

This plain language of truth is unsavoury to him at first. He tries to protest against and argue away the conviction brought home to him by the Higher part of his being. He cannot tolerate the idea of being separate from the body, he has so long cherished with feelings of extreme affection. He would not let go his hold over his second self. Now he seeks a religion that might reconcile spiritual bliss along with the free enjoyment of physical appetites. Demand creates supply and such cults as might accord with the tastes of the people,

came into being. Man in that stage could not hear the idea of his not being what he obviously appeared *prima facie*. To this end he searched for a Personal God whose wrath he might appease by offering him bribes in the shape of oblations, sacrificial rites or puja offerings. To him God appeared as sitting above clouds and all others as His children indulging in pleasures which they earned by the sweat of their brow. Dreaded into such unwholesome beliefs by wily theologians, they—poor creatures—offered valuable gifts to the so-called apostles of God to ensure through them, His good-will here and hereafter. But man a rational being—as he evolves, soon begins to see the folly and unreasonableness in such selfish creeds in the name of God and feels himself sinking deeper and deeper in the Magmire of deluding beliefs. He rouses himself from that night-mare and institutes independent inquiries to find out a solution to the mysterious problem of his ultimate destiny “Who am I?” he asks of himself and commences his search along the line dictated by his Higher part. He slowly begins to perceive that whatever he sees, touches, smells, tastes, hears and understands is “not self” as all such objects can be kept at an arm’s length and set aside as apart from him. The physical body, which he till then identified with his ‘self’, seems now a fit object to be placed in the category of things set aside as “not self.” The mental body then persistently presses its claim to be recognised as part and parcel of his “Self.” But the search light of discrimination is brought to bear on it and the claim of mental body is very strictly shifted and enquired into: until in the last analysis it can bear no further scrutiny—the claim is set aside as its physical counter-part and held equally untenable—the mental outfit is likewise found to be collection of fine tools which perform duty as his feelers at the Master’s—the Self’s command—they are no longer a part of his self as they proclaimed themselves to be till then. He has now hazy notion of his ultimate reality. He feels an unutterable void. Nothing attracts him; nothing pleases him. He finds himself lauded in a strange plight. He feels blank despair. He sees

nothing that is permanently his. He looks on the faces of his once dearly beloved friends and relations but they too fail to entertain or divert him. The grim truth is ever present to his mind that they are not his "self" and all that is not inalienably his own, he has learnt to discard as foreign. The streams of joy are now fast drying up. The various objects of senses which yielded him pleasure appear as shadows when seen through the perspective of discrimination. His out-look on the world changes altogether. In the swarming multitudes of people and things he only perceives a maniacal rush of phantoms and frightful dance of shadows. "Why these people madly run after things which they can hold only on a brief tenure?" he asks of himself. He turns gloomy and despondent and at times remonstrates with himself why at all he came in for a frame of mind which is not shared by his fellow beings. The horrible vacuum left in his heart by the exist of lovely pictures of yore is unfilled. The grandeur and bliss of spiritual consciousness has not yet dawned upon him. He has not grown into the realization or even recognition of his essential nature. The rays of Supreme Bliss has not yet filtered into his heart and filled the void so oppressing to him. He is Discontented; and we shall christen this feeling as "*Divine Discontent*."—The forerunner of Bliss Eternal; the harbinger of coming Illumination—the herald of spiritual Dawn. This discontent is devoutly to be wished for by all aspirants to the Absolute Bliss—Earnest, sincere, genuine discontent with the world and its contents draws from the remotest corners of the Globe the Master who shows the path and firmly plants his feet on it. He guides him untill the last remnant of Sansar has dropped from him—until there is no vestige left of it in him. The world is full of Wise Ones and illumined Beings if man but really feels this Divine Discontent in the heart of his heart. But he is generally speaking ever insincere and only desirous of passing current as a religious man in the estimation of his fellows. Such men can only pick up crusts of dry bread from the Table of Knowledge to the merriment of Wise Ones. Reader! ask yourself what position you would elect to grace.

The general run of mankind can ill-afford to forego the pleasures which their senses yield them or the contact with the physical objects. When such men stumble on some book describing the Bliss to be got in Absolution, their fancy is caught and forthwith they begin to experiment along a line which their fancy might prompt them to, or the professional religionist might dictate. But they are all the time careful not to eschew or let go pleasures derivable from objects of senses. The Master cannot brook man retaining both in his hands. He tells them to feel attached to one of them—to be a party man, either wedded to this or that and not to both. He admonishes them to keep one and relinquish the other. Man persists from time immemorial that he should be allowed to retain both. Deluded creature are these! They are on the look out for a guide who would reconcile both pursuits. Gentle reader! see that your name does not appear under this heading. And to avert that fate generate within yourself the *Divine Discontent* of the above description. Once this *Discontent* is genuinely felt, all the rest will evolve of itself, sooner or later. They are only pretenders and dabblers in religion whose thoughts have swayed beyond the confines of their material or mental sheaths and the objective phenomena before them. Give up attachment for everything that is not your "Self" and then and then only will the *Divine Discontent* grow upon you.

LINDI,
KATHIAWAR.

Sushil.

પાલિકા. *

વેરાન વનમાં સરિતા કિનારે, વસતી હતી તે એકાંત સ્થાને;
પ્રશંસકો કોઈ હતા ન તેના, એમી જાને કો હશે નહીં વા.
એકાદી તારો નબમાં વિરાજે, અદૃશ્ય નયને, ખીલે કંઈક;
ગિરિતણી, સુંદર કોઈ પુષ્પ, સૌંદર્ય આનંદ નિર્દોષરૂપ.
અગાત અસ્તિત્વથી, વિશ્વ તેના, ગતા યજ્ઞ તે, જગને શું એથી ?
હૃદયું જગત, પણ મ્હોરે મને તો, જો દિવ્યમૂર્તિ! ખાલા મધુરી !
અમૃત.

* સરજયની 'She walked among untrodden ways' નો અનુવાદ.

एक ऐतिहासिक प्रशस्ति.

एक मोठ ज्ञातिना जैन शेठ करेली जिन प्रभावना.

वर्षे द्वादशकं विधाय विविधं तीव्रं तपो दुस्तपं
 दृष्टादृष्टचतुष्टयं प्रविततं निर्मूलमुन्मूल्य च ।
 विश्वालोकाक केवलं च विमलं संप्राप्य संदर्शितो
 धर्मो येन चतुर्विधः स भगवान् वीरोऽस्तु चः श्रेयसे ॥१॥

श्रीमत्तीर्थाधिनाथरसुरसुरनरैः संकुलायां सभायां
 पूर्वं व्याख्यायि याज्वाक् तदनु गणधरैः सूत्रताः संदिदेशे । ?
 निश्चोपागिब्रजानामु [पे] कृति कृतयेन्यत्कृतान्य प्रवादा
 जीयादेकादशांगी शिवपदसुखदा सा सदा विश्वविश्वे ॥२॥

मोदशात्युदयक्षमाधरशिखा भूपाविधि द्योमणि—
 जेष्ठे ठकुरस्तनसिंह इति ह श्राद्धः प्रसिद्धः पुरा ।
 पुत्रस्तस्य वभूव वन्धुरगुणः श्रीजैनधर्माध्याः
 सालहाको दयिता च तस्य समभूद् वृदीति नाम्ना श्रुता ॥३॥

मेघाहः प्रथमः समस्तजनतास्तुत्यो द्वितीयस्तथा
 वाघाख्यो व्यवहारिवर्गविदितो रामस्तृतीयस्तथा ।
 तुर्यः पर्वतनामकश्च विविध श्री धर्मवद्धादरा—
 श्रत्वारस्तनयास्तयोः समभवन्नेते क्रमाद्विश्रुताः ॥४॥

पूर्वामुच्युः सोमान कला (?)
 सतीषु रेखा ललकूद्वितीया
 रुदीस्तथा दे मतेका च जाये
 स्तूरमीपां दयिता अभूवन् ॥५॥

मेघाकस्याभूत् सुतो नर्मदाख्यः
 ख्यातः क्षमायां न्यक्षदेशेषु मुख्यः ।
 रामाकस्यापाभवद् वत्सराजः
 स्वच्छस्वान्तः सज्जनानां प्रशस्यः ॥६॥

अथ च—

रामाहुः पर्वतश्च प्रथितगुणगणौ तेषु वा सं सृजन्तौ

मौढ श्रीस्तंभतीर्थोद्भववनगरे प्रोलसत्कीर्तिभाजौ ।

इभ्यश्रेणीषु मुख्यौ निजगुरुचरणांभोजभृगायमाणौ

मानातीतोत्सवौवैः प्रवचनमभितो भासयन्तावभूताम् ॥७॥

अष्टापष्टादिवर्षत्रितयमनुमहाभाषिणे संप्रवृत्ते

दुर्भिक्षे लोकलक्षक्षयकृतिनितरां कल्पकालोपमाने ।

सत्रागारत्रयं यः प्रतिदिनमधमोत्कृष्टमध्यप्रभेदात्—

मोदात्प्रावर्त्तयेतां निजविभव वरैःसदयावासनाभ्याम् ॥८॥

श्रीमच्छत्रुंजयाद्रौ प्रवरतरगिरौ रैवते चार्जुदे च

श्रीजीरापल्लिपार्श्वप्रभृतिषु निखिलेष्वन्यतीर्थेषु भावात् ।

वापं चाप्य प्रकामं प्रचुरतरधनं स्वीयमात्मीय आत्मा

चक्रे याभ्यां पवित्रः प्रविततः सुकृतैश्चापैरप्युदारैः ॥९॥

अथ च—

तत्राप्यभूत् पर्वतनामधेयः समस्तलोकोत्तम भागधेयः ।

विशेषमृक्ष्याहृत धर्मकर्मा—(?) सक्तः समासन्न समस्त शर्मा॥१०॥

गार्हस्थ्येपि स्थितो यः श्रमणगण इवात्यन्तनिःसंगवृत्ति—

र्ष्यावृत्तच्योपिमोहप्रमुखसममहान्तर्भवारिप्रवृत्तिः ।

सच्चित्त्यागकारी परिमितविकृतिद्रव्यसंख्याधिकारी

रागद्वेषापसारी परिहृतविषयः पापपंकापहारी ॥११॥

आवश्यकं द्विः सततं सृजेद् यः पूजां त्रिसंध्यं च जिनेश्वरस्य

सदागमार्थं च गुरोः समीपे शृणोत्युभाकर्णं गुणानुरागी॥१२॥

विशेषपर्वण्यनिशं विधत्ते चतुर्दशी मुख्य उपोषणाद्यम् ।

तपो विशेषे [पौषधर्मा] पथं च त्यक्त्वा गृहारंभभरं समं यः ॥१३॥

साधर्मिकाणां विविधान् महेत्सवान् श्री संघवात्सल्यमुखांस्तनोति यः ।

श्री जिनसच्छासनभासनप्रथा प्रभाकरांशुप्रतिमान् महीयसः ॥१४॥

गार्हस्थ्यभावे स्थितवानपीति श्री धर्म्यकर्माणि निरन्तरं सः ।

तनोति यद्भवमध्यसंस्थो योगी निजं यौगिककर्मजातम् ॥१५॥

इतश्च—

શ્રીમત્પાગળનખોગળમાનુકલ્પ શ્રીસોમસુન્દરગુરુપવરોપદેશમ્ ।

પીયૂષયૂષ કમનીય સુધામયૂષ પ્રસ્થ્યં નિનાય વિપયં નિજકર્ણયોઃ (સઃ) ॥૧૬॥

તથા હિ—

ન તે નરા દુર્ગતિમાપ્નુવન્તિ ન મૂકતાં નૈવ જડસ્વભાવમ્ ॥

ન ચાન્ધતાં બુદ્ધિવિહીનતાં ચ યે લેખયન્તીહ જિનસ્થં વાક્યમ્ ॥૧૭॥

લેખયન્તિ નરા ધન્યા યે જિનાગમ પુસ્તકમ્ ।

તે સર્વં વાદ્યમયં જ્ઞાત્વા સિદ્ધિં યાન્તિ ન સંશયઃ ॥ ૧૮ ॥

પઠતિ પાઠતામર્સો (?) વસનભોજનપુસ્તકવસ્તુભિઃ ।

પ્રતિદિનં કુરુતે ય ઉપગ્રહં સ રૂઢ સર્વવિદેવ ભવેન્નરઃ ॥૧૯॥

તેષાં નિશમ્યેતિ વચો ગુરુણાં સુધા સમાનં ભવતારહેતુમ્ ।

સમુદ્યતાન્તઃકરણો વભૂવ સૈકાદશાઙ્ગી પરિલેખનાદૌ ॥ ૨૦ ॥

एकादशङ्गानि ततः शुभाय प्रालीलिखत् स्तम्भपुरे प्रधाने ।

वर्षेऽश्विनीपुत्रमर्हर्षिपिद्या—सेख्य स्वलक्ष्म्यां श्रुतभाक्तितोऽयम् ॥૨૧॥

આકાશાતપવારણં પરિલસત્ તારાવલી મૌક્તિકં

મેરુદંડસુદંડકાંડમમૃતચુત્પૂર્ન કુંભોજ્જ્વલમ્ ।

શ્રી સંઘઃ પરિધારયેદ્ વિધિરસો યાંવચિરં નન્દતાત્

તાવત્પુસ્તક એપ કોવિદ્ કુલૈર્વાવચ્યમાનઃ સદા ॥ ૨૨ ॥

॥ ઇતિ સમાપ્તેયં પ્રશસ્તિઃ ॥

નોટ—આ પ્રશસ્તિ પાઠણમાં, ઝવેરી વાડામાં શા. સુનીલાલ મુળચંદનો જે ઘર પુસ્તક બંદાર છે તેમાં એક 'જ્ઞાતાચર', ની મૂળ પાઠની પ્રતી (પ્રત) છે તેની અંતમાં લખેલી છે. એ પ્રશસ્તિમાં, તપગચ્છનાયક મહા પ્રભાવક શ્રીમાન સોમસુન્દર સૂરિના સદુપદેશથી સ્તંભપુર (ખંભાત બંદર) નિવાસી મોડ જ્ઞાતીય પર્વત નામા ટ્રેડીએ પોતાના કુટુંબ માટે આચારંગ, મુચગાંગ આદિ અગ્યાર અંગો લખાવ્યા હતા તેનું વર્ણન છે.

પૂર્વે રાજપિં કુમારપાળ, મહામંત્રી વસ્તુપાળ તેજપાળ આદિ અનેક પ્રભાવક પુરોહિતોએ અસખ્ય દ્રવ્ય ખર્ચી, લાખો વૈનશાસ્ત્રો લખાવી, સેકંડો પુસ્તક બંદાર કરી, વિકાસ કવિ કાકના કોર ગાલમાં ગર્દ થતા વૈન સાહિત્ય રૂપ રત્નનિધિની રક્ષાકરી, પોતાની ઉચ્ચ શ્રુતમક્તિ બતાવી, બાવી વૈન પ્રગ્ન ઉપર જે અવર્ણનીય ઉપકાર કર્યો છે તેનું કોઈક દિગ્દર્શન થાય, તેટલા માટે આ પ્રશસ્તિ અહીં આપવામાં આવી છે.

આનો કુટુંબ ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. જેમણે બાર વર્ષ (અને છ મારા ઉપર) લગી અનેક પ્રકારના કહીન તપો કરી, ચાર ધનશાતિ કર્મો સમગ્ર નાશ કરી, સદગ પદાર્થસ્વરૂપ નાપક સ્વપરપ્રકાશક કે વજ શાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા મી વીર બ્રમ્હાનની સ્તુતિ છે.

૨. શ્રીમત્તીર્થનાથ જિનેશ્વર પ્રભુએ અમુર, સુર, નર આદિની આંગળા સમવસરણમાં અખિલ જગજનોના હિતને માટે જે સહદેશના આપી, અને ગણધરોએ જેને સત્કર્યે ગુંથી, તે શિવસુખદાયિની એકાદશાંગીની સ્તુતિ છે.

૩. પૂર્વે +મોઢજાતી ૩૫ ઉદયાચલના શિખરને ભૂષિત કરનાર સૂર્ય સમાન ઠંકુર રત્નસિંહ નામા સુપ્રસિદ્ધ શ્રાવક થયો. તેની ગુણવાન અને જૈન ધર્મમાં દ્રઢ સાહસિક નામા પુત્ર થયો. તેની ઘૂટી નામા પુણ્યવતી પત્નિ હતી.

૪. તે સાહસિક નામા શ્રાવકને ૧ મેઘ, ૨ વાઘ, ૩ રામ, અને ૪ પર્વત, નામવાળા ૪ મુપુત્રો થયા. તેઓ જનસમાજમાં અત્યંત પ્રતિષ્ઠાવાન, વ્યવહારકુશળ, અને પૂર્ણ ધર્મપરાયણ હતા.

૫. મેઘની મુખ, ૨ વાઘની લલક, ૩ રામની રૂદી, અને દેવમતી (એ), તથા ૪ પર્વતની રત્ન, આ પ્રકારે ચારે ભાષ્યોની સદ્ગુણો સ્ત્રીઓ હતી.

૬. મેઘનો, સમગ્ર દેશોમાં પ્રસિદ્ધ એવો નર્મદ નામે મુખ્ય પુત્ર હતો. તથા નિર્ગળ હૃદય વાળો અને સજ્જનોમાં પ્રસંશનીય વત્સરાજ નામે રામને પુત્ર હતો.

૭. તે ૪ ભાષ્યોમાંથી, પોતાના ગુરુના ચરણ કમલમાં ભ્રમરની માફક લયલીન થયેલા અને અનેક ઉત્સવોના-સમૃદ્ધથી પ્રવચન જિનશાસનની શોભામાં વૃદ્ધિ કરનાર, અનેક સદ્-ગુણોથી ભૂષિત, રામ અને પર્વત શ્રી સ્વભનગર (ખંભાત ખંદર) માં વાસ કરતા હતા.

૮. બ્યારે, * અડસઠાદિ ૩ ત્રણ વર્ષ પર્વત કલ્યાણ કાળની માફક અતિ ભયંકર, લાખો પ્રાણીઓનું સંહારકરનાર, મહા ભયાનક દુર્ભિક્ષ દુકાળ પડ્યો, ત્યારે, તે, ખંન્ને દયાળુ ભાષ્યો-એ (રામ અને પર્વત) પોતાના પ્રધાન ધનથી જનન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્ર-કારના સત્રાગાર-દાનશાળા માંડી હતી.

૯. તથા તેમણે શ્રી શત્રુંજય, ગિરનાર, આબુ, છરાપલિ પાર્શ્વનાથ (છરાહિલા) આદિ અનેક તીર્થસ્થાનોમાં ઘણું ધન વાપરી, ખીજપણ અનેક સત્ કાર્યોમાં ઉદાર ભાવથી અગણિત દ્રવ્ય ખર્ચી, પોતાના આત્માને પવિત્ર કર્યો હતો.

૧૦. તે ખંન્નેમાં પણ પર્વત હતો તે ઘણો ભાગ્યશાળી હતો- આર્હત ધર્મમાં અત્યંત શ્રદ્ધાવાળો હતો, તેમજ સધળા પ્રકારના સુખો તેને પ્રાપ્ત થયા હતા.

૧૧. મૃદસ્થ છતાં, તેસાધુ સમાન નિઃસંગવૃત્તિવાળો હતો, કામ, ક્રોધ, મદ, મોહાદિ ૫૨ અતરંગ શત્રુઓની પ્રવૃત્તિ જોણે રોષી હતી, જે સચ્ચિત્તનો ત્યાગી હતો, વિપવવિમુખ, અને અલ્પકષાયી હતો તથા વિગઈ આદિના પરિમાણ વાળો હતો.

+ હાલમાં મોઢ વાણીઆ ઘણાભાગે વૈષ્ણવો જોવામાં આવે છે, પણ ૩૦૦, ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ધણોભાગ એ જાતિનો જૈનજ હતો એમ પ્રાચીન લેખોથી માલૂમ પડે છે. હજારો જિન પ્રતિમાઓ મોઢોની બરાવેલી આજે વિદ્યમાન છે, મોઢો મોઢો પ્રતિષ્ઠા મોઢોત્સવો તથા મહાન મંદિરો બનાવ્યાના લેખો ઘણે દેશોથી મળી આવે છે. વળી કળિકાળ સર્વજ ગિરદ ધારક, કુમારપાળરાજનપ્રતિભોધક શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પણ મોઢજાતિ-કુલોત્પન્નજ હતા.

* આ એક નવી ઐતિહાસિક ખીના ગણ્યવામાં આવી છે કે વિક્રમ સંવત ૧૪૬૮, ૬૯, ૭૦, આ ત્રણ વર્ષ પર્વત લાગટ ગુજરાતમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો હતો.

૧૨. સવારને, સાંજે-બંને ટંક આવશ્યક-પ્રતિક્રમણ કરતો હતો. પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ને, અને સાયંકાળે, એમ ત્રિકાલ જિનેશ્વરભગવાનની-જિનપ્રતિમાની પૂજા-સેવા કરતો હતો. દરરોજ ગુણાનુરાગી યજ્ઞ, ગુરૂ મહારાજ પાસે આગમ-શાસ્ત્ર શ્રવણ કરતો હતો.

૧૩. ચતુર્દશી આદિ પર્વ દિવસે ગૃહારંભ-સાવધ કર્મો-ત્યાગ કરી, ઉપવાસાદિ તપ, તથા પૌષધાદિ (પોષહ-સામાયિક) વ્રત કરતો હતો.

૧૪. જૈન શાસનની પ્રભાવના-મહિમા કરવા માટે નાના પ્રદારના સાધર્મિકવાત્સ-ર્યાદિ મહોત્સવો કરતો હતો.

૧૫. ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યો થકો પણ, તે યોગીની માફક સાંસારિક કર્તવ્યોમાં ઉદાસ ભાવે વર્તતો હતો, અને નિરંતર ધર્મકર્મમાં રત રહેતો હતો.*

૧૬. તપાગચ્છરૂપ આકાશાંગણમાં સૂર્ય સમાન શ્રી સોમમુંદરસૂરિ ગુરના (આગળના ૩ શ્લોકોમાં કહેલા) અમૃત સમાન સદુપદેશને નિજ કર્ણુદ્વારા પીતો હતો.

(શાસ્ત્ર લખાવા સખંધી ઉપદેશ.)

૧૭-૧૮-૧૯—જે ધન્ય પુરૂષો, જિનાગમ-જૈન શાસ્ત્રો લખાવે છે, તે પુરૂષો દુર્ગ-તિમાં પડતા નથી. મૂંગા, આંધળા, જડમતિ, તેમજ બુદ્ધિહીન યતા નથી, જે પુરૂષો બધાનાર, બધાવનારને પુસ્તક, વસ્ત્ર, અન્નાદિ સામગ્રીઓ આપી તેમની જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં મદદ કરે છે, તે છવો અવશ્ય સક્ષ્મ ભાવ પ્રકાશક-કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધિપદ પામે છે, વિગેરે. વિગેરે.

૨૦. આ પ્રકારે અમૃત સમાન, અને સંસાર સમુદ્રની પાર પહોંચાડનાર શ્રી ગુરુમહારાજના મુખથી નિકળેલી સદ્દેશના સાંભળી અગ્યાર અંગો લખાવવા માટે તેનું અંતઃકરણઉન્નમાળ થયું.

૨૧. તેથી તેણે વિક્રમ સંવત ૧૪૭૨ના વર્ષે સ્તંભપુર (ખંભાત બંદરમાં)માં પોતાની લક્ષ્મી વડે એકાદશાંગી-અગ્યાર અંગો લખાવી શ્રુતભક્તિ પ્રકટ કરી.

૨૨. જ્યાં સુધી આકાશરૂપ જન શ્રીસંઘના મસ્તક ઉપર શોભી રહે, ત્યાં લગી વિદ્વાનો વડે વંચાતું આ પુસ્તક ચિરકાળ આનંદો !!!

જિ. ઇ. પાટળ.

અગ્રેસરોની ઉંઘ.

હરિગીત છંદ.

અતિ અંધ-શ્રદ્ધાની અગ્નિમાં ધણા અથડાય છે,

શ્રદ્ધા-શિથિલ થઈ સેંકડો વળુ ગૂંઘથી જડાય છે;

નિજ પંથ તથા પર પંથ કેરા પાસમાં પડાય છે,

સાધન વિના બહુ જન તાણા શુભ જન્મ એજે વળે છે.

વસ્ત્રલપણું છે વેગળું બહુ વિપમતા વરતાય છે,

મહાવીર પંથ મળ્યા છતાં પણ ખોટ બહુ ખાય છે;

નયને નહી નિસ્તેજતા નિર્ગળ દશા નિરખાય છે,

અગ્રેસરોની ઉંઘથી આ સકળ સંઘ સીંધાય છે. —મુનિ નાનમંદક.

શ્રી સોમમુંદર સૂરિના જન્મ વિષમ સંવત ૧૪૩૦ માં, દીક્ષા ૧૪૪૭ માં, ૧૪૫૦ માં ત્રાયક પદ, ૧૪૫૭ માં સૂરિ પદ, અને ૧૪૯૯ માં સ્વર્ગવાસ થયો હતો. એમનું વિસ્તારથી વર્ણન સામસામાન્ય કાવ્યમાં છે.

પ્રભુ ! સાંભળો !

જરા બાવમાં કંઈ દિનથી, સહુ બ્રમ મંદી ધૂમી રહ્યા;
નથી નેત્ર કેનાં ઉઘડ્યાં, મોહપૂરમાં જતા પહ્યા;
'કિઝાર સદુને' એ આજી છે—નથી અવર અભ્યયના!

ખટક.

પ્રભુ, ! જો જરા !

કર્મે મુને કંઈ જુગ ચકી, રવપાસમાં ચઢી પટકીઓ;
ભવબ્રમણમાં જીવ નિશ્ચયે ના, કાલ અનાદિ અટકીઓ;
'એ મહા દુઃખની ટાલો ખટક'—છે માગણી એ.

કચ્છ—પત્રી.

તા. ૧૦-૭-૧૩

—એક કચ્છી મુનિ.

જૈન મંડારોની ટીપ કેવી રાખવી જોઈએ ?

હાંબડી, જેસલમેર, પાટણ, અમદાવાદ, ખંભાત આદિ વિધવિધ સ્થલોએ આપણા પવિત્ર આગમો અને પૂર્વાચારોએ ઉપકાર અર્થે ગુપ્તેશ્વર હસ્તલિખિત પુસ્તકોના બંડારો છે તે દ્રાહથી અજાન નથી, પરંતુ તે હસ્તલિખિત પુસ્તકો ક્યા ક્યા છે અને તેમના સ્થાનારો કોણ કોણ છે, તેમની લેખનપદ્ધતિ કેવી છે, તેનું શ્લોક પ્રમાણ કેટલું છે તે હજી દીપ્ત્યે વિગતે અજ્ઞવાલ બહાર આવ્યું નથી, અને તેથી તેમનો પુનરુદ્ધાર, તેમનું પ્રકાશન કરવાની વાત તો આકાશમાંજ રહે છે. શ્રી જૈનસ્થેતાંબર કોન્ફરન્સની આશીસ તરફથી આ કાર્ય જે જે બંડારોની ટીપો મળી તે પરથી હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું, અને મહા-પ્રયાસે અને જોરજોરે તે કરતાં થોડા વધુ ખર્ચે 'જૈનચંદાવલિ' એ નામના પુસ્તકાકારમાં તેનું પરિણામ પ્રકટ થયું છે તે ઘણો સંતોષ લેવા જેવું છે. આ 'જૈનચંદાવલિ' એ અપૂર્વ પ્રકાશ પાડ્યો છે અને તેમાંથી આપણાં પુસ્તકરૂપી જવાહિરોનો ખ્યાલ આવી શક્યો છે, પરંતુ જે જે ટીપો પરથી કાર્ય લેવામાં આવ્યું હતું, તે ટીપો એટલી બધી અધુરી, પ્રમાદ-ઉતાવળ અને અશુદ્ધિથી કરેલી, અને પૂરી હકીકત પૂરી નહિ પાઠનારી હતી કે તેથી ઘણું અંશે જેવી વિગતો જોઈએ તે પૂરી પડી શકી નથી, અને તે ઉપરાંત એવાં ઘણાં-હજારો વિરલ અને ઉત્તમ પુસ્તકો અધિકારમાં પડ્યાં છે કે જેની એવી અધુરી ટીપ પણ થઈ નથી યા મળી શકી નથી, તો પુસ્તકોદ્ધાર ખાતાએ દરેક જ્ઞાનબંડારની ટીપો જે જે સ્થલે તે હોય તે તેના સંધની યા તે બંડારના રખેવાળ ગૃહસ્થો, યતિ-ઓની સહાનુભૂતિથી કરાવવાની જરૂર છે, અને તે રખેવાળ સજ્જનોએ-સંધોએ પોત પોતાના જ્ઞાનબંડારની ટીપ સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં બહાર લાવવાની યા તૈયાર કરાવી લેવાની ખાસ ચીવટ રાખવી થો છે.

અસહમાં પુસ્તકોની જળવણી બહુ ઉત્તમરીતે રાખવામાં આવતી હતી, પુસ્તકો માટે

લાકડાના ડાખડા કરવામાં આવતા હતા, અને જે જે હસ્તલિખિત પ્રતો હોય તેનાં નામ દર્શાવનારી કાગળની પડીઓ ચારેબાજુ મૂકવામાં આવતી હતી. અને તેપર પાનાંની સંખ્યાપણુ નોંધવામાં આવતી હતી. આ પુસ્તકો ડાખડામાં ઉદ્ઘાઠિ આદિ જંતુઓના ભોગ ન થઈ પડે તેને માટે ડાખડામાં અમુક જાતની મુગંધી વસ્તુઓના મિશ્રણની કોથળીઓ રાખવામાં આવતી હતી અને તે ઉપરાંત તે ડાખડાઓ વરસમાં ફેરવીક વખત ઉઘાડી જોઈ તેને ફરીવાર પેક કરવામાં આવના હતા કે જેથી જે કંઈ જંતુનો ઉદ્ભવ થયો હોય તો તે જંતુને કાઢી નાંખવામાં આવતું. આ પુસ્તકોને રેશમી કે ખીખ વસ્ત્રોથી લપેટી લેવામાં આવતા હતા અને પછી ડાખડામાં બરાબર કંઈ માર્ગ ન રહે તેવી રીતે મૂકવામાં આવતા હતા. ડાખડાઓ ધનાકાર હતા, અને પાંચ બાજુઓ એક ખીખને જોડલી હતી અને છઠી બાજુ જે ટાખડાનું મુખ તે ઉઘાડું રાખવામાં આવતું હતું, અને તે બંધકરવા માટે જે બાજુએ નાની પડી મારવામાં આવતી કે જેમાં તે છઠ્ઠી બાજુ પૂરવા માટે રાખેલું પાટીઉં બરાબર બેસી જતું હતું. પુસ્તકો તાડપત્ર ઉપર કે અમદાવાદી બાડા કાગળના પાના પર કાળી શાહીથી અને તે લાંબી લીટીમાં વિયમચોરસના આકારના પાનામાં લખવામાં આવતા. તેમાં કોઈ શ્લોક પૂરો થતો કે આંકણી આવતી કે અધ્યાય સર્ગ પૂરો થતો ત્યારે લાલશાહીનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. આ શાહી એવી સરસ રીતે બનાવવામાં આવતી કે હસો વરસ ઉપરનાં લખાયેલાં પુસ્તકો હાલમાં જોતાં નવા જેવા સદાઈદાર અક્ષરો પૂર્ણરીતે ખતાવી શકે છે મતલબ કે પૂર્વે છાપખાતું ન હોવાથી પુસ્તકો એવીરીતે લખવામાં આવતા કે તેનું ચિરસ્થાયીપણું રહે. રચનાર પોતે લખીને લહીઆને લખવા આપતા અને તેઓ લખવાની પદ્ધતિમાં પૂર્ણ અભ્યાસી અને કુશળ હોવાથી ફરેલ અક્ષરે ધીમેથી બરાબર લખી આપતા અને તે ઉપર પોતાનું ચુન્નચાન કરતા. રચનાર તે પછી શુદ્ધિ કરતા, અને ત્યાર પછી અમુક બંડારમાં મૂકતા. રચેલ પુસ્તકની એક કરતાં વધુ નકલો કરાવી દેશ દેશના બંડારોમાં મોકલવામાં આવતી, અને તેથીજ એક પુસ્તકની અનેક પ્રતો આપણે જુદે જુદે સ્થલે રહેલી-જળવાદ્ય રહેલી જોઈએ છીએ, અને તેથી પુસ્તકશોધનમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. કોઈ પુસ્તક બહુ ઉપયોગી જણાતું અને શોધ-પ્રિય થતું તો પછી તેની અનેક પ્રતો થઈ જતાં હાલમાં પણ જૂનાં અને અપ્રસિદ્ધ હસ્ત-લિખિત પુસ્તકોની નકલો લહીઆ મારફતે યાગ છે, અને જુની શીલીએ બંડારોમાં પુસ્તકો રાખી સાચવવાની વ્યવસ્થા ચાલુ છે.

આ પુસ્તકોની સંપૂર્ણ ટીપ રાખવી એ ખાસ આવશ્યક છે કારણ કે તેથી અંતિહાસિક બાબતો મળી શકે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ બીજી અનેક બાબતો મળવાથી શોધકને સર-લના થઈ પડે છે, અને તે આપણે આગળ જોઈશું. હમણાં ટીપ કેવી રાખવી તે સંબંધી બોલીશું. આ માટે ઈનસ્ત્રે. ડોનરન્સ સ્વ. તરફથી પ્રોફેસર રવજી દેવરાજે લાંબી જાનબંડારની ટીપ પુસ્તકો તપાસીને તૈયાર કરી આપી છે તે પરથી જે થયું જાણવાનું મળી શકે છે તે અહીં રજુ કરીશું. તે ટીપમાટે બંડાર તા. ૩૦-૩-૧૯૦૬ એ જોવો શરૂ થયો હતો, તા. ૨-૫-૧૯૦૬ ને રોજ જોઈ લીધો હતો અને તા. ૫-૫-૧૯૦૬ ને રોજ ટીપ લખવી શરૂ કરી હતી અને તા. ૧૮-૫-૧૯૦૬ ને રોજ પરી કરી હતી.

આમાં નીચે પ્રમાણે ખાનાં પાટયાં હતાં—

નં.	પદ્ય નં.	અથ નામ	પદ્ય	અથ નામ આગા. ક્ષોદ્ધ.	કર્તા નામ	રચના સંવત્	લિખ્યા સંવત્	ભાષા	રીમાર્ક.
૧	૧	ડાખડો ૧ લા	૧૨૬૭	૧૫૭૫૨	ડાખડો-પદમુંદર		૧૭૬૮	પ્રા.	ડીકાગલ પ્રશસ્તિ:—ચંદ્રકાન્તા વદ્ધ માનસુરિ. તેમના શિષ્ય જિતેશ્વર તથા યુદ્ધસાગર. તે બેના શિષ્ય અલસદેવ અને જિતચંદ્ર. તે બેના શિષ્ય યશશ્વર-ગણિ તથા વિમળગણિ—યશશ્વર સહાયક અને વિમળગણિ. લેખન સહાયક હતા. શોધનકર્તા નિરંતિકાના દોલુમુરિ. અલુહિલપુર પાટણમાં રચી.
૨	૨	ભગવતી (રખાળી)	૧૨૬૭	૧૮૬૧૬	અબ્બાસદેવચંદ્રિ		૧૬૫૧	સં.	પ્રશસ્તિ:—ધનેશ્વર મરિયા ઝેતવાલ ૨૨૭ થયો, કેમકે તેમણે ઝેતપુરમાં વીરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમના શિ. સુવર્નેન્દ્રચરિ, તત્ત્વજ્ઞ યેવભદ્ર, તત્ત્વજ્ઞ બ્રહ્મચંદ્ર-દેવેન્દ્ર-વિજયચંદ્ર. વિજયચંદ્ર ૧૭૭૨ સેત-પદમચંદ્ર-સેમપ્રીતિ. વિ. સં. ૧૩૩૨.
૩	૧	ડાખડો ૨ જો. બુદ્ધત્વકૃપમુદ્રીકા અનુચ ખંદ.	૧૫૬	૫૦૫૧	તપા-સેમપ્રીતિ	૧૩૩૨	મ.		ચૌદ સર્ગવાળું મહાકાવ્ય છે, અને તેમાં સિદ્ધાસન બ્રમીશીની કથા છે.
૪	૬	ડાખડો ૫ જો. વિક્રમચરિત્ર	૧૫૨	૫૩૦૦	કાસકમ્, ગચ્છીય દેવમતિ મં.	૧૪૯૬, ૧૪૯૬	૧૪૯૬	સં.	અનુ બીજું નામ હિતોપદેશ છે. અમાં ધર્મ-સાગરનું બરાબર ખાંડન કરેલ છે.
...	૧૫૨	ડાખડો ૨૩ જો. કુમારકિ વિગ બી. ગણિ	૧૫	૫૧૮	રતનચંદ્ર ગણિ	૧૬૭૭, ૧૬૮૨	૧૬૮૨	સં.	સરસ્વત કાવ્યગ્રંથ. દેવકપત્તનમાં રહ્યું; અતિ અનુક છે.
...	૧૬૨	ડાખડો ૨૬ જો. હિતોપદેશ	૧૫		બ્રમચંદ્ર	૧૫૦૬	૧૫૦૬	સં.	
...	૨૩	ડાખડો ૨૬ જો. હિતોપદેશ	૨૨	૧૧૩૧	મનમોહરી સર્વમુંદર	૧૫૧૦, ૧૬૪૩	૧૬૪૩	સં.	
...	૨૪	ડાખડો ૨૬ જો. મુરમુંદરી રાસ	૨૦	૫૧૧	નયમુંદર	૧૬૪૪	૧૬૪૪	સં.	

આવી ટીપોમાં કેટલાક સાંકેતિક ચિન્હ; અક્ષરનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે કે જેથી ટુંકામાં ઘણું સમજી શકાય અને તે ઉપરાંત અમુક પદ્ધતિ રાખવામાં આવે છે એટલે તેના અમુક નિયમો સમજી શકાય છે. તો તે અમો આપીએ છીએ.

ચિન્હ સંકેત.

અડતાં નંબરની નીચે—ઉપયોગી	x	જડતી નથી
પેટા નંબર નીચે—વિશેષ શુદ્ધ	...	વિશેષ અશુદ્ધ
અંધતા નામ નીચે—પરદર્શનનું	...	અપૂર્ણ
પતનાઅંક નીચે—વિશેષ રચનાક્ષર	...	વિશેષ અરચનાક્ષર
અંધમાનના નીચે—આશરેથી ગણેલું.		
લખ્યાના સંવત નીચે—પંચપાટ	...	ત્રિપાટ

અદ્યાક્ષર સંકેત

અવ.	અવચરિવાળું		પ્ર.	પ્રકરણ
કા.	કાવ્ય	જૂ = જૂની ગુર્જર	પ્રા.	પ્રાકૃત
ખર.	ખરતર	ટ. = ટખાવાળું	બા.	બાલાવબોધ
ગ.	ગડખડીસંસ્કૃત	ડી.	મ.	મધ્યમકાલની
ગા.	ગાથા	દિ.	મવ.	મલધારી
ગુ.	ગુર્જરાતી	ન.	મુ.	મુસ
અં.	અંધમાન	પર.	સ્ત્રો.	સ્ત્રોક
ચો.	ચોપાઇ	પો.	સ.	સૂત્ર
				સરિ
			સં.	સંસ્કૃત

પદ્ધતિના નિયમો.

૧. પિસ્તાલીશ સૂત્રોના કર્તાના નામ નથી આપ્યા, એટલે કે તેઓ ગણધરથી શુદ્ધ છે.
૨. જે અંધ એકવાર આવી ગયા પછી ફરીને આવે છે ત્યાં કર્તા-અંધમાન-રચના સંવત તથા ભાષાના કોડા નહિ બધો હોયતો આગળ મુજબ ગણવા.
- ૩ હૈમ વ્યાકરણ અથવા હૈમી નામભાષા લખી એટલે કતા હેમાચાર્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ રહેતું હોવાથી ત્યાં કર્તાનું નામ કદી ન હોય તોપણ સમજી લેવાતું છે.
- ૪ જે પ્રતમાં લખ્યાનો સંવત ન હશે તે જે દેખાવમાં પંદરમી કે સોળમી સદીની માલમ પડી છે ત્યાં 'જૂની' લખી છે, અને સત્તરમી કે અઠારમી સદી જેવી લાગી તો ત્યાં મધ્યમ ગણી તે કોડો ખાલી રાખવામાં આવ્યો છે અને ઓગણીશમી કે વીસમી સદીની 'નવી' લખી છે.
- ૫ ટખાનું અંધમાન બ્યાં ખાસ જરૂર હશે ત્યાં આપવામાં આપશે, નહિતો નહિ જ; કારણ કે જેટલા ટખા છે તેટલા ઘણે અંશે અશુદ્ધ જ દેખાતા હોવાથી તે કતારવા યોગ્ય નથી. તેમ તેમનું અંધમાન કેટલું છે તે ચાકસ કરવું પણ મુશ્કેલ છે.
- ૬ ચૌદમી, પંદરમી, તથા સોળમી સદીની ગુર્જર ભાષાને જૂની ગુર્જર ગણી છે, અને ત્યાર બાદની ગુર્જર ભાષાને ગુન્દાતી તરીકે લેખી છે.
- ૭ પિસ્તાલીશ આગમ તથા તેમની નિર્યુક્તિ, ચર્ચા તથા ભાષ્ય એ બધાં પ્રાકૃતિમાં છે; માટે તેના માટે ભાષાના કોડમાં કંઈ ન લખ્યું હોય તોપણ તે પ્રાકૃતમાં ગણવા, તેમજ કોષખંડ પ્રતિ, અવચરિ કે દીપિકા એ સંસ્કૃતમાં હોય છે, તથા વ્યાકરણ—કાપ-છંદ, અવકાર, અને કાવ્યો એ બધાં સંસ્કૃતમાં જ પ્રસિદ્ધ છે માટે તે સ્વયં સંસ્કૃત સમજી લેવા, તેમજ આભાવબોધના માટે ગુન્દોત્તીનો ઉલ્લેખ નહિ થયો હોય તોપણ ગુન્દાતી છે એમ ગણવું.

भागधी लेखः

श्री भगवान् वर्धमान स्वामीका धर्म.

लेखकः—उपाध्याय श्री आत्मारामजी महाराज (पंजाब संप्रदाय,
स्थानकवासी जैन गच्छ.)

नमो समणस्स भगवतो महावीरस्सणं भित्त गण ! इमम्मि समय अहं
जो धम्मो सिरि भगवं महावीरेण मक्खावया तेस्सि णं किंचि सख्खे वणिउ अठे
स लेहणी आरुढो करेमि. भव्व गण ! ततीयांगे अयं सुत्ते अत्थि तंज्जहा तिविहे
भगवता धम्मे. पं० तं सु अहिज्जते सु ज्ञातिते सु तवस्सिते जहा सु अहिज्जियं
भवति तवा सुज्जातितं भवति जया सु ज्ञातितं भवति तदा सु तवस्सियं भवति से
सु अहिज्जते सु ज्ञातिते सु तवक्खाणेणं भगवता धम्मे पं० अयं भगवंताणं धम्मे
पढम धम्मे अरिहंताणं भगवंताणं सु अहिज्जिते किंते विज्जाहितो सव्वाइं कज्जाणि
सिद्धंति किन्तु सु विज्जातो सु विज्जा सदे सम्मं नाणस्स वोह करावेइं सम्मं
नाणाउ सम्मं दंसण पयड भवति पुणो सम्मं दंसणाउ सम्मं चरिते पाउर भुए
हवइ जइ तिण्हि एग समय पयड स्संति तेणं समय जीवस्सणं मोक्ख भवति
पस्सह नाण दंसणस्स पहावो तस्साठे विज्जा भणेज्ज किंते सुत्तेवि एवं भासंति.
जहा तम्हा सुय महिठेज्जा जे उतमठं गवेसए जेणं अप्पाणं परं चेव सिद्धि संपा-
उणिज्जासि इय सुत्ते.

विज्जाविसय.

पिय भित्ता ! सव्वे विज्जाहितो सुयविज्जा परम सेठ्ठेज्जि जस्सणं प्पहा-
वउ अप्पाणं वा परस्सवा पुण सख्खे जाणाइ किंते विट्ठाने धाउतो विज्जा सइं
सिद्धं भवइ वीय रागस्स णं आरिसं वयणं तहाअद्ध मागहा वारणं वि एवंभा-
सइ. पुणो सव्व भाहितो अद्ध मागही भासा परम सेठ्ठे आत्थि जस्स णं तिथ्यर
वा देवाणं सव्वे भासंति पस्सह विवाह पण्णानि पंचम सए जहा. देवाणं भत्ते कय-
राए भासाए भासंति कयरा वा भासा भासिज्ज माणी विस्ससति गोयमा देवाणं
अद्ध मागहाए भासाए भासंति सावियणं अद्ध मागहा भासा भासिज्ज माणी विस्स-
संति. तहा सव्व पयारस्सणं सत्ति अद्ध मागही भासाभंतो वट्ठइ जहा समवाय

अंगे सुत्ते ठाणे चउतीसए. अद्ध मागधीए भासाए धम्म माइवखति २२ सा वि-
याणं अद्ध मागधी भासिज्जमाणी तेसिं सव्वेसिं आयरिय मणारियाणं दुप्पय चउ-
प्पय पसु पक्खि सरीसिवाणं अप्पण्णे हित सिव सुहवाय भासत्ताए परिणमइ २३

इमे सुत्ते सपट्ठं करोति अद्धमागहा भासाए परम सत्ति अत्थितहा आयाणं
सख्वे सव्वं पयारेणं सपट्ठं करोति. अहवा अम्हाणं अरिहंत देवेण सव्व जीवाणं दि-
य्हे वारस्संगं वा निच्च किरिया पुव्व उत्ते भासाए भासितए तहा सव्वे अज्जपुरि-
स्साणं अद्धमागहा भासा अज्ज भासा पस्सह पण्णवन्ना सुत्ते पढम पए. पुणो विदेसी
संखावंतो पुरिस्सा वा अन्ने गंध कारय अद्धमागही भासाणं त्थुइ करंति सो तस्स
बुद्धि अट्ठे परिसम्मं अरहे करितए. तहा बह्वे इतिहास गंधेवि एवं लिहंति कि
सव्व भासाहिंतो पढमं पायया भासा अत्थि देवाणुप्पिया. तस्सं बुद्धि अट्ठे अनेक
पयारस्सणं उज्झमं अरहेकरितए. से जहा नामए अद्ध मागही अज्जयण साला. अद्ध
मागही समायाचारपत्तं. अद्ध मागही नामांके मुदातथा निगंथाणं वा निगंथाणं
विजोगे सव्व पयारस्सणं वत्तालावे अद्ध मागही भासाए करितए. किंते अद्ध मा-
गही भासाणं जया बुद्धि भविस्सति तया सुय नाणस्सणं विमहा उदय अम्हाणं
भविस्सति. सुयनाणं परम कोसे.

पुणो अम्हाणं निच्च कम्मे वि उत्तं भासा अंतो अत्थि भुज्जो उत्त भासाणं
लिङ्ग विभत्ति अन्त्य समास संधि पय हेउ जोग उणाइ किरिया विहाण धाउ तद्धिए
निरुत्तिए नाम इच्चादि सव्वे अत्थि. पुणो किं ते न अस्स पयार करितए.

मित्त वरा ! अयं भासा परम पियऽत्थि विज्जाणं पयारउ पुणो जिणमत्त-
स्सवि पगास खिप्पं भविस्सति. किंते सुत्ताए सव्व विज्जासंति. सेजहानामए भा-
साणं पोगले अत्थि. एवं जिणा पण्णवंति. पस्सह संप्पइ काले णं सुहम यत्तं जो
सम्म पयाराउ रागं गायइ जइ पुगल अत्थि तयाहि जंते निरोह भूए एवं वियउ-
जाणाइ (भूमजाणाइ) इच्चाइ सव्व विज्जा सुत्ताए विज्जमाणे विज्जाणं उदय केण
पयारउ भवइ.

अथ पैम भाव विसए.

पिय मित्ता ! पैम भावाउ सव्वे कज्जाणे सिद्धंति. पैम भावाउ मणपसन्न भवति.
पैमभावाउ पसत्थज्जाणं हवइ. पैम भावाउ विज्जाणं वा मयस्सणं उच्चइ भवति. सेजहा
नामए जलसित्ता इव पायवातहा पैम भावाउ धम्मस्सणे जोगे भवति. पस्सह पैम
भावाउ अक्षजाइ केवा मेव उच्चइ करंति. तहा पैम भावाउ वेमं जाहिता आया
परम सुद्ध भवति.

कोवा कज्जं जो पेम भावउ णो सिद्धं भवति ? जिण सासणस्सणं तो मुखं विणय धम्मे वा पेम धम्मे जहा विवाह पणत्ति. अट्ठि भिज्जि पेमाणु रागरत्ते इति सुत्तं. पस्सह सुय केवामेव पेम भावस्सणं लक्खणं वण्णवन्ति. पुब्बं समयस्सणं जया अणुप्पेहइ २ ता तथा परम दुक्खं भवइ. स समय कुतो गता ? जया काले सव्व पुढवि उवरि जैन मयस्सणं परम वित्थारअे आसी सिआ वाअस्स णं नाद आसी पाय सव्वे जीवा जिणंद देवस्स नामस्सणं पुणो २ उच्चारण सव्वे भव्वा करन्ति. अहवा जिणंद देवस्स नामेणं सदे होथा. वा आयरिय सग सग गणस्सणं बुद्धि कारय होत्था सहस्साइं मुणिनवाइं गंधाणं रुत्ता आसी देसे संव आसी. इयाणि समय जिणमय पढमं अत्थि. अप्पं पुणो मय भेदे बहु किरिया भेद बहु. हा के कस्सेणं समय ! हे वट्ट माण समय तं खिप्पं गथ से समय पयड भवे. जस्स समये पुब्बं समाने जिण धम्मस्सणं उदय भवे.

देवाणुप्पिआ ! ईसा दोस जहिता उववुह गुण पयड भवे, तो खिप्पं जिण मतस्सणं उदय भवेज्जा कित्ते जाव काले पेम सिद्धि आउ अप्पिए णोभवति. धम्मस्स णं वि तव काले उदय णो भविस्ससि. पर मत इव तहा निगंधाणं अरहे सए सए विवादेणं जहेज्ज पाय मुख एगसमायारि करेज्ज. कित्ते मुख समायारिओ कल्हे णो समुप्पज्जइ से जहा नामए चउमासी एव्वए संवच्छरीए एव्वए इच्चादि तहा ईसा वेस पिसुणाइं दुरं जहिता संतिस्सणंवा पेम भावस्सणं पुणो २ उवएसं करेज्जा. पस्सह, सय निंदाणं प्पहावउ जिण मयस्स णं केवा भेव सख्ख भूए. अनेक कोडी संखाहिंते अणुमाणे तेरस्स लक्खं चउतीस सहस्सं अत्थि, हा सोमं !

अच्छेरग भूए हवइ पाय चउ तित्थे पडिकमण वा आवस्सए समयइमे गाहा पढंति.

खामेमि सव्वे जीवा सव्वे जीवा खमंतु मे ।

मिच्छि मे सन्न भूएसु वेरं मज्झं न केणइ ॥

परंतु एग अन्नउ नो भासण करन्ति. जइ तिहं साहा जिण मयस्स णं परोप्परं वेसं भावं जहेज्ज, पुणो तिण्हि साहा एगउ भविता. जिण मयस्स णं वा सुय नाणस्स णं पुणोद्धरण करेज्ज, तो खिप्पं उदय भवेज्जा. पासह, तिण्हि साहाणं मूल सिद्धंते एगे सेजहा नामए पंचत्थि काया, काल दव्वे, नव तत्त, पमाण, नय. पंच नाण, तिलोय, इच्चादि किंतु किरिया भेदे अत्थि वा सहा भेदे अत्थि. तथा मूल सिद्धंते तिण्हिइ २ चा परोप्परं पेमभाव साद्धि वट्टणारहे ॥

तिण्हि साहाणं अरहे एवामेव पत्थाव वंधेज्ज. जहा परोप्परं निंदायुत्ते लेह णो मुद्दिह भवे, णोपरोप्परं कस्सइ निंदाहे काडि वद्ध करित्तए. किं तुम्भेणं जिणं मयणं पुव्व वत्थाणु प्पेहिता, दुक्खं णो भवति जया सव्व मग्गाउ जिणं मग्गे परम सुंदरे किंतु सए देसेणं प्पहावउ अज्ज दिवसे वहवे जणा एवं वदंति. जिणं मग्गे नात्थिक मते, अमुइस्सणं मते सुणुजणा इच्चादि सहे वहवे जणा किंते भासंति केवल सए वेसेणं प्पहावउ वा निंदा युत्ते लेहाणं प्पहावउ. एग तित्थयरस्सणं पुत्ते परोप्परं एवमेव वत्ताव सोगं. सुत्तेणं एवं भासंति. उव वुह धिरिकरण वच्छल प्पभावणा अवस्सं करेज्ज. देवाणुप्पिया ! जिणमय नत्थि नत्थिकमते. नत्थि अमुइणं मते, सावयाणं सत्तमि वए एवं भासंति. णो विना प्पमाणं सावए उव-भोग परिभोगं करेज्ज. तद्दासाहुवि निरातिवारं किरिया पालेज्ज. मलादि अमुइ नट्टं करेज्ज. पस्सह निसीह सुत्ते जइ नअयामइ २ तंवा साइज्जइ मासियं परि हारं पाउणइ. तद्दा पंच विहे सोए पण्णत्ता तंज्जहा पुढवि सोए, आउ सोए, तेउ सोए, वंभ सोए, मंत सोए. पस्सह जिण सत्थ एवामेव भासंति. किंतु सए वेसेणं प्पहावउ लोगे किं वदंति, जइ सिरि संघ मज्जे तिण्हि साहा परोप्परं पेय भावं पयइ करेज्ज. पुणो विज्जाणं उन्नइ करेज्ज. किं पुणो जिण मग्गे उदय भावस्स णं णो भवेज्जा अवस्समेव भवेज्जा. किंते अयं समय परोप्परं निंदाणं नत्थि. अपि तु अयं समय उदयस्सणं अत्थि. पस्सह जम्मिममय रायस्स सव्वेण पयारेणं सतंतानत्थि. तम्मि समय जिण मयस्सण केवा मेव उदय आसी. वट्टमाणे काले धम्मो उन्नइस्सणं पुण पयारेणं सतंतत्ता अत्थि. किंतु सय पमाणं सव्व मग्गाउ पाय अवणत्तिस्सणं पत्ता. सोगं !

जस्स सिद्धंतस्सणं विदेमी मत्तावंत पुरिमे वा देमी विज्जं पुरिमे सतत मुहाउ महिमा करंति. स सिद्धंते पण्णत्त भावस्सणं पत्ता. किं सिरि संघस्सणं उदितं सिद्धंतस्सणं पुण्ण पयारउ पगास करित्तए सया यारस्सणं पयार करित्तए.

सयायार विसय.

किंते सया यारस्सणं अभावउ कया वि आया मुत्ति मग्गे णो पडिवज्जइ सया यार सहे सम्मं चरित्तस्सण बोध करावेइ चरित्ते दुविहेपण्णत्ता तं० सव्व चरित्ते देस चरित्ते सव्व चरित्त निधारणं वा निर्गंथीणं अत्थि से जद्दा नामए पंच महव्वए राइ भोयण विरमणे दस समण धम्मेइच्चादि कतव्वे देस चरित्ते सावयाणं

वासावियाणं वा अत्थि. से जहा नामए सत्त वसणाउ विरमणे दुवालस्स विहे सावग धम्मो
अत्थि. वारस्स वए एगारस्स पडिमा इगवीसाय सावग गुणे जहा सत्ति धारित्तए पुणो
अणाय साद्धिं णो वट्टित्तए किंत्ते णायहि मुक्ख धम्मो वारस्सणं वयस्सणं किंत्ते
सिरि संतिनाहे सिरि कुंधुनाहे सिरि अरनाहे चक्कवट्ठि भवित्ता पुणो तित्थयर
भूए पुणो मोक्खं पत्ता तहा भरह चक्क वट्ठि वि नाय पहावउ केवल नाण रूवि
सिरि संयुत्ते भूए.

अनाय भावउ पिग्गा पुत्त इव दसा भवति जइ अस्स समय वि परि
स्समं णो कय तथा केण समय परिस्समं करिस्संति. हे वीर पुत्ता ! महा निदाणं
चइत्ता धम्मस्सणं अट्ठे उज्जमं कुणह. किंत्ते भगवत्तस्सणं. ति विहा धम्मो अत्थि. सु
अहिज्झते सुज्झातिते. सुतवस्सिते देवाणुप्पिया विज्जाउ सुज्झाणं उप्पज्जइ सु ज्झा-
णाउ सु तव समुप्पन्नइ तिण्हि मद्दा सम्मं नाण सम्मं दंसण सम्मं चारित्तस्सणं
वोह दलंति. तिण्हाणं आराहइत्ता मोक्खस्सणं अरहे भवंतु. किंत्ते जिणमतः पय-
त्या विज्जाणं अहा तहा सरूवं वणवेति सेजहा नामए संसार सरूवे शिय साशय
सिय असासए दव्वट्ठयाय सासय वण पज्जवेहिं गंध पज्जवेहिं रस पज्जवेहिं. फास
पज्जवेहिं असासय अयं सरूवे परम सुंदरे अत्थि. पक्ख वाय जहिता धम्मास्सित
भवउ किंत्ते इमे मम अभिकंखा तिण्हि साहा अंतो जिणिंद देवस्सणं पहावउ वेसं
नहं भवे पेम पयड भवे. जस्सणं पहावउ सिरि जइण मत्ते सया जयवंतो भवे.
पुणो वहवे जीवा मोक्ख मग्गस्स णं जोगे भवे जिणिंद देवस्सणं पहावउ सिरि
जिण संघे सयाहि संति परोप्परं पेम भाव पयड भवे.

दिव्य शशि.

- १ शशी आन ऊयो कंछ दिव्य हिसे, प्रकटयुं कर्म तेन अवीडि छे,
शीतकारी भक्षो अति शांत न छे, कंछ रम्य उणा शुचि श्वेत न छे.
- २ अरधुं अरतुं अभीनुं न हिसे, शीत शांत यवा तपता तनने;
भनुजवनभां नयंयुं अतिशे, करीं शांतं अने शित तेन भरे.
- ३ प्रकटयो शुभ पूर्ण न छंदु भक्षो, भिक्षुशे न उवाधरशी कुसुमो;
अति शोभित आ रत्ननी न हिसे, निरणी अति रत्न भक्षि हरणे.
- ४ धरीं तेन कपापति स्मित करी, करी सान हौंमे उपदेश नश्री;
“भुगता सम शिनाय सर्व धने, सधु धर्म भक्षां करतां विचरे !
नगमां अति दिव्यवत्त धर्म करी, रणने प्रमुपाद न सेव यश्री;
कही ना लुब्धने निरानी करणे, कर्तव्यपरायणता धरने !”

निर्भया भट्टेन (शालाकार).

उक्त मागधी लेखका हिंदी भाषांतर.

भाषांतरकार:—पं० ज्ञानचंद्रजी महाराज पंजाबी.

नमस्कार हो श्रमण भगवान श्री महावीरजी को ?

मित्रगणों ! इस समयमें मैं जो धर्म श्री भगवंत महावीर (वर्द्धमान) जी ने कथन किया है तिसका किञ्चित् स्वरूप वर्णनार्थे स्वलेखनीको आरुढ करता हूं. देखिये, 'तृतीयाङ्क' में यह सूत्र है—तद्यथा—तीन प्रकारसे भगवन्तोंने धर्म वर्णन किया है, जैसे कि सुअध्ययन करना, सुध्यान करना, सुतप करना. जब सुअध्ययन होता है, तभी सुध्यान हो जाता है; जिस समय सुध्यान होता है, तिस समय सुतपकी प्राप्ति होती है. इस प्रकार धर्मके तीन भाग हुए. अरिहंतों-भगवन्तोंका सुअध्ययन करना प्रथम धर्म है, क्योंकि विद्यासे ही सर्व कार्य सिद्ध होते हैं. किन्तु सुविद्या होनी चाहिये. सुविद्या शब्द ही सम्यक् ज्ञानका बोध करता है और सम्यक् ज्ञानसे सम्यक् दर्शन प्रगट होता है; और सम्यक् दर्शनसे सम्यक् चारित्र्य प्रत्यक्ष होता है. पुनः जिस समय तीनों प्रगट होते हैं तिस समय ही जीव (आत्मा) की मोक्ष होती है. इस वास्ते सम्यक् ज्ञान-दर्शन-चारित्र्य विद्याका अध्ययन आवश्यकीय है. अपितु सूत्रों (जैनशास्त्रों) में भी ऐसे कथन हैं; जैसेकि:—

गाथा.

तमहासुयमहिदेज्जा, जेउतममट्ठगवेसए ॥ जेणंअप्पाणं परंचेव, सिद्धिसंपाउ-
णिज्जासि ॥ उत्तराध्ययन अ० ११, गाथा. ३२.

सूत्रको अध्ययन करें, जो उत्तमार्थके गवोपिक हैं, वही मोक्षको प्राप्त करते हैं.

अथ विद्याविषय.

प्रिय मित्रो ! सर्व विद्याओंसे श्रुतविद्या ही परम श्रेष्ठ है, जिसके प्रभावसे स्वआत्मा तथा अन्यात्माके पूर्ण स्वरूपको जाना जाता है. इसी वास्ते वीतरागका आर्प वचन है तथा अर्द्धमागधी व्याकरणमें भी ऐसा लेख है.

पुनः सर्व भाषाओंसे अर्द्धमागधी भाषा परमोत्कृष्ट है, जिसे तीर्थंकर वा देवते तथा सर्वोत्तम पुरुष भाषण करतेहैं; देखिये 'विवाह प्रज्ञप्ति' (भगवती) जी सूत्रके पाञ्चवें शतकको, जिसमें श्री स्वामी गौतमजी श्री अर्हन् भगवान् सर्वज्ञ सर्वदशी स्वामी महावीर (वर्द्धमान) जीसे प्रश्न करते हैं, यथा है प्रभो ! देवते कौनसी भाषा भाषण करते हैं ? अपितु कौनसी भाषा भाषण की हुई उनके अ-

सुकूल होती है ?” इस प्रश्नके करने पर भगवन् वर्द्धमान स्वामी प्रत्युत्तर प्रदान करते हैं कि “हे गौतम! देवते अर्द्धमागधी भाषा भाषण करते हैं और उक्त ही भाषा भाषण की हुई उनको प्रिय लगती है।”

और भी अर्द्धमागधी भाषा सर्व शक्तियों करके सम्पन्न है; यथा “समवायांग सूत्र” के चउतीसवें स्थानमें ऐसा उल्लेख है कि अर्द्धमागधी भाषामें भगवान् धर्मोपदेश प्रतिपादन करते हैं और वो ही उच्चारण की हुई सर्व आर्यों-अनार्यों-द्विपदों, चतुष्पदों मृगों, पशुओं, पक्षियों, सर्पों इत्यादियोंको आत्माहितकारी तथा कल्याणकारी सुखोपाय उनकी स्वस्वभाषाओंमें परणमति है अर्थात् सर्व अपनी २ भाषामें समझ जाते हैं।

यह सूत्र स्पष्ट करता है कि अर्द्धमागधी भाषामें परम शक्ति है हमारे अरिहंत देवने द्वादशाङ्ग तथा नित्य कर्म पूर्वोक्त भाषामें ही वर्णन किये हैं, तथा सर्व आर्य पुरुषोंकी आर्य भाषा प्रागुक्त ही है।

इसके प्रमाणार्थ “पणवन्नामूत्र” का प्रथम पद अध्ययन करना उचित है।

प्राश्नात्य तथा विदेशी विद्वान् व अन्य ग्रन्थकर्ता भी अर्द्धमागधी भाषाकी भूमसी प्रशंसा करते हैं और इसे सर्वोत्तम बताते हैं। ऐतिहासिक ग्रन्थ ऐसे भी लिखते हैं कि सर्व भाषाओंसे प्राचीन तथा प्रथम अर्द्धमागधी (प्राकृत) ही है।

सो ऐसी ही आशा पाणिनि मुनिके लेखसे* सिद्ध होती है।

सो हे देववल्लभो! तिस भाषाकी वृद्धयर्थे अनेक प्रकारके उद्यम व परिश्रम करने योग्य हैं जैसे कि अर्द्धमागधी अध्ययनशाला तथा अर्द्धमागधी समाचार-पत्र, अर्द्धमागधी नामाङ्कितमुद्रा, इत्यादि, और साधु-साधवियोंको भी योग्य है कि सर्व प्रकारसे वार्तालाप अर्द्धमागधी भाषामें ही करें क्यों कि यदि अर्द्धमागधी भाषाकी वृद्धि होगी तो श्रुतज्ञानका भी महोदय होगा; और श्रुतज्ञान हमारा परम कोश है।

पुनः हमारा नित्यकर्म भी उक्त भाषामें ही है। फिर उक्त भाषा पदलिङ्ग, विभक्ति, अर्थ, समास, सन्धि, पद, हेतु, जोगोणादि क्रिया, विधाण, धातु, तद्धित, निरुक्तिनाम इन करके संस्कृत है। पुनः व्याकरण भी अर्द्धमागधी भाषामें विद्यमान है; फिर इसका प्रचार ना किया जावे यह शोककी बात नहीं है? अर्थात् इसका प्रचार अवश्यमेव करना चाहिये।

* त्रिपष्टिः चतुःषष्टिर्था वणाः शम्भुमते मतः।

प्राकृते संस्कृते चापि स्वयंभोक्ताः स्वयंभुवाः

॥१॥

मित्रवरो ! इस परम प्रिय भाषा तथा विद्याके प्रचारसे जिन मतका भी शीघ्र ही परमोद्योत होवेगा, देखिये सूत्रों (जैनशास्त्रों) में सर्व प्रकारकी विद्यायें विद्यमान हैं, अपितु अनभिज्ञ पुरुष कुमतिके प्रयोगसे तथा हठधर्मसे इनमें (शास्त्रोंमें) अश्रद्धा करते हैं किन्तु जो सूत्रोंमें कथन किया गया है वह अवश्यमेव ही समयान्तरमें अपनी सत्यता प्रगट करदेता है. उदाहरण देखिये. जैनशास्त्रोंमें भाषाके पुट्टल कहे हैं अर्थात् जो हम भाषण करते हैं उसके पुट्टल है ऐसा कथन किया गया है; परन्तु बहुतसे अज्ञान जन इस पर निष्ठा नहीं करतेथे तथापि अहम् कथनमें लवलेख मात्र भी न्यूनाधिकता नहीं है. देखिये इस जमानेमें “ फोनोग्राफ ” वादित्रको, जो कि सम्पक् प्रकारसे गीत गाता है. यदि भाषाके पुट्टल ना होते तो भला कैसे उक्त वादित्रमें निरोध हो कर गायन श्रवण होता ? इससे निश्चित होता है कि भाषाके पुट्टल अवश्यमेव ही हैं. ऐसे ही धूम्रजाणेत्यादिकोंको भी ज्ञात करना चाहिये.

जबकि सूत्रोंमें सर्व विद्यायें विद्यमान हैं तथा अर्द्धमागधी भाषा सर्वोपकारी तथा सर्वोत्तम है ऐसा निश्चय हो गया, पुनः हम विचार करना चाहिये कि इसकी वृद्धि किस प्रकारसे हो सकती है ? तो अवश्यमेव ही कहना पड़ेगा कि प्रेम भावसे अर्थात् परस्पर एकत्व वा सम्प होनेसे.

अथ प्रेमभाव विषय.

प्रिय सज्जन जनों ! प्रेमभावसे सर्व कार्य सिद्ध होते हैं. प्रेमभावसे मन प्रसन्न होता है. प्रेमभावसे प्रशस्त ध्यान होता है. और विद्या तथा मतोन्नति प्रेमभाव पर निर्भर है. जैसे जल सिञ्चनेसे वृक्षकी वृद्धि होती है तैसे ही प्रेमभावसे धर्मोन्नति होती है. देखिये, प्रेमभाव (एकताके प्रभावसे अन्यमतावलम्बी कैसे वृद्धिको प्राप्त कर रहे हैं.) तथा प्रेमभावसे द्वेषका नाश होता है और आत्मा परम पवित्र (शुद्ध) होता है. अपितु ऐसा कौनसा कार्य है जो कि प्रेमभावसे सिद्ध नहीं हो सकता अर्थात् सर्वकार्य सिद्ध होते हैं. तथा जिन शासनका तो मुख्य विनय धर्म वा प्रेम धर्म ही है. “ विवाह प्रज्ञप्ति ” के सूत्रको स्मृति कीजिये कि (अट्टिभिज्जोपेमाणुरागरत्ते) अर्थात् अस्थिर मिश्रित प्रेमानुराग करके रक्त. देखिये सूत्र किस प्रकारसे प्रेम भावके लक्षण वर्णन करते हैं.

मुक्त जनों ! जब हम पूर्व समयको स्मृति करते हैं तब आत्मा परम दुःखी होता है. हा ! वह समय कहां गया ? जिस समय सर्व भूमी पर जैन धर्मका विस्तार था, और स्याद्वादका नाद होता था, मायः सर्व जीव जिनन्द्र देव भगवानके

नामको पुनः २ उच्चारण करते थे अथवा सर्वस्थानोपरि “ अरिहंत २ ” शब्द श्रवण होते थे. अनेक राजा महाराजा जैनधर्मानुयायी होते हुए इसके प्रचारमें सदैव कटिबद्ध थे, पुनः स्वआयुको धर्म पर अर्पण करते थे. आचार्य अपने २ गण (गच्छ) की वृद्धिकारक थे. शतसहस्रलक्षकोटि मुनि नूतन २ ज्ञानसम्पन्न ग्रन्थ रचते थे. और देशदेशान्तरोंमें सम्प (भेम) था. पुनः जयजिनेन्द्र शब्दका उचारों और महाध्वनीके साथ नाद होता था.

इस समय प्रथम तो जैन मत ही स्वल्प; पुनः अल्पमें भी मतभेद तथा क्रियाभेद बहुत हैं और एक पक्ष द्वितीय पक्षकी निन्दार्थ सदैव उद्यत रहता है. कैसा कष्टका समय है ! वर्तमान समय शीघ्रही प्राग्वत हो ! जिससे पूर्व समय अर्थात् जिस समय जिन धर्मका पूर्ण प्रकाश था वह समय प्रगट होवे. और जैन जाति महानिद्रासे उठ कर स्वधर्मके प्रचारार्थ आरुढ़ होवे, प्राग्वत् जैन धर्मको परमोद्योत होवे.

हे देवताओंके प्रियो ! ईर्ष्या और द्वेषको त्याग कर उबबुह (गुणोंकी वृद्धि करना) गुण प्रगट करो; क्यों कि यावत् काल प्रेमभावके साथ धर्म पर आयु अर्पण नहीं होती, तावत्काल धर्मका उदय भाव होना भी असम्भव ही है. मुनियों तथा साध्वियोंको भी उचित है कि स्वस्वविवादको छोड़ कर प्रायः मुख्य समाचारी एक करें; क्यों कि एक समाचारीसे क्लेशोत्पन्न नहीं होता; पुनः ईर्ष्या, द्वेषभाव, पिशुनता इनको छोड़ कर सदैव काल शान्ति व प्रेमभावका पुनः २ उद्देश करे. अतः ऐसे कार्यकरे, जिनसे जैनमतकी प्रभावना हो.

सज्जनो ! देखिये स्वनिन्दाके प्रभावसे जिनमतका कैसा स्वरूप हो गया है कि इसके माननेवालोंकी संख्या अनेक कोटि संख्यासे ग्यून होते २ अनुमान त्रयोदशलक्ष चौतीस सहस्र हो गई. क्या एतादृश समय देख कर तुम्हें आश्चर्य नहीं होता ? प्रियमित्रो ! यह किसका फल है ? परस्पर द्वेषका और प्रेमभावके ना होनेका.

महान् आश्चर्यकी बात है कि प्रायः चारों तीर्थ (साधु, साध्वी, श्रावक, श्रौतिका) प्रतिक्रमण वा आवश्यकके समय प्रतिदिन उभय समय ऐसी गाथा पठन करते हैं, यथाः—

“ यथा चौमासी (चतुर्मासी) पर्व संयन्सरी पर्व, पर्यूपण पर्वत्यादि. क्यों कि इनको भिन्न २ मनानेसे अन्यमताध्यक्षोंको शंका पड जाती है तथा जिन मतका अपवाद होता है.

स्वामेभि सव्वे जीवा, सव्वे जीवा स्वमंतु मे ।

मिति मे सव्वे भूएसु, वेरं मज्झं न केणई ॥

मैं सर्व जीवोंसे क्षमाभाव करता हूँ. हे सर्व जीवो ! तुम मेरेसे क्षमा करो. क्यों कि मेरा सर्व भूतों (जीवों) से मैत्री भाव है और मेरा वैर भाव किसीके साथ नहीं है. देखिये; कथन मात्रमें तों कैसी नम्रता है, अथितु द्वेषके प्रभावसे एक दूसरेसे मिल नहीं सकता. तथा ऐसा कथन होने परभी परस्पर वार्तालाप नहीं कर सकते.

विद्वज्जनों ! यदि जैन मतकी तीन ही शाखें परस्पर द्वेष भावको तिरस्कार करके पुनः तीन ही शाखें मिलकर जिन मत तथा श्रुत ज्ञानका पुनरुद्धार करें तो जैन मत शीघ्र ही उदय भावको प्राप्त होवे पुनः देखिये. तीन ही शाखोंका मूल सिद्धान्त एक है; जैसे कि ^१पञ्चास्तिकाय, काल द्रव्य, नव ^२तत्त्व, ^३प्रमाण, ^४नय, पञ्च ^५ज्ञान, ^६तीन लोक इत्यादि.

किन्तु क्रियाभेद वा श्रद्धाभेद अवश्यमेव ही है. इस लिये, हे जैनमतोन्नतिच्छको ! अपने मूल सिद्धान्तको ही ग्रहण करके परस्पर प्रेम भावके साथ वर्तना योग्य है. तीनों शाखोंको चाहिये कि ऐसे २ प्रस्ताव बान्धे जिससे प्रेम भावकी वृद्धि हो तथा निन्दायुक्त लेख ना मुद्रित हों और ना किसीको निन्दार्थ कटिबद्ध कराया जावे.

सुज्ञ पुरुषो ! क्या आपको जिन मतकी पूर्वावस्थाको देख कर दुःख नहीं होता है कि जिन मार्ग परम सुन्दर होते हुए स्वद्वेषके प्रभावसे आज दिन इस बहुतसे अज्ञात जनः ऐसे भाषण करते हैं कि जैन मार्ग नास्तिक तथा अशुचिका मत है इत्यादि.

ऐसे २ वचन अन्य मतावल वियोंके मुखसे श्रवण करना वह क्या स्वद्वेष तथा निन्दायुक्त लेखोंका ही प्रभाव नहीं ? अर्थात् अवश्य उसीका फल है. शोककी वार्ता है कि एक तीर्थंकरको पुत्र होने पर भी परस्पर यह वर्तावे ? सूत्रोंमें ऐसे लेख हैं, यथा (उच्चह) गुणोंका वृद्धि करना, (धिरिकरण) अर्थात् धर्मसे पतित हितोंको पुनः सत्य मार्गमें स्थिर करना, (वच्छलपभावणा) वत्सलप्रभावना, इत्यादि अवश्यमेव धारण करने चाहिये.

१ धर्माधर्मिकाश्च पुद्गल जीवास्ति कायाः २ जीवाजीवपुण्यपापाद्ययपधे
संवरतिजराशोकास्तत्त्वम्. ३ ग्रन्थशानुमानांपमाऽगम प्रमाणाः ४ भेगम संप्रद
ध्यवहारकृद्गुणशब्दसमभिरुदण्यं भूतेति ५ मति श्रुतायधिमनःपर्यवकेयलानि.
६ उर्ध्वाधोमत्येति लोकाः

देववद्वभो ! जैन मत नास्तिक मत नहीं है, क्यों कि नास्तिक वह होता है, पुण्य, पाप, नरक, स्वर्ग, परलोक, परमात्मा इत्यादिकोंको न माने, परन्तु जैन मत उक्त वार्ता सर्वथा स्वीकार करता है, देखिये, इस विषयमें महानाचार्य श्रुत केवली देशीयाचार्य महामुनि शाकटायन स्वरचित महान् व्याकरणमें क्या लिखते हैं? यथा:-

दैष्टिकास्तिकनास्तिकाः ॥ शा० व्या० अ० ३ पा० २ सू० ६? दैष्टिका-
दैष्टिगुणन्तानिपात्यन्ते ॥ द्विष्टिदैष्टं प्रमाणमस्येति दैष्टिकः । अस्ति परलोकादि मति-
रस्य आस्तिकः । तद्विपरीतो नास्तिकः

इससे सिद्ध हुआ कि जैन मत नास्तिक मत नहीं है, वैसे ही नाही जिन मत अशुचिका मार्ग है; क्योंकि श्रावकोंकी सप्तर्षी व्रतमें ऐसा-उल्लेख है कि श्रा-
वक विनाप्रमाण उपभोग-परिभोग ना करें, तैसे ही साधु भी निरातिचार किया
पाले, और मलादि अशुचिकों दूर करें. प्रमाणार्थ देखो सूत्र 'निसीयर्जा,' जिसमें
लिखा है कि यदि मुनि पुरीषके पश्चात् पाणी से शौच ना करे तो उसको मासिक
प्रायश्चित्त है; तैसे ही "श्रीस्थानांगसूत्र" में लिखा है कि पाञ्च प्रकारसे शौच
होती है, जैसे पृथ्वी, पाणी, अग्नि, ब्रह्मचर्य, मन्त्रेति.

किन्तु स्वद्वेषके प्रभावसे लोग क्या-२ भाषण करते हैं? यदि श्रीसंघमें
तीन ही शास्त्र-प्रेमभावको प्रगट करें, पुनः विद्याकी उन्नति करें, तो क्या जिनम-
तका पुनरुद्धार तथा उदयभाव ना होगा? अपितु आवश्यकमेव ही होवेगा.

भिय धर्माभिलाषियो ! यह समय परस्पर निन्दाका नहीं है तथा द्वेषका
नहीं है; अपितु यह समय तो उदय भाव करनेका है, देखिये, जिस समय राज्यकी
ओरसे सर्वथा स्वतंत्रता ना थी विस समय जैन मत कैसी उन्नतिके शिखर पर
था? परन्तु अधुना (वर्तमान कालमें) सर्व प्रकारसे राज्यकी ओरसे स्वतंत्रता है
अर्थात् जो चाहें अपने-२ धर्मकी वृद्धि कर सकते हैं, किन्तु स्वप्रमादके कारणसे
जैन मत अवनतिको प्राप्त हो रहा है. हा शोक ! जिस सिद्धान्तकी विदेशी तथा
देशी विद्वान् सतत मुखसे महिमा (स्तुति) करते हैं, उस सिद्धान्तके माननेवाले
अवनतिको प्राप्त हों. अधुना श्रीसंघको उचित है कि पुनः ऐसे सत्य सिद्धान्तका
पूर्ण प्रकारसे प्रकाश करें; और सदाचारका भी प्रचार करें, जिससे आत्मा शुद्ध
तथा पवित्र हो.

अथ सदाचारविषय.

धर्मात्मा पुरुषो ! सदाचारके विना कोई भी आत्मा मुक्तिमार्गको नहीं
प्राप्ति कर सकता. सदाचार शब्द सम्पक् चारित्रिका ही वाचक है. पुनः चारित्र

द्वि प्रकारका होता है: सर्वचारित्र और देशचारित्र. सर्वचारित्र, साधुसाध्वियोंका होता है, जैसे कि पाञ्च महाव्रत रात्रिभोजन त्याग, दश श्रमण धर्मेति. अन्यच्च, देशचारित्र, श्रावकों और श्राविकाओंका होता है, जिसमें सात व्यसनोंको वर्जना तथा द्वादश व्रतको धारण करना वा एकादश प्रतिमा (कठिन नियम और प्रतिज्ञा) और एकाविंशति गुणोंको अनुकरण करना, पुनः अन्यायके साथ वर्ताव ना करना. क्यों कि गृहस्थ धर्म (द्वादश व्रत) का मुख्य सिद्धान्त न्याय ही है. देखिये, श्री शान्तिनाथजी श्री कुन्धुनाथजी श्री अरनाथजी चक्रवर्ति हो कर पुनः तीर्थंकर पट्टीको भोग कर न्यायके साथ विचरते हुए मोक्षको प्राप्त हुए. तैसेही भरत चक्रवर्ति भी न्याययुक्त होते हुए केवल ज्ञान उपार्जन कर मोक्षको प्राप्त हुए परन्तु अन्याय करनेवालोंकी दशा मृगापुत्रवत् होती है.

मियवरो! यदि इस समयमें भी धार्मिक परिश्रम ना किया, तो फिर और कौनसा समय इससे उत्तम आपको प्राप्त होगा?

हे वीरपुत्रो! घोरनिद्राको छोड़ कर धर्मार्थ उद्यम करो. देखिये, भगवान् का पूर्वोक्त तीन प्रकारका धर्म है. (अर्थात् मोक्षके तीन ही द्वार (मार्ग) हैं) यथा.

“सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्राणि मोक्षमार्गः”

विद्यासे सुध्यान होता है और सुध्यानसे सुतप उत्पन्न होता है; और तीनोंको आराधन करके (भलि भांति पाल कर) जीव मोक्षके योग्य होते हैं.

जैन मत पदार्थविद्याका भी यथातथ्य स्वरूप वर्णन करता है, जैसे संसारस्वरूपको ही लीजिये, जो कदाचित् शाश्वत वा कदाचित् अशाश्वत है. द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षा शाश्वत (नित्य) है और वर्ण, पर्याय, करके तथा गन्ध, रस, स्पर्श पर्यायसे अशाश्वत है. देखिये कैसा सुन्दर मनमोहन न्याय है! इसका सविस्तर स्वरूप देखो “सप्तभङ्गतरङ्गिणि,” “तत्त्वार्थसार,” “आल्लापपद्धतिः” इत्यादि न्यायग्रन्थोंसे.

हे मोक्षेच्छको! मेरी यही आकांक्षा है कि पक्षपातको छोड़ कर धर्माश्रित होवो! तीन ही शाखोंसे द्वेषभाव नष्ट होवो! श्री जिनेन्द्र देवके प्रभावसे तीन ही शाखोंमें परस्पर प्रेम भाव उत्पन्न होवो! जिसके प्रभावसे श्री अनेकान्तमत (जैन मत) सदैव काल जयविजय को प्राप्त करे, बहुतसे जीव मोक्षमार्गके योग्य हों.

जिनेन्द्र देवकी कृपासे श्री संघमें सदैव ही शान्ति तथा परस्पर प्रेम भाव प्रगट हो!

Makanji Juthabhai Mehta Esq.,
B A, LL. B. Bar-at-Law.

[ચંત્રપાંરંચય.

૧ શ્રીયુત મકનજી જૂઠાભાઈ મહેતા. B. A. LL. B. Bar-at-law.

Sow love, and taste its fruitage pure;

Sow peace, and reap its harvest bright;

Sow Sunbeams on the rock and moor,

And find a harvest—home of light.

કાલિયાવાડના માંગરોળ ગામમાં શ્રીયુત મકનજીભાઈના જન્મ સંવત ૧૯૩૭ ના માગશર વદ ૧ (૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૮૮૦) ને દિને દશા થીમાળી વણિક જાતિમાં થયો હતો. ત્યાં મૂળસાતી અભ્યાસ ત્યાંની શિક્ષણસાલમાં લઈ પોતાના પિતા મુબઈમાં વ્યાપાર કરતા હતા ત્યાં આવ્યા. આ વખતે પોતાના કાકાનું કુટુંબ પણ સંયુક્ત હતું. સને ૧૮૯૮ માં પિતાથીનું પરલોકગમન થયું અને તરતજ બીજા વર્ષમાં જ્યેષ્ઠ બ્રાતા એક વિધવા મુઠી સ્વર્ગસ્થ થયા. આથી મકનજીભાઈ પર કુટુંબનો ભાર આવી પડ્યો. હજુ પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થા હતી અને તે દરમિયાન એટલે ૧૮૯૮માં મેટ્રિક થયા હતા, તેથી પોતાના કાકાના વાલીપણા નીચે પોતાનો અભ્યાસ આગળ ચલાવ્યો. ૧૮૯૯માં સેન્ટએડીઅર કોલેજમાંથી. પ્રીવિયસ, અને ૧૯૦૦ માં ઇન્ટરમિડિયેટની પરીક્ષા પસાર કરી. ૧૯૦૧માં શિખરજી, પાવાપુરીની યાત્રા કરી અને કુલકેતે જઈ આવ્યા. ૧૯૦૧માં પહેલી એલ્. એલ્. બી. પસાર કરી. ૧૯૦૨માં લગ્ન થયું. ૧૯૦૩માં બી. એ. ની પરીક્ષા બીજા વર્ગમાં પસાર કરી. બ્રેન્ડ્યુએટ થયા પછી શું લાઈન લેવી એનો નિર્ણય કરવાનું ઘણાંએને ખાટી રહે છે. આપણી-ભારતના વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ એવીજ રહે છે કે ભવિષ્યના કોઈપણ નિયત સ્થાન આગળથી નિર્ણિત કર્યાવગર પહેલાં તાકાલિક ને યાપ છે તે થવા દઈએ છીએ. આગળ ચાલતાં અમુક હદ ઝોળાંગી, એટલે હવે કયે રસ્તે જવું તેનો નિર્ણય તે હદ ઝોળાંગ્યા પછી તેજ વખતે યાપ છે.

બ્રેન્ડ્યુએટ થયા પછી આગળ અભ્યાસ લંબાવવા નેટલી કુટુંબની સ્થિતિ નહોતી છતાં એલ્. એલ્. બી. ચવાનો હદ નિશ્ચય કર્યો. તેને માટે નેટલીનાં સાધનો પૂરા પાડવા માટે મૂલજી ધરમશી અને કામદાર સોલીસીટરોને ત્યાં ક્લાર્ક તરીકે અને ત્યાર પછી પ્રતિષ્ઠિત સ્વ. શેઠ અમરચંદ તલકચંદની શિવહેમ અમર એડ કંપનીમાં મેનેજર તરીકે રહી તેમાંથી સાથેને સાથે લો કોલેજમાં કાયદાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. [આપણા જૈન શ્રીમંતો ખરે નથી જાણતા કે અંચલ વિદ્યાર્થીઓને પણ ગરીબાઈ હોવાથી કેટલીબધી વિપદોમાંથી પસાર થવું પડે છે. શ્રીમંતો જાણતા હોય તો તેઓ ચોડીઘણી કામચલાઉપણુ સહાય આપવા નેટલા ઉદાર હસ્ત લંબાવતા નથી અને તેથીજ જનોમાં હવ્ય દેશવ-બીનો પ્રસાર ઘણો ઓછો થયો છે. છતાં ને પરાક્રમી અને સ્વાધ્યયી હોય તેતો ગમે તે ભોગે હાથમાં લીધેલું કાર્ય વા મનમાં કરેલો નિશ્ચય અવશ્ય અમલમાં મૂકે છે. અર્થ સામ-યામિ વા દેહ પાતયામિ.]

આવીરીતે આગ અભ્યાસ કરી સને ૧૯૦૫માં બીજી એલ્. એલ્. બી. ની પરીક્ષા ઘણા ઉત્તમ માર્ક મેળવી ફર્સ્ટ ક્લાસમાં (પહેલા વર્ગમાં) પસાર કરી. ૧૯૦૬ માં દિલ્હી,

ખનારસ, અમલ્હાખાદ, જયપુર વગેરે સ્થલે પ્રવાસ કર્યો, આ વખતે પાટણમાં ભરાયેલ આપણી મહાદેવી શ્રી કોન્ફરન્સમાં ભાગ લીધો. ૧૯૦૧ના માર્ચમાં વકીલ તરીકે સનંદ લઈ પોતાનો સ્વતંત્ર ધર્મો મુખ્યમાં શરૂ કર્યો. આ ધર્મો સને ૧૯૧૧ના સપ્ટેમ્બર માસ મુખી ધણે સારી રીતે ધીકતો ચલાવ્યો.

વકીલનો ધર્મો પોતાની મધુર વાણીથી અને જહમતભરી મહેનતથી પોતાના અસીક્ષિત સંતોષ આપવા સાથે સારીરીતે કુશળતાથી ચલાવ્યો અને તેની સાથે જૈનકોમના કલ્યાણ અને હિતનાં કાર્યોમાં આત્મભોગ સાથે સમય, શ્રમ અને અન્ય સહાયથી ભાગ લેવા લાગ્યા, ૧૯૦૭માં અમદાવાદમાં કોન્ફરન્સ દેવીનાં પુનિત પગલાં યથા. તે વખતે જૈન એન્થ્રોપોલોજીકલ એસોસિએશનના સેક્રેટરી તરીકે તે ચુંટાયા. આ તરીકે સમગ્ર જૈન પ્રજાસાથે સંબંધ ધરાવતા મહાન્ પ્રશ્નો હાથમાં લઈ તેનો નિવેડો કરવા માટે પુરૂષાર્થ દાખવ્યો. (૧) મુજરાતી વાંચનમાળા નવા ધોરણથી રચાઈ અને તેમાં જૈનો સંબંધે આવેલ પાઠમાં કેટલીક ગેરસમજૂત દબાડે તેવી હકીકતો આવી, અને તેથી તે કદાવી નાંખવા માટે એન્થ્રો-કેશનલ ડીપાર્ટમેન્ટ પર અરજી કરી તે અંગે તે પાઠમાં વાંધાવાળો ભાગ કાઢી નાંખાવ્યો. (૨) જૈન તહેવારો જેવાકે પવિત્ર પર્યૂષણ, વગેરે જાહેર તહેવારો આખા ઇલાકામાં ગણાવા જોઈએ તે માટે નામદાર સરકારને અરજી કરી તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તે અંગે કેટલાક જાહેર તરીકે અને ઘણા માપદાંધિક તરીકે—જૈનોમાટેજ સરકાર તરફથી જાહેર થયા. (૩) મુખ્ય યુનિવર્સિટી (વિદ્યાપીઠ)માં જૈન સાહિત્ય દાખલ કરાવવા માટે હિલ-ગ્રાવ કરી અને આખરે તેપણ વિજયવંતી નીવડી. બી. એ. અને એમ. એ. માં અમુક જૈનશ્રદ્ધો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થયા. આવાં કાર્યો કરી એસોસિએશન અને કોન્ફરન્સને આગળ પાડી એસોસિએશન કોન્ફરન્સથી સ્વતંત્ર સંસ્થા નથી પણ તે દેવીને સહાય કરતી તેનીજ હકુમત નીચે કાર્ય કરે છે એવું પુરવાર કરી લોકોને વિશ્વાસમાં લીધા અને તે એસોસિએશનના ધારા ધોરણ ઘડી પસાર કરાવી તેને વ્યવસ્થિત સંસ્થા તરીકે લાયક કરી.

આવાં અનેક કાર્યોથી શ્રીયુત મકનહાએ સર્વ જૈનકોમનો વિશ્વાસ પોતામાં ખેંચી લીધો અને તેથી તેમને સને ૧૯૦૮માં ભાવનગર ભરાયેલ દેવી કોન્ફરન્સના આસિસ્ટન્ટ જનરલ સેક્રેટરી તરીકે નીમવામાં આવ્યા. આ વર્ષમાં સમેતશિખરજી ઉપર બંગલા બાંધવાની યોજના હજારી બાગના ડેપુટી કમીશનર તરફથી બહાર પડી. શ્રેતાંબરીઓ તરફથી પોતાના પરાપૂર્વના હક્કો રજુ કરવા મી. મહેતા કલકત્તા ગયા અને પોતાથી બન્યું તેટલું કરી મુખ્ય પાછા ફર્યા.

જૈનોના ઉદ્ધારમાટે કોઈ પણ મુખ્ય સાધન હોય તો તે કેલવળીનો પ્રસાર છે, તે પ્રસાર જેમ જેમ વધુ થાય તેમ તેમ જૈનોનું બિવિધ સુંદર અને પ્રકાશિત થાય તેમ છે, તેમજ શ્રી કોન્ફરન્સ મહાન્ સંસ્થાએ જોજો ઉપકાર સમસ્ત જૈન પ્રજાપર કરેલ છે તે કદી પણ બૂલી શકાય તેમ નથી અને તેથી તે વધુ ચાલુ રહે તેમાં કોમનું કલ્યાણ છે. આ માટે સુદૃઢ બંડાર યંત્રની યોજના દીર્ઘદર્શી નામકોએ ઘડી અને તેની રૂએ દરેક જૈન પાસે જોગમાં જોગ ચાર આના ઉધરાવવા અને તેથી જે ઉત્પન્ન થાય તે અર્પણાર્થ દ્રાવળી ફંડ અને કોન્ફરન્સ નિભાવ ફંડમાં વહેંચી આપવું. આ યોજનાનો મુખ્ય પ્રયોગ ધણે સહાર કર્યો, તેવામાં અમદાવાદ તે માટે અગ્રણ્ય છે તો સમગ્ર ભારતમાં તે યોજના ફોદમંદ થાય એવું જાણ્યું, આથી આ યોજના અમદાવાદમાં કાર્યગત કરવા માટે અદ્યતી

શેડ કસ્ટાલુચંદ સૌભાગ્યચંદ અને અન્ય સાથે શ્રીયુત મકનજીભાઈ ગયા અને ત્યાં શેડ આણું-
દજી કસ્ટાલુજી સભા મેળવી તે ચોજના રજુ કરી. પરંતુ કોમના નાયકોનો મંદ પુરુષાર્થથી
તેનું કાજ આવી શક્યું નહિ. હવે કોમના નાયકો આત્મજોગથી કાર્ય કરશે તો અચૂક ફત્તેહ
મેળવે તેવાં આશાજનક ચિન્હો છે. આ અને કોન્ફરન્સના સેક્રેટરી તરીકે બીબન ઘણાં સમા-
જીયોગી અને તે સંસ્થાને લાભદાયક કાર્યો કર્યા છે.

જૈનોની રાજ્યકીય સ્થિતિ બહુજ મંદ છે, આગળ પડતો રાજ્યકીય ભાગ લેવા
કેળવાયેલા શ્રીમતો આગળ પડ્યા નથી, તેમજ પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મેળવે એવા ઘણા થોડા
જૈનો છે; છતાં પણ બીજી કોમો સાથે હરીફાઈ ભોગવતી જૈન કોમ પણ છે તો
તેને પણ સરકારની ધારાસભામાં તેમજ કારોબારી સભામાં ખાસ નિયત સ્થાન હોવું જોઈએ
એવી અરજ તે વખતના વાઇસરૉય લૉર્ડ મિટો સાહેબને કરવામાં આવી હતી. આ વખ-
તથી ઘણા વર્ષથી અવ્યક્ત રહેલ વિચાર અમલમાં લાવવા શ્રીયુત મહેતા પ્રયાસ કરવા
લાગ્યા. તે વિચાર ઇંગ્લંડ જઈ બેરિસ્ટર યર્ષ આવવું, અને જૈન બેરિસ્ટર તરીકે સારી પ્રતિષ્ઠા
મેળવવી. એ મહદેચ્છા પાર પાડવામાં આવતી મુશ્કેલીઓ, તે પાર પાડી પછી નડતી મુશ્કે-
લીઓ વગેરેનો મહાન વિચાર (Problem) આવી પડ્યો. આ ઉકેલવામાં અનેકનો મતો
પૂછાયા-અનેક મિત્રોએ તે પાર પાડવા સલાહ આપી અને શેડ જીવજીવંદ લલુભાઈએ
પોતાના લંડનના ઘરમાં રહેવા ખાવા પીવાની સગવડ કરી આપવા જતુલ્યું. આ વખતે
આપણા સ્વગર્ય બંધુ ગોવિંદજી મૂળજી મહેતાણીને એકાએક બેરિસ્ટર થવાનો વિચાર
યયો. તે બંધુ તરફથી પણ મકનજી ભાઈને અચૂક બેરિસ્ટર થવા સલાહ અને ઉત્તેજન
મળ્યાં. આથી પ્રેરાઈ સને ૧૯૧૧ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૯ મી તારીખે ગોવિંદજીભાઈ અને
મકનજીભાઈ ઇંગ્લંડ તરફ સર્વ બંધુઓ તરફથી માન, તેઓની યુનિત આશીષ અને પ્રેમ-
ભાવ સ્વીકારી સિધાવ્યા. શેડ જીવજીવંદ લલુભાઈએ જને માટે પોતાના મકાનમાં એક
ખસ જૈન તરીકે રહેવા ખાવા પીવાની બધી સગવડ કરી આપી. આ માટે તે શેડને અતિ
ધન્યવાદ ઘટે છે. ગોવિંદજીભાઈ (કે જેનું જીવનચરિત્ર અમે ગત પર્વપણ અંકમાં આપી
ગયા છીએ તે) બેરિસ્ટરની પહેલી પરીક્ષામાં હિંદુ લૉ અને મહોમેડન લૉના અધરા વિષ-
યમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ મેળવી પસાર થયા અને ત્યાર પછી કોમના હતભાગ્યે પિત્રોનું શરીર
રોગવશ થયું અને મુંબઈ આવી સ્વગર્ય થયા.

મી. મહેતાએ બેરિસ્ટરની પરીક્ષા ફર્સ્ટ ક્લાસ મેળવી સને ૧૯૧૨ માં પાસ કરી ૫૦
પૌંડની રકોલરશિપ મેળવી. ત્યાર પછી ઇંગ્લંડની કોર્ટોનો અનુભવ ત્યાંના પ્રતિષ્ઠિત ધારા-
શાસ્ત્રી નીચે લીધો, અને આજ વર્ષના માર્ચ મહિનામાં મુંબઈ આવ્યા, અને અહીંની હાઇ-
કોર્ટમાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી. અમે એ ઉત્સાહી, જૈન ચીરસ્તની ઉત્તમ અને ઉપયોગી કાર-
કર્દી ઇચ્છીએ છીએ.

૨ ગક્ટર નાનાલાલ મગનલાલ મહેતા. L. M. & S, L. R, C. P.
M. R. C. S. I. M. S.

I would rather have the affectionate regard of my fellow-
men than I would have heaps and mines of gold. Dickens.

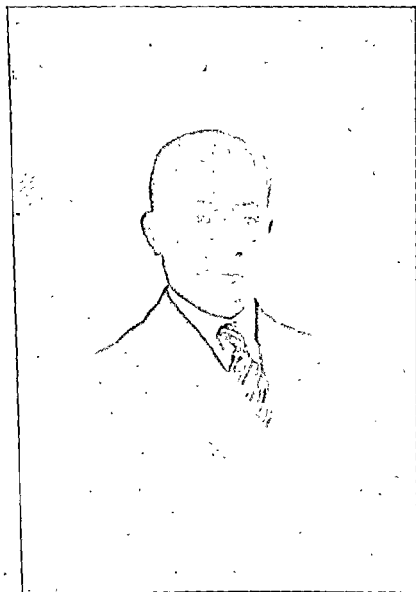
સૌરાષ્ટ્રદેશમાં પવિત્ર સિદ્ધજેવ પાસે લાવતગરની નજીક આવેલ વાવુકડ નામના
ગામમાં શ્રીયુત નાનાલાલનો સને ૧૮૮૮ માં દશાષીમાસી વણિક કાતિમાં જન્મ થયો હતો.

ખાલસણમાં તેની સપક્ષતા, શાંતિ અને એકાંતપ્રિયતા માણુમ પડતી હતી. તેઓ પોતાના પિતાશ્રીની સહાયથી અભ્યાસ ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજીનો કરી સને ૧૯૦૩ માં મેટ્રિક અને ૧૯૦૪ માં પ્રિવિઅસની પરીક્ષામાં પસાર થયા હતા; પાર પછી વૈદ્ય-ડાક્ટરની લાઇસન્સ જમાવું પ્રકૃતિને વિશેષ અનુકૂલ લાગવાથી સને ૧૯૦૪ નવેમ્બર માસમાં ૧૭ વર્ષની વયે મુંબઈની ઍન્ટમેડિકલ કોલેજમાં ભેળાયા, અને લગભગ પાંચવર્ષમાં—સને ૧૯૦૯ માં પ્રથમ વર્ગમાં બીજે નંબરે હેલ્થી એલ. એમ. એન્ડ એસની ડાક્ટરી પરીક્ષા કુશલતાથી પસાર કરી. આ દરમ્યાન તેમને સામાન્ય જ્ઞાનમાં વિશેષ કુશલતા માટે સને ૧૯૦૮ માં માસિક રૂ. ૧૫ ની રીડરશિપ એકવર્ષ મુધી સને ૧૯૦૯ માં માસિક રૂ. ૨૫ ની ફેરિશ કોલરશિપ એકવર્ષ મુધી અને મિડવાઈટરીમાં કુશલતા માટે માસિક રૂ. ૨૫ ની મેડીસનરકોલરશિપ રૂપાનાં ચાર્જ સાથે બે વર્ષ મુધી અનુક્રમે મેળવી પોતાના બુદ્ધિપ્રભાવ અને હુશિયારી સિદ્ધ કર્યા હતા. હીરાચંદ ગુમાનજી ડૉન બોર્ડિંગ સ્કૂલનો લાભ તેમણે લીધો હતો, કે જે સંસ્થાએ અનેક જૈન યુવકોને ઉત્તમ ડીગ્રી મેળવાવી ઉપકાર કર્યો છે.

આથી રીતે વિદ્યાર્થી તરીકેની ઝલકતી અને ઉત્તમ કારકીર્દી બતાવી ડાક્ટર મહેતાએ બતાવી આપ્યું કે જેઓમાં સામાન્ય સ્થિતિવાળા ધણા યુવાનો છે કે જેઓને આગળ પધવાના સંભેગો મળે તો તેઓ પોતાનો ઉત્તમ બુદ્ધિપ્રભાવ ઘણી સારી રીતે પ્રકટ કરી શકે. ત્યાર પછી ડાક્ટર મહેતાનો ઈચ્છાંક જાણ તબીબી અભ્યાસ લખાવી ત્યાંની મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પરીક્ષા પસાર કરવાની ઈચ્છા યથા. આ ઈચ્છા સરજા કરવા માટે જોઈતાં નાણાંનો મુખ્ય સ્વાધ હતા; મુલાગ્તે ભાવનગરવાસી અને અહીં ધીકતો વેપાર કરતા ઉદાર અને ધાર્મિક ગૃહસ્થ સ્વ. ત્રિભોવનદાસ ભાણુજીના બધું શેઠ નરેન્દ્રભદ્રાસ ભાણુજીને જણાવતાં તેમણે ઉદાત્ત ગિતથી ડાક્ટર મહેતાના વિચારને વધાવી લઈ ડબ્લ્યુ સંબંધી સહાય પોતે આપવાનું સ્વીકાર્યું. સાબાસ છે આવા જૈનશ્રીમંતને કે જેમણે આવા સામાન્ય સ્થિતિના વીર રત્નને ખરેખર મદદ કરવા બહાર પડી જૈનકોશને ઉત્તમ રત્ન પ્રાપ્ત કરી આપવા સેવાધર્મના ઉચ્ચ હેતુથી દિગ્ભિત બતાવી છે. હમણાના શ્રીમંતો આનું અનુકરણ ત્યારે કરશે ?

આથી સને ૧૯૧૦ માં ઈંગ્લંડ ગમન થયું. ત્યાં મુખ્ય નિજ્ઞાન હિંદુયન મેડિકલ સર્વિસ (I. M. S.) ની કલિન ડીગ્રી લેવાનું રાખ્યું અને સાથે સાથે બીજી ઉચ્ચતબીબી પરીક્ષા પાસ કરવા માટેનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. ઈંગ્લંડની L. R. C. P. અને M. R. C. S. ની ડીગ્રીઓ મેળવી અને ઉપરાંત Primary Fellowship of Royal College of Surgery ની પરીક્ષા પસાર કરી. આખરે મુખ્ય સાધ્ય નામે I. M. S. (Indian Medical Service) ની ઉત્તમમાં ઉત્તમ ડીગ્રી ૨૬ મી જુલાઈ સને ૧૯૧૩ ને દિને મેળવી પોતાનું અદ્ભુત બુદ્ધિબલ બતાવ્યું.

આખા મુંબઈ ઈલાકામાં ગુજરાતી હિંદુઓમાં હેલ્થી ૪૦ વર્ષોમાં ડાક્ટર મહેતા બીજા I. M. S. છે અને કાઠિયાવાડમાં તેમજ સમગ્ર જૈન કોશમાં—વલ્લુક કોશમાં તેઓ પહેલા I. M. S. છે અને તે માટે અમે તેમને આખી જૈન સમાજ તરફથી આંતરજન્ય પૂર્વક મુબારકબાદી આપીએ છીએ અને પ્રભુ પ્રાપ્ત પ્રાર્થાએ છીએ કે જૈન કોશમાં આવા વધુ નરરત્નો પ્રાપ્ત થાઓ અને ડાક્ટર મહેતા પોતાની બુદ્ધિના લાભ જૈન કોશને આપ્યાં જ કરો. અરતુ.

Nanatal Maganlal Mehta Esq.,
L. M. & S. I. M. S.

શ્રી જૈન શ્વેતાંવર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

શેઠ અમરચંદ તલકચંદ જૈન ધાર્મિક હરીફાઈની પરીક્ષા.

તેના નિયમો તથા સને ૧૯૧૩ નો સાલનો અભ્યાસક્રમ.

નિયમો.

૧ મગદુર પરીક્ષા શ્રી જૈન શ્વેતાંવર એજ્યુકેશન બોર્ડે નિમેલ, નીચે જણાવેલ એ-જ્યુકેશનની દેખરેખ નીચે, નીચેના સ્થળોએ તા. ૨૮-૧૨-૧૩ રવીવારે ૧ થી ૪ વાગ્યા સુધી લેખીત લેવામાં આવશે.

સ્થળ

એજન્ટ

૧ મુળધ	શ્રી જૈન શ્વેતાંવર એજ્યુકેશન બોર્ડ
૨ સુરત	મી. સુનીલાલ જીવનલાલ શરાર તથા મી. મગનલાલ પી. બદામી
૩ અમદાવાદ	મી. મણીલાલ નથુભાઈ દોશી તથા મી. હીરાચંદ કકલભાઈ.
૪ મોગદેણ	શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા.
૫ મહેસાણા	શ્રી મહેસાણા જૈન પાઠશાળા.
૬ પાલીતાણા	મી. વિઠ્ઠલદાસ પુરુષોત્તમદાસ. મી. કુંવરજી દેવશી.
૭ બાવનગર	શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
૮ ગેવલા	શેઠ દામોદર બાપુરા. તથા શેઠ બાલચંદ હીરાચંદ
૯ બનારસ	શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા.
૧૦ જયપુર	શેઠ ધાંસીલાલ ગુલેચ્છા.
૧૧ ગુજરાતવાલા	શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા.
૧૨ રાજકોટ	મી. ચવનુજ જોશંદ.
૧૩ રતલામ	શેઠ વર્ધમાનજી વાલચંદજી તથા શેઠ રતનલાલજી સુરાના.
૧૪ ભોટાદ	શેઠ લક્ષ્મીભાઈ ભાઈચંદ.
૧૫ વડવાણ	શેઠ લાલચંદ ખેતરેશી તથા મી. ગુલાબચંદ વાઘજી.
૧૬ લોંચ	શેઠ હડીસંગ રતનચંદ.
૧૭ અમરેલી	શેઠ સુદરજી ડાહ્યાભાઈ.

સૂચના—આ સ્થળો ઉપરાંત અરજીઓ આવ્યેથી પરીક્ષા લેવાનાં સ્થળો વધારવાનો વિચાર કરવામાં આવશે.

૨ નીચે મુજબ પાંચ ધોરણોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

ધોરણ ૧ લું.

પંચપ્રતિક્રમણ-મળ, અર્થ; વિધિ અને હેતુ સહિત (શેઠ હીરાચંદ કકલભાઈ વાળું પુસ્તક).

વિધિપદ્ધતિવાળા ઉમેદવારો માટે શેઠ ભીમસિંહ માણેકનું છપાવેલ વિધિપદ્ધતિ પંચમં-
તિક્રમણુસૂત્ર મોઢું, સિંવાયતો ગચ્છવાળાઓની પરીક્ષા, તે તે ગચ્છના પ્રમાણુસૂત્ર
પુસ્તકના અનુસાર લેવામાં આવશે.

ધોરણ બીજું.

નીચેના એમાંથી કોઇપણ એક વિભાગ.

૧

જીવવિચાર તથા નવતત્ત્વ પ્રકરણ—(શેઠ ભીમસિંહ માણેકવાળાં પુસ્તક)
શ્રાવક ધર્મસંહિતા—(મોંગેરાળ જૈન સભાનું છપાવેલું)
ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ ૧ લો.—(શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા—ભાવનગર)

૨

નવતત્ત્વ, નવસ્મરણ અર્થ સંહિત (શેઠ ભીમસિંહ માણેકવાળાં પુસ્તક)
ત્રણ લાખ્ય (શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ અથવા શેઠ ભીમસિંહ માણેકવાળાં પુસ્તક)
અર્થ અને સમજણ તથા હેતુપૂર્વક.

ધોરણ ત્રીજું.

યોગશાસ્ત્ર (મુનિ કેસરવિજયજી તરફથી પ્રગટ કરેલું પુસ્તક)
મહાવીર ચરિત્ર લાપાન્તર હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત (શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું.)
જ્ઞાનદંધનજીની ચોવીશી (જ્ઞાનવિમળસુરિના ટખાવાળી.)

ધોરણ ૪ થું.

આગમસાર દેવચંદ્રજી કૃત (શેઠ ભીમસિંહ માણેક તરફથી છપાએલ)
તત્ત્વર્થાધિગમસુત્ર (રાયચંદ જૈન શાસ્ત્રમાળામાંથી.)

ધોરણ ૫ થું.

નીચેના પાંચ વિભાગમાંથી કોઇ પણ એક વિભાગ

- ૧ ન્યાય:—સ્વાહવાદ મંજરી (રાયચંદ જૈન શાસ્ત્રમાળામાંથી.)
- આઠ દોષ્ટની સમય (પ્રકરણ રતનાકરનાં ભાગ પહેલામાંથી ૪૧૩ થી ૪૩૮ પાના)
- ૨ દ્રવ્યાનુયોગ:—છ ક્રમમંથ (ભીમસિંહ માણેક તરફથી છપાએલ.)
- ૩ અધ્યાત્મ અધ્યાત્મ કલ્પદુમ (રા. રા. મોતીચંદ ગિરધરજી કાપડીઆ સોનીસિટર
તરફથી બકાર પડેલું.)
- દેવચંદ્રજીની ચોવીશી (શેઠ ભીમસિંહ માણેક તરફથી વિવેચન સાથે છપાએલ.)
- ૪ પ્રકીર્ણ:—ઉપદેશ પ્રાસાદ પાંચ ભાગ (શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી છપાએલ)
તેના પર વિવેચન અને વિચારપૂર્વક કરેલ અવલોકન સાથે.
- ૫ ઇતિહાસ:—ત્રિપઠિ શક્તાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧ થી ૧૦ નું ભાષાંતર સંગ્રહ
(શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી છપાએલ.) અનિદાસીક તથા તત્ત્વદષ્ટિએ વિધાયક
અવલોકન કરવાનું.

૩ મળકુર પરીક્ષા લીધા પછી આશરે દોઢ મહિને ઇનામ મેળવનાર તથા પાસ થનાર ઉમેદવારોનું લીસ્ટ શ્રી જૈન સ્વેતાંશર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી જાહેર પત્રદારો બહાર પાડવામાં આવશે.

૪ આ પરીક્ષામાં ઉચ્ચ નંબરે આવનાર ઉમેદવારોને તેની લાયકાત પ્રમાણે નીચે મુજબ શેઠ અમરચંદ તત્ત્વચંદ જૈન ધાર્મિક હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષાનાં ઇનામો મળકુર પરીક્ષા પછી આશરે બે મહિને આપવામાં આવશે.

વર્ગ ૧ હેલો—૬૬ ઇનામો રૂ. ૬૨ નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૨૧)	૧૬ હું ઇનામ રૂ. ૭)
૨ હું " " ૧૭)	૧૭ મું " " ૫)
૩ હું " " ૧૫)	૧૮ મું " " ૩)
૪ થું " " ૧૧)	૧૯ મું " " ૨)
૫ મું " " ૯)	૨૦ મું " " ૨)

વર્ગ ૨ જો:—આઠ ઇનામો રૂ. ૧૦૦) નાં.

૧ લા પેટા વિભાગ માટે	૨ જ પેટા વિભાગ માટે
૧ હું ઇનામ રૂ. ૨૧)	૧ હું ઇનામ રૂ. ૨૧)
૨ હું " " ૧૫)	૨ હું " " ૧૫)
૩ હું " " ૯)	૩ હું " " ૯)
૪ થું " " ૫)	૪ થું " " ૫)

વર્ગ ૩ જો:—પાંચ ઇનામો રૂ. ૬૩) નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૨૫)	૪ થું ઇનામ રૂ. ૮)
૨ હું " " ૧૫)	૫ મું " " ૫)
૩ હું " " ૧૦)	

વર્ગ ૪ જો:—ત્રણ ઇનામો રૂ. ૬૦) નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૩૦)	૩ હું ઇનામ રૂ. ૧૦)
૨ હું " " ૨૦)	

વર્ગ ૫ જો:—પાંચ ઇનામો રૂ. ૧૫૦) નાં.

પાંચ વિભાગમાંના દરેક વિભાગમાં રૂ. ૩૦)

૫ પ્રકીર્ણ સૂચના:—કોઈ પણ વિદ્યાર્થી એક વખતે એક જ ધોરણમાં પરીક્ષા આપી શકશે, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થશે તો તે ધોરણમાં તે બીજી વરસે એવી શકશે, બીજા તથા પાંચમા ધોરણમાં એકથી વધારે વિષયો છે, તેથી દરેકમાં જુદે જુદે વરસે પરીક્ષા આપી શકશે, અને પાસ થનારને લાયકાત પ્રમાણે ઇનામ અથવા પ્રમાણપત્ર મળશે.

એક તુલિપાંચ માર્ક મેળવનારને પાસ થયેલ ગણવામાં આવશે, પણ ઇનામને લાયક થવા માટે જોઈતાં જોઈતા પચાસ રકા માર્ક મેળવવાનું જોઈશે.

પાંચમા ધોરણમાં હાલ તુરંત ધનામ નાનાં દેખાય છે. પણ જે વિભાગમાં બેસનાર નહીં હોય તેનાં ધનામો અન્ય વિભાગમાંના ધનામની રકમ અથવા સંખ્યા વધારવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે.

દરેક પેટા વિભાગનાં ધનામો એક બીજાથી સંવત્ર છે, તેથી તે ધોરણના વિભાગોમાં અંદર અંદર હરીફાઈ રહેશે નહીં.

બીજા ધોરણમાં અને ત્યાર પછીના ધોરણમાં નવરમરણ સિવાય કોઈ પણ વિષયમાં મુખપાઠના સવાલો પરીક્ષામાં પુછવામાં આવશે નહીં.

સને ૧૯૧૧ ની પરીક્ષામાં જે બીજા ધોરણમાં પાસ થયા હશે તે આ વરસે બીજા ધોરણના (૧) લા પેટા વિભાગમાં બેસી શકશે નહીં પણ તેજ ધોરણના (૨ જા) વિભાગમાં બેસી શકશે. તેમજ ત્રીજા ધોરણમાં પાસ થયા હશે તે બીજા ધોરણના (૨) જા પેટા વિભાગમાં બેસી શકશે નહીં. પણ પેટા વિભાગ (૧) લામાં બેસી શકશે. ચોથા ધોરણમાં પાસ થયેલ વિદ્યાર્થી, ધોરણ પાંચમાના પેટા વિભાગ (૨) જામાં બેસી શકશે નહીં, તેમજ પાંચમા ધોરણમાં પાસ થયેલ વિદ્યાર્થી ચોથા ધોરણમાં બેસી શકશે નહીં.

આંખે અપંગ હોય તેને માટે લખનારની વ્યવસ્થા કરી લેવામાં આવશે તો તેની મોઝનાનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે પણ તેને ધનામ મળશે નહીં.

આ પરીક્ષાના ધોરણ વિગેરે સંબંધમાં પુછાસો પુછવો હોય તે નીચેના શીરનામે પૃષ્ઠી મંગાવવો.

પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર દરેક વિદ્યાર્થીએ નવેમ્બરની ૩૦ મી તારીખ પહેલાં પહેલેથી તે પ્રમાણે ચરણ બોર્ડના સેક્રેટરી તરફ મોકલી આપવી. દરેક ચરણની એ જણાવેલી વિગત સાથે મોકલવી.

૬ આ પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોએ નામ, ઠેકાણું, ગામ, ઉમર, જન્મ તારીખ, જન્મ બ્રહ્મિ, કયા ધોરણમાં, કયા પેટા વિભાગમાં, કયે રચણે પરીક્ષા આપવી છે, તેમજ તેની વ્યાવહારીક કેળવણી કેટલી છે અને ધંધો શું છે તેની વિગત નીચેના શીરનામે ચોખ્ખા અક્ષરે લખી મોકલવી.

પરીક્ષા તા. ૨૮-૧૨-૧૩ સં. ૧૯૭૦ ના પોપ મુદ ૧ ને રવિવારે બપોરે ૧ થી ૪ વાગ્યા સુધી ઉપર જણાવેલી જગ્યાએ લેખીત લેવાશે.

પાયધુની-પોષ્ટ નં. ૩ }
મુ.બા.ક. }
મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.
મોહનલાલ દલીચંદ દશાઈ.
આનરરી સેક્રેટરીઓ,
શ્રી જન સેનાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન વોર્ડ.

વાઈ રતન-શા. ઉત્તમચંદ કેશરીચંદના પત્ની

શ્રી જૈન ધાર્મિક હરીફાઈની પરીક્ષા.

તેના નિયમો તથા સને ૧૯૧૩ ની સાલનો અભ્યાસક્રમ.

નિયમો.

૧ મગકર પરીક્ષા શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી નીચે જણાવેલ એજન્ટોની દેખરેખ નીચે નીચેનાં સ્થળોએ તા ૨૮-૧૨-૧૩ રવીવારે અપોરના ૧ થી ૪ સુધી લેખીત લેવામાં આવશે-સ્થળ તથા એજન્ટોનાં નામોમાં હવે પછી પત્ર વ્યવહાર કરી સારી રીતે વધારો કરવામાં આવશે.

સ્થળ

એજન્ટ

- ૧ મુંબઈ. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એજ્યુકેશન બોર્ડ
- ૨ સુરત મી. મુનીલાલ હમનલાલ શરાદ તથા મી. મગનલાલ પી. બદામી.
- ૩ અમદાવાદ મી. હીરાચંદ કલ્લભાઈ તથા મી. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી. વઢીલ.
- ૪ મોંગરોળ. શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા
- ૫ મહેસાણા. શ્રી મહેસાણા જૈન પાઠશાળા.
- ૬ પાલીતાણા. મી. વિહલદાસ પુરુષોત્તમ તથા મી. કુંવરજી દેવશી
- ૭ ભાવનગર. શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
- ૮ વેવલા. શેઠ દામોદર આપુશા તથા શેઠ બાલચંદ હીરાચંદ
- ૯ બનારસ. શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા
- ૧૦ જયપુર. શેઠ ધાંસીલાલ શુભેચ્છા
- ૧૧ ગુજરાનવાલા. શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા
- ૧૨ રાજકોટ. મી. ચત્રભુજ જેયંદ
- ૧૩ રતલામ. શેઠ વર્ધમાનજી વાલચંદજી તથા શેઠ રતનલાલજી મુરાના.
- ૧૪ બોટાદ. શેઠ લક્ષ્મીભાઈ ભાઈચંદ
- ૧૫ વડવાણસાહેર શેઠ લાલચંદ ખેતશી તથા મી. શુભાચંદ વાલજી
- ૧૬ લીંચ. શેઠ હડીસંગ રતનચંદ
- ૧૭ અમરેલી. શેઠ મુંદરજી ડાહ્યાભાઈ

૨ નીચે મુજબ અવિવાહિત કન્યાઓ માટે એ ધોરણની અને કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓ માટે પાંચ ધોરણની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. આ પ્રસિદ્ધ કરેલા અભ્યાસક્રમમાં સને ૧૯૧૪ અને તે પછીના એકવર્ષમાં અગત્યના ફેરફાર કરવામાં આવશે નહિ.

અભ્યાસક્રમ.

માત્ર અધિવાહિત કન્યાઓ માટે.

ધોરણ ૧ લું.

સામાયિક તથા દેવવદન વિધવિનાં મુત્ર તથા નવ અંગ પૂજના દાહા સમજણ સહિત મુખપાઠે.

જીવવિચારની પચીસ ગાથાના છુટા બોલ સામાન્ય સમજણ સાથે.
પુત્રી શિક્ષા (ગુજરાતી પ્રેસ.)

ધોરણ બીજું.

× જીવવિચાર તથા નવતત્ત્વનો સાર (ભીમશી માણેક વાળી છુટા.)
ઉપદેશ પ્રસાદ ભાગ ૧ લો (પ્રગટ કર્તા શ્રી જૈન ધ. પ્ર. સભા—ભાવનગર.)
હિત શિક્ષા છત્રીશી (વીરવિજયજી) સમજણ સાથે.

કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓ માટે

ધોરણ ૧ લું.

બે પ્રતિક્રમણ—અર્થ સમજણપૂર્વક મુખ પાઠે (તપગચ્છ માટે શેક હીરાચંદ કક્ષ-
બાધવાંળી છુટ તથા વિધિપક્ષવાળા માટે શેક ભીમશી માણેકવાળી છુટ)

÷ જીવવિચાર પ્રકરણનો સાર (ભીમશી માણેકવાળી છુટ)

સત્રાયો:—ઉદય રતનની ચાર-કોધ, માયા, માન, લોભની સત્રાયો,

ગાદુળી:—૧ શીયલ સગુણી ચુંદડી પાતું ૧૦૦ } આગબોધ ગદુળી સંગ્રહભાગ
૨ જાદેની સંચરતારે સંસારમારે પાતું ૨૬ } ૧ લો ભીમશી માણેક

ધોરણ ૨ લું.

પાંચ પ્રતિક્રમણ તથા નવસ્મરણ—સમજણપૂર્વક મુખપાઠે (તપગચ્છ માટે શેક હી-
રાચંદ કક્ષબાધ વાળી છુટ તથા વિધિપક્ષવાળા શેક ભીમશી માણેકવાળી છુટ બે પ્રતિક્રમણ
અથો સિવાય.)

વિધિપક્ષ માટે પાંચ પ્રતિક્રમણ, ભક્તતામર તથા કલ્યાણમંદિર.

ધોરણ ૩ લું.

નવતત્ત્વ તથા ત્રણ ભાષ્યોનો સાર (ભીમશી માણેક વાળી છુટ).

ઉપદેશ પ્રસાદ ભા. ૧ લો (શ્રી. જૈન. ધ. પ્ર. સભા—ભાવનગર.)

સ્તવનો:—જળ લગે સમક્ત રતનકું પાયા નહિ. }

સમક્તદાર ગભારે પેસતાજી
દોડતો દોડતો પંથ કપાયનો
તારદો તાર પ્રભુ મુઝ સેવક બણી
બન્યા નવાણું ફરીએ વિભવગિરિ.
પ્રભુ પાસજી પ્રગટ પ્રભાસી.

અથવા

સમક્તિના ૧૦૦ બોલની
સત્રાય સમજણ સાથે.

• નોટ:—જીવવિચાર, નવ તત્ત્વના વિધાયકે આપાઓ કહે કરીને બાવાઈ કરવો પડશે.
÷ પરીક્ષા આપા સુબો નહિ પરંતુ તેમાંના પારિભાષિક શબ્દોની આખ્યા વિગેરે પૂછશે.

ધોરણ ૪ થું.

આગમ સાર (દેવચંદ્રનું—પ્રકરણ રત્નાકરમાંથી)

ગુણસ્થાન ક્રમ. (જૈન તત્વાદર્શ પરિચ્છેદ-છઠ્ઠો.)

અથવા અનોપચંદ મહુકચંદના પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિંતામણી પ્રશ્ન ૫૨ થી ૫૪ જેમાં આ હકીકત આવી ગયે છે.

શિલોપદેશમાળા—(જૈન વિદ્યાશાળા-વાળી.)

માને શીખામણ. (કર્તા ડા. ત્રિભોવનદાસ મોતીચંદ.)

ધોરણ ૫ મું.

નીચેના પાંચ વિભાગમાંથી ગમે તે એક.

અ. તત્ત્વાર્થ સુત્ર (રાજચંદ્ર ગ્રંથમાળામાંથી),

આનંદધનજીની ચોવીશી (પ્રથમતા ૧૯ સ્તવનો—શ્રાવક ભીમશી માણેક વાળું
ખાળખોધ સમજણ સાથે.) અથવા

વ. ચાર કર્મ ગ્રંથ (પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૪ થો), ઉપનિષિત ભવધ્રુપચ
સંક્ષિપ્ત. (ભીમશી માણેક) અથવા

ક. જ્ઞાનાર્ણવ અને આઠ દૃષ્ટિની સજ્જય અથવા

દ. યોગબિંદુ, આઠ દૃષ્ટિની સજ્જય, દેવચંદ્રજી ચોવીશી. અથવા

ઈ. ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ ૨ થી ૫.

૩ મજ્જુર પરીક્ષા લીધા પછી આશરે દોઢ મહીને ઇનામ મેળવનાર તથા પાસ થનાર ઉમેદવારોનું લીસટ થી જૈન ચેતાંચર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી જાહેર પત્રદ્વારા જાહેર પાડવામાં આવશે.

છ. આ પરીક્ષામાં ઉચે નંબરે આવનાર ઉમેદવારોને તેની લાયકાત પ્રમાણે નીચે મુજબ બાધ રતન-શેઠ ઉત્તમચંદ કેશરીચંદના પત્નિ સ્ત્રી જૈન ધાર્મિક હરીશ્ચંદની પરીક્ષાના ઇનામો મજ્જુર પરીક્ષા પછી આશરે બે મહીને આપવામાં આવશે.

પ્રથમ બાળ ધોરણ—આઠ ઇનામો રૂ. ૫૦) નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૧૫	૫ મું ઇનામ રૂ. ૫
૨ જું " " ૮	૬ હું " " ૪
૩ " " " ૭	૭ મું " " ૩
૪ થું " " ૬	૮ " " " ૨

બીજું બાળ ધોરણ—સાત ઇનામો રૂ. ૩૮) નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૧૫	૫ મું ઇનામ રૂ. ૩
૨ જું " " ૭	૬ હું " " ૨
૩ " " " ૫	૭ મું " " ૨
૪ થું " " ૪	

ત્રીજું લો—દશ ઇનામો રૂ. ૬૨) નાં

૧ હું ઇનામ રૂ. ૨૨	૬ હું ઇનામ રૂ. ૭
૨ જું " " ૧૭	૭ મું " " ૫
૩ " " " ૧૫	૮ " " " ૩

૪ થું " " ૧૧ " " " ૨
૫ થું " " ૯ " " " ૨

વર્ગ ૨ જો—ચાર ઇનામો ૩.) ૮૩ નાં

૧ થું ઇનામ રૂ. ૩૧ ૩ થું ઇનામ રૂ. ૧૭
૨ થું " " ૨૫ ૪ થું " " ૧૦

વર્ગ ૩ જો—ત્રણ ઇનામો રૂ. ૫૦) નાં

૧ થું ઇનામ રૂ. ૨૫ ૩ થું ઇનામ રૂ. ૧૦
૨ થું " " ૧૫

વર્ગ ૪ જો—ત્રણ ઇનામો રૂ. ૫૦) નાં

૧ થું ઇનામ રૂ. ૨૫ ૩ થું ઇનામ રૂ. ૧૦
૨ થું " " ૧૫

વર્ગ ૫ જો—પાંચ ઇનામો રૂ. ૧૦૦) નાં

પાંચ વિભાગમાંના દરેક વિભાગમાં રૂ. ૨૦)

૫ પ્રકીર્ણ મુચના.

૧ પ્રથમના જે ધોરણમાં સવાલો બહુ સાદા પુછવામાં આવશે. અને પરીક્ષકો તરફ રહે તેવી મુચના કરવામાં આવશે.

૨ સર્વ સવાલપત્રકોના સંબંધમાં અધરા સવાલો ન પૂછાય તે માટે મોડરેટરોની નિમણુંક બોર્ડ કરશે.

૩ કોઈપણ વિદ્યાર્થી એકી વખતે એક જ ધોરણમાં પરીક્ષા આપી શકશે, પણ તેમાં નિષ્ફળ થશે તો તે ધોરણમાં તે બીજો વરસે બેસી શકશે. પાંચમાં ધોરણમાં એકથી વધારે વિષય છે તેથી દરેકમાં બુદ્ધે બુદ્ધે વરસે પરીક્ષા આપી શકશે, અને પાસ થનારને લાયકાત પ્રમાણે ઇનામ તથા પ્રમાણપત્ર મળશે.

૪ એક નૃતિયાંશ માર્ક મેળવનારને જ પાસ થયેલ ગણવામાં આવશે પણ ઇનામને લાયક થયા માટે ઓછામાં ઓછા પચાસ ટકા માર્ક મેળવવા જોઈએ.

૫ પાંચમા ધોરણમાં હાલ તુરત ઇનામ નાનાં દેખાય છે પણ જે વિભાગમાં બેસનાર નહી હોય તેના ઇનામો અન્ય વિભાગમાંના ઇનામની રકમ અથવા સંખ્યા વધારવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે.

૬ આ પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારે તા ૩૧-૧૨-૧૯૧૩ સુધીમાં પોતાનું નામ, કેડાણું ગામ, ઉમર, જન્મ, તારીખ, જન્મભૂમિ, કયા ધોરણમાં ક્યા પેટા વિભાગમાં, કયે રથજે પરીક્ષા આપવી છે તેમજ તેણીની વ્યાવહારીક કળવણી કેટલી તેની વિગત નીચેના શીરનામે ચોખ્ખા અક્ષરે લખી મોકલવી.

પાયધુની-પોષ્ટ નં. ૩ }
મુબંક.

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીખા.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાધ.

જોનારરી સેક્રેટરીઓ.

શ્રી જન સ્વેનાંબર એન્ડ્યુકેશન બોર્ડ

॥ नमस्ते परमपूज्याय ॥

“ जैनाचार्य-श्रीमद्विजयानन्द, सूरि ”

आज मैं अपनी लेखनीको सार्धक करने के लिये पाठकोंको उन्नीसवीं शताब्दिके स्वर्गीय जैन महर्षिका पवित्र जीवनचरित्र समर्पित करता हूँ. यह मेरी प्राथमिक लेखनी है आशा है कि, पाठक महोदय सादर निराक्षण कर मेरे इस परिश्रमको सफल करेंगे !

आप उन महात्माओंकी श्रेणीमें सादर स्मरणीय हैं जिन्होंने ध्यानावस्थित हो उपनिषदोंकी फठिन समस्याओंकी विकट प्रथिको खोल उनपर अनुपम व्याख्यानोंका उल्लेख कर पवित्र भारत भूमिमें योग बल प्रभावसे आत्मज्ञानकी पियूषधाराको श्रोतःको प्रवाहित किया है ! आप जैनधर्मके महत्त्वका एक केंद्रस्थान थे ! आपका जीवन साधुताका सच्चा आदर्श था ! जैनधर्मानुरागियोंके सिवाय अन्य भद्र पुरुषोंके भी आप श्रद्धास्पद और परम पूजनीय थे ! आपके उच्चभावोंकी घोषणा हिन्दुस्थानके अतिरिक्त विलायतमेंभी गूंज उठी थी ! आपका निर्मल यशःश्रोत भारतवर्षकी पवित्र भूमिमें बड़ेही आनन्दसे बढ़ रहा है ! जैन शास्त्रों के जैसे आप पारदृष्टा थे वैसेही आप वेद, वेदांग, दर्शनादि शास्त्रोंसे पूर्ण परिचित थे ! आपका उपदेश जैसे सत्य और सारगर्भित था वैसेही आपका चरित्र भी निर्मल और निष्कलंक था ! परोपकारी महात्माओंकी श्रेणीमें आप प्रथम स्मरणीय हैं ! आपके सद्गुणोंसे धर्मपतित सहस्रशः स्त्री पुरुषोंका उद्धार हुआ है ! आपकी मधुर वक्तृताके प्रभाव कुछ अनुद्योत था ! आपके उपदेशरूप पियूषधारामें जिसे एकदफा भी ज्ञान करनेका सौभाग्य प्राप्त हुआ हो, उसे अनुभव होगा कि, इस धारामें स्नान करनेसे मनके मलिन भाव किसतरह दूर होजाते ! अंतःकरण कैसे नवजात अमंद सुगंधयुक्त पुष्पकी तरह खिल जाता था ! हृदयकी कुटिलप्रथि किसतरह खुल जाती थी ! कुटिलता और नीचताके पर्वत कैसे चूर चूर हो जाते थे ! श्रावण भादोंकी वर्षाके अनंतर वृक्ष, जैसे हरि हरि नवीन कोंपलें धारण किये हुए एक अनोखी मनमोहिनी लटा दिखाई देता है, ऐसे ही आपके उपदेशरूप अमृतधारामें स्नानकर श्रोताओंकी आंतरिक दशा-स्वच्छ, कोमल और रसमयी हो जाती थी ! उपदेशामृतसे सेचन किया हुआ हृदय कमल प्रफुल्लित हो उठता था ! चित्त भूमिमें शुद्ध भावोंके पौधे उगने बढ़ने और फलने

लाग जातेथे ! (सत्यहैं वो वक्तूता ही क्या ? जिसने हृदयकी धुनको और मनको लक्ष्यको ही न बदल दिया !)

आप विद्वानोंके असीम प्रेमी थे ! जैन ग्रंथोंका आपके हाथसे बहुत उद्धार हुआ है ! आपके मानसिक भाव अनुपम सीमातक बढ़े हुयेथे ! आपकी ओजस्विनी और प्रभावशालिनी लेखनीकी प्रशंसाके लिये असाधारण शब्दोंकी आवश्यकता है ! आपने अपने प्रशस्त जीवनमें बहुतसे ग्रंथ लिखेहैं, जिन में—“ जैनतत्त्वादार्श ” “ अज्ञान-तिमिरभास्कर ” “ जैनप्रश्नोत्तर ” “ तत्त्वनिर्णयप्रसाद ” “ चिकागोप्रश्नोत्तर ” “ जैनम-तवृक्ष ” “ सम्यक्त्वशाल्योद्धार ” “ जैनमतस्वरूप ”—येह अवश्य ही देखने योग्य है !

आपके जीवनके प्रत्येक विभागमें परोपकारता कूट कूट कर भरी हुईथी ! अन्य-देशोंकी अपेक्षासे पंजाबदेशमें आपका उपकार अधिक हुआ है, पंजाब प्रांतके लियेतो जैन-धर्मके जन्मदाता भी आपको कहें तो कोई अत्युक्ति नहीं ! वर्त्तमान समयके समस्त साधु-मंडलमेंसे संसारके याचत् पदार्थोंको तुच्छ समझ परोपकार बुद्धिसे निरंतर भ्रमणकर धर्म उपदेश देनेवाले यदि थे तो आप एक थे ! (पाठक महोदय ! यह तो अच्छी तरह जानते होंगे कि, जैन साधु पैसा पास, न रखनके सिवाय कोई सवारी भी नहीं करते.) आपकी चिरस्थायिनी कीर्तिके स्मारक पंजाब देशमें पचासों ही जैन मंदिर हैं, इसके अतिरिक्त दो भुवन, दो सभायें, दो पुस्तकालय और दो फंडभी आपके स्मरणमें स्थापित किये गयेहैं; जिनके नाम येह हैं. आत्मानंद भुवन-गुजरांवाला (पंजाब)—यहएक विशाल मंदिरहै, इसका चित्र देखने योग्यहै. इसमें आपकी चरणपादुका स्थापित की हुई है, दूसरा भावनगर (काठियावाड) में है. इसकानाम भी बड़ी है, इसका चित्र प्रासा-दका है. यहांसे “ आत्मानंद प्रकाश ” इस नामका मासिक पत्र भी गुजरातीमें निकलताहै. इसके सिवाय “ आत्मानंद जैन ग्रंथमाला भी ” यहांसे प्रकाशित होती है, श्रीआत्मानंद जैन सभा पंजाब “ श्रीआत्मानंद जैन सभा भावनगर ” यह सभायें भी अपना काम अच्छा कर रही हैं. “ श्रीआत्मानंद जैन पुस्तकालय—होशियारपुर ” “ श्री आत्मानंद जैन लायब्रेरी—अमृतसर ” अमृतसरकी लायब्रेरीको स्थापित हुए अभी थोडाही समय हुआहै परंतु इसके प्रचारकोंका उद्योग प्रशंसनीयहै. “ आत्मानंद पुस्तक प्रचार फंड-देहली ” और “ आत्मवृद्धि फंड-पलनपुर—(गुजरात)—इसफंडमें इस समय पचीस हजार रुपया है, जोकि अनाथ छात्रोंकी सहायतामें व्यय किया जाता है. इसके संचालक प्रतिदिन इसकी उन्नतिकी ही धुनमें मग्न हैं. सिवा इसके “ आत्मानंद जैन पाठशाला ” इस नामकी छोटी बड़ी कई पाठशालायें भी स्थापित की हुई देखनेमें आती हैं. जिनमें धार्मिक शिक्षाके अतिरिक्त व्यावहारिक शिक्षाभी दी जाती है.

जैन धर्मके प्रसिद्ध तीर्थ “ सिद्धाचल ” (पाटीताना—काठियावाड) में आपकी पाषाणनयी प्रतिमा भी स्थापित है, यहां पर प्रतिवर्ष आपकी स्वर्गवास्तु तिथिके दिन उत्सवभी बड़े समारोहसे होता है, जोकि “ श्रीआत्मानंद जयंती ” के नामसे प्रसिद्ध है. यह उत्सव अन्यान्य स्थानोंमें भी प्रतिवर्ष होता है. होशियारपुर (पंजाब) में आपकी भव्य मूर्ति मूर्तिपूजाके वास्तविक रहस्यको बतला रही है! एवं बडौदा, जयपुर, अंबाला, लुधीआना प्रभृति बहुतसे शहरोंमें आपकी मूर्ति व चरणपादुका स्थापित हैं.

भारत भूमिको शोभाशून्य किये आपको सोलह वर्ष हो चुके हैं. आप जातिके ब्रह्मक्षत्रिय थे. जन्मभूमि आपकी पंजाब जिला फिरोजपुर ग्राम छेहरा में थी.

जन्म और नामकरण

आपका जन्म विक्रम संवत् १८९३ चैत्र शुक्ल प्रतिपद गुरुवारको हुआ था. शास्त्रानुसार संस्कार होने पर आपका नाम “ आत्माराम ” रखा गया.

बाल्यकाल

जन्म समयसेही अन्य बालकोंसे आपका सौंदर्य निरालाथा. आपके मुखपर दक्षिण भागमें रक्तिमाधुरित एक लघुनका चिह्न था. उसकी शोभा भी सौन्दर्यके लिये सुवर्णमें पद्मराग मंगिका काम देती थी! आपके जन्म ग्रहोंको विचार कर एक ज्योतिषीने आपके पितासे कहाथाकि, (यह बालक यातो किसी योग्य राज्यासनको विभूषित करनेवाला होगा या निखिल जगमान्य होगा! (निदान यहबात वास्तविकमें सत्य ही निकली.) आपके भावि विचार साम्राज्यका परिचय शिशुचर्याकेही कईएक उदाहरणोंमें दे दियाथा! ऐसा श्रवण करनेमें आया है.

आपके पिता एक साधारण स्थितिके मनुष्योंमें से थे! कुछ पठितभी नहीं थे! नाहीं उस समय इसप्रान्तमें कोई योग्य पाठशाला थी! इसलिये बालक्रीडामेंही दशवर्ष आपने व्यतीत किये! एक योग्य मित्रके सदुपदेशसे पिताने हिन्दी भाषाकी शिक्षाके लिये आपको एक ग्रामीण पंडितके संपर्क किया-इसके पाससे हिन्दीभाषाके लिखने व पढ़नेका ज्ञान आपने शीघ्रही प्राप्त करलिया.

पिताका देहान्त

शिक्षाकी प्रारंभिक दशमें ही पिताका आपसे सदैवके लिये वियोग होगया! पिताकी मृत्यु इस वक्त आपको नितान्त शोकजनक हुई!—सत्य है! पिताका जीवन किसको प्यारा नहीं!

संसारके गृहस्थ मात्रके संबंधोंमें पितापुत्रका संबंध दिव्य प्रेमसे भरा हुआ है ! पिताका हृदय पुत्रके लिये कुछ ईश्वरीय हृदयसे कम नहीं होता?—(लेखक). पिताके परलोकगमनके बाद उनके मित्र जीरानिवासी जोधामल्ल—जोकि जातिके वैश्य थे—आपको अपने ग्राममें ले आए. इसवक्त आपकी आयु चउदह वर्षकी थी.

वैराग्यका प्रादुर्भाव.

पिताका देहान्त होने बाद आपके मानसिक विचारोंमें बहुत कुछ परिवर्तन हो गया, पौद्गलिक पदार्थोंसे आपकी वृत्ति बहुत संकुचित होने लगी, प्राकृत-पदार्थोंकी यथार्थ स्थितिपर आप बहुत कुछ विचार करने लगे, प्रकृतिके वंचनशील मनोहर दृश्योंपर दृष्टिपात करतेहुए आप यूँ कहा करते थे—

“ऐ गुल न फुल रंगपै अपनी खिजांसे डर-दुनियाके सबजु बागमें बूए बफा नहीं”

ऐ मन ! यह क्षण परिवर्तनशील दृश्य तेरी वंचना हीके लिये हैं ! इनमें आसक्त न होकर हृदयकंदरामें विराजमान आत्मतत्त्वकाही अन्वेषण करना तुझे उचित है ! वैराग्यके पवित्र स्रोतमें बहते हुए आपके मुखसे किसी समय ऐसे उद्गार निकला करते थे—

“कमर बांधे हुए चलनेको हम सब यार बैठे हैं-बहुत आगे गये बाकी जो है तैयार बैठे है.”

ऐ जीव ! जिन पदार्थोंसे तूने इतना घनिष्ठ संबंध बढ़ाया है एक दिन आवेगा जब सबके सब तेरेसे किनारा कर जावेंगे ! तू आज जिनके दुःखसे दुःखी और सुखसे सुखी अपनेको मान रहा है वे कल तुझे क्षणभरके लियेभी स्थान देनेमें संकोच करेंगे ! इस लिये उचित है कि, इनके छोड़नेसे प्रथमही तू इनसे किनारा करै ! इसीमें तेरा श्रेयः है ! इसी आंदोलनमें लगे आपको दो वर्ष गुजरगये परंतु किसी योग्य व्यक्तिसे समागम नहीं हुआ !

दुंदक मतकी दीक्षा.

जीरानिवासी ओसवाल वैश्योंसे (जोकि उसवक्त दुंदक पंथके अनुयायी थे) संबंध होनेके कारण दुंदक मतके साधुओंसे परिचय हो गया * इनके संबंधसे आप दुंदकमतकेही प्रेमी हो गये.

* पंजापमें उसवक्त सबके सब दुंदक पंथके हो प्रेमी बन हुए थे. दुंदक मतके साधुओंका जीरा गाममें विदेश कर आना जाना होता था. दुंदक पंथ जैन धर्ममेंसे निकला हुआ एक उदा किरका है ! इसको निन्दते हुए अगुनान दो अटार्द सौ वर्ष हुए हैं.

आपके गुरुका नाम जीवनराम था, साधु होनेपर भी आप पूर्व नामसे ही प्रसिद्ध रहे.

इस समय आपकी अवस्था सत्तरह वर्षकी थी. आपकी प्रतिभाका प्रभाव कुछ अलौकिकही था ! दिनभरमें आप दो अढ़ाईसौ श्लोक याद कर जाते थे ! [ढुंढक मतके माने हुए बचीस सूत्रोंको कंठ कर लिया, और इनके अर्थभी इन लोगोंके कहे मुताबिक समझ लिये ! ऐसा कोईभी ढुंढक मतका रहस्य अवशिष्ट नहीं रहा, जिसका आपको ज्ञान नहीं था. आप इसवक्त बीस वर्षके थे. पाठकोंको यह भी स्मरण रहे कि, इतने समयमें आपने देशाटनभी बहुत किया; कई एक पुरुषोंसे धर्मसंबंधी विचारका, योग्य पुरुषोंसे मिलापका और जैनधर्मके वास्तविक चित्रदर्शन-कामी अनुभव आपको हुआ.

ढुंढकमतसे उपरामता.

ढुंढक मतके निखिल रहस्यको समझकर आपकी हृदयस्थितिमें बहुतसे संदेहों-कुर उत्पन्न होने लगे.

शास्त्राभ्यास.

कुछ समयके बाद एक सुयोग्य व्यक्तिसे आपकी भेंट हुई. इसके सदुपदेशसे रोपड़ निवासी पंडित श्री सदानंदजीसे और मालेर कोटला निवासी श्रीमान् पंडित अनंतरामजीसे आपने व्याकरण और साहित्यका अध्ययन किया. इसके अनंतर पंडित निवासी पंडित श्री आत्मारामजी के पास आपने न्याय, सांख्य, वेदांत आदि दर्शन ग्रंथ पढ़े. इससमय शास्त्रीय योग्यताकी त्रुटि आपमें नहीं रहीथी. शास्त्रपारगामी होनेके बाद जब आप पूर्वपठित मतके रहस्यपर विचार करने लगे तबतो कुछ और ही रंग नजर आने लगा ! सत्य अर्थोंको आपके प्रशस्त हृदयमें सदैवके लिये स्थान मिलने लगा. किसीने क्याही सत्य कहा है—व्याकरणेन विना ह्यन्धा—व्याकरणके विना मनुष्य अंधा है जिधर इच्छा हो ले जाओ. आप जैन ग्रंथोंका विशेष रूपसे अवलोकन करने लगे. थोड़े ही समयमें जैन ग्रंथोंके ज्ञानमें आपने अपूर्वही सफलता प्राप्तकी ! आपकी लोकोत्तर प्रतिभाकी प्रशंसा करनी सूर्यकी अंगुलीसे दिखाना है ! जैन धर्मके स्थापनादमंजरी, रत्नाकरावतारिका, वादार्णव (सम्भाषितर्क), शब्दांभोनिधि गंधहस्ति-महाभाष्य (विशेषावश्यक) प्रमृति ग्रंथोंको आप बड़ी योग्यता पुरस्सर पढ़ाया करतेथे.

ढुंढक मतका त्याग.

शास्त्रविचारद्वारा जैन धर्मके वास्तविक तत्वके हृदयगत होते ही ढुंढक मतका त्याग किया.

यद्यपि प्रारंभमें आपको बहुतसे कष्ट उठाने पड़े ! कदाग्रही साधु वा गृहस्थोंने आपसे बहुत द्वेष बढ़ाया ! तथापि आप निर्भयथे !” सत्येनास्ति भयं कश्चित् इस नादकी गर्जना आपके हृदयमें प्रतिक्षण हुआ करतिथी ! आपका यह अटल विश्वास था कि, यदि मैं सच्चाई पर हूँ तो संसारमें ऐसी कोई शक्ति नहीं जो मेरा सामना करे ! चाहे संसार भरकी विपात्तियें मेरे ऊपर अधिरें परंतु सत्यधर्मका डंका बजाये बिना न रहूंगा ! किसीने क्याही विचित्र कहाहे !

“ सदाकतके लिये गरजान जाती है तो जानेदो !

मुसीबत पर मुसीबत भी अगर आती तो आनेदो !”

इसतरह निर्भय होकर स्थान स्थान में जैन धर्मका प्रचारकर शतशः स्त्री मनुष्यको सीधे रस्ते पर लाते हुए पंजाब प्रांतसे पंदरा साधुओंको साथ लेकर अर्बुदाचल (आबू) ओर सिंधाचल तीर्थकी यात्रा कर विक्रमाब्द १९३२ में आप अहमदाबाद पधारे. पाठकों-को यह भी ख्याल रहेकि, अभीतक वेपआपका डुढ़क मतका ही था ! केवल मुखपत्ती उतार दी थी ! यहांपर मुनिराज श्रीबुधिविजयजी * के पास सनातन जैन धर्म की दीक्षा गृहणकर आपने डुढ़क मतके वेपको त्याग दिया ! वाकीके पंदरह साधु आपके ही शिष्य हुए. इस समय आपकी आयु ३९ वर्षकी थी. दीक्षाके समय आपका नाम आनंदविजय रक्खागया. परंतु आप प्रसिद्ध प्रायः आत्मारामजीके नामसे ही रहे !

अहमदाबादसे प्रयाणकर गुजरात देशके प्रसिद्ध २ शहरों ओर नगरोंमें निर्भय होकर जैनधर्मकी विजयपताकाको फिराते हुए पुनः सिद्धाचल, गिरनार, तारंगा, अर्बुदाचल, पंचतीर्थी राणकपुर आदि पवित्र तीर्थोंकी यात्रा करते हुए आप जोधपुर (मारवाड़) में पहुंचे. यहां पर बहुतसे डुढ़क साधुओंका दल जमा था. ऐसी किं वदंती भी थी कि, यह लोग शास्त्रार्थ करेंगे, परंतु आपके आनेसे एक दिन प्रथम ही सबके सब चले दिये ! लोगोंकी विशेष प्रार्थना और धर्मोपदेशकी नितांत आवश्यकताको समझकर चतुर्मास आपने जोधपुरमें ही किया. यहांपर आपके सत्यगर्भित हितकर उपदेशरूप मुधावृष्टिसे सूखा हुआ जैनधर्मका स्रोत फिरसे प्रवाहित होने लगा. चतुर्मा-

* यह महात्मा भी प्रथम डुढ़क मतमें ही थे. आपका नाम घूटेराय था. आपकी जन्मभूमि भी पंजाब ही थी. आपने भी डुढ़क मतको त्याग अहमदाबादमें ही जैन धर्मकी दीक्षाको ग्रहण किया था. आपके पूज्यगुरु नरविजयजीके नामसे प्रसिद्ध थे. दीक्षित होने पर आपका नाम “ बुधिविजय ” रक्ता गया था ! परंतु प्रसिद्ध आप पूर्व नामने ही रहे.

सकें अनंतर वहांसे गमनकर मार्गके श्रमको सहन करते हुए आप फिर पंजाबमें पधारे। पंजाब प्रांतमें आपने स्थान २ में शहर २ में नगरमें फिरकर बड़े उच्च स्तरसे जैन धर्मको ढंडोरा देकर इसकी विजयपताकाको स्थिर किया। पाठकोंको यह बात अवश्य ध्यानसे रहे कि, आपकी इस धर्मयात्रामें मतांतरीय विद्वानोंसे शास्त्रार्थ करनेका भी सौभाग्य आपको बहुतसे स्थानोंमें प्राप्त हुआ था ! लेखवृद्धिके भयसे उन सबका उल्लेख न करता हुआ केवल इतना कहनाही संतोषकर मानताहूं कि, यदि आप थोड़ा समय और इस धरातलपर रहते तो, संभव था कि, पंडित घनपाल, शोभनमुनि, हरि-भद्रसूरि आदिकी तरह बड़े बड़े धुरंधर विद्वान् भी जैन धर्मका ढंडोरा देते !

पंजाब देशमें आज जितनी सख्यामें जैन मंदिर दृष्टिगोचर हो रहे हैं यह सब आपके ही उपदेशका फल है। एवं लुप्तप्रायः जैन धर्मको फिरसे उत्तेजित कर पंजाब देशसे विदा हो अन्यान्य देशोंमें धर्मोपदेश देते हुए आप विक्रमाब्द १९४३ में पुनः सिद्धाचल (पालीताना) में आए। बहुतसे मनुष्योंकी प्रार्थनासे चतुर्मास आपने यहांहि किया। चतुर्मासकी समाप्तिपर तीर्थयात्रा और आपके अमूल्य दर्शन करनेके लिये- गुजरात, काठियावाड, कच्छ, मारवाड, मेवाड, मालवा, मध्यप्रांत, दक्षिण, पूर्व और पंजाब प्रभृति सर्व देशोंके मुख्य मुख्य शहरोंसे अनुमान तीस पयतीस हजार स्त्रीमनुष्य आये हुए थे।

इस समय आपके शुद्ध चारित्र, अद्भुत प्रतिभा प्रभाव एवं धर्म वीरताका सादर अनुमोदनकर बड़े उत्साह और आनंदसे सबने मिलकर आपको सूरेश्वर अर्थात् जैनाचार्यकी पदवीसे विभूषित किया ! तबसे आप “न्यायाभोनिधि जैनाचार्य श्रीम-द्विजयानंद सूरि” इस नामसे सन्मानित होने लगे।

विक्रम संवत् १९४५ के चतुर्मासमें जब आप “मेहसाणा” (गुजरात) में थे तब कलकत्ताकी रॉयल एसियाटिक सोसायटीके ऑनररी सैक्रेटरी डॉक्टर ए. एफ. रूडॉल्फ हॉरनल साहिबने अहमदाबाद निवासी शाह मगनलाल दलपतरामके द्वारा आपको एक पत्र लिखाथा। जिसमें जैनधर्मसंबंधी बहुतसे प्रश्न आपसे पूछे गये, जिन प्रश्नोंका उत्तर आपने बड़ीही योग्यतासे दिया था। (वह प्रश्न और उत्तर भावनगरसे प्रकाशित होनेवाले “जैनधर्मप्रकाश”में छप चुके हैं) प्रश्नोंका उत्तर मिलनेपर उक्त गौरांग महाशयने जो पत्र शाह-मगनलाल दलपतरामके नाम लिखाथा वो अ्यों का त्यों नीचे प्रकाशित किया जाता है।

Calcutta 14th September 1888.

My Dear Sir

I am very much obliged to you for your kind letter of the 4th instant. also to Muni Atmaramji for his very full replies. Please convey to the latter the expression of my thanks for the great trouble he has taken to reply so promptly and so fully to my questions. His answers are very satisfactory; and I shall refer to them in my forthcoming....., and express publicly my obligations to the Muni for his kindness.

[उक्तपत्रका हिंदीमें अनुवाद] मैं आपके चार तारीखके कृपापत्रका और मुनि श्री आत्मारामजीके संपूर्ण उत्तरोंका बहुत ही कृतज्ञ हूँ. मुनिजीने मेरे प्रश्नोंके उत्तर इतनी जल्दी और विस्तारपूर्वक देनेमें जो परिश्रम उठाया है उसका धन्यवाद कृपया उनसे निवेदन करें. और मुनिजीकी बाबत मैं अग्रिम.....में निवेदन करूंगा. और मुनिजीकी कृपाका धन्यवाद सर्व साधारणमें प्रगट करूंगा. उक्त महाशय (मी. हॉरनल साहिब) ही “उपासक दशांग” नामक जैन पुस्तकके उपोद्घातमें लिखते हैं कि—In a third Appendix (No III) I have put together some additional information, that I have been able to gather since publishing the several fasciculi. For some of this information I am indebted to Muni Maharaj Atmaramji Anandvijayaji the well known and highly respected Sadhu of the Jain Community throughout India, and author of (among others) two very useful works in Hindi. The Jain Tatvadarsha mentioned in note 276 and the Agnana Timira Bhaskar. I was placed in communication with him through the kindness of Mr. Maganlal Dalpatram. My only regret is that I had not the advantage of his invaluable assistance from the beginning of my work. कई प्रकारकी सूचनायें जो मैं कई हिस्सोंके छपनेके समयसे जमा कर सका हूँ तीसरी परिशिष्टमें मैंने संकलित (दर्ज) की हैं. इनमेंसे कितनीक सूचनाओंके लिये मैं मुनि महाराज श्री आत्मारामजी—आनंदविजयका आभारी हूँ! जो हिंदुस्तानभरमें जैन समुदायके विख्यात और परम पूजनीय साधु हैं! और जो अन्य पुस्तकोंके अतिरिक्त हिंदुस्तानी भाषाकी दो बहुत उपयोगी पुस्तकों—जैनतत्त्वादर्श (जिसका वर्णन २७६ के नोटमें है.) और अज्ञानतिमिर भास्करके कर्त्ता हैं. इनसे पत्र व्यवहार मिस्टर-मगनलाल दलपतरामकी कृपासे हुआथा. मुझे शोक केवल इतनाही है कि, मैं उनकी अमूल्य सहायताका लाभ अपनी रचनाके प्रारंभसेही नहीं उठा सका !

यह महाशय संस्कृतके भी योग्य विद्वान् हैं. इन्होंने इसी पुस्तकके टाइटल पेज पर आपके विषयमें संस्कृतमें जो श्लोक लिखे हैं वह क्रमशः नीचे प्रकाशित किये जाते हैं.—

दुराग्रहध्वान्तविभेदभानो ! हितोपदेशामृतसिन्धु चित्त ! ।

सन्देहसन्दोहनिरासकारिन् ! जिज्ञोक्त धर्मस्य धुरन्धरो सि ॥ १ ॥

अज्ञानतिमिरभास्कर- मग्नाननिवृत्तये सहृदयानाम् ।

आर्हत्तत्त्वादर्श ग्रन्थमपरमपि भवानकृत् ॥ २ ॥

आनन्दविजय ! श्रीम-आत्माराम ! महामुने ! !

मदीयनिखिलप्रश्न-व्याख्यातः ! शास्त्रपारग ! ॥ ३ ॥

कृतज्ञताचिन्हमिदं ग्रन्थसंस्करणं कृतिन् ! !

यत्नसम्पादितं तुभ्यं श्रद्धयोत्सृज्यते मया ॥ ४ ॥

एवं दूसरी दफा गुजरात, काठियावाड, मालवा, मेवाड, मारवाड, मध्यप्रदेश, राजपुताना, पंजाब प्रभृति अनेक देशोंमें विचर जैन धर्मकी तार घोषणा करते हुए-
विक्रम संवत् १९५० को आप अमृतसरमें पधारे, यहांपर मुंबईकी “दी-जैन एसो-
सिएसन ऑफ इंडिया” के द्वारा आपको चिकागो (अमेरिका) का पत्र मिला
जिसमें इसकी सन १९९३ में होनेवाली सर्व धर्मगुरुओंकी पार्लिमेंट (परिपद्) में उप-
स्थित होनेके लिये आपसे प्रार्थना की गई थी. परन्तु समुद्र यानके बिना उपायांतर
नहीं होनेके कारण आपने जानेके लिये सर्वथा अनिच्छा प्रकट की. वहांसे द्वितीय
पत्रके आनेपर उनके लेखानुसार अपने दो फोटु और संक्षिप्त जीवनचरित्र एवं
एक निबंध लिखकर भेज दिया. (यह निबंध चिकागो प्रश्नोत्तर इत नामसे लाहोरमें
छपा है.)

दी वर्ल्ड्स पार्लिमेंट ऑफ रिलिजन्स (The worlds Parliament of Religions) नामकी पुस्तकके २१ पृष्ठमें आपका फोटु देकर लिखा है कि—No man has so peculiarly identified himself with the interests of the Jain Community as Muni Atmaramji. He is one of the noble band sworn from the day of initiation to the end of life to work day night for the high mission they have undertaken. He is the high priest of the Jain Community and is recognised as the highest living authority on Jain Religion and literature by Oriental Scholars
जैसी योग्यतासे मुनिश्री आत्मारामजीने अपने आपको जैन धर्मके हितमें अनुरक्त किया है ऐसे किसी महात्माने नहीं किया। संयम (मुनिव्रत) ग्रहणके दिनसे लेकर जीवन पर्यंत जिन प्रशस्त महाशयोंने रात्रि दिवा सहोद्योगी रहनेका नियम किया है उनमेंसे आप एक हैं. जैन समाजके आप परम आचार्य हैं. एवं प्राच्य विद्वानोंने जैन धर्म तथा जैन साहित्यमें आपको सर्वोत्तम प्रमाण माना है।

अमृतसरमें कुछदिन निवास कर आप जंडियालामें आए. इन लोगोंके शुभ पुण्यके उदयसे चतुर्मास आपका यहां परहीं हुआ. चतुर्मासके अनन्तर शहर २ ग्राम २ में निरंतर भ्रमण कर दो वर्षतक आपने पंजाब देशके ही सौभाग्यको बढ़ाया !

आपकी धर्मयात्राके विषयमें विशेष कुछ न कहकर इतनाही कह देना पाठ-
कोंके लिये सन्तोषकर होगा कि, विस हजार स्त्रीमनुष्योंका धर्म पथपर चला देनेके

सिवाय बहुतसे डुंदक साधुओंको भी आपने जैन धर्मकी प्रशस्त नौकाका कर्णधार बनाया !

सत्यही आपके उपदेशका प्रभाव कुछ अलौकिक था ! इसकी कृपासे वधोंसे लगे हुए हृदय मंदिरोंके विकट ताले खुल गये, कपाटोंकी प्रौढ़ सांकलें समूहोन्मूलित होकर गिरपड़ी, जैन धर्मकी अमली सूरत नजर आने लगी, इसके वदनकी झुर्रियां दूर होगईं चेहरेपर आसमानी नूर टपकने लगा, सचमुचही जैनधर्मकी कायाको आपने एकदम पलट दिया ! पाठकोंको इतना और भी स्मरण रहेकि, अमृतसर, होशियारपुर, अंबाला प्रभृति शहरोंमें आपके सदुपदेशसे बनेहुए जैन मंदिरोंकी प्रतिष्ठाके समय आपके पधारने पर वहांके लोगोंने जो उत्साह प्रगट कियाथा वह लेखनीसे बाहिर है !

विक्रमाब्द १९५३ ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीयाको आप गुजरांवालामें पधारे। क्योंकि, इसनगरकी शोभाको बढ़ाये आपको बहुत समयहो चुकाथा। आपके स्वागतके लिये वहांके निवासियोंकी प्रेमभरी प्रार्थनायें भी बहुत आचुकी थीं। इनलोगोंसे बहुत समय पाईले आपने यह भी कहरखाथाकि, अंतमें सर्वदा हमने आपलोगेंकेही पास निवास करना है। निदान महात्माका यह वाक्य सत्यही पापाण रेखाकी उक्तिसे उपमित हुआ !

गुजरांवालामें आते समय मार्गमें आपको ज्वर सा आने लगगया था। आपको स्वागतसे इन लोगोंको जो आनंद हुआ वह सर्वथा अवर्णनीय था ! इनके उत्साहकी उमंगोंका आज कुछ पारावार नहीं था ! परंतु यह उमंगें शीघ्र ही नाश होनेवाली हैं ऐसा जान प्रकृति इनके भाग्यकी खूब हँसी उड़ातीथी। हंत। विधाताने इनके प्रारब्ध कर्मका चित्र कहीं निरालेमे ही बैठ कर खिंचाया ।। एक तर्फ तो देवलोकेसे बहती हुई मुर धुनी की निर्मल धारामें स्नान करनेका सौभाग्य इन बराकोंको प्राप्त हुआ है, दुसरी तर्फ दुःखकी घोर वृष्टी करनेके लिये विरहके भाँपण बादल चारों तर्फसे इनके शिरपर घिर रहे हैं।

“अन्तिम उपदेश”

नगरमें प्रवेश करनेके अनंतर शरीरके शिथिल होने परभी आप धर्मोपदेशसे नहीं रुके। सम्पमंडलके योग्यता पुरस्सर बैठ जानेके बाद आप देव, गुह और धर्मके गुह रहस्योंका सारगर्भित विवेचन करने लगे। यह आपका भारतवर्षके लिये अंतिम उपदेश है। प्यारे पाठकों। आपके सदुपदेश रूपविणाकी ध्वनी संभव है कि, फिर भारतके सौभाग्यमें न होगी। जैन बांधवों। चेतों। अब चेतनेका समय है, शायद है कि, फिर ऐसा व्रक्षनाद आपके कर्णरंध्र तक न पहुंचे। उठो। परलोक यात्राके लिये कुछ पापेय बांधवों। क्या माझम ! ऐसा मुलम समय फिर न

मिले ! आओ महर्षिकी उपदेशबीणासे निकलते हुए ईश्वरीय आलापका अध्ययन करें ! क्या जाने ! ऐसे दयालु अध्यापकके दर्शन फिर न हों ! !

देव, गुरु और धर्मके वास्तविक स्वरूपको निरूपणकर आपने व्याख्यान समाप्त किया !

“शरीर त्याग”

प्यारे पाठको ! ज्येष्ठ शुक्ल अष्टमीकी रात्रि है, तारामंडलसे विभूषित चंद्रमा प्रीय रमणीके सौंदर्यको निरंतर बढ़ा रहा है, इस रात्रिका बाह्य दृश्य तो बहुतही शांत और मनोहर है, परंतु अंतरीय चित्रमें तो बड़ी ही भीषणता और कुटिलता भरी हुई है ! नित्य कृत्यको समाप्तकर महात्मा शयन करगये हैं ! वारां वजेका समय है. चारों तर्फ शांतता और निश्चलता के राज्यकी सत्ता व्याप्त हो रही है. कापर मृत्युमें साहस नहीं कि, महर्षिके विश्वव्यापी तेजका एकदम सामना करसके। इसलिये गुप्तरूपमें ऐसे समयपर धीरे धीरे अपना कुटिल जाल फैलाने लगी ! ओहो ! निर्भयमुनि शौचक्रियासे निवृत्त हो मृत्यु देवीके स्वागतके लिये बैठ गये हैं ! शरीरकान्ति चंद्रशेभाको हँस रही है ! आहा ! मुखसे अर्हन् शब्दकी पवित्र ध्वनि निकलने लगी ! अभी समय कुछ बाकी है। सामने बैठा हुआ शिष्यपरिवार अर्हन्का नाद सुन रहा है ! ओहो ! समय पूरा हो गया। घंटी बजी। ओ भाई अब हम जाते हैं। अर्हन्। इतना कहतेही हँस चल दियो। ! इसका नाम है सच्चा और सार्थक जीवन।

महर्षे ! तेरा जीवन सफल है। तेरे नाम पर संसार भरकी समस्त विभूति भी न्यूँछावर कर दी जावे तो थोड़ी है। धन्य हैं वह नेत्र। जिन्होंने तेरा दर्शन किया है, वह कर्ण सफल हैं। जिन्होंने तेरे उपदेश तूर्यके मधुर रवको सुना है. उस माताको सहस्रशाः धन्यवाद है जिसने। तेरो जैसे रत्नको पैदा किया था. मुने। तेरे शाश्वत वियोगका आज किसे दुःख नहीं। तेरे जैसे अमृत्य रत्नोंसे यह वसंधरा आज शून्य होचली है।

प्यारे पाठको ! आओ। महात्माओंकी कदर करनी सीखें ! महात्माओंके यहां तेरे मेरेकी दुर्गंध नहीं हैं ! इनके दरबारमें सबको समान दृष्टिसे निरीक्षण किया जाता है ! संभव है कि, इस लेखमें जैन शब्दको देख बहुतसे क्षुद्राशयके महाशय कुछ नाक भी चढ़ावें ! परंतु वे अभी कूपके दादुर हैं ! इन्हें समुद्र-जलकी हवा नहीं लगी ! प्राकृत विद्यालपमेंसे अभी इन्हें बहुत कुछ सीखना बाकी है। ये अभी शब्दोंके ही गोरख धंदमें पड़े हैं ! लक्ष्य प्राप्तिके लिये अभी

इन्हें बहुतसे संग्राम करने बाकी है। महात्माओंके विशाल भुवनमें प्रवेश करना इन्होंने अभी सीखाही नहीं। अस्तु ! अब मैं अपने पाठकोंका ध्यान फिर पूर्व चित्रकी तर्फ आकर्षित करता हूँ.

मुनि सदैवके लिये वसुधा देवीकी गोदमें सो जाते हैं। रात्रिका मनोहर रूपभी भयानकतामें परिणत हो जाता है चंद्रमा इस घटनाको लोकांतरमें खबर देनेके लिये अस्ताचलपर पहुंच गया ! शीतरस करुणाके रूसमें बदल गया !

प्रातःकाल होते ही महर्षिके शाश्वत वियोगकी तारे स्वर्गों तर्फ खडक गईं हुकानें बंद करदी गईं। कार व्यवहार बंद होगए। कहां तक कहूं। कुछ समय तक करुणारसकाही शासन चलने लगा।

लो अबदश व्रजगए। सुंदर विमानमें सुसज्जित है महर्षि जा रहे हैं। सहस्रों ही स्त्रीमनुष्यसाथमें हैं, आओ! आपनेभी उस गीतको गातेहुए साथ साथ चलें जिसको महर्षि प्रेमसे गायावा सुनाकरते थे.

हमेशाहके लिये रहना नहीं इसदारे फानिमें
कुछअच्छे कामकरलो चारदिनकी ज़िदगानीमें। १।
बहालेजायगा इकदिनयह दरयाए फना सबको
रूकाबट आनहीं सकती कमी इसकी रक्षानीमें। २।
क्यामिस जानहींसब कूचकार जायेंगे दुनियासे
कोइ बचपन कोइ पीरी कोइ अहदे जवानिमें। ३।

॥ इति ॥

धर्म.

लेखकः—चंदन मल नागौरा, छेटी सादड़ी (मेवाड़)

प्रिय पाठक ! धर्मकी शोभा अधिकाधिक है. इस गहन विषय को ध्यान रख कर स्थिर चित्त रख कर ज्यों ज्यों विचार श्रेणी बढ़ाई जाय त्यों त्यों आत्मा का हित होता जाता है.

धर्म साधन मोक्ष में लेजानेकोदूत रूप है और जो परलोक हितार्थ धर्म साधन से उद्वेग याता है वह मानो अपने अक्षय सुख को क्षीण करता है। जो किसी भव्यात्माको शुद्ध निर्मल धर्म संबंधी तत्व जानने कि जिज्ञासा होतो प्रथम हठ, कदाग्रह, कुटिलता आदि शत्रुओंका त्याग कर विकथा को छोड़ धर्मोपार्जनार्थ आध्यात्मिक कथाओंमें प्रवृत्त रहे, कि जिस से परलोक संबंधी भी कुछ हित हो. हे मोक्षार्थी प्राणी धर्म साधने के लिये तेरी वृत्ति ऐसी शुद्ध और शांत रखना कि जैसे सोनेको जिस तरह नमाया जाय उसी तरह नम्र होता जाता है, इसी मुवाफिक कोई सत्पुरुष हित शिक्षा के वचन कहे तो उसके साथ ऐसी सरलता और मृदुता रखना कि शिक्षा दाता का मन तेरी तरफ रजामंद रहे. इसके लिये खूब याद रखोकि “विनय धर्मस्य मूलं” विवेक धर्मका मूल है, वास्ते गुणवंत प्राणीका विनय, बैयावच्च करनेसे विमुख रहोगे. तो धर्म मूल (विनय) प्रायः नष्ट हो जायगा—इसके लिये कहा है किः—

गुणवंत सेती वंदना, अवगुण देख मध्यस्थ;

दुखी देख करुणा करो, मैत्री भाव समस्त ॥ १ ॥

इस अनुपम दोहेका तात्पर्य हमेशा ध्यान में रखना चाहिए कदापि शिक्षादातासे श्रवण करने वाला अधिक गुणवंत हो तोभी अपने को अल्पगुणी समझ कर अहंकार से अटकना और मान को चतुर्गती संसारको दुःखकी खान समजना. कहा है कि

जन्म दुःखं जरा दुःखं, रोगाणि मरणाणिय ॥

अहो दुखो हुं संसारे, जध्य य किं संति जंतुणो ॥ २ ॥

इत जन्म जरा रूप संसार में जन्म लेते दुःख, मरणार्थीन होते दुःख, रोग आवे दुःख, धन प्राप्तमें दुःख, व्यय करते दुःख, स्त्री पुत्र सगा संबंधी कुटुंब परिवारादि में दुःख, और थोड़े में कहें तो सुख मात्र तो संत पुरुषों में निवास कर बेठा है. है सुख ! तुझे शास्वता सुखकी लालसा हो तो शुद्ध धर्म को अंगीकार कर और जन्म जरा मृत्यु रूपा दावा नलसे पृथक रहकर साध्य बिंदुका साफल्य प्राप्त कर. बिना धर्मप्राप्तिके विषय सुख जो किपाक के फल मुवाफिक हैं वह तुजसे तटस्थ नहीं

रहेंगे और जहां तक विषय रूपी दैत्यका जोर बना रहेगा, वहां तक सुखमय नगरी रूपी मोक्ष के दरवाजे में तुझे हर्गिज नहीं जाने देगा तो तू विषयरूपी वैरी के क्षणिकसुख देखकर तरुणी के तरंग में क्षण मात्र इन्द्रिय सुख से तृप्ति पा कर चपल परिणामी निःधर्मों क्यों होता है? यह सर्व नरक में लेजाने वाले हैं, अखीर में भाई ब्हेन बेटी पुत्र मित्र स्त्री मावाप कुटुंब परिवार धन यौवन वैभव आदि जो तृष्णा और विषयके बीज हैं, वे सब यहीं रहने वाले हैं. और आत्मा तो सिर्फ पुण्य व पाप को साथ लेकर सिधायगा,

आया है सो जायगा। पाठक राजा रंक फकीर ॥

कीई जायगा पालखी। कीई बंधे जंजीर ॥ ३ ॥

हे सुखेच्छक। अब तुझे जिस तरह जाना मंजूर हो वैसा विचार कर पांलंखी भी मिल सकती है और जंजीर भी तैयार रहता है, इसपर एक द्रष्टांत है कि:—

कुवा. व. वावड़ी में पानी की आवश्यकता होनेपर खनन कराया जाता है. और खनन से पानी की सीर निकलने पर आत्मा तृप्त होता है. इसी तरह मनुष्य देह रूपी कुवा वावड़ी में खनन रूपी उद्यम कर धर्म रूपी जल (अमृत) प्रगटाय जावे तो जैसे जलसे तृप्ति हुई इसी तरह मोक्ष रूपी सिद्धि जो तृप्ता व्याप्त है वह तृप्ता धर्मरूपी जलसे शांत होगी. इसी तरह किसी नगरका राजा सुख मय शयामें आनंद पूर्वक सो रहा हो और उस समय विषयांध होनेसे याचक लोगोंके गीत श्रवण करता हे मगर उसका सारांश समझता नहीं, जैसे वेश्याका गायन श्रवण करने वाला मनुष्य (कितनेक) मतलब समझे बिना “ आहा हा ? क्या उमदा है ? वाह वाह !! ” कहने मे रह जाता है। इसी तरह देहरूपी नगर में आत्म तुल्य राजा विषय में मदान्ध होकर याचक रूपी लेखक का गीत (लेख) श्रवण न करे तो फिर हाथ गृहे हुवे रत्नचिंतामणी को मुफ्त में खोता है. वास्ते हे शुद्धात्मा ! जो तुझे संपूर्ण सुखभोक्ता होना हय तो धर्म साधन करनेमें मत चुकना.

कदापि धर्मकार्य में अनिवार्य विघ्न भी प्राप्त हो जाय तो “श्रेयासोबहु विघ्नानि” यह सूत्र स्मरण रखके विघ्नोंकी परवाह न करके धैर्य रखकर धर्म साध्य किये जाना उत्तम है. जैसे व्यवहार में एक गांवसे दूसरे गांव जाने की भयंकर वन के डर से व तत्कर लुटेरों के भयसे, सामंत योद्धा व हथियारादि का उपयोग करके जंगलसे पार होना पडता है, इसी तरह मोक्ष रूपी नगर जाने को भयंकर अटवी रूपी विघ्न आते हैं. उनकी क्षमा रूपी हथियार से धर्मरूपी सिपाहियों को साथ लेकर हृदयके धैर्य से मोक्ष नगरीमें जाओ. और भय मत गीनो और हमेशा धर्म करनेमें उद्यम वंत रहा करो. हे प्रियात्मा ! आप जानते होंगे कि अपने पूर्वजों धर्म कार्य आते तो

उन विघ्नों को तृण समान गीन कर प्राणांत कष्ट से भी धर्म साध्य से कभी विमुख नहीं होते थे.

आदर्श्वर भगवान को बारह महिनेतक अहार न मिला. श्री शातिनाथ स्वामी-ने जीव मेघरथ राजा एक पारेवा (कवूतर) के लिये अपनी देह सिंचाण पक्षी को अर्पण करते हुये प्रतिज्ञा से विमुख नहीं हुये. श्री पार्श्वनाथ स्वामी को मेघमाळी ने केतना परिसह दिया और श्रीमन् शासनोपकारी वीर परमात्मा के परिसह सहनताका तो कोई वर्णन ही क्या कर सक्ता है ? गोशाला, शूलपाणी, चंड कोर्साक ने जिन्हें तल वेदना दी और कानोंमें खीले ठोकने वाले ग्वाल ने भी संपूर्ण परिसह दिया, गर अपनी प्रतिज्ञा से तनिक मात्र भी अलग नहीं हुये. इसी तरह गजसुकमाल, रुंधाचार्य मैतार्य मुनि आदि सत् पुरुषोंके द्रष्टांत शास्त्रोंमें मौजूद हैं. अपनी अखंड तिज्ञा से उक्त महात्मा वर्ष सिद्धी यह को पहुंचे हैं वास्ते हे आत्मन् ! तुझे भी सिद्धी ह प्राप्ति की इच्छा हो तो धर्म साधन से क्षण मात्र भी विमुख मत रहना.

जैसे भयंकर महा अठवी में घर, दरिद्री को वैभव, अंधकार में उद्योत, और रुधिर भूमि में पाणी यह दुःख से और कष्ट सहन करनेसे प्राप्त होते हैं, इसी तरह ह अमृत्य मनुष्य देह चौराशी लाख जिवायोनि में कष्टसे प्राप्त होता हैं. अत्युत्तम नम प्राप्त होनेपर भी जो धर्म साधन से विमुख रहोगे तो जैसे एक गंधर्व चंदन का र सहन करता है मगर उसकी सुगंध लेने को भाग्यशाली नहीं होता, इसी तरह परमा का डोल करने वाले मिथ्यादृष्टी धर्मकी खुशबू नहीं ले सके, और गंधर्व की ह अपना जन्म व्यर्थ खो देते हैं कहा हैं कि:—

चोशठ दिवा जो बले, बारा रवि उगंत ॥

उस घर तो भी अंधार है, जस घर धर्म न हुत ॥ १ ॥

धर्म बिना अंधकार तुल्य देह होजाती हैं और धर्मयुक्त मनुष्यों कि देह उद्योत रक कही जाती है,

वास्ते हे प्रिय वाचक वृंद, विषयादी वैरीयों का साथ छोड कर धर्म सखा संगति में चित स्थिर करो.

चला विभूति: क्षणभंजी यौवनम्, कृतान्तदन्तान्तर वार्ति जिवितं॥

धाप्य वश्यं परलोकसाधने, अहो नृणां विस्मय कारी चेष्टितं ॥ १ ॥

भावार्थ पाठकवर्य ! विभूति धन दौलत पैसा पुत्रादि सर्व नाशवंत क्षणिक र्थ है, और जोवन क्षणभंगर है आज जो रंग है वह कल नहीं रहेगा. बाल्यावस्था वस्था और अंतिम वृद्धावस्था का अनुभव करने से जोवन की क्षण भंगुरता

अवलोकन होजाती है, और जिवितव्य तो यम राजा के हाथ में है. माता पिता कहते है हमारी संतान बड़ी होरही है और यमराज कहते है कि हमारे दांत निचे आरही है. इधर अपन कहते है कि पुत्र पांच वर्षका हुआ. इधर आयुष्य में पांच वर्ष कम होंगे है ऐसी अस्थिरता होने परभी जो मनुष्य परलोक के हितार्थ भी धर्म साध्यार्थ अवज्ञा करते है उन पुरुषोंकी श्रेष्ठा और विषय लालसा आश्चर्यजनक है.

विषय सुख—काम भोगका रस, यह तो भोग भोगने तक ही मधुर है और तत् पश्चात् अप्रियता होना स्वाभाविक है. भोजनका स्वाद भूख लगने पर जीमने तक ही मधुर है परंतु धर्म की मधुरता तो चिरकाल स्थायी है. वास्ते काम भोग के रसमें लित होकर धर्म साध्य से विमुख रहना अनुचित है. हे बंधु ! तुझे अक्षयामृत समान मधुर मीठे और सात्विक रस का स्वाद लेना हो तो धर्म साधन के लिये कमर कसकर तैयार हो जा और मनुष्यत्व प्राप्ति का साध्य विंदु साध

भोगे रोग भयं सुखे क्षय भयं । वित्तेऽन्धियम मृद्ध्यम् ॥

दास्ये स्वामिभयं गुणे खलभयं । वंशे कुयोपिद्ध्यम् ॥ १ ॥

माने म्लानि भय जये रिपुभयं । काये कृतांताद्ध्यम् ॥

सर्वे नाम भयं भवेत्त भविना । वैराग्यमेवाऽभयम् ॥ २ ॥

हे सज्जन तुझे स्त्री के अधर रूप स्वाद से तरुणीकी युवावस्था से सुख उत्पन्न होता है, मगर यह कामिनी के प्रिय सुख तो वृद्धावस्था में नष्ट हो जाते है और भोगादि से अनेक प्रकार की व्याधियों प्राप्त होती है और जो विश्वमें नाना प्रकार के सुख हैं जिन्हे प्राणी अखंड आनंद के प्रवाह तुल्य मानता है, जैसे कि धन दौलत पुत्र परिवार मकान महेल वाग वगीचे कनक कामिनी और कीर्ति गाडी मोटार और वग्गी जो विविध प्रकार की वस्तुएं संसार में आनंद तुल्य मानी गई हैं वे भी अंतिम नाश होने वाली हैं, और द्रव्य आभूषणादि में अग्नि प्रज्वलित होने से प्रायः नष्टता का भय, तस्कर लुटेरों कि चिंता और अंतिम राजा का भय होता है, नौकरों करनेमें अपने मालिक का भय रखना पडता है; क्यों कि अल्प भूलचुक में भी पगार की न्युनतादिका खयाल रखना जरूरी है इसी तरह गुणों खल का भय, और वंश में कुनारी का भय, जो व्यभिचारणी हो मान में प्रायः नष्टता भय, जय प्राप्ति में दुश्मनों की चिंता शरीर को बिना अग्नि दग्ध बनाये देती है, और देह के विषे यम राजाका संपूर्ण भय रहता है इस तरह संसार में सर्व भय युक्त पदार्थ हैं, निर्भय तो एक धर्म है (वैराग्य है) कि जिस की प्रशंसा अनिर्वचनीय है. कहांतक कथन किया जावे !

हे धर्मेच्छक बंधु ! धर्म कैसा है कि कपट रूप पर्वत को क्षम करने में वज्र समान है, ऐसे धर्म रूपी वज्र को त्याग करने वाला कपटरूपी पुरुष अवश्य नरकाधिकारी होता है, धर्म ऐसी वस्तु है कि यानो मोक्ष रूप नगर की नीम न हो, पुण्य रूपी महलकी शोभा न हो, शीवपुर रूपी स्थान की भाँति न हो ! संपत्तियों का स्थान, रत्नोंका भंडार, चरित्र रूप हीरे रखनेको पात्र, अगाध आनंद के झरो तुल्य मन बांछित दाता कोई हो तो एक धर्म है.

जन्म लेना और मरना यह तो संसार का खास नियम है परंतु मनुष्य रूपी वृक्ष के मोक्षरूपी फल लगाने को धर्म रूपी जल सिंचन करके शीवपूर रूपी फल हाथमें लेकर अखंड आनंदमयामृत का पान करनेका उद्यम करनेमें कटिबद्ध हो. भय समद्वयी बंधु ! आयुष्य जल तरंग जैसा नाशवंत है. ऐसा होनेपर भी विषय-लुब्ध जन नहीं जानते कि यह द्रष्टीगोचर होते नष्ट होने वाली विषुत की तरह मार्ग का अवलोकन करने वाली गल्वर आयुष्य नाशवंत है, इसी तरह शरीर मांस विष्टा लोही मलमूत्र हाड और त्वचासे बना हुआ पींजर ! है, इस पींजर को बाह्याढंबर से शृंगारना यह तो अस्थिर शृंगार है, और इन बाह्य शृंगारों से सिद्धी यह प्राप्त होना असंभवित है. तो इन शृंगार के साथ साथ आप को मोक्ष की इच्छा है तो, जैसे घर मकान महल को काच फानुस आदि नाना भाँतिकी रोशनीसे अलंकृत किया जाता है, इसी तरह शरीर रूपी महलमें संतोष रूपी फानुस लगाकर धर्म रूपी शोभाप्रद झाड, गटका, कर, ज्ञान रूपी इलेक्ट्रीक लाइट (बिजलीकी रोशनी) से हृदय तट पर उजियारा करके अपने सिद्धी यह को प्राप्त करो. और हे वीरनरो ! भवो भव रूपी स्वयंभूरमण में पर्यटन कराने वाले राग द्वेष रूपी तस्करों के साथ— क्षमा शीघ्र, संतोष, दान, तप, निष्कपटता, मृदुता-और सरलता रूपी शस्त्र धारण करके आत्मसुखघातिक दुश्मनों का संहार करने में तत्पर होजाओ. क्यों कि राग मोह यह सद्गतिमें जाने वाले के लिये लोह की सांकल तुल्य है कि जिस से बंधे पीछे छुटना अशक्य होजाता है. और द्वेष नरकोवास में निवास कराने को दूत रूप है, मोह संसार रूपी समुद्र की धुतरोंमें परेभ्रमण कराने की प्रतिज्ञा रूप है, कपाय अग्नि की तरह अपने आश्रित रूपी मुक्त्य को दहन करता है, और क्रोध मान माया व लोभ के लिये तो कहांतक कथन करे, वाचकवृंद को जिज्ञासा हो तो अन्य शास्त्रोंके अवलोकनसे ज्ञात कर लेवे.

हे मोक्षार्थी आत्मा अक्षय सुखकी इच्छा हो तो अविनाशी उपाय रूपशास्त्रोंसे निरंतर सुद्ध करके धैरियोंका पराजय करना और सत्य शरणभूत धर्मके स्वाधीन

होकर आत्मानन्दमें रमण करना, कि जिससे शाश्वत आनन्दमय पुष्कळ सुखप्राप्ति प्राप्तिही शरणभूत हो.

हे धर्माभिमानी सज्जन ! हर एक जीवको पूर्वमें स्वर्गादिके सुख प्राप्त हुवे होंगे परंतु तृष्णा देवी तृप्त नहीं होती जब स्वर्गसुखसेभी अधिक आनन्दकी तृप्ति न हुई तो मनुष्य सुखसे तो क्या तृप्ति होनेवाली है वास्ते, हे, पाठक ! अब तो अखंड आनन्दके ज़रे और मोक्षसुख संप्राप्तिमें सहायभूत ऐसे धर्मरूपी रत्नको गृहण करनेमें कटिबद्ध हो. हे वीर ! जिसको विषय कषायका आवेश हो, तत्त्वकी अश्रद्धा हो, गुणवंत उपर द्वेष हो, जिसको धर्मकी पहचान नहीं, वह धर्मी किस तरह कहला सकता है ?

अलवृत्ता, जिसको तत्त्वकी श्रद्धा हो, जो महाव्रती हो, अप्रमादी हो, प्रभूभक्तिमें लयलीन हो, मोक्षाभिलाषी हो, दयावान हो, और शुद्ध आचारवाला हो, वह मनुष्य धर्मात्मा कहा जायगा. वास्ते, हे मुझ पुरुषो ! तुम्हे उंचे पट्टपर पहुचना है तो, किसी की निंदा करना छोड़ दो, गुणी जनकी प्रशंसा करो, अल्प गुणीपर कभी द्वेष मत करो. और आगम (शास्त्र) का निश्चय करके लोक संज्ञा छोड़ विवेक गृहण करके श्रद्धामें मजबूत बने रहो. और बालकसेभी प्यार करके मृदुवचनसहित हितवार्ता गृहण करो. और निर्गुणीते पापकी वार्ता श्रवणभी मत करो मगर याद रखना कि दुर्जन उपर भी द्वेष करनेकी शास्त्रकार मनाइ करते हैं.

सत्य बोलना, चोरी नहीं करना, अन्याय से अलग रहना, न्यायोर्जित द्रव्य पैदा करना, औरोंकी आशा से पापाचरण नहीं करना, किसी की चुगली न खाना कोइप्रशंसा करे तो गर्व नहीं करना, कोई अपमान करे तो दुर्जनका स्वभाव समझना और धर्माचार्य की सेवामें स्थित रह कर तत्व को जानने की इच्छा रखना, पवित्रता धैर्य निष्कपटता समता शील और संतोष धारण करना येही धर्मी पुरुषों के खास अमूल्य गुण हैं. वास्ते, हे आत्मानंदी ! प्रमाद रूपी शत्रूका विश्वास न करके "महाजनो येन गः संपथा" "पूर्वले अपने हित करने वाले धर्मी पुरुष जिम वास्ते चले उसी सीधी मडक पर चलना" यह धर्मात्मा पुरुषों के लक्षण है.

हे बंधु ! धर्मात्मा पुरुषों की शोभा कहां तक लिखूं ! धर्मी प्राणी सिद्धांत ग्राही समुद्रमें चंद्रमा जैसे निर्मल भवदुःख रूपी ताव के निवारक, पाप रूपी पांडाके त्यागका क्रोध मान माया और लोभ का पराजय करने में समर्थ, संतोष में मदा कुशल, इंद्रिय रूपी तत्सर्गों का दिग्विजय करने में शूरवीर, शील रूप आभूषणसे सुशोभित, सर्व गुण संपन्न, ऐसे अनुपम धर्मात्मा (मुनिराज) पुरुषों की यथार्थ शोभा प्रकट करने

व लिखने से लेखक असमर्थ हैं. अब, पाठकवर्य! आपको उपरोक्त गुणधारण करके गुणीजन होना पसंद है तो धर्म साधन करने से मत चुकना; क्यों कि विना धर्म साधन के जन्म जरा मृत्यु रूपी दावानल जैसे कठिन रोग शांत न होंगे, और धर्महीन मनुष्यों का आयुष्य निष्फल जाता है और धर्मचुस्त मानवों का आयुष्य स्थिरता रखने से अंतमें सुखका भोक्ता बनता है.

व्यवहार में अस्थिर देह को पोशने के लिये उत्तम उत्तम कपड़े खरीदे जाते हैं, और जमाने मुवाफिक कोट आदि सिलवाकर पहने जा रहे हैं, खुशबूदार तैल इत्तर से भगज को तर किया जाता है, और उपर सोना चांदी जवहेरात माणक-पन्ना आदि से शरीर को शोभाप्रद बनाते हैं, यह व्यवहार दृष्टी से ठीक है परंतु साथ ही साथ जन्म जरा मृत्यु टाढने को मन रूपी शरीर के लिये कपड़ा रूपी धर्म खरीद कर क्रिया रूपी कोट पाटलून सिलवाकर शील रूपी आभूषण पहन कर, ज्ञान, दर्शन, चारित्र्य रूप मोती माणक पत्ते खरीद कर, संतोष रूपी सुगंधी से आत्म-तृप्ति करने का प्रयत्न करोगे, तो परभव के लिये कुछ किया कहा जायगा, और इतना करनेसे ही शीवपुर में मोक्ष सुखका भोक्ता हो सकेगा; नहीं तो फिर किस गतिमें जाना पड़ेगा, इसका विचार वाचकश्रृंग की बुद्धि पर छोड़ता हूं.

कहा है कि—

अभ्यासेन क्रिया सर्वा अभ्यासात् सफल कला ।

अभ्यासाद् ध्यान मौनादि किमभ्यासस्य दुष्करं ॥ ३ ॥

શ્રી પાર્શ્વ જિન સ્તવન.

સ્તવનાર-મહોપાધ્યાય શ્રીમહા યશોવિજયજી.

(રાગ ધમાલ)

ચિદાનંદ ધન પરમ નિરંજન, જનમનરંજન દેવ, લલના;

વામાનંદન જિનપતિ યુષ્ણિયે, સુરપતિ જસકેરે સેવ,

મનમોહન જિનજી ભેટિયે હો.

૧

જાઇ જૂઠ્ઠી અંપક ફેટકી, દમણો ને મયકુંદ, લલના;

કુંદ કુંદ રૂચિ સુંદર જોડી. પૂજિયે પાસ જિણુંદ,

મન મોહન ૨

કેસર ઘોળી ઘસી ધન અંદન, આનંદ ધનસાર, લલના,

પ્રભુકી પૂજા કરો મન રંગે, પાઠ્યે પુન્ય સદ્ગાર,

મન મોહન ૩

અંગે અંગી આંગી બનાવી, અવંકાર અતિસાર, લલના;

દ્રવ્ય સ્તવ વિધિ પૂરણુ વિરચી, ભાવિયે ભાવ ઉદાર,

મન મોહન ૪

પરમાતમ પૂરણુ ગુણ પ્રત્યક્ષ, પુરુષોત્તમ પરધાન, લલના;

પ્રગટભાવ પ્રભાવતી વસ્ત્રભ, પું જ્યો સુગુણ નિધાન,

મન મોહન ૫

જો તુજ ભક્તિ મોરી મુજ મન, વન વિચરે અતિ ચિત,

પંદુરિત-ભુજંગમ બંધન ત્રે, તો સધજો જગમિત

મન મોહન ૬

તુજ આણા સુરવેલી મુજમન, નંદનવન જિહાં રૂદ, લલના;

કુમતિ કદાચક કંટકે શાખી, સંભવે નહિં તિહાં શૂદ,

મન મોહન ૭

ભક્તિરાગ તુજ આસારાધન, દોષ ચક્ર સંસાર, લલના;

સહસ અદાર અંગ રથ ચાલે, વિધન રહિત શિવધાર,

મન મોહન ૮

ગુરૂ ઉપદેશે જો મુજ લાગ્યો, તુજ શાસનનો રાગ, લલના;

મહાનંદપદ ખેંચ લહેજો, જ્યું અણિ કુસુમ પરાગ,

મન મોહન ૯

બાહિર મન નિકસન નહિં ચાહત, તુજ શાસનમાં લીન, લલના;

કમગ નિમગ કરી નિજપદ રહેવે, જ્યું જલનિધિ જલમીન,

મન મોહન ૧૦

ઝારનકી ગણતી ન પાવું, જો તું સાહેબ એક, લલના;

શળ-વાસના દદ નિજ મતકી, જ્યું અવિચલ ટેક—

મન મોહન ૧૧

મુજ તુજ શાસન અનુભવકો રસ, ક્યું કરી જાણે લોગ ?, લલના;

અપરિણીત કન્યા નવિ જાણે, જ્યું મુખ દેત સંયોગ.

મન મોહન ૧૨

૧ જોની. ૨ પુષ્કળ. ૩ પ્રભાવતી રાણીના પ્રાણપ્રિય શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુજી. ૪ મયુરી (મોરલી-દેવ) ૫. પાપરૂપ સર્પના. ૬ કંપવેલી. ૭ પ્રગટ ચંદ. ૮ કંટાળા. ૯ જોમ તેમ આ-ગાનું પાલન. ૧૦ જોમ ભમરો પ્રુષ્પના રસને ખેંચી લે છે તેમ. ૧૧ નહિં પરણેલી. ૧૨ દંપતી.

- તું સાહેબ હું સેવક તોરો, એ વ્યવહાર વિભાગ, લલના;
નિશ્ચય નયમત દોનુ વચ્ચે, હે નહિં બેદકો લાગ. મન મોહન૦ ૧૩
- મન વચનાદિક પુદ્ગલ ન્યારો, ન્યારો સકળ વિભાવ, લલના;
શુદ્ધ ડબ્બ શુભ પર્થાઈ ઘટના, તુજ સમ શુદ્ધ સ્વભાવ. મન મોહન૦ ૧૪
- તું ઘટ અંતર પ્રગટ બિરાજે, જ્યું નિર્મલ મણિકાન્ત, લલના;
ખાહિર હુંદત મૂઠ ન પાવે, જ્યું મૃગમદ મૃગ જાન્ત. મન મોહન૦ ૧૫
- શુભકાણાદિક ભાવે મિશ્રિત, સમમાહે તુજ અંશ, લલના;
ખીરનીર જ્યું મિત્ર કરત હે, ઉજવળ અનુભવ હસે, મન મોહન૦ ૧૬
- આતમજ્ઞાન દશા જળ જાગી, વૈરાગી તુજ જ્ઞાન, લલના;
સો પાવે જ્યાં રતનપરીક્ષા, પેખત રતન પ્રધાન, મન મોહન૦ ૧૭
- પુન્ય પ્રકૃતિ દેવનકો^૨ કારણ, મૂઠ લહે નહિં ધર્મ, લલના
જ્યું પીરો કોઈ અધ ન માને, લલત ન અંતર મર્મ, મન મોહન૦ ૧૮
- ગંધ રૂપ રસ ઋસ વિવર્જન, ન ધરે તિહાં સંકાળ, લલના
આજીવનનાર^૩ અશરીર અવેદી, તું પ્રભુ શુદ્ધ પ્રમાણ, મન મોહન૦ ૧૯
- દેવજનાન દશા અવગ્રોધે, લોક લોક પ્રમાણ, લલના;
દર્શન વીર્ય ચરણ શુભધારી, સેવત સર્ગ આહિંસાળ, મન મોહન૦ ૨૦
- સતા શુદ્ધ અશ્પી તોરી, નહિં જગદો વ્યવહાર, લલના;
કહા કહાઈ કુચ્છ કહત ન આવે, તું પ્રભુ અલખ અપાર, મન મોહન૦ ૨૧
- દીપ અંદરવિ અદ્ધગણ કરો, જિહાં પસરત નહિં તેજ, લલના;
તિહાં એક તુજ ધામ બિરાજે, નિર્મલ ચેતન રહેજ, મન મોહન૦ ૨૨
- આદિ રહિત અજરામર નિર્મય, વ્યાપક એક અતંત, લલના;
શુદ્ધ પ્રકૃતિ અકર્ષણ અમાયી, તું પ્રભુ બહુ શુભવંત, મન મોહન૦ ૨૩
- તું માતા તું તાતા જાતા, પિતા બધું તું મિત્ર, લલના;
શરણ તુહિ તુજ સેવા દીજે, દદ કરી તનુ વય ચિત, મન મોહન૦ ૨૪
- પાસ આશ પૂરો અખ મોરી, અરજ એક અવધાર, લલના;
શ્રી નમવિનય વિમુક્ત પયસેવક^૪ જસ કહે બવજસ તાર, મન મોહન૦ ૨૫.

—સંમદ કરનાર મુનિશ્રી કર્પૂરવિનયજી.

૧ મુગ્ધ મુગ્ધો કસ્તૂરી ન પામે તેમ, ૨ દેવગણિનું. ૩ અજન્મા. ૪ સદગ-સ્વા-
ભાવિક. ૫ નિષ્કાપ-કાપ રહિત. ૬ તન, મન, વચન દ્વ-એકામ કરીને. ૭ પંડિત-
૮ ચરણ કમળની સેવા કરનાર.

દેશભક્તિ.

મરશે બળશે પૈસો માટીમાં

બળશે રે...બળશે રે...બળશે રે.....છ

વાવે બીજ જેવાં તેવાં તો

ફળ ફળશે...ફળ ફળશે...ફળ ફળશે રે.....છ

ખાલી હાથે આવ્યો ને તું ખાલી હાથે કરશે—કરશે છ

તારી સાથે કંઈ નહીં આવે દુસ્ત્રીઓ ઘર ભરશે

ઘર ભરશે—ઘર ભરશે રે છ

ધનવાનો તો યયા કેંક પણ કોઈ અમર નવ વરશે—વરશે છ

સ્વદેશભક્તિ વિના અરે જન, કાચ અમર કેમ કરશે ?

કેમ કરશે—કેમ કરશે રે છ

દેશભક્ત ભાભાશા જેવા કીર્તિ મુન્દરી વરશે—વરશે છ

હુરિ બીજા જોશે પસ્તાશે, મખખીચૂસ શું કરશે ?

શું કરશે—શું કરશે રે છ.

—દીવાનો.

સાધુ-સ્નેહીના દર્શને જતાં.

કંઈ વર્ષ ગયા પછી આજ સખે !, તુજ દર્શ કંઈ, દિલદાર સખે !

ઉપહાર કંઈ ધરવા ન, સખે ! શુભ કાર્ય કંઈ કયવા ના સખે !

૧

તુજ સંગતિના શુભ દિન સખે ! સ્મૃતિમાં ઉભરે વિશુ પાર, સખે !

ઉપદેશ ક્યાં સદુ આજ, સખે ! સજજે નયને નિરખુજ, સખે !

૨

કંઈ વ્રત લીધાં, કંઈ કોલ દીધા, દીન દેશ હિતે કંઈ મંત્ર કીધા;

નથી વ્રત રહ્યાં, નથી કોલ પળ્યા, વિપયે વિચરી સદુ બુદ્ધિ, સખા !

૩

શુર ! ભેં રીખવ્યો પય ધર્મ તણો, મમ દેશ જનો પ્રતિ ભાવ ભર્યો;

કંઈએ ન યશું શરમાડે, સખે ! સુખ શું લઈહું પગ માંડું ? સખે !

૪

પણ આત્મજળે બળવાન સખે ! "મીણતું" લઈહું લઈ આણું સખે !

તુજ જીવન છાપ પડે જ હદે, કંઈ આશિષ, એ વદજે જ, સખે !

૫

—અમૃત.

તૈયાર છે !

સુંદર બ્લોટીંગ પેડ.

(વી. પી. થી)

સુંદર બ્લોટીંગ પેડ-માં સને ૧૯૧૪ તું કૉલેન્ડર, સં. ૧૯૦૦ તું જૈન પંચાંગ, દિવસ રાત્રીનાં ચોપડીયાં છાપ્યાં છે. ટાઇટલ ઉપર મંચર શ્રી જૈન શ્વેતાંબર પ્રાંતિક કી-પર-સના પ્રમુખ શેઠ કંકુચંદ મુલચંદનો ફોટો મુઠ્ઠી ચિત્રોભીત કર્યું છે. પાકું પડું.

દે. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ આધીસ.

પાપધુની પોષ્ટ નં. ૩. સુભગ.

સાચચંદ લક્ષ્મીચંદ શાહ,

જાગો ! સવાર થઈ ગઈ ! સૂર્ય ઉદય પામ્યો.

સંવત્સરી ક્ષમાપનાની કંકોત્રીઓ.

પર્યુષણનો ધર્મ કરણીનો સમય જ્ઞાન ધ્યાનમાં વીતાડો.

આ સમય પણ પુન્યથી પ્રાપ્ત થયો છે. જે કોઈ કરવાનું હોય તે કરી લ્યો ! સાધ્ય સાધવાનું સાધી લ્યો ! કારણકે ગયો વખત પાછો મળતો નથી.

ખાસ જ્ઞાનનો ખડોળો પ્રચાર કરવા માટે.

નીચે મુજબનું સાદસ કરવામાં આવ્યું છે. તે રકત જ્ઞાન પ્રચાર માટે છે, નહીં કે ક્ષમાવા સાદ. કંકોત્રીઓ સાથે જ્ઞાન ખજાનાના અનુપમ રત્ન સમાન પુસ્તકો બેટ તરીકે આપવામાં આવશે.

આ વખતની કંકોત્રીઓનો ખહાર ઓરજ છે. ઉમદા અને સારા ટાઇપોથી મુદ્રિત છાપ સાથે ઉંચા કાગળ ઉપર છપાવવામાં આવી છે. જે દિવસપંદ અને મનહર છે કિંમત:- ૦-૮-૦ હાર્દ કંકોત્રીઓ ૧૦૦ ના- ૩. ૦-૭-૦ નોટપેપર કંકોત્રીઓ ૧૦૦ ના-

જે ગૃહસ્થો ૧૦૦ કંકોત્રીઓ ખરીદ કરશે તેમને નીચેનાં ઉમદા પુસ્તકોમાંથી ગમે તે એક પુસ્તક જે પસંદ કરી મંગાવશે તે મોકલી આપીશું. પુસ્તકોનાં નામ:- ૧-૦-૦ વ્યાખ્યાન સંગ્રહ. પ્રસિદ્ધ કર્તા ચારિત્રવિજયજી કૃત. ૦-૧૨-૦ કુમારપાળનોરાસ. ૦-૧૨-૦ ચંદ્રશેખરનોરાસ. ૦-૮-૦ ચંદ્રાગ્નનોરાસ. ૦-૮-૦ અદ્ભુતદર્શનમાળા. ૧-૦-૦ સુમતિચંદ્ર ભા. ૨ જે (એક ઉમદા નોવેલ). ૦-૪-૦ અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા. ૦-૮-૦ બુદ્ધ ચરિત્ર. ૦-૬-૦ વિવેકાનંદના પત્રો. ૦-૬-૦ અધ્યાત્મભજન સંગ્રહ ૦-૬-૦ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ. ૦-૮-૦ પ્રેમથી સુક્તિ.

ઉપરની કંકોત્રીઓ ૨૦૦ ખરીદનારને બેટો ! નીચેનાં પુસ્તકોમાંથી એક પુસ્તક મળશે. ૨-૦-૦ સમરાલિસ કેવળીનોરાસ પાકાપુંદાથી બાંધેલ. ૧-૮-૦ વિદ્યાચંદ્ર અને સુમતિ (લોકપ્રિય નવલકથા.)

ઉપરનાં પુસ્તકોમાંથી જે સીલીકમાં હશે તેજ મળશે. નહિ તો બીજું મોકલશું. તૈયાર છે ! અમારે ત્યાં મળતાં પુસ્તકોનું મોટું ૮૦ પાનાનું સરિપત્ર. અર્ધા આનાની ટીપીટ મોકલી મંગાવવું.

જનધર્મનાં અને તમામ પુસ્તકો વેચનાર—આલોભાનજી હજીનલાલ શાહ

૨. કીકાભટ્ટની પોળ-અમદાવાદ.

લોકેષ્ટ્રે છે ! જુનર (હડસા પુના) ની પાઠશાળા તથા કન્યાશાળામાં ધાર્મિક, વ્યવહારિક જ્ઞાન આપી શકે તેવો અનુભવી, સદ્વર્તનવાળો માસ્તર લોકેષ્ટ્રે છે. ધાર્મિક વ્યવહારિક જ્ઞાન, પાંચ પ્રતિક્રમણ, નવનત્વ, હવવિચાર, દંડક, ભક્તનામર કલ્યાણ મંદિરાદિ નું અર્થ સાથે અધ્યયન કરાવી શકે તેમજ વિદ્યાર્થીઓને સફળતા આપી શકે તેવા લાખ માસ્તરને પગાર રૂ. ૧૫ થી ૨૦ સુધી મળશે, તો નીચેના સીરનામે પોતાના ધાર્મિક જ્ઞાન સાથે ક્યાં ક્યાં ફેરવી મુદત નોકરી કરેલી છે તે લખો:-

મુ. જુનર, હડસા પુના.

લાલચંદ.